

Історичний часопис
з богемістики і словакістики

Чехи, словаки та українці
в історичних, суспільних
і культурних віражах

ISBN 978-617-8390-06-8

9 786178 390068 >

випуск 10

MINISTERSTVO ŠKOLSTVA A VEDY UKRAJINY
ŠTÁTNA VYSOKÁ ŠKOLA UŽHORODSKÁ NÁRODNÁ UNIVERZITA
FAKULTA HISTÓRIE A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
CENTRUM HISTORICKÝCH ŠTÚDIÍ Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY
KOMISIA HISTORIKOV UKRAJINY A SLOVENSKA

HISTORICKÝ ČASOPIS
Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY

Číslo 10

ČESI, SLOVÁCI A UKRAJINCI
V HISTORICKÝCH, SPOLOČENSKÝCH
A KULTÚRNYCH ZVRATOCH

Užhorod
Vydavateľstvo «RIK-U» 2024

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A VĚDY UKRAJINY
STÁTNI VYSOKÁ ŠKOLA UŽHORODSKÁ NÁRODNÍ UNIVERZITA
FAKULTA HISTORIE A MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
CENTRUM HISTORICKÝCH STUDIÍ Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY
KOMISE HISTORIKŮ UKRAJINY A SLOVENSKA

HISTORICKÝ ČASOPIS
Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY

Ročník 10

ČEŠI, SLOVÁCI A UKRAJINCI
V HISTORICKÝCH, SPOLEČENSKÝCH
A KULTURNÍCH ZLOMECH

Užhorod
Nakladatelství «RIK-U» 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ЦЕНТР ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ
КОМІСІЯ ІСТОРИКІВ УКРАЇНИ І СЛОВАЧЧИНИ

ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ

Випуск 10

ЧЕХИ, СЛОВАКИ ТА УКРАЇНЦІ
В ІСТОРИЧНИХ, СУСПІЛЬНИХ
І КУЛЬТУРНИХ ВІРАЖАХ

Ужгород
Видавництво «РІК-У» 2024

УДК 94(477.87) +94(437.6) +94(437.3)

Редакційна колегія:

Ліхтей Ігор Михайлович, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний редактор, Ужгород); **Боряк Геннадій Володимирович**, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України (Київ); **Віднянський Степан Васильович**, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України (Київ); **Вегеш Микола Миколайович**, доктор історичних наук, професор (Ужгород); **Вовканич Іван Іванович**, доктор історичних наук, професор (Ужгород); **Harbuľová Lubica**, doc., PhD., CSc. (Prešov, Slovenská republika); **Derfiňák Patrik**, doc., PaedDr., PhD. (Prešov, Slovenská republika); **Domenová Marcela**, doc., Mgr. PhD. (Prešov, Slovenská republika); **Doubek Vratislav**, prof., Ph.D. (Praha, Česká republika); **Gajdoš Marian**, CSc., PaedDr. (Košice, Slovenská republika); **Кóнюа Peter**, Dr. h. c. prof. PhD., PhD. (Prešov, Slovenská republika); **Товтин Яна Іванівна**, кандидат історичних наук, доцент (Ужгород); **Švorc Peter**, prof., PhD., CSc. (Prešov, Slovenská republika); **Šmigel' Michal**, prof., PhD., PhD. (Banská Bystrica, Slovenská republika); **Шніцер Ігор Омелянович**, кандидат історичних наук, доцент (Ужгород).

Упорядник: **І.М. Ліхтей**

Рецензенти: **Капітан Лариса** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби Ужгородського національного університету.

Прохненко Ігор – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету.

*Рекомендовано до друку на засіданні
Вченої ради факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «УжНУ» (протокол №4 від 30 квітня 2024 р.)*

Матеріали публікуються в авторській редакції. Автори статей несуть повну відповідальність за достовірність наведених фактів, цитат, дат, географічних назв, власних імен та інших відомостей.

ISBN 978-617-8390-06-8

© Центр історичних студій з богемістики і словакістики ДВНЗ «УжНУ», 2024

© Автори статей, 2024

© Ліхтей І.М. упорядкування, 2024

© Видавництво «РІК-У», 2024

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА	7
<i>JURČIŠINOVÁ Nadežda</i> . Snahy Adolfa I. Dobrianskeho riešiť postavenie Rusínov v Uhorsku	8
<i>DERFIŇÁK Patrik</i> . Úverné a potravné družstvá na Šariši a Zemplíne v závere 19. a na začiatku 20. storočia ako súčasť širšieho zakladateľského hnutia v severovýchodnom Uhorsku	30
<i>JAVOR Martin</i> . Slovenské vystahovalectvo do Severnej Ameriky a vznik Slovenského Katolíckeho Sokola	44
<i>ŠVORC Peter</i> . Ruská Krajna alebo Podkarpatská Rus?	67
<i>DANIŠ Miroslav</i> . Profesor Eugen Perfeckij na Ukrajine a jeho študijno-výskumné cesty po Podkarpatskej Rusi	84
<i>DOMENOVÁ Marcela</i> . Podkarpatská Rus a školstvo v 1. ČSR na stránkach Učiteľského pedagogického časopisu	108
<i>DŽUJKO Ján</i> . Vznik Podkarpatských hlasov (1925–1926) ako tlačového orgánu Čechov na Podkarpatskej Rusi	141
<i>KOVAĽ Peter</i> . Podkarpatoruská revue (1936–1938) – «hlbšie a objektívne poznanie Podkarpatskej Rusi» Jaroslava Zatloukala	156
<i>ЛЕНДЕЛ Михайло</i> . Роль Юліана Ревая у розбудові Карпатської України	172
<i>KONEČNÝ Stanislav</i> . Rusíni na Slovensku a tridsať rokov národnostnej politiky	184
<i>ŠKODA Miroslav, LAJČIN Daniel</i> . Filozofický prierez zmenami vo vývoji legislatívnej úpravy účtovníctva v ostatných 30 rokoch v Českej a Slovenskej republike	212
<i>МАДЯР Ольга</i> . Про особливий статус угорських прізвищ у словацькій мові та історії Словаччини	218

<i>HARBULOVÁ Lubica. K počiatkom česko-slovensko-ukrajinských vzťahov. Reflexia života a tvorby Nikolaja Kostomarova v slovenskej a českej historiografii</i>	243
<i>ПЕНЯК Павло. Ужгородська археологічна група: історія створення та діяльності</i>	254
<i>ЛІХТЕЙ Ігор. Медієвістичні студії з історичної богемістики в незалежній Україні</i>	275

ВІД УПОРЯДНИКА

Десятий випуск «Історичного часопису з богемістики і словакістики» презентує блок матеріалів, які були оприлюднені на Міжнародній науково-практичній конференції «Чехи, словаки та українці в історичних, суспільних і культурних віражах», присвяченій 30-річчю проголошення незалежності Чеської Республіки та Словацької Республіки. Її організували Факультет історії та міжнародних відносин і Центр історичних студій з богемістики і словакістики Ужгородського національного університету, Інститут історії Пряшівського університету в Пряшеві та Національний архів Чеської Республіки в місті Прага. Форум пройшов 11–13 травня 2023 року в змішаному форматі на базі Ужгородського національного університету.

У збірнику публікуються доповіді таких знаних учених, як *Мирослав Даніш* (Братислава), *Любиця Гарбульова* (Пряшів), *Патрік Дерфніяк* (Пряшів), *Марцела Доменова* (Пряшів), *Ян Джуйко* (Пряшів), *Станіслав Конечний* (Кошиці), *Петер Коваль* (Пряшів), *Ігор Ліхтей* (Ужгород), *Ольга Мадяр* (Пряшів), *Павло Пеняк* (Ужгород), *Петер Шворц* (Пряшів), *Мартин Явор* (Пряшів), *Надежда Юрчишинова* (Пряшів), *Даніел Лайчин* (Дубниця над Вагом) та *Мирослав Шкода* (Дубниця над Вагом). Крім того, до збірника включено статтю представника молодшого покоління, студента-другокурсника факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського університету *Михайла Лендела*, який виявив бажання долучитися до видання.

Висловлюємо щиру подяку учасникам Міжнародної науково-практичної конференції, передусім нашим словацьким і чеським партнерам, усім тим свідомим громадянам, які активно підтримують Україну в боротьбі з рашизмом, вірять у її майбутнє в Європейському Союзі.

Особлива вдячність відомому вченому-славісту, незмінному члену комісії істориків України і Словаччини, доцентці *Любиці Гарбульовій*, яка доклала максимум зусиль для організації та проведення цього форуму, а також для оприлюднення презентованих у ювілейному, десятому, випуску «Історичного часопису з богемістики і словакістики» матеріалів конференції.

SNANÝ ADOLFA I. DOBRIANSKEHO RIEŠIŤ POSTAVENIE RUSÍNŮV V UHORSKU¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ (Prešov, Slovensko)²

Юрчишинова Надежда. Зусилля Адольфа І. Добрянського у вирішенні питання про статус русинів в Угорщині; 16 сторінок; мова словацька

Резюме. У статті досліджується діяльність знаного суспільно-політичного діяча Карпатського регіону Адольфа Івановича Добрянського (1817–1901), спрямована на вирішення питання про статус русинів в Угорщині. У цьому контексті він, зокрема, працював та активно відстоював кілька проєктів, запропонував та зініціював низку заходів щодо підтримки слов'ян, а особливо русинів, які проживали в монархії Габсбургів. Проте його плани та проєкти не мали успіху, позаяк суперечили намірам австрійських, а ще більше угорських, урядових кіл.

Ключові слова: Адольф Добрянський, русини, Австрійська монархія, Габсбурги.

Jedným z menej početných samostatných slovanských etník žijúcich na území habsburskej monarchie v 19. storočí boli Rusíni alebo karpatskí Rusíni, obývajúci južné, čiastočne severné svahy Karpát. Ich domovina sa nachádza v rámci dnešných troch štátov: Ukrajiny (Zakarpatská oblasť), Slovenska (Prešovský kraj) a Poľska (Iemkovský re-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionálna a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

² Jurčišinová Nadežda, doc. PhDr. PhD., Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Юрчишинова Надежда, доц., доктор філософії, Інститут історії, Філософський факультет Пряшівського університету в Пряшеві.

gión na území Podkarpatského vojvodstva).³ Jedným z ich popredných národno-politických buditeľov a politikov v tomto období bol Adolf Ivanovič Dobriansky.

V rámci svojej spoločensko-politickej angažovanosti niekoľkokrát vyjadril svoje názory a iniciatívy upriamené na riešenie postavenia uhorských Rusínov v habsburskej monarchii, ktoré buď on skoncipoval alebo sa na nich podieľal. Samozrejme boli determinované dobou, v ktorej žil a pôsobil. Silne sa v nich prejavilo jeho slovanské cítenie formované od detstva, ktoré prežil v etnicky zmiešaných oblastiach východného Slovenska.

Adolf I. Dobriansky sa narodil 18. decembra 1817 v obci Rudlov neďaleko Vranova nad Topľou. Pochádzal zo starého šľachtického rodu⁴. Jeho otec Ivan I. Dobriansky bol gréckokatolíckym kňazom, ako aj jeho dedo. Matka Šarlota, rodená Sepešháziová (Szépešházyová), bola dcérou levočského mešťanostu. Obaja rodičia boli vzdelaní ľudia, matka hovorila nemecky, maďarsky, francúzsky, ovládala latinčinu a sčasti vedela i rusínsky. Po ukončení rusínskej ľudovej školy v obci Závadka na Spiši pokračoval v štúdiu na gymnáziu v Levoči. Keďže ho zvládal bez problémov, na žiadosť matky ho po absolvovaní dvoch ročníkov preložili do Rožňavy. Ďalšie ročníky gymnaziálneho štúdia absolvoval v Miškovci a ukončil ho opäť v Levoči. Vyššie vzdelanie na-

³ MAGOCSI, Paul Robert. Nová slovanská národnosť? Rusíni stredovýchodnej Európy. In *Etnické minority na Slovensku*. Eds. Marián GAJDOŠ - Stanislav KONEČNÝ. Košice : Spoločenskovedný ústav, 1997, s. 252. Podľa sčítania ľudu v roku 1846 bolo v habsburskej monarchii 15 282 195 Slovanov. Rusínsky kmeň, tiež ako Slováci, bol zaradený medzi severných Slovanov a mal 3 150 598 ľudí. Bližšie: Národnostné členenie obyvateľstva rakúskej monarchie a miesto Slovákov v nej. In *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov X*. Od revolúcie 1848–1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 241–243. V roku 1870 bolo v Uhorsku okolo 450 000 Rusínov – teda 3 % obyvateľov Uhorska. Bližšie: JASIK, Ján. Anatolij Kralický, rusínsky spisovateľ a historik 19. storočia. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, rok neuvedený, s. 7. Počas uhorského štátu obývali Rusíni Užskú, Berežskú, Ugočskú a Marmarošskú stolicu. Početná skupina Rusínov žila na území dnešného severovýchodného Slovenska, na území bývalej Šarišskej, Zemplínskej a čiastočne i Spišskej župy.

⁴ Bližšie: PODOLSKÝ, Vilém. Adolf Ivanovič Dobriansky. In *Sokol*, roč. 1, 1862, č. 6, s. 178.

dobudol v Košiciach (1834) na filozofickej a v Jágri (1836) na právnickej fakulte. Po krátkej právnickej praxi nastúpil na Banícku a lesnícku akadémiu v Banskej Štiavnici, kde sa štyri roky venoval štúdiu banskej správy a lesníctvu a získal titul banský inžinier. Ako banský inžinier bol veľmi úspešný.⁵ V roku 1846 predložil vo Viedni návrh na zlepšenie prác v baníctve.⁶

V roku 1847 ho pracovné povinnosti priviedli do Čiech, kde sa zoznámil s poprednými českými národnými činiteľmi – Václavom Hankom, Karlom Havlíčkom Borovským, Františkom Palackým, Františkom Ladislavom Riegrom a ďalšími.⁷ Zdieľal a hlásal austroslavistickú koncepciu F. Palackého a predstavy o federalizácii habsburskej monarchie. Bol silným prívržencom ideí slovanskej vzájomnosti a rusofilstva.⁸ Jeho spoločenská angažovanosť a status mu umožnili zúčastniť sa tanečnej zábavy, ktorá sa konala v Novom Dvore na hrade grófa Choteka pri Kolíne v Čechách. Tu sa dozvedel o vypuknutí revolúcie 1848 v Paríži, ktorej idei ho nadchli.⁹ Práve rok 1848 ho podnietil k politickej aktivite.

Na jar 1848 sa vrátil do Uhorska na príkaz uhorského ministerstva financií a hneď v máji 1848 ho predstavili ministrom financií uhorskej vlády Ľudovítovi Košutovi. Potom odišiel do Banskej Štiavnice, kde mu počas revolúcie v septembri 1848 hrozilo, že bude uväznený a postavený pred vojenský poľný súd, keďže ostro kritizoval maďarskú politiku a odvážne vystupoval ako zástanca Slovanov, čím si získal mnoho nepriateľov medzi Maďarmi. Podarilo sa mu mesto tajne opustiť a utiecť do Haliče.¹⁰

⁵ SEDLÁK, Imrich. *V čertážiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 294.

⁶ TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 327.

⁷ Bližšie: *Slovenský biografický slovník I. zv.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 479. Heslo Dobriansky, Adolf.

⁸ POP, Ivan. Osobnosti našich dějín – Adolf Dobrjanský. In *e-rusyn FORUM*, 19. 12. 2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjanský/>

⁹ PODOLSKÝ, Vilém. Adolf Ivanovič Dobriansky. In *Sokol*, roč. 1, 1862, č. 6, s. 179.

¹⁰ TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 327.

Práve revolučné roky 1848–1849 boli aj pre Rusínov závažnou udalosťou, v priebehu ktorej sa činnosť ich národných predstaviteľov zaktivizovala. Znamenali začiatok národno-oslobodzovacieho hnutia Rusínov v Uhorsku, hoci na výraznejší zápas za politickú emancipáciu ešte neboli pripravení. Ich národné hnutie sa v prvej polovici 19. storočia totiž príliš nerozvinulo vzhľadom na slabé ekonomické a sociálne postavenie rusínskeho obyvateľstva, politické pomery v regióne, ale aj zloženie a orientáciu rusínskej inteligencie. Nové podmienky, ktoré sa počas revolúcie 1848–1849 vytvorili, umožnili vznik a rozvoj rusínskeho národného obrozenia. Rusíni sa zorganizovali a prvý raz vo svojich dejinách vystúpili s politickou požiadavkou, v ktorej sa vyslovili za spojenie všetkých Rusínov žijúcich v monarchii do spoločného územno-politického útvaru. Tieto požiadavky zosnovali rusínski dejatelia z východného Slovenska, ktorí sa zoskupovali okolo prešovského biskupstva a strediskom rusínskeho pohybu bol Prešov, kde bolo sídlo gréckokatolíckeho biskupstva. Duchovným otcom tejto myšlienky bol Adolf I. Dobriansky.¹¹ Ten v tom čase obhajoval ideu zjednotenia Podkarpatska s Haličou a Bukovinou do jednej korunnej krajiny v rámci monarchie.¹² V tomto duchu koncipoval aj návrh, ktorý prostredníctvom F. Palackého a F. L. Riegra predložil Slovanskému zjazdu v Prahe, ktorý sa konal začiatkom júna 1848,¹³ ktorého sa nezúčastnil,¹⁴ rov-

¹¹ Bližšie: HARAKSIM, Ľudovít. Obrozenie Rusínov. In *Rusíni: Otázky dejín a kultúry*. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusíni v dobe slovanského obrozenia*. Bardejovské Kúpele 15. – 16.10.1994. Prešov: Rusínska obroda, 1994, s. 84.

¹² KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: PU v Prešove, 2015, s. 109 – 110.

¹³ Slovanský zjazd sa konal 2. – 12.6.1848 v Prahe. Predsedal mu významný český politik František Palacký. Zjazd rokoval v troch sekciách, a to poľsko-rusínskej, srbsko-chorvátskej a česko-slovenskej, ktorá bola najpočetnejšia. Mala 237 členov, z toho približne 20 Slovákov, a rokovala za predsedníctva Pavla Jozefa Šafárika.

¹⁴ *Prevolanie k Slovanom* a pozvanie na Slovanský zjazd v Prahe bolo poslané aj Rusínom do Lvova, kde bola ich ústrednou organizáciou Rada národná ruská (Rada národná rusínska). Pozvanie prijali a poslali delegátov. Na prevolanie prípravného výboru Slovanského zjazdu reagoval z Haliče zo strany Rusínov Ivan Běreckij 20. mája 1848. Nevedel koho navrhovala Národná rada Rusínov z Lvova. Vyslovil obavy,

nako ako aj Rusíni z východného Slovenska¹⁵. Jeho projekt bol prijatý na zjazde s veľkým oduševnením a predložili ho aj Ruskej národnej rade.¹⁶

Na Slovanskom zjazde bola schválená rezolúcia, aby Slováci a Rusíni boli uznaní v Uhorsku za národ a mali v uhorskom parlamente rovnaké práva ako ostatné národy. Podnetom k tomu bolo vystúpenie popredného slovenského činiteľa Jozefa Miloslava Hurbana, ktorý skoncihoval a 7. júna 1848 v česko-slovenskej sekcii zjazdu predniesol návrh spoločných požiadaviek Slovákov a Rusínov *Žiadosti Slovákov a Rusínov uhorských*. V podstate vychádzali zo *Žiadostí slovenského národa* z mája 1848¹⁷ a boli prejavom blízkosti a spolupráce Slovákov a Rusínov v Uhorsku. V žiadostiach zhrnutých do šiestich bodov nastoľovali základné požiadavky oboch národov.¹⁸

V tomto období, teda začiatkom roka 1849 sa pod vedením A. Dobrianskeho na východnom Slovensku sformovala skupina rusínskych dejateľov, ktorú tvorili kanonici – jeho brat Viktor Ivanovič Dobriansky a Alexander Vasilievič Duchnovič, ako aj farári z Prešova a Malcova Jozef Šoltés (Šoltész) a Alexander Ilievič Janický. Práva pre Rusínov chcel A. I. Dobriansky dosiahnuť spoluprácou uhorských a haličských Rusínov. Vychádzal z národnej svojbytnosti a jednoty Rusínov

že nikto z Rusínov tam nebude. Napokon mali Rusíni svoje zastúpenie a spolu s Poliakmi tvorili jednu sekcii. V ich mene na zjazde prehovoril na slávnostnom otvorení Ivan Borisekevič, Rusíni z východného Slovenska sa Slovanského zjazdu nezúčastnili. Bližšie: ZAPLETAL, Florián. *Rusíni a naši buditeľé*. Praha : Kolokol, 1922, s. 25–30; SEKEY, Michal. *Životopis A. I. Dobrianskeho*, Košice : Slovenské kníhtlačiarne, 1928, s. 16.

¹⁵ KONEČNÝ, Stanislav. Kapitoly z istorii Rusiniv na Slovensku. Prjašiv: Rusin i Narodny novinky, 2009, s. 79.

¹⁶ FEDOR, P. S. Kratkij očerk dejatel'nosti A. I. Dobrianskavo. Užhorod: Školnaja pomošt', 1926, s. 5.

¹⁷ *Žiadosti slovenského národa* boli prijaté na porade slovenských národov v Liptovskom Sv. Mikuláši 10.5.1848. Slováci sa v nich proklamovali za samobytný národ, ale s predstavou silne obmedzenej autonómie. Svojím obsahom boli vážnym a primeraným pokusom o riešenie národnostnej otázky v Uhorsku. Vystihli dobové potreby slovenského etnika i podmienky a predpoklady jeho ďalšieho vývoja.

¹⁸ Bližšie: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 310–311.

žijúcich v Haliči, Bukovine i v Uhorsku, presadzoval ich spoločný boj proti maďarskej revolúcii a jej nacionálnym zámerom s cieľom dosiahnuť národné, politické a sociálne práva Rusínov, žijúcich v habsburskej monarchii vytvorením spoločnej autonómie či federácie. V tomto duchu skoncipoval aj prvý politický program Rusínov.¹⁹ Ten bol v súlade s koncepciou austroslavizmu, predpokladal dominujúcu politickú úlohu dynastie v reformovanom štáte, ktorý poskytne všetkým národom ich práva, a tým si zaručí ich lojalitu. A. I. Dobriansky predpokladal, že pre svoj program nájde plnú podporu na cisárskom dvore. Plán vytvorenia rusínskej provincie z časti územia Uhorska, Haliče a Bukoviny podľa predstáv jeho autora bol vážnou ranou pro hlavného rivala Viedne v tejto dobe – maďarskú revolučnú vládu. O tomto programe bola informovaná i *Holovna Rus'ka Rada* v Ľvove.²⁰ Túto myšlienku podporil v tlači aj rusínsky národný činiteľ pôsobiaci v Prešove kanonik A. V. Duchnovič, ktorý argumentoval spoločným pôvodom a rovnakým historickým osudom ľudu na oboch stranách Karpát.²¹

Práve s touto ideou stál A. I. Dobriansky na čele delegácie uhorských Rusínov, ktorá prišla 29. januára 1849 do Viedne. Na audiencii na viedenskom dvore odovzdal pre panovníka Františka Jozefa I. memorandum *O zjednotení ruských korunných zemí*. V tom čase sa habsburská dynastia nachádzala v zložitej situácii, potrebovala akúkoľvek podporu, preto rusínska delegácia dostala predbežne kladnú odpoveď. Po návrate do Prešova A. I. Dobriansky a skupina okolo neho zostavili zvláštne memorandum, ktoré bolo určené haličskej *Holovnej Ruskej Rade*. Memorandum obsahovalo plán odtrhnutia uhorských Rusínov od Uhorska a ich zjednotenie s Haličskou Rusou a Bukovinou v jednu korunnú provinciu. A. I. Dobriansky odišiel do Ľvova, doručil memorandum tamojším činiteľom národného hnutia a rokoval s nimi o ďalšom postupe na ceste k zjednoteniu. V apríli 1849 sa vrátil z Ľvo-

¹⁹ *Slovenský biografický slovník I. zv.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 479. Heslo Dobriansky, Adolf.

²⁰ POP, Ivan. Osobnosti našich dejín – Adolf Dobrjanský. In *e-rusyn FORUM*, 19. 12. 2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjansky/>

²¹ KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: PU v Prešove, 2015, s. 109.

va do Viedne, aby u cisára alebo v jeho blízkom okolí mohol prerokovať otázku vytvorenia jednotnej rusínskej provincie. Viedenský dvor a vládne miesta boli však v tom čase zaneprázdnené prípravou rozhodujúceho úderu proti Uhorsku a maďarskej revolúcii a o rusínsku záležitosť stratili záujem. Ich postoj potvrdzovala aj oktrojovaná ústava prijatá začiatkom marca 1849. Po jej vydaní vládne kruhy vo Viedni vytvorenie rusínskej provincie zamietli „zo štátnych záujmov«, pretože to bolo v protiklade s centralizačnými zásadami oktrojovanej ústavy.²² Viedeň si takú závažnú štátoprávnu zmenu nepriala a úplne ju odmietala reprezentácia Uhorska, ktorá sa nemienila vzdať severovýchodných stolíc obývaných Rusínmi.²³ A. I. Dobriansky pochopil situáciu a svoj plán už ďalej nepresadzoval. V máji 1849 dostal ponuku od rakúskeho ministra vnútra Alexandra Bacha, aby sa stal cisárskym komisárom pri ruskej armáde smerujúcej do Uhorska. Ponuku prijal a 13. júla bol menovaný za rakúskeho cisárskeho civilného komisára pri štábe ruských vojsk.²⁴ Po ukončení svojho pôsobenia v ruskom štábe bol menovaný za najvyššieho komisára segedínskeho okruhu.²⁵ Počas

²² POP, Ivan. Osobnosti našich dejín – Adolf Dobrjanský. In *e-rusyn FORUM*, 19.12.2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjansky/>

²³ Podobné požiadavky predostreli mladému panovníkovi Františkovi Jozefovi I. i delegácie Srbov, Rumunov, Sasov a neskôr i Slovákov, čím reagovali na novú oktrojovanú ústavu zo začiatku marca 1849.

²⁴ POP, Ivan. Osobnosti našich dejín – Adolf Dobrjanský. In *e-rusyn FORUM*, 19.12.2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjansky/>

²⁵ Dobrianskeho prácu na tomto poste ocenil gróf, ruský generál Ivan Paskievič rádom sv. Vladimíra 4. stupňa a rádom sv. Anny 3. stupňa. Po revolúcii pracoval Dobriansky na viacerých miestach (Užhorod, Košice, Pešť, Veľký Varadín) a vo viacerých funkciách. Bližšie: *Slovenský biografický slovník I. zv.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 479. Heslo Dobriansky, Adolf. Ako tvrdil historik Ľudovít Haraksim, Dobriansky bol jednoznačne ruskej (veľkoruskej) orientácie. Ako obdivovateľ Ruska už začiatkom 40. rokov tvrdil, že je Rusom a Rusíni, z ktorých pochádzal, sú súčasťou ruského národa. A. I. Dobriansky dospel k ruskej orientácii doma na Slovensku (Uhorsku). Uvedomelé slovenské prostredie, v ktorom dlho pôsobil – Banská Štiavnica patrili medzi také miesta, kde bolo silné rusofilské prostredie, silno poznamenané nekritickým obdivom k Rusku. V takom prostredí sa stal obdivovateľom Ruska, potom sa s tým stotožnil. Nebol jediný vzdelaný Rusín,

revolúcie 1848–1849 rusínska inteligencia v Podkarpatsku zachovala vernosť uhorskej vláde. Situácia sa zmenila po vstupe ruských vojsk, ktoré prijali Rusíni so sympatiami. Významnú úlohu tu zohral práve A. I. Dobriansky vo funkcii civilného komisára pri ruskej expedičnej armáde.²⁶

Začiatkom októbra 1849 sa A. I. Dobriansky z misie v ruskej armáde vrátil a aktivizoval činnosť svojej skupiny. Začal pripravovať ďalšie rokovania vo Viedni v záležitosti zriadenia rusínskej provincie a uznania Rusínov za svojbytný národ. Vzhľadom na politické okolnosti a hlavne, keďže vedel o centralizačných snahách vo Viedni, vzdal sa myšlienky na zriadenie jednotnej rakúskej rusínskej provincie na území Haliče, Bukoviny a Podkarpatskej Rusi, ktorú vlastne dovtedy propagoval. O zmene projektu informoval aj rusínskych činiteľov v Haliči.²⁷

Významnou iniciatívou tejto malej skupiny východoslovenských Rusínov na čele s A. I. Dobrianskym bolo vypracovanie v priebehu septembra a októbra 1849 v Prešove 11- bodového *Memoranda uhorských Rusínov* (Pamjatnyk Rusinov Uhorskych) pre cisára Františka Jozefa I. Po poradách so slovenskými činiteľmi vo Viedni mu ho predložil 19. októbra 1849 A. I. Dobriansky ako vedúci delegácie, ktorá pozostávala okrem jeho brata Viktora Dobrianskeho a kňazov Jozefa Šoltésa z Prešova a Alexandra Janického z Malčova aj z dvoch viedenských kňazov rusínskeho pôvodu – hlavného lekára viedenskej všeobecnej nemocnice Michala Visanika (Visjanik), dekana Lekárskej fakulty univerzity vo Viedni a Vikentija Alexoviča, riaditeľa tamjšej

ktorý to urobil. Stotožnenie sa vzdelaných Rusínov s Ruskom uláhčovala okrem iného i okolnosť, že si títo Rusíni uvedomovali svoj východoslovenský pôvod a že aj sami používali etnonym Rus na označenie svojej národnosti. HARAKSIM, Ľudovít. Obrodzenie Rusínov. In *Rusíni: Otázky dejín a kultúry*. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusíni v dobe slovanského obrodzenia*. Bardejovské Kúpele 15. – 16.10.1994. Prešov : Rusínska obroda, 1994, s. 84–85 a 89.

²⁶ KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: PU v Prešove, 2015, s. 110.

²⁷ POP, Ivan. Osobnosti našich dejín – Adolf Dobrjanský. In e-rusyn FORUM, 19.12.2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjansky/>

nemocnice sv. Jozefa. V memorande boli nastolené umiernené národno-kultúrne požiadavky uhorských Rusínov, ktoré neprotirečili ústave a nastolovali základné jazykové, školské, kultúrne a správne požiadavky.²⁸ Požadovali rozšírenie platnosti oktrojovanej ústavy z 4. marca 1849 na Rusínov v Uhorsku a uznanie rusínskej národnosti v Uhorsku, vymedzenie rusínskeho územia, zavedenie rusínskeho jazyka na školách a úradoch na tomto území, menovanie úradníkov a učiteľov rusínskeho pôvodu i ich platové a postupové zrovnoprávnenie, vydávanie rusínskych novín a kníh, preklad zákonov a nariadení do rusínčiny a ďalšie.

Táto skupina rusínskych národovcov, ktorá sa vytvorila na východe Slovenska na čele s A. I. Dobrianskym, bola dosť efemerná (dočasná, bezvýznamná) a čoskoro sa rozpadla, hoci jej členovia až na vodu ostali na východnom Slovensku. Pozostávala z pomerne úzkeho okruhu osôb a nemala v masách rusínskeho obyvateľstva oporu a ani sa o takúto podporu neuchádzala. Rusíni sa o jej činnosti dozvedeli až keď sa rozpadla. Myšlienka spoločného územno-politického útvaru Rusínov v monarchii – teda zjednotenie Podkarpatska s Haličou a Bukovinou do jednej korunnej krajiny v rámci monarchie sa očakávalo, že sa udrží aj keď sa nezrealizuje. Očakávalo sa, že spolupráca rusínskych dejateľov východného Slovenska a Haliče sa bude upevňovať. Stal sa však opak. Vzájomné kontakty Rusínov žijúcich na južných svahoch Karpát s Rusínmi v Haliči už začiatkom 50. rokov 19. storočia oslabli.²⁹

Od polovice decembra 1849 do marca 1850 – teda tri mesiace – pôsobil A. I. Dobriansky v Užhorode. Stal sa prvým referentom a prednostom kancelárie komisára užhorodského Ruského okruhu, resp. okresu.³⁰ Predstavitelia Rusínov to chápali ako istý základ ru-

²⁸ KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov : PU v Prešove, 2015, s. 112–113; *Slovenský biografický slovník I. zv.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 479. Heslo Dobriansky, Adolf.

²⁹ HARAКСІМ, Ludovít. Obrodienie Rusínov. In *Rusíni: Otázky dejín a kultúry*. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusíni v dobe slovanského obrodienia*. Bardejovské Kúpele 15. – 16.10.1994. Prešov: Rusínska obroda, 1994, s. 85.

³⁰ ZAPLETAL, Florian. A. I. *Dobryanskij a naši Rusíni r. 1849 – 51*. Praha: Vlastním nákladem, 1927, s. 31. Patřili tu Užská, Ugočská, Berežská i Marmarošská župa.

sínskeho autonómneho územia v Uhorsku. Aj jeho zásluhou sa do viacerých dôležitých funkcií a úradov v regióne dostali Rusíni, čo pred revolúciou bolo zriedkavým javom.³¹ (Z Užhorodu bol odvolaný a odišiel do Košíc, kde bol rok – od konca apríla 1850 do konca marca 1851. Potom odišiel do Budína, pôsobil tam tri roky, odtiaľ odišiel do Veľkého Varadína, kde ako radca miestodržiteľstva žil od roku 1853 do júla 1860.³²)

V období neoabsolutizmu (50. roky 19. storočia) malo pre Rusínov veľký význam vydávanie rusínskej tlače, ktorá zohrala dôležitú úlohu pri získavaní inteligencie pre rusínske národné ciele. Od roku 1850 vo Viedni vychádzal spoločný tlačový orgán haličských a podkarpatských Rusínov *Věstnik Rusínov*. Centrom rusínskeho hnutia sa stal od roku 1850 Prešov. Tu v roku 1850 A. V. Duchnovič založil literárny spolok, ktorý zaštitil biskup Jozef Gaganec. Jeho zámerom bolo podporovať vzdelávanie, osvetu a kultúru rusínskeho obyvateľstva. Zaoberal sa najmä vydávaním kníh a pripravoval aj podklady pre zriadenie rusínskeho národného múzea.³³

V intenciách čo najužšej spolupráce medzi slovanskými národmi v monarchii iniciovali slovenskí národní činitelia v rámci slovensko-rusínskej spolupráce v rokoch 1851–1854 vypracovanie dvoch dokumentov. Prvým z nich bol návrh stanov slovensko-rusínskeho *Tatárína*, ktorý mal byť kultúrnym spolkom medzi Slovákami a uhorskými Rusínmi. Druhým prejavom možnej slovensko-rusínskej spolupráce, ale na širšej slovanskej báze bol návrh Stanov Matice slovanských národov v Uhorsku. Popri Slovákoch a Rusínoch mala matica združovať

³¹ KONEČNÝ, Stanislav. *Kapitoly z istorii Rusiniv na Slovensku*. Prjašiv: Rusin i Narodny novinky, 2009, s. 84; KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: PU v Prešove, 2015, s. 112. Vilém Podolský v článku o A. I. Dobrianskom uvádza, že Vikentij Alexovič bol majiteľom fabriky. Bližšie: PODOLSKÝ, Vilém. Adolf Ivanovič Dobriansky. In *Sokol*, roč. 1, 1862, č. 6, s. 180.

³² ZAPLETAL, Florian. A. I. *Dobrynskij a naši Rusíni r. 1849 – 51*. Praha: Vlastním nákladem, 1927, s. 31–45 a ďalšie.

³³ KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov : PU v Prešove, 2015, s. 114–115. Literárny spolok mal 71 členov, pričom v ňom pracovali nielen Rusíni, ale i Slováci a českí úradníci. Zo slovenských literátov sa v spolku angažovali najmä Bohuslav Nosák, Bohumil Nosák, Peter Kellner-Hostinský, Ján Andraščík a iní. Vďaka tomuto spolku bolo vydaných 12 publikácií.

tiež Chorvátov a Srbov. Za Rusínov mal najväčšiu zásluhu na vypracovaní oboch dokumentov A. I. Dobriansky.³⁴

Začiatkom 60. rokov 19. storočia sa výrazne posilnilo spoločensko-politické postavenie A. I. Dobrianskeho. V júli 1860 sa presťahoval opäť do Budína, kde od toho roku pôsobil spočiatku ako ministerský radca a od roku 1861 ako poradca Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady. Spolu s ním žil v Budíne i jeho brat Kornel. Bratia okolo seba zoskupovali slovanských študentov i národovcov (Slovákov, Rusínov, Rusov, Srbov i Chorvátov) a na priateľských stretnutiach ich nabádali, aby sa zaujímali o problémy rakúskych Slovanov. Stretávali sa každý týždeň v sobotu v miestnosti, ktorú im poskytol srbský národovec Ostoič, tu sa radili, poučovali a povzbudzovali. O pohodlie a občerstvenie prítomných sa postaral brat A. I. Dobrianskeho Kornel. Súčasťou stretnutí boli stručné prednášky z dejín slovanských národov a kultúrny program. Dvakrát sa takéto stretnutia konali na pozvanie A. I. Dobrianskeho v jeho byte. Tým bratia Dobrianski a ich budínski spolupracovníci vzbudzovali v mládeži pocit solidarity medzi slovanskými národmi.³⁵

Práve v 60. rokoch sa veľmi zintenzívnila A. I. Dobrianskeho spolupráca a kontakty so Slovanmi a najmä Slovákmi v Budíne. V polovici októbra 1860 sa tu presťahoval s rodinou i popredný predstaviteľ slovenského národného hnutia Ján Francisci, ktorý sa stal radcom Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady. A. Dobriansky spolu s J. Franciscim ako členovia kolégia miestodržiteľských radcov, s inými predstaviteľmi nemaďarských národností v Uhorsku sa usilovali o riešenie národnostnej otázky v Uhorsku, najmä v oblasti školskej politiky, ako aj o uskutočnenie ďalších ústupkov nemaďarským národnostiam, hoci väčšina kolégia sa postavila proti tomu. Okrem iného presadzovali

³⁴ POLLA, Belo. Návrhy Stanov slovensko-rusínskeho Tatrína a Matice slovanských národov v Uhorsku. Stanovy Tatrína. In *Historické štúdie*, roč. 6. Bratislava : SAV, 1960, s. 323–335; POLLA, Belo. *Matica slovenská a národnostná otázka*. Martin: Matica slovenská, 1997, s. 18.

³⁵ BELLA, J. Fr. Niektoré rozpomienky z rokov 1858–64. In *Slovenské pohľady*, roč. 38, 1922, č. 9, s. 522–523; POLLA, Belo. *Matica slovenská a národnostná otázka*. Martin: Matica slovenská, 1997, s. 18.

ustanovenie samosprávnych stolíc pre jednotlivé národnosti.³⁶ Spolupráca A. Dobrianskeho so Slovákami v 60. rokoch mala viaceré podoby. Prejavila sa v koncipovaní politických novín pod názvom *Pešťbudínske vedomosti*, na vydávanie ktorých väčšou sumou peňazí prispeli J. Francisci a A. I. Dobriansky. Pôvodne mali byť tieto noviny určené pre potreby severných Slovanov v Uhorsku, a teda aj pre uhorských Rusínov.³⁷ Prejavom spoločného úsilia Slovákov a uhorských Rusínov bol aj návrh požiadaviek koncipovaný začiatkom apríla 1861 J. Franciscim a predložený verejnosti v *Pešťbudínskych vedomostiach* v článku Severoslovania v Uhrách, t. j. Slováci a Rusíni a krajinský snem uhorský. V intenciách programovej línie redakcie novín to bol návrh spoločného riešenia národného postavenia Slovákov a uhorských Rusínov.³⁸

Spolupráca so Slovákami sa prejavila aj v spoločnej kandidátke vo voľbách do uhorského snemu v roku 1861 na čele s A. I. Dobrianskym. V predvolebnej kampani predložil ucelený národný program Rusínov – zriadenie rusínskeho vojvodstva podobného srbskému, zvolenie rusínskeho snemu, voľba biskupov podľa tradície grécko-katolíkov, zriadenie podkarpatsko-rusínskeho arcibiskupstva, zjednotenie komitátov obývaných Rusínmi do jednotného celku, me-

³⁶ BOKES František. Ján Francisci – Rimavský. In FRANCISCI, Ján. *Vlastný životopis*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 27; FRANKOVÁ, Libuša. *Slováci v novom veku národov (1780–1848)*. Prešov: Universum, 2006, s. 102–103.

³⁷ Dokladuje to aj úvodník J. Francisciho pod názvom *Program*, kde stanovil za jednu z úloh utužovanie spolupráce v národno-obrannom zápase s Rusínmi ako so svojimi najbližšími a rovnako utláčanými súkmeňovcami v severnom Uhorsku. Bližšie: *Program*. In *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 19. 3. 1861, č. 1, s. 1–2. Podpora Slovákov zo strany A. Dobrianskeho sa prejavila aj pri ustanovení Matice slovenskej začiatkom augusta 1863. Zaslúžil sa o získanie povolenia na jej ustanovenie, bol jej zakladajúcim členom a členom výboru. Napriek dobrým kontaktom nenašla myšlienka slovensko-rusínskej spolupráce širšie zázemie ani u Slovákov, ani u uhorských Rusínov, keďže oba národy hľadali silnejšieho spojenca a u Rusínov to sťažovala celková situácia a neujasnenosť niekoľkých závažných otázok v rámci ich hnutia. O spolupráci A. I. Dobrianskeho so Slovákami bližšie: Literárny archív Slovenská národná knižnica Martin, sign. 184 AR 4. Poznámky spisovateľky Kristy Bendovej o A. Dobrianskom.

³⁸ FRANCISCI, J. Severoslovania v Uhrách t. j. Slováci a Rusíni a krajinský snem uhorský. In *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 5. 4. 1861, č. 6, s. 1–2.

novanie rusínskych úradníkov do vyšších miest, autonómny status rusínskeho územia.³⁹ Napokon len A. I. Dobriansky dosiahol volebné víťazstvo na východnom Slovensku, v makovickom okrese.⁴⁰ Avšak už na prvom zasadnutí uhorského snemu mu maďarskí poslanci vyčítali pôsobenie na poste komisára ruských intervenčných vojsk v roku 1849 a označili ho za „moskaľského vodcu“ a pansláva. Iní poslanci ho zasa obvinili z podnecovania rusínskych voličov proti Maďarom, úradníkom počas predvolebnej kampane, vychvalovanie ruského cára ako chránenca Rusínov a dovolávali sa preskúmania platnosti jeho poslaneckého mandátu. Napriek tomu, že mandátová komisia prehlásila obvinenia vznesené proti nemu za bezdôvodné, snemový výbor po krátkej diskusii zrušil platnosť jeho mandátu⁴¹. Neumožnili mu ani vystúpiť na pôde uhorského parlamentu s prejavom, v ktorom chcel predložiť a vysvetliť poslancom uhorského snemu postavenie národností v monarchii. V príhovore chcel A. I. Dobriansky upriamiť pozornosť na dva základné problémy: o pomeroch národností k Maďarom a o pomere Maďarov k iným národnostiam monarchie. Pristupoval k nim na základe dobrých znalostí z oblasti histórie a práva. Základné myšlienky o rakúskych Slovákoch prezentoval verejnosti už v predchádzajúcom roku na stránkach parížskeho časopisu *Le Nord* v príspevkoch na pokračovanie od 18. augusta 1860.⁴²

Dobrianskeho príhovor, ktorý plánoval predniesť na pôde uhorského parlamentu vyšiel v júni 1861 zásluhou Alexandra Ambrozieviča, ktorý ho preložil do nemčiny a vydal so stručným úvodom vo Viedni s názvom *Reč z maďarského zemského snemu v záležitosti adries Adolfa*

³⁹ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 219.

⁴⁰ Bližšie: DOBOŠ, Štefan. *Adolf Ivanovič Dobrjanskij*. Prešov: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 59–60. Z radov Rusínov boli okrem A. I. Dobrianskeho zvolení aj Jurij Markuš a Alexander Šeregeli. Bližšie: POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 219.

⁴¹ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 219.

⁴² TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 325. Autorstvo bolo omylom pripísované Františkovi Ladislavovi Riegrovi.

rytiera Dobrianského.⁴³ A. I. Dobriansky v brožúre vysvetlil svoje základné historické a politické názory a chápanie národnostnej problematiky. V prvej časti brožúry hodnotil vývoj v Uhorsku od začiatku 19. storočia, pričom jeho hodnotenie bolo silne ovplyvnené postupom maďarských politikov voči nemu. Poukázal na činnosť maďarskej revolučnej vlády, na zákony schválené maďarským revolučným parlamentom v rokoch 1848–1849, ktoré považoval za nezákonné a protiústavné. Z týchto zákonov bol ochotný uznať len zákon o zrušení poddanstva. Idealizoval obdobie feudalizmu v Uhorsku. V druhej časti brožúry analyzoval postavenie Rusínov v Uhorsku. Poukazoval na politiku maďarizácie, systematicky realizovanú od začiatku 19. storočia.⁴⁴ Postavil sa za rovnoprávnosť všetkých národov v monarchii. Žiadal v ňom, aby každá národnosť v habsburskej monarchii dostala autonómiu. Česi, Slováci, Nemci, Rumuni, Rusíni (Rusi), Maďari, každý kmeň sa mal sám spravovať v rámci celistvej ríše. Neuznával len historické právo, ale dovoľával sa uplatnenia prirodzeno-právneho princípu. Právo menších malo byť upravené tak, aby bola rovnosť vo využívaní jazyka na súdoch, aby sa rokovalo v reči ľudu, aby sa v školách vyučovali deti v materinskom jazyku, lebo len v takom prípade mohol byť národ spokojný. Pri jej koncipovaní sa pridržiaval austroslavizmu a orientoval sa na Viedeň. Podľa jeho názorov rovnoprávnosť národov Uhorska môže byť uskutočnená jedine na územnom princípe. Navrhoval rozdelenie Uhorska v duchu austroslavizmu na päť národných okruhov – maďarsko-nemecký, srbský, rumunský, slovenský a rusínsky, požadoval vytvorenie čisto rusínskych žúp v miestach, kde bola najvyššia koncentrácia Rusínov a autonómne postavenie pre rusínske župy. Rusínske, slovenské, rumunské, srbské a maďarské župy navrhoval začleniť do jednotlivých okruhov so zvláštnymi súdnymi inštanciami.⁴⁵ Aj keď ne-

⁴³ Rede des ungarischen Landtags – Abgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adressangelegenheit. Stručný výťah z nej vyšiel aj v ruskom jazyku v preklade Ivana Mironoviča. TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 329.

⁴⁴ PODOLSKÝ, Vilém. Adolf Ivanovič Dobriansky. In *Sokol*, roč. 1, 1862, č. 6, s. 178.

⁴⁵ POP, Ivan. Osobnosti našich dějín – Adolf Dobrjanský. In *e-rusyn FORUM*, 19.12.2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjansky/>

doceňoval plne význam sociálnej otázky, v čom bol konzervatívny, napriek tomu svojou odvahou a angažovanosťou v riešení národnostnej otázky zohral progresívnu úlohu.

Vyššie uvedené myšlienky spracoval A. I. Dobriansky a vydal knižne anonymne v tom istom roku 1861 v Paríži vo francúzskom jazyku pod názvom *Les Slaves d'Autriche et les Magyars*.⁴⁶ Jedným z hlavných dôvodov A. I. Dobrianskeho, aby napísal prácu po francúzsky a uverejnil ju v Paríži bolo jeho hodnotenie medzinárodnej situácie v polovici 50. rokov. Vnímal ju tak, že po krymskej vojne v rokoch 1853 – 1856⁴⁷ sa ťažisko európskej politiky presúvalo z Ruska do Francúzska. Keďže celý svoj život zasvätil myšlienke národnostnej autonómie v monarchii, tak v politike Napoleona III., keď sa ten v roku 1859 v otázke Sardínie prehlasoval za zástancu národnostného princípu, videl možného prívrženca tejto myšlienky. Na druhej strane sledoval, že maďarská emigrácia s úspechom vplývala na Napoleona v prospech svojich záujmov, pričom silne narábala s panslavizmom.⁴⁸ Zámerom A. I. Dobrianskeho bolo teda predložiť spis Napoleonovi III.⁴⁹ Neskôr v roku 1906 preložil prácu z francúzskeho jazyka do češtiny Bedřich Štěpánek pod názvom *Rakouští Slované a Maďaři s úvodom Zdeňka V. Tobolky*. Ten považoval myšlienky prezentované v práci za veľkolepú obhajobu prirodzeného práva voči historickému právu, na ktoré sa maďarskí politici v riešení národnostnej otázky v Uhorsku odvolávali. Dobriansky

⁴⁶ Práca vyšla s podtitulom *Études ethnographiques, politiques et littéraires sur les Polono-Gallicies, Ruthénes, Tchèques ou Bohêmes, Moraves, Slovaques, Sloventzis ou Wendes méridionaux, Croates, Slavons, Dalmates, Serbes etc. et les Hongrois proprement dits ou Magyars*. Na záver spisu bola uvedená značka ITCH, ktorú častejšie A. I. Dobriansky používal TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 325. Spis vyšiel vo Svetovej knihovně. Zděnek V. Tobolka na titulnom liste pod názvom práce uviedol ako autora Fr. L. Riegra.

⁴⁷ Krymská vojna bol ozbrojený konflikt medzi Ruským impériom a koalíciou Osmanskej ríše, Francúzska, spojeného kráľovstva a Sardínskeho kráľovstva. Väčšina bojových operácií sa uskutočnila na polostrove Krym.

⁴⁸ TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 330–331.

⁴⁹ Bližšie: VAVROVIČ, Jozef. *Ján Palárik, jeho ekumenizmus a panslavizmus*. Martin: MS, 1993, s. 190.

zápasu o víťazstvo prirodzeného práva zasvätil všetky sily a celý život. Presne odlišoval politickú národnosť od historickej a etnografickej. Najvyššie kládol kmeňovú a jazykovú národnosť – pochádza podľa neho od Boha, pričom politická a historická bola len ľudským dielom. Veril, že v tom je jediná záchrana jeho národa pred maďarizáciou. Túto ideu, ktorá jediná mohla zachrániť jeho vlasť, zdôvodňoval filozoficky pred svetovým fórom.⁵⁰

V októbri 1861 rozposlal A. I. Dobriansky v záležitosti národnosti cirkulár rusínskym kňazom v Uhorsku, v ktorom sa prejavil opäť ako znalec všestranných potrieb a žiadostí nemaďarských národností v Uhorsku.⁵¹ Cirkulár vyvolal veľkú senzáciu najmä v radoch maďarskej aristokracie, ktorá ho pod záštitou niektorých hodnostárov verejne vyhlásila za demagóga a komunistu. To mu spôsobilo nemalo ťažkostí a pod vplyvom čoho dvakrát požiadal cisára Františka Jozefa I. ešte v roku 1861 o prepustenie z činnej služby, ale jeho žiadosť bola odmietnutá.⁵²

V tom čase mal však A. I. Dobriansky aj oponentov z radov gréckokatolíckeho kléru, ktorí odmietali orientáciu na Viedeň a riešenie rusínskej otázky prenechávali uhorským orgánom. Z toho dôvodu sa Dobrianskemu a jeho skupine nepodarilo sformulovať všeobecne akceptované požiadavky Rusínov a predostrieť ich kompetentným orgánom. Kompromisným riešením bolo zaslanie *Adresy* panovníkovi v roku 1862 s prosbou predložiť rusínske požiadavky uhorskému snemu.⁵³ Kontakty a spoluprácu s Rusínmi na východe Slovenska však

⁵⁰ TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 331. Pred ním písal, ale z hľadiska historického práva o národnostnom probléme maďarský spisovateľ a politik József Eötvös v práci *Vplyv vedúcich ideí 19. storočia na štát* (vyšla v rokoch 1851–1854 po maďarsky a v roku 1854 po nemecky).

⁵¹ Bližšie: POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 221–222.

⁵² PODOLSKÝ, Vilém. Adolf Ivanovič Dobriansky. In *Sokol*, roč. 1, 1862, č. 6, s. 182.

⁵³ Bližšie: JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Návrhy Slovákov na slovensko-rusínsku spoluprácu v 50. a 60. rokoch 19. storočia. In *Multietnicita periférií – destabilizačný faktor medzivojnového Československa*. Eds. Peter ŠVORC, Peter KOVAL. Prešov: PU v Prešove, 2022, s. 9–24.

neprerušil. Bol v stálom písomnom kontakte s priateľmi v Užhorode, v Prešove a v Košiciach. Stal sa predsedom kultúrneho a literárneho *Spolku sv. Jána Krstiteľa*, ktorý založili v roku 1862 rusínski národovci v Prešove – A. V. Duchnovič, brat Viktor Dobriansky, J. Šoltés. Jeho poslaním bolo budiť národné povedomie medzi Rusínmi na východnom Slovensku. Pracoval pod patronátom biskupa J. Gaganca.⁵⁴ V roku 1864 vznikol z iniciatívy Bohosloveckého spolku v kňazskom seminári v Užhorode *Spolok sv. Vasilija Veľkého* (Obščestvo sv. Vasilija Velikoho), ktorý zohral významnú úlohu v rusínskom národnom hnutí v druhej polovici 19. storočia. Spočiatku išlo o literárne združenie, ale od roku 1870 ho viedol ako predseda A. I. Dobriansky. Spolok sa stal vrcholnou kultúrnou inštitúciou Rusínov v Uhorsku. Hlavnú úlohu videli jeho členovia v zabezpečení farnosti Mukačevskej a Prešovskej diecézy učebnicami pre rusínske školy, vo vydávaní rusínskych novín a literárnych almanachov a ročeniek.⁵⁵

V roku 1865 sa opäť konali voľby do uhorského snemu. Poslanecké kreslo sa za slovensko-rusínskej spolupráce podarilo získať zase jedine A. I. Dobrianskemu. (Slováci vo voľbách neuspeli.) Hneď na prvom zasadnutí uhorského snemu bol obvinený z „panslavistickej činnosti“ a zbavený poslaneckého mandátu. Prejavom jeho reakcie na postup uhorských úradov bolo vydanie ďalšej brožúry s programom vytvorenia Rakúskej Rusi.⁵⁶

V apríli 1866 na uhorskom sneme ustanovili 30-členný výbor pre národnostnú otázku. Z poslancov národností mali zastúpenie vojvodinskí Srbi Svetozárom Miletičom, uhorskí Rumuni Alexandrom Macionim a Rusíni Adolfom I. Dobrianskym. Výbor mal pripraviť návrh národnostného zákona. Keďže Slováci nemali na sneme ani vo výbore jediného zástupcu, ich požiadavky zakotvené v *Memorande národa slo-*

⁵⁴ SEKEY, Michal. *Životopis A. I. Dobrianskeho*, Košice : Slovenské kníhhtlačiarne, 1928, s. 64; KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: PU v Prešove, 2015, s. 116.

⁵⁵ KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: PU v Prešove, 2015, s. 116; *Slovenský biografický slovník I. zv.* Martin: Matica slovenská, 1986, s. 479. heslo Dobriansky, Adolf.

⁵⁶ POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Stručná histórie štátu*. Praha: Libri, 2005, s. 90.

venského z júna 1861⁵⁷ presadzovali poslanci ostatných slovanských národností, pričom sa najviac angažovali Svetozár Miletič a Adolf I. Dobriansky.

Závažná zmena v postavení nemaďarských národností v Uhorsku nastala po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. Postavenie nemaďarských národností v Uhorsku ustanovoval národnostný zákon z decembra 1868. Vychádzal z doktríny jednotného politického národa v Uhorsku, ktorá súvisela so stotožňovaním národa a štátu. Prijatie národnostného zákona, ktorý fakticky neuznával existenciu nemaďarských národov ako štátotvorných subjektov, sa stretlo s odporom u väčšiny poslancov nemaďarských národností, ktorí na protest opustili rokovanie snemu. Sklamaním bol aj pre A. I. Dobrianskeho, ktorý bol členom národnostnej komisie uhorského miestodržiteľstva a v rokoch 1866 – 1868 členom národnostného výboru uhorského snemu. V tejto súvislosti vystúpil v uhorskom sneme, kde hovoril o národnej autonómii. Snažil sa opäť obhajovať svoje názory pri prerokovaní národnostného zákona z roku 1868, ale neúspešne⁵⁸.

Svoje myšlienky tu prednesené, ako aj svoj postoj k vývoju situácie v Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vyjadril v práci, ktorá vyšla tlačou v roku 1885 vo Viedni pod názvom v preklade *Nástin národnej autonómie v Rakúsku*. Dovoľával sa v nej slobodného rozvoja slovanských národov v rakúsko-uhorskej monarchii, ktoré sa o to pokúšali už od revolúcie 1848. Kritizoval, že po rakúsko-uhorskom vyrovnaní dostali Maďari úplnú samosprávu, ale ostatné národy boli závislé v kultúrnom i národnom živote od ľubovôle Maďarov. To zásadne odmietal, navrhol, aby celé Rakúsko-Uhorsko bolo rozdele-

⁵⁷ V dňoch 6. a 7. 6. 1861 sa v Turčianskom Sv. Martine konalo slovenské celonárodné zhromaždenie, na ktorom bol prerokovaný a schválený program Slovákov *Memorandum národa slovenského*. Bol to národný program Slovákov skoncipovaný na zásadách rešpektovania územnej celistvosti Uhorska a národnej rovnoprávnosti založenej na prirodzenom práve národov. Požadoval uznanie Slovákov za samobytný politický subjekt. Túto samobytnosť malo vyjadrovať aj teritoriálne zriadenie slovenského územia pod názvom Hornouhorské slovenské Okolie.

⁵⁸ TICHÝ, František. Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanskij? In *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*, 1921, roč. 28, č. 5, s. 331. K tejto idei sa vrátil ešte tesne pred smrťou v roku 1901.

né na princípe národnej rovnoprávnosti na autonómne územia, kde by boli jednotlivé národnosti úplne samostatné a samé si svoje územia spravovali. Nadalej sa stotožňoval s programom austroslavizmu F. Palackého.⁵⁹

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní po dlhšej pauze začal národnostný život Rusínov usmerňovať A. Dobriansky, Rusín ktorý sa považoval za Rusa (Veľkorusa) a v rusínskom prostredí, z ktorého pochádzal, presadzoval názor, že Rusíni sú súčasťou ruského národného spoločenstva (za jeho súčasť považoval aj Bielorusov a Malorusov, t. j. Ukrajincov). Znamenalo to odmietnutie ukrajinskej orientácie, ktorá sa v susednej Haliči stala prevládajúcou.⁶⁰ Bol sklamaný z vývoja situácie v Uhorsku, a tak v roku 1869 vystúpil zo služieb štátnej správy a utiahol sa do súkromia. V roku 1871 vydal brožúru s programom vytvorenia tzv. Rakúskej Rusi, teda zjednotenia predlitavských provincií Haliče a Bukoviny so zalitavskou Uhorskou (Podkarpatskou) Rusou. Zopakoval tak svoj program z roku 1849. Brožúra vyvolala ostrú reakciu maďarských politických kruhov.

Na A. I. Dobrianskeho bol spáchaný atentát (1871), v dôsledku ktorého bol ťažko zranený jeho syn Miroslav. Po atentáte sa Dobriansky utiahol na svoj statok v Čertižnom (neďaleko Medzilaboriec) na Zemplíne a politického diania v Uhorsku sa už nezúčastňoval.⁶¹ Tu žil a literárne pracoval a navštevovali ho tu hostia z Ruska, ale aj Ukrajinci a Rusíni.⁶² Rozšíril spoluprácu s predstaviteľmi slovanských národov Rakúsko-Uhorska a cárskeho Ruska. Bol mimoriadne publicisticky činný, v tlači i v publikáciách sa vyjadroval k medzinárodnej politike, k situácii v Rakúsko-Uhorsku, k českej politike, písal o religióznych

⁵⁹ SEKEY, Michal. *Životopis A. I. Dobrianskeho*, Košice: Slovenské kníhtlačiarne, 1928, s. 70–71.

⁶⁰ HARAКСIM, Ľudovít. Obrozenie Rusínov. In Rusíni: Otázky dejín a kultúry. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusíni v dobe slovanského obrozenia*. Bardejovské Kúpele 15. – 16.10.1994. Prešov: Rusínska obroda, 1994, s. 89.

⁶¹ POP, Ivan. Osobnosti našich dejín – Adolf Dobrjanský. In *e-rusyn FORUM*, 19. 12. 2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjanský/>

⁶² SEDLÁK, Imrich. *V čiertaziach búrok*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 295.

problémoch⁶³ a histórii Slovanov. Kriticky poukazoval na politiku Rakúsko-Uhorska, upozorňovala na potrebu spolupráce medzi Slovanmi v monarchii a pod. Jeho práce z tohto obdobia mali veľký ohlas, vychádzali v Moskve, Petrohrade, Paríži, Budapešti, Viedni a inde. Boli to napr. *Vlastenecké listy* (1873), *O západných hraniciach Podkarpatskej Rusi od čias sv. Vladimíra* (1880) a iné.⁶⁴

Keďže v Uhorsku stratil podmienky pre svoju činnosť, presťahoval sa v roku 1881 do Lvova a spolupracoval s haličskými rusofilmi. Začiatkom 80. rokov 19. storočia došlo k rozdeleniu rusínskej inteligencie na dva tábory: rusofilský, tvorila ho staršia generácia včítane A. I. Dobrianskeho, ktorá sa tvrdohlavo pridržiavala orientácie na Rusko, vo svojej literárnej a publicistickej činnosti používala výhradne ruský jazyk, a rusínofilský tábor, ktorý reprezentovali N. Homičkov, F. Zlocký, L. Czopey. Táto mladšia generácia na jednej strane chápala neprijateľnosť používania ruského literárneho jazyka v rusínskom prostredí, na druhej strane pochopila vlastnú lingvistickú hodnotu rusínskeho jazyka, jeho zrozumiteľnosť v ľudových vrstvách i potrebu jeho kultivovania.⁶⁵

Vážnym zásahom do života A. I. Dobrianskeho bol v roku 1883 zinscenovaný proces s ním a jeho dcérou v Lvove, keď bol obvinený z panslavizmu, vlastizrady a protištátnej činnosti.⁶⁶ Bol však oslobodený. Zotrval istý čas vo Viedni, kde žil od roku 1882 v nútenej izolácii od spoločenského života do roku 1887, potom sa odsťahoval do Innsbrucku k svojej dcére Alexii a tu v roku 1901 zomrel.⁶⁷ Z Viedne bolo nariadené, že toto mesto nesmel opustiť bez vládného dovolenia, ani

⁶³ Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Stručná história štátu*. Praha: Libri, 2005, s. 90; ŠAFIN, Ján. Adolf Dobriansky – Sačurov (1817–1901) ako historik a apologeta východného kresťanstva – pravoslavia. In JAVOR, Martin (ed.): *Obraz východného Slovenska na zakarpatskej Ukrajine a zakarpatskej Ukrajiny na východnom Slovensku v 17. až v 20. storočí*. Prešov: PU, 2017.

⁶⁴ SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 296.

⁶⁵ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 240.

⁶⁶ Bližšie: FEDOR, P. S. Kratkij očerk dejatel'nosti A. I. Dobrianskavo. Užhorod: Školnaja pomošč, 1926, s. 16–17.

⁶⁷ *Slovenský biografický slovník I. zv.* Martin: Matica slovenská, 1986, s. 479. Heslo Dobriansky, Adolf.

ho nikto nesmel navštíviť bez povolenia vrchnosti, a to ani manželka. V Innsbrucku pokračoval vo svojej publicistickej činnosti, rozpracoval ďalší program federalizácie Rakúska (*Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Oesterreich*, 1885), propagoval ideu kultúrnej jednoty Rusínov s ruským národom a Ruskom *O súčasnej náboženskej a politickej situácii v Rakúsko-uhorskej Rusi (O sovremennom religiozno-političeskom položeníi avstro-uhorskoj Rusi*, 1885),⁶⁸ písal *O názve austro-uhorských Rusínov* (1885), *Politický život Slovanov v Čechách* (1889), *Kalendárna otázka v Rusku a na západe* (1894) a iné.⁶⁹ Avšak s rodným krajom už žiadne spojenie nemal.

Adolf I. Dobriansky bol pracovitý človek, disponoval neobyčajnou silou ducha – „neohrozeného, bystrého a veselého“, mal rozsiahle vedomosti nielen z baníctva, práva a politiky, ale aj z iných oblastí, nerád sa vzdával a s veľkou energiou prekonával rôzne problémy, „neľakal sa ťažkostí a nebezpečí“, ovládal dokonale niekoľko jazykov a to latinský, francúzsky, grécky, ruský, maďarský, taliansky. Ako autor článku v slovenskom časopise Sokol v roku 1862 venovanom A. I. Dobrianskemu poznamenal, že „je on duša dobrá, statočná, slovanská ..., je to povaha Slovana opravdivého“.⁷⁰ A. I. Dobriansky sa teda stal vodcom národného hnutia Rusínov a uznávanou autoritou v krajine. Bol principiálnym odporcom neslobody, vášnivým obhajcom práv všetkých národov, priateľ Slovákov a všetkých Slovanov. Právo na sebaurčenie považoval za najvyšší zákon, výučbu v rodnom jazyku a kontakt s národnou kultúrou za prirodzenú potrebu človeka.⁷¹

V rámci svojej spoločensko-politickej angažovanosti sa usiloval a hľadal možnosti riešenia postavenia nemaďarských národov a národností v habsburskej monarchii s akcentom na Rusínov. Kalkuloval s viacerými možnosťami, podával návrhy a inicioval viaceré aktivity

⁶⁸ POP, Ivan. Osobnosti našich dejín – Adolf Dobrjanský. In *e-rusyn FORUM*, 19.12.2021. Dostupné: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-adolf-dobrjansky/>

⁶⁹ SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 296.

⁷⁰ PODOLSKÝ, Vilém. Adolf Ivanovič Dobriansky. In *Sokol*, roč. 1, 1862, č. 6, s. 178, 180 a 182.

⁷¹ KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov : PU v Prešove, 2015, s. 109.

v prospech Slovanov, najmä Rusínov, v habsburskej monarchii, hľadal spojencov pri presadzovaní svojich snáh, v rámci možnosti plynúcich zo spoločensko-politickej situácie v habsburskej monarchii a neskôr v rámci Uhorska, nebojácne predkladal svoje návrhy, čo vyvolávalo nevôľu jeho oponentov. Jeho plány a projekty však boli z hľadiska spoločensko-politickej klímy v habsburskej ríši nerealizovateľné, pretože boli v rozpore so zámermi tak viedenských, ako aj najmä uhorských vládnych kruhov.

**THE EFFORTS OF ADOLF I. DOBRIANSKYI
IN THE SOLUTION THE QUESTION OF THE STATUS
OF RUTHENIANS IN HUNGARY**

Nadežda JURČIŠINOVÁ (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article examines the activities of a well-known social and political figure of the Carpathian region of Adolf Ivanovych Dobrianskyi (1817–1901), which was aimed at resolving the issue of the status of Ruthenians in Hungary. In this context, he, in particular, developed and actively defended several projects, proposed and initiated a number of measures to support the Slavs, and especially the Ruthenians, who lived in the Habsburg monarchy. However, his plans and projects were not successful, as they contradicted the intentions of the Austrian and even more of Hungarian governmental circles.*

Key words: *Adolf Dobriansky, Ruthenians, Austrian monarchy, Habsburgs.*

ÚVERNÉ A POTRAVNÉ DRUŽSTVÁ NA ŠARIŠI A ZEMPLÍNE V ZÁVERE 19. A NA ZAČIATKU 20. STOROČIA AKO SÚČASŤ ŠIRŠIEHO ZAKLADATELSKÉHO HNUZIA V SEVEROVÝCHODNOM UHORSKU¹

Patrik DERFIŇÁK (Prešov, Slovensko)²

Дерфіняк Патрік. Кредитні та продовольчі кооперативи в Шариші та Земплині наприкінці XIX – на початку XX століття як частина ширшого засновницького руху в північно-східній Угорщині; 11 сторінок; мова словацька.

Резюме. У статті йдеться про створення та діяльність кооперативних спілок на території Шариського та Земплиського комітетів. Метою організації таких товариств було запобігти економічному занепаду північно-східної Угорщини та зростанню еміграції, а також допомогти місцевому населенню. Цей захід підтримав угорський уряд і регіональна влада, але через стислі терміни, недовіру корінного населення та брак державних ресурсів він не мав очікуваного успіху.

Ключові слова. Земплинський комітет, Шариський комітет, Ужанський комітет, північно-східна Угорщина, кредитні та кооперативні організації.

Uhorsko, najmä po roku 1867, prechádzalo síce pomerne dynamickým, no súčasne nerovnomerným vývojom. Kým niektoré oblasti, napríklad Budapešť a jej okolie predstavovali aj z európskeho hľadiska významné priemyselné, kultúrne a spoločenské centrum, iné časti krajiny zostávali stále prakticky závislé na poľnohospodár-

¹ Štúdiá vznikla ako súčasť výstupov z projektu KEGA 001PU-4/2023 Pamiatky vystaňovalectva z územia Slovenska do Severnej Ameriky na Slovensku.

² Derfiňák Patrik, doc. PaedDr., PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove.

Дерфіняк Патрік, доц., канд. пед. наук; Інститут історії; Пряшівський університет у Пряшеві, філософський факультет, кафедра всесвітньої історії нової і новітньої доби.

skej výrobe.³ Problematická dopravná dostupnosť, nedostatok kapitálu i možností na budovanie priemyselných podnikov spôsobovali, že už v predošlých obdobiach viditeľné rozdiely medzi jednotlivými najmä okrajovými regiónmi sa ešte viac zvýrazňovali. Úsilie podporiť hospodársky rozvoj severovýchodného Uhorska, najmä stolíc rozprestierajúcich sa v hornatom, menej úrodnom prostredí Karpát, sa stále intenzívnejšie prejavovala v závere 19. storočia. Dôvodov prečo sa nielen miestni predstavitelia, ale predovšetkým uhorská vláda touto otázkou zaoberali existovalo hneď niekoľko. V prvom rade to boli výzvy miestnych úradov a poslancov uhorského snemu, zastupujúcich tento región. K nim sa pripojili aj cirkevní predstavitelia, najmä z radov gréckokatolíckych kňazov. Tí boli priamo konfrontovaní s chudobou a stále väčším zaostávaním hornatých oblastí severovýchodu Uhorska, v porovnaní s ostatnými časťami krajiny. V neposlednom rade to však bol záujem centrálnych budapeštianskych úradov, usilujúcich sa napríklad o zvýšenie výberu daní, čo ale v týchto oblastiach narážalo na problém vysokého počtu nemajetných obyvateľov. Išlo však tiež o zabezpečenie brannej povinnosti krajiny. Tunajších mladých mužov, ktorí sa dostavili k vojenským odvodom museli z veľkej časti vyradiť pre celkovú telesnú slabosť, podvýživu a z toho vyplývajúce zdravotné problémy. Neraz bola vyradená aj viac ako tretina brancov, čo vážne oslabovalo vojenský potenciál krajiny. Súčasne stále významnejším fenoménom, ktorý v poslednej tretine 19. a na začiatku 20. storočia v tejto oblasti nadobúdala až masový charakter, sa stávalo vystáhovalectvo. Odchod za prácou sa spočiatku týkal najmä mladých a práceschopných mužov. Tých neskôr do zámoria, alebo do krajín západnej Európy či rozvinutejších oblastí habsburskej monarchie, nasledovali celé rodiny.

Otázkou ako vyriešiť tento stále vážnejší problém sa zaoberalo viacero predstaviteľov vlády, ktorí sa mohli o vážnosti situácie presvedčiť aj priamo v najchudobnejších regiónoch krajiny. V roku 1896 sa tak napríklad uskutočnilo stretnutie ministrov i viacerých významných uhorských politikov s gréckokatolíckymi duchovnými, vedenými

³ O tom, aké kľúčové miesto zohrávalo hlavné mesto Uhorského kráľovstva v živote krajiny na prelome 19. a 20. storočia bližšie napríklad LUKACS, John. *Budapešť 1900. Historický portrét mesta a jeho kultury*. Praha: Academia, 2021, s. 57–61.

mukačevským biskupom G. Firczákom. Ešte v priebehu toho istého roku mukačevský biskup rokoval aj s predsedom uhorskej vlády D. Bánffym, keď okrem aktuálnych politických otázok vyplývajúcich z blížiacich sa volieb, dospeli aj k diskusii o konkrétnych postupoch pri úsilí zastaviť stále rastúce vystáhovalectvo z hornatých často Marama-rošskej, Užskej, Berežskej a Zemplínskej stolice.⁴

Jedným už z konkrétnych krokov, ktoré mali už nielen politický význam, resp. nezaznievali len v deklaratívnej rovine, ale priamo prostredníctvom navrhovaných riešení mali zlepšiť ekonomické možnosti pre obyvateľov horských oblastí severovýchodu Uhorska, bolo memorandum predložené v januári 1897 ministerskému predsedovi. Dokument pod názvom „Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában“, podporili aj 14 poslanci uhorského snemu.⁵ Toto memorandum, podobne ako v úvode spomínané dôvody prispeli k tomu, že od roku 1897 sa začal uhorskou vládou realizovať program pomoci horským oblastiam severovýchodného Uhorska. Celý proces malo pod priamou kontrolou ministerstvo poľnohospodárstva. Jeho predstavitelia v prvom rade hľadali osobu, ktorá by bola odborne schopná realizovať náročnú úlohu koordinovať a efektívne realizovať hospodársku pomoc týmto oblastiam. V roku 1897 bol tak do funkcie poverenca menovaného ministerstvom vymenovaný Ede Egán.⁶ Nominácia nebola náhodná. V prvom rade išlo o rešpektovaného hospodárskeho odborníka. Súčasne, čo bolo pre budúci úspech celej akcie veľmi dôležité, mal dôveru aj predstaviteľov miestnej správy, dobre poznal celú oblasť i jej problémy. V roku 1898 ministerstvo poľnohospodárstva jasne vymedzilo prvé oblasti, kde mal byť program pomoci reali-

⁴ BOTLIK, József. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest 1997, s. 120–121.

⁵ Okrem mukačevského biskupa G. Firczáka ho podpísali aj poslanci M. Szaplanczay, I. Urányi, L. Nyegre, Ö. Jónás, J. Szentpály, barón Zs. Perényi, S. Lónay, G. Lónay, J. Nedeczey, Ö. Bartha, L. Tomcsányi, gróf G. Sztáray, B. Komjáthy a B. Hegedüs.

⁶ Egán Ede (1851–1901), statkár, politik, poľnohospodársky odborník, úradník, neskôr ministerský radca na ministerstve poľnohospodárstva, známy najmä úsilím o reformy poľnohospodárskej výroby v hornatých karpatských oblastiach Uhorska.

zovaný a následne by bolo možné vyhodnotiť jeho prínos. Konkrétne išlo o Berežskú, Užskú a Maramarošskú stolicu.

Pri rozbehu celej akcie nemal prvý výbor na čele s E. Egánom, sídliači v Mukačeve, práve ľahkú úlohu. Išlo o najchudobnejšie regióny v Uhorsku a ich rýchle hospodárske vyrovnanie s ostatnými oblasťami bolo nereálne. Výbor preto navrhol dva základné spôsoby, ako by bolo možné chudobnému prevažne vidieckemu obyvateľstvu pomôcť. Tým prvým bolo prenajatie štátnej pôdy chudobným roľníckym domácnostiam. Nemalo sa tak diať prostredníctvom rôznych podnikateľov a organizácií, čo by celý proces zbytočne komplikovalo. Možnosť prenajať si vybrané pozemky mala byť miestnym roľníkom ponúknutá priamo. Už v roku 1898 sa tak začalo s prenajímaním štátnej pôdy, resp. pôdy, ktorú si štát prenajal od Schönbornského panstva vo výmere 21 000 katastrálnych jutár. V závislosti na jej kvalite sa za jedno katastrálne jutro ornej pôdy stanovil nájom vo výške 2,5–6 zlatých ročne. Za lúky, tiež vychádzajúc z ich kvality, žiadali štátni úradníci 1–12 zlatých ročne. Na rozdelenie prenajímanej pôdy mali dohliadať nielen stanovení stoliční úradníci, ale i kňazi a miestni učители. Vďaka tomu sa výrazne zvyšovala pravdepodobnosť, že pôdu skutočne dostanú oprávnení nájomcovia a nestane sa predmetom špekulácií. Počas štyroch rokov 1897–1900 medzi roľníkov za výhodných podmienok rozdelili aj 610 ton kvalitného osiva a 1600 kusov šľachteného hovädzieho dobytku.⁷

Ako ešte ambicióznejší možno označiť ďalší spôsob podpory. Ten, aj keď v dlhšom časovom horizonte, mal ešte vo väčšej miere dynamizovať hospodársky rozvoj určených regiónov. Jeho cieľom bolo svojpomocou zvýšiť hospodársku silu obyvateľstva prostredníctvom zakladania úverných a potravných družstiev. Vznik takýchto drobných najmä finančných ústavov a ich prípadná úspešná činnosť, mali priniesť viacero pozitívnych efektov. V prvom rade sa tak pre obyvateľstvo mali takýmto spôsobom vytvoriť možnosti na získanie lacnejších, nízko úročených úverov. Tie mohli pomôcť pri rozvoji poľnohospodárskej výroby, ale tiež aj ďalších výrobných odvetví. Takéto drobné

⁷ *Magyar agrártörténeti életrajzok A-H. Szerkesztette Für Lajos és Pintér János. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1987, s. 463.*

vidiecke finančné ústavy v závere 19. storočia v tomto prostredí prakticky úplne chýbali. Kvôli tomu bol roľník pri potrebe získania väčšej sumy peňazí, napríklad na rozšírenie svojho hospodárstva, prakticky odkázaný na osobné pôžičky. Ich poskytovatelia, vo väčšine prípadov dedinskí krčmári a obchodníci, ale žiadali veľmi vysoké, často až úžernícke úroky. Tie dosahovali nielen okolo bežných 25, ale neraz aj 200 či 300% ročne. Práve drobné svojpomocné úverné družstvá mali v tomto smere výraznejšie uľahčiť prístup k úverom, ale tiež vytváranie aspoň minimálnych úspor pre prípad potreby.⁸

Začiatkom roku 1900 sa už priebežne hodnotila činnosť výboru, ale najmä samotného E. Egána na rôznych fórach. Predovšetkým priamo na zasadnutí uhorského snemu. Išlo v prvom rade o odpoveď na intervenciu poslanca Lajosa Festa. Ten upozornil, že na to, že na pomocnú akciu prebiehajúcu v tom čase na území Berežskej a Maramarošskej sú rôzne pohľady. Jej výsledky sú rozdielnym spôsobom prezentované aj na stránkach miestnej tlače. Vtedajší minister poľnohospodárstva Ignác Darányi sa priamo na zasadnutí uhorského snemu zastal E. Egána, keď uviedol: „Pán Egán Ede je ako ministerský zástupca poverený viesť rusínsku akciu na Vysočíne. Čo sa týka aktivít pána Egána, som mu vďačný za to, že za krátky čas vyvinul mimoriadnu aktivitu a že akcia, ktorú vláda spustila pred pár rokmi už vykazuje taký úspech, ktorým sa iba málo podobných akcií môže pochváliť. Musím ale poznamenať, že som si všimol aj oznamy, ktoré boli zverejnené po jeho poslednom prejave v Mukačeve. Tieto vyhlásenia si niekedy vzájomne odporujú, resp. boli publikované v rôznych formách. I preto vzhľadom na skutočnosť, že novinové správy môžu viesť k nedorozumeniam, rád by som pánovi Egánovi Edemu poskytol možnosť, aby poslancom predložil autentický text svojho prejavu“.⁹

Odporcov podporná akcia získala vo viacerých oblastiach. V prvom rade to boli už spomínaní miestni úžerníci, krčmári a obchodníci, ktorým dovedy existujúca situácia vyhovovala. Značný vplyv na miestnu

⁸ BRAUN, László. *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között*. Ungvár: PoliPrint, 2011, s. 10.

⁹ *Képviselet-házi napló 1896–1901. XXVI. Kötet. 18. január-1. márczius 1900.* 529. országos ülés 14. február 14én, s. 340.

správu i tlač mali však tiež napríklad akcionári drobných vidieckych akciových bánk, pre ktorých podnikanie predstavovalo zakladanie úverných družstiev priamu konkurenciu.

Problémy o ktorých hovoril minister i poslanci však nastali najmä v súvislosti s prílevom chudobného, z veľkej časti židovského obyvateľstva z Haliče. To hľadalo lepšie životné podmienky v ostatných častiach monarchie, pričom podporná akcia uhorskej vlády prebiehajúca priamo v susedstve, ich prilákala značný počet. I preto k rozhodnutiam, ktoré uhorský snem v tomto smere prijal, bolo vylúčenie týchto obyvateľov z akcie a nariadenie ich návratu späť, do ich pôvodných bydlísk. I keď druhá časť tohto rozhodnutia bola v praktickom živote iba ťažko reálne vykonateľná, prejednávanie podpornej akcie pre obyvateľstvo Vysočiny v uhorskom sneme a v konečnom dôsledku aj podpora ministra poľnohospodárstva viedli k jej ďalšiemu pokračovaniu. To v konečnom dôsledku nezastavila, aj keď výrazne spomalila a zmiernila nečakaná smrť Ede Egána. Ten za celkom nevyjasnených okolností zahynul 20. septembra 1901 na ceste z Užhorodu do Mukačeva, počas ktorej riešil ďalšie otázky spojené s činnosťou už existujúcich úverných družstiev.¹⁰

Na príprave a priebehu podpornej akcie pre obyvateľstvo žijúce na Vysočine, v priestore severného Uhorska bolo zaujímavé, že nešlo iba o samotnú zakladateľskú činnosť v rámci vytvárania nových svojpomocných úverných družstiev. Súčasťou premyslenej koncepcie boli aj ďalšie, veľmi dôležité aktivity. Okrem malých dotácií na zriadenie a zariadenie úverného družstva bolo možné neskôr získať aj krátkodobý bezúročný vklad zo strany štátu, ktorý mal napomôcť rozbehu obchodnej činnosti družstva. Rovnako dôležité boli niekoľko dní trvajúce kurzy účtovníctva organizované pre vedúcich novovznikajúcich inštitúcií vo väčších centrách.

Myšlienka budovania svojpomocných družstiev s pomocou štátu, miestnej správy, cirkvi či statkárov našla odozvu aj v susedných regiónoch. Aj ich predstavitelia totiž často riešili podobné problémy. Najmä

¹⁰ Egán Ede. In *Ung.* 39, 1901, č. 38, s. 1–2. Nečakaná smrť bola spojená s podozrivými okolnosťami, záver policajného vyšetrovania však znel, že išlo o nešťastnú náhodu pri manipulácii so strelnou zbraňou.

od roku 1904 sa pomocná akcia, ktorá už vykazovala aj prvé úspechy, začala postupne rozširovať do ďalších stolíc nachádzajúcich sa na severe či severovýchode Uhorska. V prvom rade išlo o Zemplínsku, Ugočskú a Šarišské stolicu, následne o hornaté oblasti Spiša a Szabolčskú stolicu. Od roku 1908 budapeštianske ministerstvo poľnohospodárstva zriadilo ďalší osobitný výbor pre pomocnú akciu so sídlom v Žiline, ktorý mal na starosti rozširovanie podpory pre ďalšie chudobné horské oblasti nachádzajúce sa v Oravskej stolici, na Liptove, v Turci, Zvolenskej či Trenčianskej stolici. Pre Sedmohradsko bol zriadený ďalší podobný výbor so sídlom v Maros Vásárhelyi.

Všeobecné hodnotenie celej akcie v roku 1904 vyznievalo pomerne optimisticky, najmä vzhľadom na existenciu už viac ako 100 úverných družstiev, ktoré poskytli svojim členom úvery vo výške presahujúcej 4 000 000K. Navyše podľa dostupných údajov až dve pätiny tejto sumy boli použité na nákup poľnohospodárskej pôdy či zlepšenie hospodárstiev. Zvyšok na splatenie starších, neprímerane vysoko úročených úverov. Podrobnejšia analýza ale ukázala aj slabiny celého takéhoto podnikania. Z prísne ekonomického hľadiska zásadným problémom bolo, že družstvám sa nedarilo získať dlhodobejšie vklady, ktoré by umožňovali ešte výraznejší spôsobom rozvinúť ich činnosť a súčasne by zabezpečovali ich stabilitu. Navyše tieto družstvá boli malé a finančne slabé. Ľahko vznikali, najmä ak bolo možné pritom získať nejakú štátnu podporu. Rovnako ľahko však zase zastavovali svoju činnosť či dokonca zanikali. Najmä ak sa nepodarilo získať osobnosť alebo okruh osôb, ktoré by vďaka svojej autorite dlhodobo zabezpečovali ich fungovanie. Práve nedôvera obyvateľstva voči tomuto druhu svojpomocného podnikania výrazným spôsobom obmedzovala možné pozitívne vplyvy celej akcie pre hospodársky rozvoj chudobných oblastí.

Práve regióny Šariša a Zemplína, ako v podstate okrajové oblasti celého tohto hnutia, v plnej miere ukázali pozitíva i negatíva celého tohto snaženia. Do širšej pozornosti úradov i obyvateľstva sa otázka zakladania úverných a potravných družstiev výraznejšie dostala najmä v rokoch 1904–1905. V lete roku 1904 totiž postihlo najmä severné oblasti Šariša a sčasti aj Zemplína dlhotrvajúce sucho. To sa veľmi negatívne prejavilo nielen na úrode obilnín či zemiakov, ale tiež pri produkcii krmovín a chove dobytky. Predovšetkým obyvatelia

najchudobnejšieho šarišského Makovického obvodu, ale i stropkovského a humenského obvodu nachádzajúcich sa v Zemplínskej stolici, boli pritom existenčne závislí na chove hospodárskych zvierat. Keďže ale roľníkom chýbali zásoby krmiva, nemali inú možnosť ako predávať svoj dobytok bez ohľadu na stále klesajúce ceny. Dôsledkom bolo nielen značná finančná strata, ale vzhľadom na nedostatok ťažných zvierat tiež priame ohrozenie poľnohospodárskych prác počas jesene 1904 a na jar 1905. Nedostatok krmiva ale aj zemiakov či kapusty nedokázali zmierniť ani sporadické navyše celkovo málo výdatné jesenné dažde. V dôsledku tejto situácie začali rýchlo rásť ceny potravín, čo v konečnom dôsledku najviac postihlo najchudobnejšie skupiny obyvateľstva.¹¹

Stoličná správa na čele so županom barónom Imrichom Ghillánym sa usilovala mobilizovať všetky dostupné miestne zdroje, ale podporu hľadala aj u budapeštianskej vlády. Najmä predstavitelia Ministerstva poľnohospodárstva sa pod tlakom množstva intervencií usilovali zabezpečiť postihnutým oblastiam aspoň základnú materiálnu pomoc. Realizovala sa najmä prostredníctvom zabezpečenia dodávok potrebného krmiva, sčasti aj osiva a sadbových zemiakov. Túto pomoc, získanú z rezerv štátu alebo nákupom v úrodnejších oblastiach, následne distribuovali miestnemu roľníckemu obyvateľstvu jednak prostredníctvom orgánov miestnej správy, jednak s pomocou pobočiek Šarišského hospodárskeho spolku.

Riešenie problémov roľníkov žijúcich v severných častiach Šariša a Zemplína, najmä udržanie dostatočne vysokých stavov chovaného hovädzieho dobytku, bolo dôležité z viacerých dôvodov. Jednak predstavoval základný a najdôležitejší zdroj ťažnej sily, bez ktorej by nemohli úspešne prebiehať poľnohospodárske práce. Ďalším nemenej významným dôvodom snahy poskytnúť účinnú pomoc bola skutočnosť, že chov dobytku v menej úrodných a vyššie položených častiach Šariša a Zemplína predstavoval jeden z rozhodujúcich finančných príjmov obyvateľstva. Zlá situácia v chove hovädzieho dobytku, ale i ďal-

¹¹ ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861–1922 (1904) Sárosvármegye alispánjától. A közigazgatás állapotáról szóló alispáni negyedévi jelentés. (12. december 1904).

ších hospodárskych zvierat, mala dopad nielen na príjmy obyvateľstva, ale i na ich zásobovanie. Dlhodobá absencia cenovo dostupného masla, mlieka, tvarohu i ďalších produktov predstavovali problém odrážajúci sa tiež v zlom zdravotnom stave obyvateľstva.

Vzniknutá situácia nútila k hodnoteniu ďalších perspektív regiónu aj z dlhodobého hľadiska. Bolo opäť oficiálne rozhodnuté o zabezpečení podpory vidieckeho obyvateľstva vo viacerých smeroch. Miestna správa i ministerskí úradníci sa usilovali dlhodobo zlepšiť kvalitu miestnych, síce pomerne odolných, no z hľadiska produktivity málo efektívnych plemien hovädzieho dobytku. Zabezpečovali aspoň v menších množstvách aj ďalšie dodávky kvalitnejšieho osiva. Zlepšenie produktivity malých a stredných hospodárstiev malo výrazne prospieť k zlepšeniu výživy miestneho obyvateľstva. Zvýšenie produkcie rastlinných i živočíšnych produktov súčasne malo poskytnúť aj prostriedky potrebné na úhradu daní a poplatkov. To bola ale skôr idealizovaná predstava ministerských úradníkov a najmä otázka dlhodobej, pravidelnej podpory. Pomerne rýchla materiálna pomoc zo strany štátu, poskytnutá vo forme pôžičky, síce pomohla miestnemu obyvateľstvu vyhnúť sa priamym dôsledkom hladomoru a prežiť roky 1904 a 1905. Ako sa ale v praxi ukázalo, aj keď sa v tomto prípade podarilo štátnu pomoc získať, takáto podpora do veľkej miery závisela na ochote a kontaktoch vedúcich predstaviteľov tej ktorej stolice. V prípade výpomoci v roku 1904/1905 išlo o krátkodobú a jednorazovú záležitosť, ktorej cieľom bolo zabrániť hladomoru a ďalšiemu nárastu vystáhalovectva. I preto medzi návrhmi, ktoré začiatkom roku 1905 predložil župan Šarišskej stolice barón Imrich Ghillány členom stoličného výboru, bola aj priama podpora pre zakladanie siete úverných a potravných družstiev, ktoré sa aspoň do istej miery osvedčili už v Užskej či Berežskej stolici. Podobne ako v spomínaných regiónoch i tu sa ich úlohou malo stať zbieranie drobných vkladov a následné poskytovanie výhodne úročených pôžičiek, predovšetkým vlastným členom na rozvoj jednotlivých hospodárstiev. Podporovaná bola aj obchodná činnosť takýchto svojpomocných inštitúcií, s cieľom ušetriť pri nákupe väčších množstiev spotrebného tovaru, hnojív či techniky.¹²

¹² ŠA Prešov ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861–1922 (1905). Inv. č. 163, kr. 91. Spis č. 333.

Túto aktivitu na území Šariša podporoval nielen samotný župan Imrich Ghillány. Opieral sa tiež o viacero už skúsených osvetových pracovníkov, pôsobiacich v úradníckom stoličnom aparáte, ale aj medzi kňazmi a učiteľmi. I preto bolo možné najmä v priestore severného Šariša zorganizovať viacero verejných pracovných stretnutí. Medzi pozvanými, najmä zámožnejšími roľníkmi, predstaviteľmi duchovných či inteligencie, sa táto myšlienka mala intenzívne propagovať. V rámci suchom a hladom najviac postihnutého Makovickeho obvodu sa takéto stretnutia uskutočnili napríklad v Zborove, Vyšnom Svidníku, Vyšnom Orlíku či Váradke. Ako ale samotný župan nakoniec musel konštatovať, nepodarilo sa v konečnom dôsledku dosiahnuť väčší úspech, „Iba vo Vyšnom Svidníku sa ukazovala situácia nádejne“.¹³

Napriek tomu, že propagácia prebiehala naozaj intenzívne, v konečnom dôsledku sa v rámci vidieckych oblastí Šariša podarilo založiť koncom 19. a na začiatku 20. storočia iba niekoľko málo družstiev. Úspešnejšie bolo v tomto období družstevné hnutie v mestách, ale ani tu ich nevzniklo väčšie množstvo. Z tých, ktoré na vidieku vznikli a úspešne pracovali, možno spomenúť aspoň niektoré. Ako priamy dôsledok aktivity župana a stoličných úradníkov, podporených snahou miestneho duchovného, možno spomenúť družstvo v Svidničke (okr. Svidník). To vzniklo v roku 1905 a už v prvom roku svojej činnosti malo približne sto členov.¹⁴ V nasledujúcich rokoch už ale o jeho aktivitách veľa nevieme a v konečnom dôsledku svoju činnosť skončilo nielen kvôli chudobe, ale tiež kvôli veľmi opatrnému a nedôverčivému postoju miestneho obyvateľstva. Ďalším družstvom, s ktorým sa v rámci

¹³ Makovicza jelsegitése. In *Eperjesi Lapok*. 30, 1905, č. 1, s. 3. Medzi odporcami podobných spolkov a družstiev sa najčastejšie spomínajú miestni prevažne židovskí krčmári, ktorí súčasne patrili k najčastejším poskytovateľom hotovostných pôžičiek

¹⁴ BRAUN, Lászlo. *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között*. Ungvár: PoliPrint, 2011, s. 59. Kňaz Michal Daňko, ktorý sa angažoval pri jeho vzniku sa neskôr, ako farár vo Vyšnom Svidníku, rozhodujúcim spôsobom podieľal na vzniku tamojšej akciovej sporiteľne, ktorej akcionármi sa stali aj niektorí zámožnejší roľníci z okolia dnešného Svidníka. Bližšie DERFIŇÁK, Patrik – JURČIŠINOVÁ, Nadežda – ŠVORC, Peter. *Svidník v premenách času*. Sabinov: DINO, 2005, s. 25–26.

obcí na Šariši môžeme stretnúť, je úverné a potravné družstvo v Pečovskej Novej Vsi (okr. Sabinov). To vzniklo a rozvíjalo sa pod patronátom a miestnych statkárov z rodu Péchy. V roku 1902 malo Hospodárske, spotrebné a úverné družstvo pre Pečovskú Novú Ves a okolia (Péchyújfalu és Vidékének Gazdasági, Fogyasztási és Hitelszövetkezet), ako znel jeho oficiálny názov splatené členské podiely vo výške 3467,67 K. Pritom súčasne svojim členom poskytli úvery v celkovom objeme 13 708,34 K. Aby mohlo zaplatiť nákup budovy, v ktorej sídlilo a poskytovať pôžičky i ďalšie služby svojim členom, muselo si družstvo požičať na svoju prevádzku viac ako 5000 K z iných finančných ústavov. Išlo svojim spôsobom o vzorové družstvo, založené presne podľa vládou schváleného plánu. Okrem finančných záležitostí svojich členov či podpory sporivosti, sa vedenie družstva prevádzkovaním obchodnej činnosti usilovalo zabezpečiť vďaka nákupom vo väčšom množstve aj lacnejší spotrebný tovar, resp. osivá či náradie potrebné k poľnohospodárskym prácam.¹⁵

V rámci Zemplínskej stolice bola situácia pri zakladaní nových úverných či potravných družstiev na prelome 19. a 20. storočia podstatne priaznivejšia. V prvom rade túto skutočnosť možno pripisovať menšej vzdialenosti od centra celej akcie a lepšej propagácií. Navyše kým väčšie, pôvodne slobodné kráľovské mestá v Šarišskej stolici celkom prirodzene prostredníctvom svojich akciových bánk, sporiteľní, alebo družstiev vytvárali silnú konkurenciu prípadným novovznikajúcim vidieckym družstvám, na území severného Zemplína bola situácia odlišná. I v tunajších mestečkách ako Humenné, Stropkov či Michalovce existovali miestne banky, ich kapitálová sila ani vplyv sa však nedal porovnať s tými šarišskými.

Názorným príkladom v tomto smere môže byť napríklad Stropkov. Medzi dlhodobu pripravované aktivity, ktoré sa mali stať dôležitým impulzom pre rozvoj hospodárstva v rámci mestečka i okolitého regiónu, patrila snaha založiť kapitálovo silnejšiu akciovú banku, resp. sporiteľňu. Prostriedky, ktoré by sa v nej zhromaždili mali následne

¹⁵ ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie. Péchyújfalu és Vidékének Gazdasági, Fogyasztási és Hitelszövetkezet. Inv. č. 527, sig. B I 79, šk. 28., resp. *Pečovská Nová Ves. Potulky dejinami*. Zostavil Slavomír Karabinoš. Prešov: Universum, 2018, s. 53–54.

slúžiť na vybudovanie aj kapitálovo náročnejších podnikov, zvýšenie zamestnanosti a zlepšenia príjmov miestneho obyvateľstva. Napriek intenzívnej propagácii tejto myšlienky, prebiehajúcej v podstate od polovice deväťdesiatych rokov 19. storočia, sa ju miestnym obyvateľom dlho nedarilo uskutočniť.¹⁶ Až v roku 1904 sa konečne, aj keď s celkovo nižším akciovým kapitálom iba 100 000 K, podarilo založiť Stropkovskú sporiteľňu.¹⁷ Kvôli nízkym vkladom miestnych obyvateľov a veľmi konzervatívnej obchodnej politike sa však i napriek veľkým očakávaniam nakoniec nestala významným prostriedkom na zrýchlenie rozvoja miestneho podnikania.

Miestna sporiteľňa nielen že výraznejšie neprispela k rozvoju podnikateľských aktivít v Stropkove a jeho okolí, ale paradoxne pri svojom vzniku zlikvidovala niektoré pomerne nádejne sa rozvíjajúce organizácie vytvorené na družstevnom základe. Ich vznik sa spája práve s podpornou akciou, ktorá dokázala osloviť nielen obyvateľov Stropkova, ale i okolitých obcí. Tieto družstvá, po prekonaní počiatočnej nedôvery u roľníkov i početného židovského obyvateľstva, začali rozvíjať svoju činnosť v mestečku i jeho okolí. Medzi tieto organizácie patrilo nielen spotrebné družstvo, zabezpečujúce pre svojich členov lacnejší nákup spotrebného tovaru v Stropkove i okolitých obciach, ale predovšetkým v priebehu roku 1900 založené úverné družstvo. To pracovalo pod oficiálnym názvom Úverné družstvo pre Stropkov a okolie.¹⁸ Tento finančný ústav, i vďaka minimálnym nákladom na prevádzku a značnému záujmu členov, v priebehu rokov 1901–1904 postupne oslovoval stále väčší počet obyvateľov. Navyše v roku 1904 bol z finančných operácií dosiahnutý prvý, hoci len symbolický zisk.¹⁹ Napriek tomu sa toto družstvo vzápätí stalo súčasťou vznikajúcej miestnej sporiteľne.

¹⁶ Jednu z zo správ o tom, že v najbližšom období začne svoju činnosť sporiteľňa v Stropkove, v tomto prípade so základným kapitálom 60 000 zlatých, priniesla miestna tlač aj v roku 1897. Bližšie Takarékpénztár Sztropkón. In *Felső – Zemlén*, 2, 1897, č. 10, s. 3.

¹⁷ Sztropkói takarékpénztár rt. In *Felső – Zemlén*, 9, 1904, č. 23, s. 3.

¹⁸ Sztropkó és vidéke hitelszövetkezet.

¹⁹ Po vzniku sporiteľne došlo k likvidácii družstva, keďže viacerí významní podielníci investovali svoje peniaze do nákupu akcií nového ústavu.

O niečo dlhšie pracovalo druhé miestne družstvo, založené pod názvom Kresťanské spotrebné družstvo pre Stropkov a okolie.²⁰ Od roku 1905 rozvíjalo svoju obchodnú činnosť, pričom medzi jeho podielníkmi prevažovali roľníci, zástupení boli však aj úradníci miestnej správy. Družstvo síce každoročne, až do roku 1911 vykazovalo skromný zisk, nedokázalo sa však v konečnom dôsledku výraznejšie presadiť v konkurencii s miestnymi židovskými obchodníkmi. V roku 1912 pristúpili jeho členovia k dobrovoľnej likvidácii.²¹ Napriek tomu, že tieto družstvá sa pôvodne mali stať jedným z dôležitých prostriedkov na riešenie miestnych hospodárskych ťažkostí, dokonca sa s nimi počítalo ako s oporou pri politických zápasoch na miestnej úrovni, nepodarilo sa ich udržať ani do začiatku prvej svetovej vojny.²² Dôvodov bolo viac, okrem silnej konkurencie a celkovej kapitálovej slabosti týchto organizácií, to najmä v prípade spotrebného družstva veľká vzdialenosť a zlá dopravná dostupnosť, ktorá predražovala získavanie tovaru.

V rámci Zemplínskej stolice, resp. v priestore Užskej stolice, ktorý dnes tvorí súčasť východného Slovenska, však vzniklo viacero ďalších vidieckych družstiev, ktoré boli súčasťou podpornej akcie. Najviac v roku 1905, keď máme informácie o družstvách v Klenovej (Kelen), Ubli (Ugar), Uličí (Utcás) či Zboji (Harcos). Niektoré z nich už od začiatku svojej činnosti zaznamenali pomerne úspešný vývoj, ako napríklad družstvo v Malčiciach (Málca). Iné, ako napríklad ubrežské družstvo zaznamenali straty, ktoré viedli k ukončeniu ich podnikania.²³ I keď v konečnom dôsledku tieto organizácie znamenali pre miestne obyvateľstvo nové možnosti na postupné zlepšenie ťažkého ekonomické-

²⁰ Sztropkói és vidéke keresztyény fogyasztási szövetkezet.

²¹ MNL BAZML SF. VII.2/f Sátoraljaújhelyi Királyi Törvénytörvényes iratai (1750–1873–1944). Cégbírósági iratok. Sztropkói és vidéke keresztyény fogyasztási szövetkezet. 43. dob. 122. sz. Jegyzőkönyv.

²² DERFIŇÁK, Patrik. K hospodárskemu vývoju Stropkova na prelome 19. a 20. storočia. In *Zemepanské mestá a mestečká v Uhorsku v ranom novoveku = Mezővárosok a korai Magyarországon*. Ed. Peter Kónya. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 312–314.

²³ Sporadické informácie, spravidla v podobe krátkych správ o konaní valných zhromaždení sa objavujú najmä v dobovej tlači, osobitne v periodikách ako Felső-Zemplén či Ung.

ho postavenia a celej akcii nemožno uprieť racionálne jadro, podpora, ktorú mohli poskytnúť štátne či miestne úrady nepostačovala na to, aby došlo k naplneniu v úvode prezentovaných cieľov. Navyše prvá svetová vojna a s ňou spojené udalosti zlikvidovali aj tie pozitíva, ktoré sa predsa len podarilo postupne a za cenu značných obetí vybudovať. Aj značne idealizovaný pohľad, ktorý na podpornú akciu prebiehajúcu v rokoch pred prvou svetovou vojnou priniesla neskôr najmä maďarská tlač, nemohol celkom zastrieť skutočnosť, že sa nepodarilo ani zabrániť vystahovalectvu, ani chudobe či celkovému zaostávaniu severovýchodných oblastí Uhorska.²⁴

**CREDIT AND FOOD COOPERATIVES IN SHARYSH
AND ZEMPLIN IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH
CENTURIES AS PART OF A WIDER FOUNDING MOVEMENT
IN THE NORTH-EASTERN HUNGARY**

Patrik DERFIŇÁK (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article deals with the formation and activity of cooperative unions on the territories of Sharysh and Zemplin Comitats. The purpose of organizing such societies was to prevent the economic decline of the north-eastern Hungary and the growth of emigration, and also to help the local population. That measure was supported by the Hungarian government and the regional authorities, but due to tight deadlines, distrust of the indigenous population and lack of the public resources, it did not achieve the expected success.*

Keywords. *Zemplin Comitát, Sharysh Comitát, Uzhanskyi Comitát, north-eastern Hungary, credit and cooperative organizations.*

²⁴ Ako výrazne pozitívnu a veľkorysú prezentoval v priebehu dvadsiatych rokov 20. storočia podpornú akciu napríklad v Prahe vychádzajúci denník Prágai Magyar Hírlap. Pozri napr. Hiteles adatok arról, hogy miképp „nyomták el” magyarok a ruszin népet. In *Prágai Magyar Hírlap*. 8, 1929, č. 221, s. 11.

SLOVENSKÉ VYSTAHOVALECTVO DO SEVERNEJ AMERIKY A VZNIK SLOVENSKÉHO KATOLÍCKEHO SOKOLA

Martin JAVOR (Prešov, Slovensko)¹

Явор Мартін. Еміграція словаків у Північну Америку та виникнення «Словацького Католицького Сокола»; 15 сторінок; мова словацька.

Резюме. У статті простежується процес еміграції словаків у Північну Америку і створення там організації «Словацький Католицький Сокіл». Ця спілка постала влітку 1905 року в американському штаті Нью-Джерсі й об'єднувала словаків, які були ревними католиками та трудилися в різних містах США на металургійних заводах, на підприємствах електротехніки, на фабриках, де виготовлялися шовкові і текстильні вироби, фарби, цигарки, меблі, у нафтовій промисловості. На перших порах «Словацький Католицький Сокіл» був також страховим товариством, а відтак став однією з найбільших і найактивніших емігрантських організацій у Північній Америці.

Ключові слова. Словаки, еміграція, Північна Америка, товариство «Словацький Католицький Сокіл».

Vystahovalectvo je bytostne späté so slovenskými dejinami. Za posledných 150 rokov nám z každej generácie odišla značná časť obyvateľstva za lepším životom predovšetkým do Severnej Ameriky. V novej vlasti nezabudli na svoj pôvod, hlavne však na vieru. Prejavom silného náboženského života za morom bol Slovenský Katolícky Sokol v Severnej Amerike. Bola to vlastne malá poisťovacia spoločnosť, ktorá sanovala neexistujúci sociálny systém. Slovenský Katolícky So-

¹ Javor Martin, doc. PhDr. PhD., Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Явор Мартін, доцент, доктор філософії, Інститут історії, Філософський факультет Пряшівського університету в Пряшеві.

kol bol aktívny v oblastiach najväčšieho prisťahovalectva z územia dnešného Slovenska. V Sborníku Slovenského Katolíckeho Sokola na rok 1941 Peter P. Hletko opísal členstvu hlavné priemyselné oblasti Severnej Ameriky, kde žilo najviac členov Slovenského Katolíckeho Sokola. Najväčším centrom bolo mesto Passaic v štáte New Jersey, kde bol zastúpený hlavne textilný priemysel, ktorý zamestnával značnú časť členov miestneho sboru. *“Výrobky miestnych fabrík posielajú sa do celého sveta a výrobky miestnej fabriky Botany alebo Furstman, často si kúpi Slováč v inom štáte a to snád’ práve tie kusy, na ktorých pracoval jeho krajan v Passaicu.”* V Passaic pracovali sokoli ešte vo fabrike na spracovanie gummy. V susedných mestách Clifton a Paterson boli veľké strojárne fabríky leteckého priemyslu. *“Naši Sokoli sú tu zastúpení aj v inom povolání: nachodíme ich medzi obchodníkmi, advokátmi, lekármi, farmermi a vyrabatelmi vlastného tovaru.”*

Doslova *“slovenským”* mestom bol Betlehem v Pensylvánii, známy výrobou ocele a textilným priemyslom. Členovia Slovenského Katolíckeho Sokola pracovali v továrňach na elektrické výrobky, olejové pece, hodvábné a textilné výrobky, nábytok, farby. Najviac členstva však pracovalo v železiarňach. V meste bola Lehigh University, kde študovala značná časť členov. Mesto Betlehem bolo križovatkou, kde sa stretávali trate z Lehigh Valley, Reading, Lehigh a New England. Veľké slovenské komunity boli v mestách Buffalo, Niagara Falls a Erie. Bol tu oceliarsky a drevospracujúci priemysel, členovia Sokola pracovali aj v gumárskom a chemickom priemysle ako aj v obilnom obchode.

Starým centrom Slovákov bolo Ohio. Mesto Canton, známe výrobou motorov, oceliarskym priemyslom a tehliarskou výrobou, bolo centrom tzv. Ruhrskej doliny, ktorá mala pre hospodárstvo USA veľký význam. Naši pracovali: *“asi v dvesto podnikoch, ktoré vyrábajú 1500 rôznych vecí. Ocelové výrobky, skrine, metál, drevo, staviteľská ocel’, čistá ocel’, galvanizovaná ocel’, plech, dvere a ozdoby z metálu, rúry, stĺpy a osvetlovacie zariadenia na ulice, zemedelské stroje, pece a tanky, zariadenia pre lekárov, zariadenia do úradovní, elevátory, súčiastky na autá, refrigerátory, chemikálie, závody na uhelný prach, mliekarske zariadenie, sliavajúce stroje, gasolinove a Dieselove stroje, elektrické motory, čističe tehly a iné výrobky.”* Práve v Cantone pôsobil jeden z najaktívnejších sborov Slovenského Katolíckeho Sokola – 180. Sbor z piatej župy.

Mesto Akron v Ohio bolo známe rozsiahlou výrobou gummy, ktorá sa spracovávala vo fabrikách Firestone, Goodrich a Goodyear. V Akrone sa vyrábali aj vzducholode, gumové rámy na automobily. V týchto podnikoch pracovali členovia 103. Sboru a 43. Venca.

Mesto Barbeton v Ohio vynikalo vo výrobe gummy, ale aj vo výrobe hliníka, či zápaliek, produkcii uhlia či ľadu. Boli tam aj zlievarne, desťilérky a iné fabriky. Pôsobil tam Sbor č. 187 a Veniec č. 103. Slováci sa okrem práce v továrňach zaoberali obchodom alebo verejnou činnosťou v meste a na okolí.

Mesto Cleveland bolo dlhé roky považované za slovenskú metropolu Ameriky a za centrum amerických Slovákov. *“Tu nájdete Slováka vo fabrike, obchode, tu ho vidíte čo lekára, advokáta, dentistu, ďalej jako farmera alebo obchodníka.”* Pre svoju výhodnú polohu a pre výhodný prístup k veľkým jazerám sa mesto stalo industriálnym strediskom amerického stredozápadu. Po tzv. Lake Superior sa dovážalo železo a z druhej strany z Pennsylvánie uhlie a vápenec. Hlavným zamestnaním Slovákov bol ťažký železiarsky priemysel. *“Železo dovážané je po jazeroch na lodiach. Z lodí sa vykladá pomocou ohromných nakladačov, ktoré naberú materiálu na celý železničný vozeň naraz. Ťažké jaráby kladú železo na veľké kopce, ktoré neskoršie sa zväčšia na ohromné vrchy. V prístave ide surové železo ku peciam, z ktorých niektoré produkujú až tisíc tun železa denne. Okrem ocele vyrábajú sa tu elektrické aparáty, šrúby, závory, kovanie a slievanie, nástroje ku strojom a tlačiarstvu, adresografy a multigrafy, stroje do automobilov, ako aj iné súčiastky pre autá, barvy a varnish, šatstvo, ženské šaty, medené a mosadzné výrobky, rayon, vlnené výrobky, baerie a zemedelské stroje.”* V Clevelande mali všetky slovenské organizácie svoje spolky a nachádzali sa tam aj viaceré slovenské osady. Cleveland bol sídlom Župy č. 5 *“Rev. Františka Škutilla”* Slovenského Katolíckeho Sokola.

Členovia Slovenského katolíckeho Sokola žili a pracovali aj v poslednom meste štátu Ohio – Lorain. Mesto vybuďovalo moderné závody takmer sto míľ od mesta a s pomocou premysleného vodného systému čerpalo vodu z jazera Erie. Dalo postaviť prvú čističku odpadových vôd na svete. Aj tu pracovali členovia Slovenského Katolíckeho Sokola. Najviac ich bolo zamestnaných v National Tube Company, z ktorej sa vyvážali rúry do celého sveta, ako aj v The American

Shipbuilding Company, najväčšej lodenici v USA. Tu sídlil 177. Sbor a 111. Veniec.

Chicago bolo jedným z najvýznamnejších slovenských miest v Amerike. Žila tu značná časť členov Slovenského Katolíckeho Sokola. V Chicagu sa uskutočňovali sjazdy a slety Slovenského Katolíckeho Sokola. Väčšina členov pracovala v ťažkom priemysle a obchode. Členovia pracovali aj v najväčších závodoch na výrobu telefonického zariadenia na svete. Chicago bolo obilným strediskom USA. Bolo známe pre stavbu osobných a nákladných železničných vozňov. Slovenský Katolícky Sokol tam mal niekoľko aktívnych sborov a vencov.

V meste Palmerton v štáte Pennsylvánia fungovala veľká zinkovňa New Jersey Zinc Co., v ktorej pracovalo množstvo Slovákov. Tí tu mali osadnú školu aj niekoľko kostolov. Slovenský Katolícky Sokol tu mal vlastnú basketbalovú „čatu“.

Na ceste medzi Pittsburghom a Philadelphiou je známe „slovenské“ mesto Johnstown. Bolo sídlom Župy č. 9 Slovenského Katolíckeho Sokola. Bolo známe hlavne pre svoje železiarne – Betlehem Steel Company a Carnegie-Illinois Steel Corp. Neďaleko mesta boli obrovské bane na bituminové uhlie, známe pre svoju dobrú vlastnosť – nevydávalo takmer žiadny dym. Slováci pracovali aj v National Radiator Company, ako aj v rôznych firmách na výrobu pecí, šatstva, cigár, gombíkov. Slovenský Katolícky Sokol mal v tomto meste najstarší trubačský a bubienický sbor.

Západne od Alleghanských hôr sa nachádza mesto New Castle, ktoré patrilo do Župy č. 17 „*Rev. Františka Škutila*“ Slovenského Katolíckeho Sokola spolu s mestami Butler a Lyndora. Slováci tu pracovali hlavne pri výrobe munície. V blízkosti sa vyrábala cement, tehly, doloval sa vápenec, uhlie a kameň. V okolí bolo rozšírené baníctvo.

V Erie v štáte Pennsylvánia sa nachádza veľký mestský prístav, z ktorého sa dovážal tovar na východné pobrežie USA a ďalej do sveta. V meste sa vyrábali chladiče, aluminiové výrobky, motory, nápoje, lode, pece, cigáry, výrobky z dreva, spracovanie oleja. Priemysel poskytoval živobytie veľkému množstvu Slovákov.

Mesto Youngstown v Ohiu bolo prvým strediskom železa a ocele v Amerike, v roku 1940 bolo tretím najväčším dištriktom v tejto výrobe. V meste sa nachádzalo dvesto rôznych priemyselných podnikov, ktoré

zamestnávali 50 000 ľudí. V Youngstowne sa konali známe Slovenské dni Slovenského Katolíckeho Sokola, ktoré sa odohrávali v nádhernom Idora Park. V meste bolo aktívnych 135 kostolov rôznych vierovyznaní z ktorých dva boli slovenské katolícke. Mesto bolo sídlom Župy č. 17 “*Rev. Františka Škutila*” Slovenského Katolíckeho Sokola a malo aj vlastnú slovenskú sokolovňu.

Azda najznámejším slovenským mestom bolo Wilkes-Barre v Pensylvánii. V ňom pôsobil kňaz Jozef Murgaš. Mesto leží v strede uhoľnej oblasti. Každá slovenská organizácia mala väčšiu slávnosť vo Wilkes-Barre. Slovenský Katolícky Sokol tu mal svoj hlavný sjazd. Slováci sa uplatnili v miestnych baniach: “*lebo si zaľúbili práci pri uhliu a snád’ i preto že na inú prácu po iných štátoch sa nechceli odvážiť.*” Rozkvet mesta nastal po objavení antracitového uhlia, ktoré bolo veľmi vhodné na vykurovanie. V okolí Wilkes-Barre sa nachádzala až polovica antracitových baní celých Spojených štátov amerických. Ženy Slovenky sa zamestnávali väčšinou v textilných fabrikách, alebo pri výrobe tabaku. Mesto bolo sídlom Župy č. 7 Slovenského Katolíckeho Sokola spolu s okolitými mestečkami Ewardsville, Larksville, Kingston, Ashley, Nanticoke, Pittston.

Veľká slovenská kolónia bola v meste Reading v Pensylvánii. Bol tu sústredený “*punčochársky priemysel*” a výroba železa. Vyrábali sa tam stroje na výrobu punčoch, cvrň a prvotriednej ocele. Nachádzala sa tam najväčšia zlievareň v celých USA, ako aj najväčšia tehláreň. Mesto bolo známe pre rozvinuté kvetinárstvo, okolie bolo známe pre chov dobytka a produkciu vajec. Najviac Slovákov pracovalo v Carpenter Steel Co., v Reading Iron Co. a Narrow Fabric Co. Slováci tu mali svoju sokolovňu.

Philadelphia v štáte Pensylvánia bola známa rafinériou na petrolej, výrobou rádiových prijímačov, textilným priemyslom. Bol tu aj cukrovar, výroba papiera, automobilov, motocyklov, lokomotív. Philadelphia je prístavným mestom na rieke Delaware. “*Závody, ktoré sú svetoznáme a v ktorých aj náš Slováč pracuje sú: Baldwin Works Bayuk Cigars Inc., J. G. Brill Co., kde sa vyrábajú pouličné káry, motorové busy, gasolinové železničné vozne. Curtis Publishing Co, kde sa tlačí magazin Saturday Evening Post; Dill and Collins, výroba papieru; Felton, Sbley and Co. Inc. barvy a varnish, Frankford Arsenal, Franklin Sugar Refining*

Co. cukrovár; General Electric Co., Hardwick and Magee Co, carpet a koberce; Lanston Monotype Machine Co., výroba tlačiaršských strojov a zariadenia; Leeds and Northrup Co, výroba elektrických inštrumentov, ohrievacích pecí; Link-Belt Co., výroba strojov; Atore and Son, najstarší mäsiarsky závod na okolí; Autocar Co., výroba motorových truckov; Port Richmond Grain Elevator, ktorý vyváža obilie do celého sveta; William Selles and Co., Inc., výroba mašinového náčinia a elektrických injektorov; Sharp and Dohme, laboratoria na medicínu a lekársku vedu vôbec; John B. Stetson Co., výroba klobúkov; Westinghouse Electric Co., výroba parných strojov, turbíny, condensers, ejectory, potrebnosti a zariadenie pre pozemnú alebo loďnú dopravu. Stephen F. Whitman and Son, Inc., výroba čokoládových cukroviniek.” Slovenský Katolícky Sokol organizoval svoje sokolské dni v Willow Grove Park. V meste a okolí žilo mnoho emigrantov z Trenčína a okolia. Philadelphia bolo sídlom Župy č. 12 “Anton Bernolák”.

Najznámejším “slovenským” mestom bol Pittsburgh. Tu sa začalo s vydávaním slovenským časopisov, boli tu založené aj prvé peňažné ústavy pre Slovákov. Pittsburgh sa nachádza na mieste, kde sa zlievajú tri rieky – Ohio, Alleghany a Monogahela. Mesto bolo a je centrom ťažkého priemyslu USA. Bola tam koncentrovaná šestina sklárskej produkcie celej Ameriky. Až 12 000 ľudí pracovalo pri výrobe skla. “*Tu je najväčšia výroba ocele, ocelových valcov, aluminium, vzdušné hamovky, plumbárske zariadenia, mašineria, elektrárne, koksárne, olejárne, spracovanie uhlia atď.*” Bola tu továreň na zaváraniny Heinz. Slovenský Katolícky Sokol organizoval svoj najväčší slet v roku 1936 v miestnom Pitt Stadium. V okolí žili Slováci hlavne v mestách Perryopolis, Charleroi, Canonsburg, McKees Rocks, Braddock, Duquesne, Greensboro, New Kensington, Ambridge, Aliquippa, Vandergrift, Connellsville, Mokeness a Donora.

Najvzdialenejším mestom Slovenského Katolíckeho Sokolstva bol Minneapolis v štáte Minnesota známe pre svoje obrovské mlyny na múku a sklady obilia. V blízkosti sa spracovávalo železo, granit. Bola tu výroba hlinených nádob a kuchynských potrieb. Bol tu najväčší trh na maslo na celom svete a rozšírené mliekárstvo.

V štáte Connecticut bolo centrum slovenského života mesto Bridgeport. Stála tu veľká fabrika na výrobu munície a šijacích strojov. Bol

tu zastúpený letecký priemysel. Slovenský Katolícky Sokol tu organizoval svoj slet v roku 1927. V štyridsiatych rokoch 20. storočia sa pomocou vládnych peňazí renovovala slovenská štvrť sv. Cyrila a Metoda. Na čele tohto projektu bol duchovný miestnej osady a člen Slovenského Katolíckeho Sokola Štefan J. Pánik. Sokol tu mal dva sbory a vence a miestne Sokolstvo tu vlastnilo dve sokolovne. Mesto bolo sídlom Župy č. 2 „Štefana J. Pánika“, ku ktorej patrili aj Stratford a mesto Torrington.

Automobilovým megamestom bol Detroit v štáte Michigan, nachádzajúci sa pri hraniciach s Kanadou. Konal sa tu sjazd Slovenského Katolíckeho Sokola v roku 1933 v Belle Isle park.

Slováci boli početní aj v štáte New York, hlavne v meste Binghamton, kde bola veľká výroba topánok; v Johnstown s výrobou koží a rukavíc a v Schenectady s firmou General Electric.

Whiting v štáte Indiana bolo mestom, kde Slováci tvorili vyše polovicu obyvateľstva. Boli tu dve slovenské osady, Osada sv. Jána Krstiteľa a Osada Nepoškvrneného Počatia Panny Márie. Pri osadách vyučovali slovenské Sestry sv. Cyrila a Metoda, kde bol duchovným Ján Lach známy chlapčenskou kapelou. Slováci boli v meste hlavne obchodníkmi – pekári, mliekari, krajčíri, fotografi, obuvníci, zlatníci a pohrebníci. Tak tiež tu bol slovenský lekár, policajti, ošetrovatelky a hasiči. Až polovica pracovníkov firmy Standard Oil Co. boli Slováci. Od roku 1920 v meste pôsobila aj slovenská banka.²

New York bol strediskom slovenského života už od prvých vysta-hovaleckých vln. V Sborníku Slovenského Katolíckeho Sokola sa opisuje slovenský život v New Yorku od prvých prisťahovalcov. Už v roku 1848 prišiel do New Yorku istý Dula. Ten bol vraj zemanom v Turčianskej Stolici, do Ameriky odišiel kvôli kriminálnej minulosti. Druhým známym Slovákom bol Ján Olejník, povoláním policajt, ktorý sa v New Yorku objavuje v roku 1853. Býval tam v tomto období aj istý Werther, ktorý vlastnil hostinec. Spoločenský život prvých Slovákov v New Yorku bol spojený s Čechmi a Slováci patrili do českých organizácií, spolkov, klubov a spevokolov. Emigranti zo Spiša hovoriaci po nemecky si v New Yorku založili spišsko – nemecký spolok Zipser. Slováci sa začali

² SBORNÍK Slovenského Katolíckeho Sokola na rok 1941. ročník XXVIII, Passaic, NJ, 1941, s. 74–100.

ešte koncom 19. storočia stretávať v hostincoch, ktoré v New Yorku vlastnili Kukoľ, Waserman a Štocký. *“U Kukoľa schádzala sa nie veľmi vybraná trieda, hovorili im starí prisťahovalci. Lepšieho druhu slávnosti a zábavy vydržovali sa v Českej Národnej Budove na piatej ulici. Na zábavách týchto hrali muzikanti: Kissiday, Sabol Kolesár, Rendoš a Kurňava”.*

Lepšie situovaní Slováci chodili do Karačonyho a Metza, ktorí boli známi svojim výborným vínom. Hostince sa nachádzali na Houston St. a Druhej Avenue. Tam sa schádzali aj remeselníci, hlavne drotári. “Trenčan” menom Racik mal drotársku dielňu v New Yorku, Tomko mal hostinec, alebo salón na štvrtej ulici. Na druhej ulici mal salón Novák. Kto chcel vyhľadať v New Yorku krajana, alebo dozvedieť sa o prípadných pracovných pomeroch, najlepšie mu bolo navštíviť tieto hostince.

Prvý slovenský údenársky obchod mal J. Bača. Nachádzal sa na tretej ulici medzi Ave A. a B. Bača často inzeroval v slovenských časopisoch, aj v Katolíckom Sokole. Mal zákazníkov až z Pennsylvánie. V Brooklyne mali salóny Ján Horný, Domanovič, Ján Mayerovský a Vaško. V spoločenskom živote bol známy Ján Mayerovský zo Zemplínskej stolice. Slovenskí sokoli z New Yorku sa stretávali v hostinci U Cerundu na 71. ulici.

Slovákov na súde v New Yorku začiatkom 20. storočia zastupovali advokáti slovenského pôvodu František Nekarda a Wiliam Katlina. Nekarda bol výnimočný rečník, Slováci až z Pennsylvánie si k nemu chodili po radu. Nekarda takmer vždy spor vyhral, avšak bol tak drahý, že si ho Slováci nemohli dovoliť.

Slováci v New Yorku pracovali hlavne vo fabrikách na výrobu cigariet. Drotári sa osvedčili pri tzv. Mouse traps, teda pascí na odchyťovanie hlodavcov, hlavne myší a potkanov, keďže začiatkom 20. storočia mesto New York platilo za každého zabitého potkana istý obnos peňazí. Medzi newyorskými drotármi boli známi Krajči, Challan, Racik, Urbanovský, Durkáč, Heljenek, Kubik a Faybik. Medzi Slovákami v New Yorku bol známy “stáhovač” (moving man) Liviak, ktorý Slovákom so svojim vozom pomáhal presťahovať sa. Slováci pracovali aj pri kopaní metra. Prvým Slovákom pracujúcim na newyorskom metre bol Ján Dulibin z Uzskej stolice, známy pre jeho silnú postavu. Prvým slovenským tmočníkom koncom 19. storočia v New Yorku bol Michal Tand-

lich, rodák z Oravskej stolice, hovoriaci anglicky, nemecky, maďarsky a slovensky. Tandlich bol vždy na slovenských zábavach a slovenskí kolonisti často hľadali jeho pomoc.

Rôzne úrady zastávali židia pôvodom z územia dnešného Slovenska, ktorí rozprávali aj slovensky, ako napr sudca Blau, rodák zo Zemplínskej Stolice, alebo sudcovia Koenig a Hirschfield. Ako píše autor Sborníka, títo sudcovia veľmi pomohli mnohým Slovákom. V New Yorku bývalo v štyridsiatych rokoch 20. storočia cca 40 000 Slovákov, z ktorých značná časť boli členovia Slovenského Katolíckeho Sokola. Sokolské sbory tu boli založené v roku 1912, do roku 1945 tam pracoval 60. Sbor a 25. Veniec.³

Slovenský Katolícky Sokol vznikol na východnom pobreží Spojených štátov amerických, v štáte New Jersey, ktorý spolu so štátom Pensylvánia a Ohio tvorili centrum emigrácie zo strednej Európy. Jeho centrom sa stalo mesto Passaic s obrovskou slovenskou komunitou. Prví slovenskí osadníci prišli do Passaic cez "Kasigardu", teda Castle Garden, imigračnú bránu prístavu v New Yorku v decembri 1879. Doviezol ich George Waterhouse, majiteľ Waterhouse Mills, ktorý potreboval zdravých a silných mužov pre prácu vo svojej fabrike.⁴ Celé východné pobrežie bojovalo koncom 70-tych rokov s akútnym nedostatkom pracovnej sily, čo pravdepodobne primälo samotného majiteľa firmy Waterhouse hľadať nových robotníkov priamo v Castle Garden. George B. Waterhouse ponúkol neskúseným prisťahovalcom bezplatný kurz tkania. Slováci neskôr pracovali vo firme Rittenhouse a Amidown. V meste už dlhšie pôsobil Slovákom menom Danko, ktorý učil svojich krajanov tkaniu, čo neskôr pritiaхло aj ďalších krajanov. Slovákom Cherepy bol neskôr tlmočníkom pre Slovákov pri súdoch a rôznych úradoch. Bol aj poštovým úradníkom.⁵

³ SBORNÍK Slovenského Katolíckeho Sokola na rok 1941. ročník XXVIII, Passaic, NJ, 1941, s. 168–172.

⁴ Boli to Andrej Pastor z Veľkého Šariša, Ján Socha z Hanušoviec, Ján Pochlod zo Soli, Ján Kostišin z Prešova, Juraj Slivka z Michaloviec a Eduard Geiger zo Spišských Vlachov. O šesť mesiacov za nimi prišli Štefan Cherepy a Frank Drombly z Veľkého Šariša, neskôr Andrej Labaš, Štefan Levenduský, Ján Frankovič a ďalší.

⁵ SCOTT, W. William: History of Passaic and Its Environs. I., Passaic, NJ, 1922, s. 494.

Prvý slovenský spolok v Passaic vznikol 2. novembra 1884 v dome Jána Urbana na Bergen a Market Street. Dostal meno Spolok sv. Štefana Kráľa, Prvý v Nemoci a Smrti Podporujúci Spolok. Neskoršie bol založený spolok sv. Jána Krstiteľa č. 32 Prvej Katolíckej Slovenskej Jednoty. Takisto v Passaic vznikol 19. Odbor Národného Slovenského Spolku známy pod meno Pannonia. Slovenskí katolíci navštevovali najprv írsky kostol sv. Mikuláša, ktorý bol prvým katolíckym kostolom v Passaic.

Svoju slovenskú katolícku farnosť založili slovenskí emigranti 1. apríla 1891, avšak pre nedostatok slovenských kňazov bola jej činnosť skôr symbolická. 14. novembra 1891 bola založená gréckokatolícka Osada sv. Michala Archanjela, kde chodili aj veriaci západného rítu. Prvým gréckokatolíckym duchovným bol Nicefor Chanath. Najbližšia slovenská katolícka farnosť bola v meste Bayonne pod patronátom sv. Jozefa, kde bol duchovným Samuel Bejla. Práve on odslúžil prvú svätú omšu pre Slovákov v írskom kostole sv. Mikuláša na Columbia Ave. v meste Passaic. Slovenskí veriaci po rôznych zbierkach nakoniec zakúpili pozemok na Market Street na výstavbu slovenského kostola. Najviac aktívnymi spolkami bol práve Spolok sv. Štefana a sv. Jána. Činitelia týchto spolkov naliehali, aby nová osada mala názov jedného z nich. Aby nebol nikto urazený, za patrónku novej Osady bola vybraná Panna Mária Nanebovzatá. Posviacka základného kameňa sa konala na jar 1893.⁶ Následkom nedostatku kňazov v Amerike dochádzalo k častým zmeny duchovných. Prvým riadnym duchovným v Passaic bol Bernard M. Skulik, ktorý ostal pri novozałożenej farnosti iba do polovice januára 1894. V septembri 1894 prišiel do farnosti Jozef L. Ligday, avšak aj ten po roku odišiel. Administrátorom farnosti sa stal írsky duchovný John Sheppard, až do apríla 1896, keď do osady zavítal Ján E. Pollakovič. Ten pri farnosti založil osadnú školu. Školské triedy boli pod kostolom a učiteľom bol organista. Do júla 1896 bol duchovným Ignác Jaskovitz. Od roku 1898 bol farárom neskorší prelát Imrich A. Haitinger, rodák z Prešova, ktorý ostal v Passaic 24 rokov. Haitinger dal postaviť nový

⁶ Najaktívnejšími členmi slovenských spolkov boli Štefan Tilický, Anton Kron, Michal Značko, Michal Spišiak, Michal Jakab, Michal Warovský, Ján Skvarla, Michal Kanis, Ján Lipták, Imrich Riecher, Andrej Pastor, Ján Kadelák a Michal Soltis.

slovenský kostol a postavil riadnu osadnú školu. A. Haitinger dal v Amerike postaviť 8 kostolov, dal vyštudovať 10 kňazov a pozval do Ameriky 35 kňazov, ktorí mali slúžiť v slovenských farnostiach. Práve on odporúčal prvým sokolom za prvého hlavného duchovného Viktora Žáreka. Nový slovenský kostol bol posvätený v septembri 1902 biskupom z Newarku. Staviteľom chrámu bol J. Skvarla.⁷

Mesto Passaic bolo teda centrom slovenskej komunity na východnom pobreží Spojených štátov amerických a ako také malo vhodné podmienky na založenie organizácie, ktorá by zastrešovala slovenských katolíkov v Amerike. Okrem toho v Passaic bola aktívna Slovenská Telocvičná Jednota Sokol, z ktorej oddelením Slovenský Katolícky Sokol vznikol. K založeniu Slovenského Katolíckeho Sokola došlo vlastne náhodou, „*nikomu ani nenapadlo, že ide sa zakladať iná sokolská organizácia, keď povstalo nedorozumenie*“ medzi členstvom 8. Sboru Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol v meste Passaic. Spočiatku išlo len o založenie nového sboru. Po slovných útokoch niektorých úradníkov 8. Sboru Slovenskej telocvičnej Jednoty Sokol proti katolíckej cirkvi a zároveň proti členom pochádzajúcim zo Spišskej stolice bolo však isté, že dôjde k úplnému rozkolu.

Rozkol medzi Slovenskou Telocvičnou Jednotou Sokol a jej katolíckym členstvom opísal v roku 1920 hlavný tajomník Katolíckeho Sokola Michal Kudláč. Opísal idealistické myšlienky zakladateľa Sokolstva Miroslava Tyrša, podľa ktorého mal byť hlavný cieľ Sokolstva „*Vychovať národu mravne, telesne a duševne vyspelých synov a dcéry, ktorí by hýbali národom*“. Podľa Kudláča úplná jednota tejto myšlienky sa stala neskôr v Sokolstve neudržateľná hlavne kvôli jednostrannej výchove. Celá váha bola kladená len na národnú a telesnú vyspelosť, pri čom: „*bolo zabudnuto, že človek telesne vzdelaný ale duševne zakrpatený, nemá tej ceny, akú by v skutočnosti mal mať. Do čistej sokolskej myšlienky vtierali sa všelijaké neduhy, rôzne nové idej, ktoré neskôr boli originálnemu Sokolstvu osudné. Hlavnou a to najväčšou chybou bolo, že boli pripustené náboženské trenice, čo dostúpilo na takú výšku, kde veriaci v Boha cítili, že im nie je možno v takejto spoločnosti dlhšie sotrvávať, s*

⁷ Pamätnica Zlatého Jubilea Slovenského Katolíckeho Sokola. Passaic, NJ, 1955, s. 54.

pocitom pohoršenia nad touto krivdou páchanou na nich vzkrsla v nich nová myšlienka, nová idea "Pestovanie viery a telocviku" – "Pracovať v svojich radách Za Boha a Národ" – "Združiť sa v taký zväzok, kde by ich kresťanské city neboli do duše urážané". Na tejto idei, na tejto zásade bola založená naša milá Jednota "Katolíckeho Sokola".⁸

Zaujímavý pohľad na rozkol v Slovenskej Telocvičnej Jednote Sokol podal člen 55. Sboru v Ashley v Pensylvánii Štefan Koval'. Na otázku, či boli ťažkosti pri zakladaní katolíckeho sokolstva odpovedal: *"áno, lebo tu už boli založení národní sokoli, mali svoje sokolovne, náradie, všetko ku cvičeniu, mali i licenciu na predaj opojného nápoja a reštaurácia s jedným, kde každý Slavian i Slovák chodil. Zarábali peniaze a to najviac v sobotu a v nedeľu, keď cvičili prostné i na náradí. Naše ženičky, idúc do kostola to videli. Všetko čo sa tam robilo sa roznieslo. Tak jedna druhej povedá, že by nedala svoje dievky do toho sokola za žiadne peniaze. Ale mnohí Slováci pri tom nemali dôvery ani v nás. Keď sme šli po domoch nechceli sa s nami ani shovárať, hoc jak sme im vysvetlovali, že Slovenský Katolícky Sokol je dobrá organizácia jak pre starších tak i pre mládež, neverili."⁹*

Hlavným sporom bol „volnomyšlienkársky“ charakter Slovenskej telocvičnej Jednoty Sokol. Skupina, ktorá protestovala proti „hanebnému počínaniu niektorých úradníkov Sboru 8 proti všetkému, čo bolo katolícke“, pozostávala takmer výlučne z mladých ľudí pochádzajúcich zo Spišskej stolice a k tomu „dobrých bohabojných katolíkov“. Svoju katolícku vieru začali chrániť a útoky odrážať. Avšak v tom čase niektorí členovia Telocvičnej Jednoty razili myšlienku Sokola ako sekularizovanej organizácie. *„Zabúdajúc na skutočnosť, že Slováci sú skoro sto percentní katolíci, ktorí nestrpia rúhanie proti katolíckej Cirkvi a Bohu. Teda toto bola príčina odtrhnutia sa niekoľkých mladíkov – spišiakov od Sboru 8-ho, ktorí si chceli založiť svoj sbor v lone Národného Sokola, ale do ktorého chceli len katolíkov.“¹⁰*

⁸ SBORNÍK Rimsko a Grécko Katolíckej Telocvičnej Slovenskej Jednoty Sokol na obyčajný rok 1921. Vydala Jednota Katolíckych Sokolov v Spojených štátoch amerických. Ročník XII, Passaic, NJ, 1921, s. 142.

⁹ Pamätnica Zlatého Jubilea Slovenského Katolíckeho Sokola. Passaic, NJ, 1955, s. 122.

¹⁰ Pamätnica XVI. Sjazdu a XV. Hlavného sletu a závodov Slovenského Katolíckeho Sokola. Wilkes-Barre, Pa., 1950. bez číslovania.

Po vzniku úradného orgánu Slovenského Katolíckeho Sokola sa na jeho stranách často objavovali príspevky o prestupe katolíckych členov z pôvodného "národného" Sokola do Sokola katolíckeho, ako napríklad tento z Clevelandu: *"Naším národným Sokolom v tomto meste nijako to nemôže vliezť do hlavy, že prečo náš 62. Sbor pridala sa ku kat. Sokolom. Pri každej príležitosti a všade, kde sa so mnou sijdú vypytujú sa, prečo sme vystúpili! Nie raz snád' aj desať rás sme im dali na to odpoved', že preto, ponevác nebolo čísla ich orgánu, v ktorom by neboli urážky na katolíkov a kat. duchovenstvo. Teraz to svaľujú na Gettinga, že to on. No znáte i vy značný podiel na tom. Napríklad tým, že všetky cvičenia schôdze a iné podobné záležitosti ponechávali vždy na nedele ráno, keď sa nám katolíkom sv. služby slúžia. Či to nie urážanie náboženského presvedčenia? No my sme však vždy našu náboženskú povinnosť vykonali. Z toho povstalo premýšľanie, ako urobiť koniec týmto pomerom. Konečne sme sa usniesli odtrhnúť sa, by sa nákaza medzi kat. údmi nešírila a aby sme zachránili čo sa ešte dá. Istý pán z vašej strany, keď sme mu hovorili, že prestávame byť údami vašej organizácie pre udané už príčiny, lebo si chceme podržať vieru v Boha, posmešne sa spytoval, že či sme ho videli. Či to nie je urážka! Preto zabudnite na minulosť a dajte nám pokoj, lebo viac nás už nedostanete. Odporúčate nám pripojiť sa ku K. J. Čo vás snád' pálime! Ved' vás vôbec na pokoji nechávame a preto dajte nám pokoj aj vy. Údov vám neodvážzame. Naša organizácia žije, napreduje a vzmáha sa v každom ohľade. Ja viem prečo nám dávate také rady! Myslíte si, že potom by ste mali lepší lov medzi našou katolíckou mládežou, a odtrhnúť ju od viery po našich predkoch zdedenej!"*¹¹

Prvé problémy vo vnútri slovenského Sokola nastali 8. januára 1905, kedy mal 8. Sbor Slovenskej Telocvičnej Jednoty v meste Passaic ročnú schôdzu. Schôdze sa zúčastnil každý člen sboru. Po prečítaní zápisnice z predošlej schôdze správcom Jozefom Bolcarom nastala debata ohľadom vylúčenia brata Jozefa Gajdoša. Počas debaty podsprávca Jozef Matuščák vynadal miestnym Spišiakom, keď ich nazval „nečestným menom“ a vynadal im do „sprostákov“. Práve táto debata bola začiatkom nespokojnosti značnej časti 8. Sboru Slovenskej Telocvičnej Jednoty. Debata sa vyostřila až do osobných urážok. Wiliam Bednarčík

¹¹ Katolícky Sokol, 15. december 1912, s. 6.

ml. „*nešeredne pokarhal*“ Jozefa Matuščáka a žiadal ho, aby hneď urážky odvolal. Ale Matuščák, namiesto odvolávania ešte viac vynadal prítomným a vyslovil sa, že: „*ani za Pána Boha nič neodvolá čo sa Spišiakov týče, lebo že sú hlupáci a nevzdelané svine*“. Tieto slová tak rozhorčili prítomných spišiakov, že 16 z nich okamžite opustilo schôdzu a zišli sa v hostinci Jána Servasa, kde sa radili, ako ďalej.¹² Títo členovia začali vážne uvažovať o založení nového sboru, avšak ešte vždy patriaceho do Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol.

Nový sbor mal byť len pre spišiakov a len pre katolíkov. Všetci prítomní vložili po jednom dolári na základinu sboru. Podľa výpovede Jakuba Plučinského prvé nedorozumenie medzi katolíkmami z ôsmeho sboru a Slovenskou Telocvičnou Jednotou Sokol vzniklo ešte počas decembrovej schôdzy v roku 1904, keď katolícki členovia žiadali povolenie od Sokola k sv. spovedi a prijímaniu, na čo im bolo povedané, že Sokolstvo neuznáva žiadne vierovyznanie a preto žiadne úradné povolenie im nemôžu vydať. Plučinský tvrdil, že nielen im nebola povolená sv. Spoveď, ale zároveň im bola daná výstraha, že ak chcú do kostola chodiť, musia z ich jednoty vystúpiť. Plučinský udáva, že od tejto schôdzy začali katolíckych členov nazývať „*Svätými sokolmi*“. Tento postoj značne rozhneval katolícke členstvo Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol. Po rozšírení správy o odchode katolíckeho členstva z materskej organizácie, začali aj ostatní členovia postupne zo svojich sborov odchádzať. Na ďalšej schôdzi bol zvolený Úrad nového sboru, pozostávajúci už z rôznych sborov pôvodného Slovenského Sokola.¹³

Zakladateľmi 1. sboru Slovenského Katolíckeho Sokola boli: Matúš Husý, Matej Kuruc, Jakub Skupin, Ján Gronkovský, Jozef Kuruc, Juraj Kopačka, Jozef Hilla, ml., Jozef Prelich, Jozef Pavličko, Michal Kalafut, Ján

¹² Schôdzu opustili Wiliam Bednarčík ml., Ján Gronkovský, Matúš Husý, Michal Kalafut, Juraj Kopačka, Michal Zágorský, Jakub Plučinský, Juraj Halupka, Wiliam Lapšanský, Jozef Petrášek, Jozef Kalafut, Jozef Hilla ml., Ján Hilla ml., Jozef Prelich, Štefan Bigoš a Juraj Lapšanský.

¹³ Matej Kuruc – správca; Jozef Braviak – podsprávca; Wiliam Bednárčík – účtovník; Jakub Plučinský – pokladník; Ján Mošš – veliteľ; Michal Zágorský – podveliteľ; Juraj Kopačka – dozorca. Výbor majetku: Ján Gronkovský, Jozef Rafáč, Štefan Bigoš, Jozef Kutala. Strážca dverí – Michal Prelich.

Hilla, William Bizub, Lukáč Kuna, Andrej Klukošovský, Michal Zagurský, Jakub Waksmunský, Ján Mošš, Jakub Dinda, Wiliam Bednárčík, ml.; Jakub Plučinský, Andrej Servas, Juraj Halupka, Jozef Petrášek, Štefan Bigoš, Juraj Lopusnák, William Lapšanský, Jozef Kačmarčík. Čo je zaujímavé, všetko to boli mladí muži, ani jeden nebol starší ako 35 rokov. Len šiesti z nich boli viac ako 30 roční, 25 medzi 20 a 30 rokmi života a 12 z nich mladších ako dvadsať rokov.

Po ustanovení úradu bolo schválené podanie žiadosti na Hlavný úrad Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol o udelenie čísla pre tento nový sbor. Návrh bol podaný Matúšom Husým. Zároveň bolo dohodnuté, že 15. januára 1905, počas mimoriadnej konvencie Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol v Passaic výbor požiada o prijatie nového sboru založeného katolíckmi do Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol. Očakávalo sa, že Hlavný výbor Telocvičnej Jednoty Sokol prijme nový sbor bez akejkoľvek prekážky. Zároveň bol daný návrh, aby hlavný správca STJS Karol Reháč bol vopred upovedomený o novom sbore a že bude na konvencii žiadať o prijatie do STJS. Ich hlavnou podmienkou bolo, že sa chcú bohoslužieb zúčastňovať spoločne – incorpore. Rozkol bol dokonaný neprijatím výboru nového sboru na mimoriadnu konvenciu Slovenskej Telovýchovnej Jednoty Sokol. Podľa pisateľov Pamätnice sa to stalo takto: *„V pondelok predpoludník dňa 16. januára 1905 výbor vesele si vykračuje do budovy kde sa vydržiavala konvencia, lebo boli celkom presvedčení, že konvencia ich s veľkým jasotom prijme, keďže zakladajú nový Sbor. Akonáhle vkročili do budovy, hneď sa hlásili u stráže dvier. Stráž hlási konvencii, že výbor si žiada pripustenie na konvenciu a vysvetlil jeho príčinu.*

Na konvencii odzneli grobiánske slová a výboru bolo sdeleno, že konvencia si nepraje výbor vypočuť.

Päť členový výbor so sklonenou hlavou a zronený odišiel z predmiestnosti a priniesol zvesť ostatným bratom, že neboli na konvenciu pripustení, ktorí čakali na prajnú odpoveď konvencie. Zvolený bol nový výbor pozostávajúci z piatich členov: Michal Kalafut, Jakub Skupin, Juraj Halupka, Jakub Plučinský a Jozef Kuruc. Ani tento výbor nebol pripustený. Členovia nového sboru nemohli porozumieť prečo tento výbor nebol pripustený. Začal uvažovať, či snáď niektorý člen výboru nebol príčinou nepripustenia. Hneď napadla im nová myšlienka, aby sa zvolil nový vý-

bor, proti ktorému nebude proti námietok. Do tretieho výboru boli zvolení: Ján Gronkovský, Michal Zagurský, Juraj Kopačka, William Bednarčík ml, a Jozef Petrášek.

Tretí výbor mal nariadené konenciu navštíviť na druhý deň t.j. 18. januára. Ako náhle prišli do miestnosti hlásili sa u strážu dvier a vysvetlili, že výbor pozostáva z nových členov, ktorý si žiada pripustenie na konvenciu. Stráž dverí p. Ján Majzel odpovedá, že škoda je vašeho namáhania, lebo vás na konvenciu nepripustia, lebo tak jako aj predošlý výbor. Členovia výboru nechceli odstúpiť a nástojili na pripustení. Čakali za dlhšiu dobu a keď im bolo znovu sdeleno, že nemôžu byť na konvenciu pripustení, to ich rozhnevalo. Stráž dverí ich prehovára a navrhuje, aby výbor prišiel na schôdzu 8. Sboru, ktorá sa bude vydržovať štvrtú nedeľu a tam nech prednesú svoju žiadosť. Pán Majzel výboru odporúča, aby išli na schôdzu a tam odprosili úrad a že budú znovu prijatí za starých členov. Výbor odpovedal, že oni nikoho nebudú prosiť a ku tomu nemajú čo odvolávať. Oni nikoho neurazili a ani nikomu nevynadali. Výbor žiada prijatie nového sboru do Slov. Telocvičnej Jednoty Sokol a nič viac.

Výboru inšie nezostávalo, iba sa vrátiť ku čakajúcim spolubratom a zvestovať rozhodnutie konvencie. Keď výbor podal správu, že Národní Sokoli ich nechceli pripustiť na konvenciu a že niet nádeje na prijatie ich nového sboru do Slovenskej Teocvičnej Jednoty Sokol, nastalo šomranie a hrmot, lebo naši sa cítili väčšmi urazení teraz jako predošle. Oni nemajú čo odvolávať, lebo urážku zapríčinil úrad 8. Sboru a nie oni.

Za chvíli každý stál v tichosti a rozmýšľal, lebo nevedeli si predstaviť príčinu, pre ktorú ich Národní Sokoli nechceli prijať do ich organizácie, iba snád' len preto, že sú katolíci. Ved' už boli členmi Národného Sokola, teda to, že sú Spišiaci by nebolo na príčine. V miestnosti kde boli naši sijdení ozývali sa hlasy, aby bola zahájená schôdza. To sa stalo. Schôdza bola zahájená a po vysvetlení všetkých troch výboroch, usneseno bolo, že úradníci 8. Sboru Národného Sokola sa nikdy toho nedožijú, aby naši ich odprosovali. Začalo sa uvažovať, aký krok sa má poduť. Ozval sa hlas, ktorý každého prítomného prekvapil, keď bolo počuť „založme si Katolíckeho Sokola“. Jako na povel' všetci s týmto súhlasili a tak zamýšľaný sbor zorganizovaný výlučne len zo Spišiakov, ktorý chcel vstúpiť do Národného Sokola, stal sa samostatným sborom katolíckych Soko-

lov.“¹⁴ Táto udalosť poukazuje na neústupčivosť jednotlivých skupín slovenských spolkov v Severnej Amerike.

Prvá schôdza nového sboru bola zvolaná na 12. apríla 1905. Jej hlavným bodom bolo vymenovanie patróna pre nový katolícky sbor. Odporúčané boli Svätý Juraj, Ján, Michal a Jozef. Väčšinou hlasov bolo prijaté meno „*Svätý Jozef*“. Na schôdzi bolo dohodnuté, že Úrad ostane v rovnakom zložení. Počet členov prvého sboru katolíckych sokolov bol 27. Posmrtná podpora nebola ustálená v jednej sume, ale bolo schválené, že keď by niektorý člen zomrel, tak každý člen prispeje na posmrtnú podporu jeden dolár. Posmrtná podpora teda pozostávala z toľkých dolárov, koľko bolo členov v tom čase.

Po vzniku tohto prvého sboru nastal boj medzi Slovenskou telocvičnou Jednotou Sokol a novovzniknutým sborom. Dôležité bolo ukázať životachopnosť nového sboru. Vo februári 1905 organizovala Osada Nanebovzatia Panny Márie v Passaic, NJ zábavu, na ktorú boli pozvaní aj noví „*Katolícki Sokoli*“. Členovia nového sboru boli pravdepodobne veľmi dobrými cvičiteľmi s dobrou kondíciou. Na zábave precvičili a predstavili základné „prostné“ cvičby pod velením Michala Zagurského. Obecenstvo prijalo cvičenie Sokolstva s jasotom. Keďže na zábave sa nachádzalo niekoľko stoviek Slovákov, pre propagáciu nového Sokola mala táto akcia veľký význam. Zvest' odtrhnutia sa spišiakov od 8. Sboru Slovenskej Telovýchovnej Jednoty Sokol a založenia samostatného sboru katolíckych sokolov sa v slovenskej komunite veľmi rýchlo šírila.

Spor medzi Slovenskou Telocvičnou Jednotou Sokol a Slovenským Katolíckym Sokolom nebol prekonaný ani po desaťročiach. Hlavný redaktor „*Katolíckeho Sokola*“ Gustáv Košík takto v roku 1925 obhajoval Slovenský Katolícky Sokol pred útokmi Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol: „*Slovenský Katolícky Sokol je tou najväčšou kultúrno-telocvičnou organizáciou tu v Amerike. Naši nevlastní "bratia" od Č. S. Sokola nám na oči vyhadzujú že im všetko berieme, a že ich vo všetkom napodobňujeme. Hovoria: "Katolícki Sokoli nám ukradli meno, telocvik, zásady"; a obvinili by nás ešte i s toho, že sme im vzali i ten kríž, ktorým zdobíme*

¹⁴ Pamätnica XVI. Sjazdu a XV. Hlavného sletu a závodov Slovenského Katolíckeho Sokola. Wilkes-Barre, Pa., 1950. (bez číslovania).

našu hrud', keď by sa toho kríža nebáli, ako čert svätenej vody... Slovenský Katolícky Sokol si nikdy neosvojil: "Prelom, preskoč a nepodlez", ktoré boli a sú heslom našich protivníkov. Zakladatelia a hlavne upevňovatelia našej Jednoty si nahradili to heslo s heslom novým: "Za Boha a Národ", ktoré je dokonalejším nežli predošlé, nakoľko ono na štít náš stavá vieru, vlasť a silu, tedy tie samé osvedčenia poklad človečenstva zabezpečujúce cnosti, ktoré sú fundamentom i našej novej otčiny, Ameriky.

Jednota naša je kultúrno-telocvičnou, tedy v prvom rade kultúrnou, osvetou. Telocvik nám je nie cieľom ale vážnym prostriedkom. "V zdravom tele zdravý duch" bývalo heslom starých Grékov, a toto heslo sa hodí i na nás v tomto novom veku, keďže cieľom našim je: pomocou telesnej výchovy vytvorit' z každého nášho člena vzorného človeka-kreťana, zásadou ktorého má byť mravná dokonalosť a rozum jeho nie normou, čili merítkom pravdy, ale pravda merítkom rozumového poznania.

Slovenský Katolícky Sokol stojí na troch principiálnych ideách a tie sú: Idea náboženská, idea národná a idea sociálna. Naší zakladatelia pri kladení fundamentu pre našu jednotu na zreteli mali to, že Slovák potrebuje náboženstvo a práve preto vtelili do zásad našej jednoty vieru v Boha. S ideou náboženskou je úzko zpiata idea národná. Slovensko za našej pomoci obsiahlo slobodu. Cieľom našim je vyjavovať našu lásku k rodu v podobe opravdu vlasteneckých skutkoch, čistých od nenávisťi. Láska táto má byť láskou kresťanskou, láskou dieťata k matke a ktorá hraničí so zbožnosťou.

Druhou a nie menej podriadenou, časťou tohoto národného ideálu nášho je: ostat' vernými ku konštitúcii našej novej vlasti, Ameriky, zem ktorá práve na základe všetkých tých ideálov, ktoré sa skvejú na našom katolícko-sokolskom prápore, stáva sa čím, dial – tým mocnejšou a jej hvezdnato-pruhová zástava milovanejšou po celom svete.

Podkladom ideí sociálnej v našej Jednote je: rovnosť, bratstvo a kresťanská rodina, ktoré my považujeme za základný kameň blaženej spoločenskej inštitúcie. Sme za sociálny poriadok! Sme proti výstrednosťám, a hľadáme strednú cestu medzi utlačovateľským kapitalizmom minulosti, ale sme zároveň i proti všemohúcemu bolševizmu, ktorý zabezpečuje právo pre jednu vrstvu ľudu na úkor ostatku.

My sme za usporiadané pomery štátne! My si ctíme iba takú autoritu štátnu, ktorá spočíva dlá slov veľkého Lincolna, na vôle ľudu! Jedným

slovom my sme za rovné právo pre každého bez rozdielu stavu a príslušnosti. Sme proti bolševicko-židovskej hviezde a za kríž kresťanstva!"¹⁵

Podľa iných zdrojov hlavným dôvodom založenia Slovenského Katolíckeho Sokola bolo odopretie mať za svojho patróna sv. Jozefa.¹⁶

Oficiálne založenie Slovenského Katolíckeho Sokola nastalo na schôdzi 4. júla 1905, na ktorej sa zúčastnilo už niekoľko sborov pôvodnej Slovenskej Telocvičnej Jednoty Sokol. Schôdzu zahájil Matej Kuruc. Obširne vysvetlil cieľ schôdze a poukázal na nepriateľské správanie viacerých členov Národného Sokola a tiež vysvetlil, ako nebol do Národného Sokola nový sbor prijatý. Po príhovoroch ostatných členov výborov bol daný návrh na registráciu výborov.¹⁷

Ďalším bodom programu boli základné tézy novej organizácie. Jednohlasne bol prijatý návrh, aby bola založená sokolská organizácia, do ktorej budú prijímaní len katolíci. Bola nastolená otázka, či to budú len rímskokatolíci. Všetci súhlasili s návrhom, aby do novej organizácie mali prístup aj gréckokatolíci. Na tomto prvom stretnutí delegáti prijali rozhodnutie o výške dávky v prípade úmrtia člena na 150 dolárov a 75 dolárov pre ich partnerov, či partnerky. Diskusia prebehla aj o názve novej organizácie. Bol schválený návrh, aby mala organizácia názov vyhovujúci obom konfesiám. Nakoniec bol schválený názov "Slovenská Rímsko a Grécko Katolícka Telocvičná Jednota Sokol". Jednohlasne bolo schválené aj heslo organizácie – Za Boha a Národ.¹⁸ Heslo bolo obširne vysvetlené v druhom ročníku Sborníka: "Katolícka Telocvičná Slovenská Jednota Sokol má tiež svoje heslo: "Za Boha a Národ", a to je naše kredo, naše verím, náš cieľ, pre ktorý sa založila, za ktorý bojuje, pracuje.

Doista jednokaždého katolíka Slováka povinnosťou je za Boha a Národ žiť a pracovať, ale nadovšetko je to našou povinnosťou katolíckych

¹⁵ SBORNÍK Rímsko a Grécko Katolíckej Telocvičnej Slovenskej Jednoty SOKOL na obyčajný rok 1925. Sostavil Gustáv Košík. Ročník XVI., Passaic, NJ, 1925, s. 85.

¹⁶ BACHUREK, Stanislav: *Základný telocvik pre členstvo Slovenského Katolíckeho Sokola*. Vydal Slovenský Katolícky Sokol. Passaic, NJ, 1944, s. 11.

¹⁷ Z Passaic sa zaregistrovali Matej Kuruc, Juraj Kopacka, Michal Kalafut, Jakub Plučinsky, Wiliam Bednárčik st., Ján Mošš a Jozef Kalafut. Z Trentonu Andrej Gallon a Štefan Fritz. Z Etna, Pa. – Ján Líška a z Bellaire, OH – Pavel Marhot.

¹⁸ Pamätnica XVI. Sjazdu a XV. Hlavného sletu a závodov Slovenského Katolíckeho Sokola. Wilkes-Barre, Pa., 1950. (bez číslovania).

Sokolov, ktorí čo mladí bojovníci vytrhnutí z viru a nevery, chceme nie len žiť ako katolíci, ale aj hájiť slovom, skutkom, vieru našu falošnými vodcami, neprajníkmi svedený, klamaný národ slovenský. Naše heslo máme nie len v odznakoch ale i v srdciach zachovať.

1. *“Za Boha a Národ” je heslom našim, ktoré je nič iné ako, čo hlavný príkaz boží nám nakladá; “Milovať budeš Boha nadovšetko a blížneho ako seba samého”. Našou sokolskou, ako katolíkov povinnosť je: za Boha žiť, pre Neho samého, tak ako nás to kresťanská náuka učí, ktorá od nás žiada, aby sme nie len dlá mena, ale skutočnými, praktickými katolíkmi boli, vieru svoju celým svojim životím vyznávajúc a dokazujúc, že Boh je nám nadovšetko. O tejto našej sokolskej povinnosti čo katolíc dostatočne bývame poučení slovom božím v chrámoch našich.*
2. *Druhá čiastka hlavného prikázania božieho nám káže “Milovať blížneho ako seba samého.” Poved’te mi drahí rodáci, kto je vám najbližší? Iste ten, čo je kosť z kosti a krv z krve vašej, teda Slovák t. j. ten človek čo z toho istého národa slovenského pochádza, tú istú reč, čo i v rozličných dialektoch, nárečiach hovorí. – To je to, čo nám heslo naše “Za národ” káže, ako máme národ svoj milovať, zaň pracovať, trpeť, bojovať. Chceme-li zostať vernými našemu heslu, máme sa zdokonalit’ v reči našej, lebo v reči žije národ; treba nám vedieť písať správne slovensky, dlá pravopisu a nie foneticky, t. j. dlá výslovnosti, aby sme tak jednotu reči pri všetkých nárečiach udržali. Vieme dobre, že našich slovenských škôl v starej domovine nemáme a tu len kde tu, a tak v slovenčine zdokonalovať sa môžeme iba len privatnou, sukromnou usilovnosťou; čítaním slovenských národných kníh, a cvičením sa za dlhší čas v pravopise.*

Toto máte drahí bratia Sokoli mať na zreteli, aby ste vedeli, nie len meno svoje podpísať, ale aj správne čokoľvek či zápisnicu, či list, na papier položiť. Pozorujte ako v knihe je ktoré slovo napísano, ako sa vyslovuje, vezmite do rúk mluvnicu slovenskú a naučte sa z nej aspoň hlavnejšie pravidlá. Každý národ vzdeláva sa v reči svojej, prečo Slovák by sa mal uspokojiť len s tým, že vie akosi podpísať svoje meno a nič viac.

Ide nám o život národný, a preto chceme li sa udržať pri živote, musíme my Sokoli pomáhať spoluúčinkovať, musíme aspoň katolícki Sokoli pri každom sbore založiť si vzdelavateľný kruh čo by nám to aj stanovy

nenakládali. Musíme mať kruh, kde sa pestuje spev národný i cirkevný. Hej, tie naše národné piesne sú znakom, že národ náš je spevavým národom, doma sami ich zanedbávame, v cudzine, kde ich naši umelci prednášajú, ocenia nachádzajú. Prečo máme ten poklad nechať nevyužitý? Spev a muzika, hudba sú temer tak staré ako človečenstvo. Už v starom zákone čítame, že Dávid kráľ pri sprievode harfy ospevoval slávu božiu, a tak bolo u všetkých národov Grekov, Rimanov, že každá väčšia slávnosť musela mať i hudbu.

Hudba a spev sú dve sestry nerozdielné. Ony majú morálny účinok, vplyv na dušu našu. Na vyššom stupni stojáce národy keď pozorujeme, skusujeme, že čím je vzdelanejší národ, tým má viac hudobných a speváckych spolkov. Pozrime sa na Nemcov, Čechov, kde len aká osada nemecká, česká majú svoj spevokol, a to nie dľa mena len ale taký, že ho radosť počúvať.

Kde spev a hudba tam nemôže vystať i divadlo. Nesmieme to divadlo považovať za dajakú komédiu. Divadlo je život na doskách, v ktorom každý môže vidieť prípadné chyby spoločnosti ľudskej, divadlo slúži k poučeniu, ale i ku obveseleniu mysle našej.

Život náš, život národa nášeho, i jeho budúcnosť je v našej kresťanskej národnej kultúre. Takéto vzdelávajúce knižky, knižnice sú meritkom života nášeho. Hanba nech je tomu, kto šľachetným úmyslom našim, prekážky kladie v cestu; ten nemá lásky k svojeti, k svojmu národu, ten je sebec, neprajník náš!"¹⁹

Od začiatku bol Slovenský Katolícky Sokol aj poisťovacou spoločnosťou. Hlavným bodom programu každého sjazdu bolo určenie dávky pri smrti člena, teda tzv. "posmrtnej podpory". Na prvej konvencii zakladajúci členovia prijali uznesenie, aby každý člen platil do Sokola 25 centov každé tri mesiace. Vstupné od každého člena bolo 50 centov. Bolo rozhodnuté, že v prípade smrti má vdova po členovi nárok na posmrtnú podporu vo výške jedného dolára od každého člena. To znamená, že koľko členov mal Slovenský Katolícky Sokol, toľko dolárov malo byť vyplatené vdove po zomrelom členovi. Ak by sokolovi zomrela manželka, tak v tom prípade sa malo od každého člena vyberať na

¹⁹ SBORNÍK. Ročník II. Vydáva Rim. a Gr. Kat. Telocv. Slov. Jednoty Sokol na rok 1911. Zostavili Rev. František Škutil a Rev. Jozef Ďulík. Passaic, NJ, 1911, s. 99.

posmrtnú podporu len po 50 centov. Tento systém sa nazýval “*Gift system*” a znamenal, že žiadny člen neplatil posmrtné príspevky, iba v prípade smrti člena Jednoty. Takýmto spôsobom sa platili posmrtné príspevky až do 1. januára 1916, kedy bola prijatá “*tablica príspevkov*”, podľa ktorej člen platil podľa jeho veku a výšky poistenia. Pozoruhodné je, že hneď od začiatku Slovenského Katolíckeho Sokola bolo postarané aj o manželku člena v prípade smrti.

Na prvej konvencii bola ustálená aj podpora pre mrzákov. Za stratu oboch rúk, alebo nôh, alebo očí, mal každý člen Slovenského Katolíckeho Sokola nárok na podporu 150 dolárov. Kto prišiel o jednu nohu alebo ruku, prípadne jedno oko, mal mať nárok na podporu 100 dolárov. Ťažko zranený člen, alebo člen nachádzajúci sa v stave núdze si mohol nárokovať sumu 50 dolárov, táto suma však potom bola stiahnutá z jeho posmrtnej podpory. Práve prísne dokladovaný systém podpôr a ich dôsledné vyplácanie robilo z rodiacej sa organizácie prítiažlivý spolok.

Dejiny Slovenského Katolíckeho Sokola v Amerike je možné presne periodizovať podľa stretnutí všetkých sborov a žúp – sletov a sjazdov. Sjazdy, alebo konvencie sa konali poväčšine každé 4 roky. Okrem týchto všeobecných stretnutí, mali svoje slety aj jednotlivé župy. Slet bol vždy významnou spoločenskou akciou v mieste konania. S rastúcim členstvom sa slety stávali mohutnými demonštráciami Slovákov v Amerike. Každý sjazd volil Hlavný úrad Slovenského Katolíckeho Sokola, čo spôsobovalo rôzne politické trenice a “volebné kortešačky”. Aj preto boli sjazdy dôležitými medzníkmi v živote Sokola. Zápisnice z týchto sletov a sjazdov sú nenahraditeľným zdrojom poznania dejín organizácie.

Vznik Slovenského Katolíckeho Sokola spôsobil zmenu pomeru síl medzi jednotlivými spolkami na východnom pobreží Spojených štátov amerických. Popri už existujúcej Prvej Slovenskej Katolíckej Jednote, Slovenskej Telocvičnej Jednote Sokol a Národnom Slovenskom Spolku vznikla Rímsko a Grécko Katolícka Telocvičná Slovenská Jednota Sokol, ktorá prebrala značnú časť agendy aj aktívneho členstva ostatných slovenských organizácií. Ďalší vývin ukázal, že išlo o správny krok a zo Slovenského Katolíckeho Sokola sa stala jedna z najväčších a najaktívnejších krajanských organizácií v Severnej Amerike.

**EMIGRATION OF SLOVAKS TO NORTH AMERICA
AND THE ORIGIN OF «SLOVAK CATHOLIC SOKOL»**

Martin JAVOR (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article traces the process of emigration of Slovaks to North America and creation of the «Slovak Catholic Sokol» organization there. That union appeared in the summer of 1905 in the American state of New Jersey and united Slovaks who were zealous Catholics and worked in various cities of the USA at metallurgical plants, on electrical engineering enterprises, at factories where silk and textiles goods, paints, cigarettes, furniture were made, in the oil industry. In its early days the «Slovak Catholic Sokol» was also an insurance company, and thus became one of the largest and the most active emigrant organizations in North America.*

Keywords. *Slovaks, emigration, North America, Society «Slovak Catholic Sokol».*

RUSKÁ KRAJNA ALEBO PODKARPATSKÁ RUS? ¹

Peter ŠVORC (*Prešov, Slovensko*)²

Шворц Петер. Руська Крайна чи Підкарпатська Русь?; 14 сторінок; мова словацька.

Резюме. У статті висвітлено події, пов'язані з державотворчими процесами, що відбувалися на території сучасного Закарпаття у 1918–1919 роках. Угорщина всіляко намагалася зберегти регіон у своєму складі, проголосивши утворення тут Руської Крайни. Однак у середовищі чільних представників закарпатської еміграції в США визріла ідея, аби їхня батьківщина стала частиною держави чехів і словаків. Попри всі зусилля угорської влади, територію краю зайняли підрозділи чехословацької армії. Восени 1919 р. Закарпаття, відповідно до положень міжнародного права, офіційно увійшло до складу Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь.

Ключові слова: Руська Крайна, Підкарпатська Русь, Т.Г.Масарик, Орест Сабо, Ужгород, Мукачево.

Druhá polovica roku 1918 už evidentne niesla znaky konca vojny. Tie bolo vidieť najmä na strane Rakúsko-Uhorska, ktoré nielen vojensky a materiálne, ale už aj morálne upadalo a evidentne nevládalo niest' ďalšie náklady a ťažkosti, ktoré boli spojené s vojnou.

Bieda, ktorá bola viditeľná v celej krajine, sa premietala do sociálnych nepokojov, podporovala nespokojnosť národov monarchie, ktoré pocítovali dlhodobú diskrimináciu spojenú s národnostným útlakom a čoraz viac bolo počuť hlasy, ktoré alebo žiadali rozpad monarchie,

¹ Štúdia vyšla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 1/0111/21 Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo (1919–1939).

² Švorc Peter, prof. PhDr., CSc., Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Шворц Петер, проф. кандидат історичних наук, Інститут історії, Філософський факультет Пряшівського університету в Пряшеві.

alebo ktoré, vychádzajúce z liberálnych kruhov uhorskej politiky, vystríhali pred takýmto jej koncom.

V septembri, ba ešte aj v októbri 1918 v uhorskom parlamente podráždene reagovala väčšina maďarských poslancov na požiadavky rovnoprávneho vzťahu Maďarov a Nemaďarov v Uhorsku a s iróniou komentovala správy o snahe rozdeliť Rakúsko-Uhorsko, a osobitne Uhorsko, a vytvoriť na jeho mieste nové štáty, medzi ktorými mal byť aj československý štát. Predstava, že by sa tisícročné Uhorsko malo vzdať svojho územia na severe krajiny bola pre konzervatívnu i liberálnu uhorskú politickú scénu nemysliteľná. Keď dňa 19. októbra 1918 vystúpil v parlamente poslanec za Slovenskú ľudovú stranu Ferdiš Juriga (1874–1950) a vyhlásil, že Slováci a Slovensko neakceptujú Uhorsko ako svoju vlasť a žiadajú uplatniť právo na sebaurčenie, dostalo sa mu posmechu i hrozby na osobnú inzultáciu.

Zakrátko sa však ukázalo, že hrozba rozpadu krajiny je reálnou a ak má Uhorsko zachrániť svoju integritu a neprísť o časť svojho územia, je potrebné preto čosi urobiť. Stará vláda vedená grófom Istvánom Tiszom (1861–1918) padla, nahradila ju vláda liberálneho politika grófa Mihalya Károlyiho (1875–1955), ktorý už pred 1. svetovou vojnou žiadal, aby sa v Uhorsku zmenil prístup k nemaďarským národom krajiny, aby sa rešpektovali ich národné požiadavky a tak sa zabezpečila ich lojalita s krajinou.

To sa nestalo, a tak celkom logickou odpoveďou nemaďarských národov bolo hľadanie cesty ako prevziať správu svojich národných vecí do vlastných rúk.

Slováci krátko po vypuknutí vojny začali v emigrácii spolupracovať s Čechmi a uvažovať o spoločnom česko-slovenskom štáte, ktorého základnú koncepciu vypracoval profesor T. G. Masaryk (1850–1937) a ktorá počas vojnového konfliktu dospela do konkrétnej predstavy o jeho podobe.

V máji 1918, keď T. G. Masaryk pricestoval z Ruska do USA a v Pittsburghu sa stretol s americkými Slovákmi, vznikla príležitosť, aby sa s ním stretli aj americkí Rusíni a otvorili otázku o ich budúcnosti a budúcnosti ich rodákov v „starom kraji“, v Uhorsku. Vtedy Masaryk povedal predsedovi rusínskeho Greko-katolíckeho objedinenija Nikolajovi Pačutovi, že oni sami musia prísť s návrhom, že sa chcú stať

súčasťou pripravovaného česko-slovenského štátu. No od mája 1918 do októbra 1918 myšlienka česko-slovenského štátu nenašla väčšiu podporu v rusínskej americkej komunite. Dôvodov bolo viac, ale asi ten najzávažnejší spočíval v konflikte rusínskeho a slovenského videňa územia Česko-Slovenska. Týkalo sa to východného Slovenska a v tom troch vtedajších žúp – Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy. Ako prezrádza mapa *Americkej národnej rady Uhrorusínov*, ktorú Grigorij Žatkovič spolu s jej Memorandom³ predstavil americkému prezidentovi Woodrowovi Wilsonovi a neskôr aj na mierovej konferencii v Paríži, americkí Rusíni pokladali celé územie východného Slovenska za rusínske územie, v čom zákonite spočíval konflikt ich predstavy so slovenskou. Grigorij Žatkovič a ďalší vychádzali z presvedčenia, že obce, v ktorých žijú gréckokatolíci, sú, resp. boli rusínske, a teda patria do rusínskeho teritória v akejkol'vek štátnej forme. Slováci akceptovali Rusínov na severe všetkých troch uvedených žúp, ale len ako súčasť slovenských žúp. Preto Rusíni so Slovákmi v USA ani nevedli závažnejšie rozhovory, snád' len rozhovory súkromného charakteru, ktoré sa v písomnej podobe nikdy nezaznamenali. Úvahy americkej rusínskej komunity sa preto uberali v roku 1917 smerom k Rusku, v roku 1918 už k rusínskej autonómii v Uhorsku, prípadne k samostatným štátnym útvarom ako bola Uhrorusínia zahrňujúca nielen Uhorskú Rus⁴ ale aj celé východné Slovensko, ako bola Karpatská Rus, do ktorej mala patriť Uhorská Rus, západná Halič a Bukovina.

Česko-slovenským variantom sa americkí Rusíni začali zaoberať až po stretnutí s americkým prezidentom W. Wilsonom, ktorý im priblížil veľmocenské riešenie povojnovej Európy, vrátane územia, na ktorom žilo rusínske obyvateľstvo. V ňom samostatná Uhrorusínia/Karpatská Rus neexistovala. Wilson im odporúčal vybrať si jednu z troch možností rusínskej štátnej príslušnosti – Česko-Slovensko, Poľsko alebo Maďarsko. V nadväznosti na to im profesor T. G. Masaryk ako

³ Vojenský historický archiv, Praha, fond P. R.. N. 1, R. 245, 1918–1920. Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to this Excellency Woodrow Wilson, president of the United States of America.

⁴ Uhorská Rus nebola oficiálnym názvom, len akýmsi identifikačným označením územia v severovýchodnom Uhorsku, na ktorom žilo rusínske obyvateľstvo a ktoré zahŕňalo neskoršiu Podkarpatskú Rus a severovýchodné Slovensko.

hlava česko-slovenského zahraničného odboja ponúkol československý variant s plnohodnotnou rusínskou autonómiou. Plebiscit, ktorý Americká národná rada Uhrorusínov urobila medzi krajanmi v novembri 1918 ukázal, že Rusíni sa prikláňajú k česko-slovenskému štátu.

Pre Rusínov žijúcich v Uhorsku bolo oveľa ťažšie slobodne uvažovať o svojej budúcnosti, ak chceli zmeniť svoje dovtedajšie postavenie. Uhorská vláda Istvána Tisza ani len neuvažovala o zmene svojho vzťahu k Nemaďarom, a teda aj k Rusínom. Stále pre ňu platila požiadavka vybudovať jednonárodný maďarský uhorský štát. Keď v závere októbra 1918 Tiszova vláda padla a nahradila ju revolučná *Maďarská národná rada* na čele s M. Károlyim, ktorý vyzval obyvateľov Uhorska, aby zakladali národné rady, cez ne udržiavali pokoj a bránili integritu Uhorska, dostali aj Rusíni príležitosť reálne uvažovať o zmene svojho postavenia.

Pohľad uhorských Rusínov na zmenu ich postavenia bol zákonite determinovaný poznaním vlastných síl a možností. Tie boli limitované početnosťou rusínskeho obyvateľstva, jeho ekonomickým, vzdelanostným, spoločenským a skúsenostným zázemím, ale aj mocenskými prostriedkami, ktorými uhorskí Rusíni disponovali, a tie neboli žiadne.

Preto sa ako prvý a najreálnejší variant ich štátoprávnej budúcnosti javilo Uhorsko, ktoré by im poskytlo väčšie práva, aké mali do pádu monarchie. Bol to aj bezpečný nerizikový variant. Nakoniec, rusínska inteligencia bez ohľadu na profesiu, ktorú zastávali jej príslušníci, bola s Uhorskom úzko spätá. Týkalo sa to predovšetkým gréckokatolíckeho duchovenstva, ktoré našlo v Uhorskom kráľovstve potrebnú oporu či už v sociálnej, právnej alebo aj cirkevnej sfére. Po skončení vojny to bolo v podstatnej väčšine gréckokatolíckeho duchovenstva, ktoré sa podieľalo na zriaďovaní ruských národných rád a svoje úvahy smerovalo k uhorskému štátu. Tu máme na mysli najmä najväčšiu a najvplyvnejšiu *Uhrorskú národnú radu* v Užhorode a *Ruskú národnú radu* v Budapešti.

Menšie ruské národné rady sa v novembri 1918 pustili aj do radikálnejších predstáv. Týkalo sa to pripojenia územia, na ktorom žijú Rusíni k veľkej Ukrajine (Ukrajinská ľudová republika, resp. Západoukrajinská ľudová republika), čo 8. novembra 1918 deklarovala *Ruská národná rada* (známa aj ako *Rada Lemkov*) v Starej Ľubovni i *Rus-*

ká (ukrajinská) národná rada v Chuste. Jej predstavitelia to zdôraznili aj na národnom zhromaždení uhorských Rusínov 10. decembra 1918 v Budapešti, a potom na veľkom ľudovom zhromaždení 21. januára 1919 v Chuste.

Ako epizodickú môžeme uviesť orientáciu na buržoázne pofebruárové (1917) Rusko, ktorá zaznela v prvotných úvahách poslanca uhorského parlamentu právnika Antona Beskida, a na účelovo protirumunsky a protiuhorsky založenú Huculskú republiku, ktorá vznikla začiatkom roka 1919 a zanikla v júni 1919, keď bolo jej územie obsadené rumunskou armádou.

Začiatkom roka 1919 sa však pre Rusínov črtali len dve reálne alternatívy – uhorská a československá. Za československú sa najskôr vyslovili americkí Rusíni po stretnutí s americkým prezidentom W. Wilsonom a profesorom T. G. Masarykom v októbri 1918 a potvrdili to na Parížskej mierovej konferencii na jar 1919. Na domácej pôde to bola prešovská *Karpatoruská národná rada* v januári 1919, keď Anton Beskid na audiencii v Prešove u ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára ako jej hlavný predstaviteľ požiadal, aby sa Rusíni mohli stať súčasťou česko-slovenského štátu. Pokiaľ išlo o Rusínov v troch východoslovenských župách – v Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej, bola to požiadavka, ktorá sa už zrealizovala obsadením týchto žúp československými jednotkami a ich začlenením do česko-slovenského štátu.⁵

Maďarskí politici aj po porážke monarchie nerezignovali na záchranu Uhorska. Práve teraz videli príležitosť odpútať sa od Predlitavska – rakúskej časti, a stať sa dôležitým mocenským faktorom v strednej Európe. Predpokladalo to však udržať Uhorsko hoci bez Chorvátska a Srbska, ale rozhodne s horným Uhorskom, teda Slovenskom, Uhorskou Rusou a Sedmohradskom. V tomto kľúčovom momente uhorských a maďarských dejín sa v Budapešti rodili štátotvorné koncepcie, sledujúce pretvorenie starého monarchistického Uhorska

⁵ Viac pozri: ŠVORC, Peter. Východné Slovensko po roku 1918 a jeho štátno-etnická premena v prvých rokoch existencie ČSR. In Dušan KOVÁČ – Matej HANULA a kol. *Z monarchie do republiky a z demokracie do totality. Spoločnosť na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1945*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Historický ústav SAV, 2022, s. 170–171.

na demokratickú krajinu. Oszkár Jászi (1875–1957), minister Károlyiho vlády pre národnosti, ponúkol model pretvorenia Uhorska na kantonálnu krajinu, inšpirujúc sa Švajčiarskom. Rusínom ponúkol rusínsky kantón – Ruthének (Rusínsko), Slovákom dva kantóny – Nyugat-tótok (Západné Slovensko) a Keleti-tótok (Východné Slovensko) s tým, že juh Slovenska budú tvoriť maďarsko-slovenské kantóny.⁶ Ponuka novej uhorskej/maďarskej vlády však prišla neskoro a pre Slovákov už nebola zaujímavá. Istou náhradou za ňu, a pre Károlyiho vládu nie nezaujímavou, sa javila iniciatíva niektorých východoslovenských aktivistov, ako bol Viktor Dvortsák – predseda promaďarsky orientovanej Východoslovenskej národnej rady. Jej vedenie 11. decembra 1918 vyhlásilo v Košiciach Slovenskú ľudovú republiku, ktorá sa zas hlásila pod ochranné krídla Maďarskej republiky.⁷

Rusíni však s podobnou iniciatívou nevyšli. Preto Károlyiho vláda pripravila pre nich inú a dobovo lukratívnu ponuku. Bolo to po veľkom ľudovom zhromaždení v Užhorode, ktoré sa konalo 9. novembra 1918. Na ňom užhorodská promaďarsky orientovaná *Uhroruská národná rada* vypracovala memorandum s požiadavkami Rusínov a tu ich aj predstavila. V memorande sa vyslovila za celistvosť maďarského štátu, za také práva pre Rusínov, aké budú mať aj iné národy Uhorska. Okrem toho autori memoranda žiadali autonómnu správu gréckokatolíckej cirkvi, vybudovanie katedry ruského (rusínskeho) jazyka na budapeštianskej univerzite a hospodárske reformy.⁸ Urýchlene začali rokovať o svojich požiadavkách s maďarskou vládou. V Budapešti o nich hovoril predseda *Uhroruskej národnej rady* kanonik Simeon Sabov (1863–1929) s Mihalyim Károlyim, Martinom Lovaszim (1864–1927) a Oskárom Jászim (1875–1957), ktorí mu prisľúbili splnenie všetkých predložených požiadaviek. Tie predstavovali minimum, ktoré mohli

⁶ SZARKA László. A Jászi Oszkár vezette nemzetiiségi minisztérium rendezési terve és működése 1918 végén. In *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*. Lendva, 2000, s. 155–156.

⁷ ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate 1918–1919 a po ňom. In ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta PU, 2012, s. 32–39.

⁸ ŠVORC, Peter. *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Prešov: UNIVERSUM, 1996, s. 17.

Rusíni žiadať a dostať. Na vytvorení rusínskej autonómie v rámci nového Uhorska mal mimoriadny záujem minister pre národnosti Oszkár Jászi, ktorý v nej videl prioritne morálny aspekt a možnosť prezentovať ústretovosť Károlyiho vlády voči národnostiam Uhorska. Reálna a zároveň problematická stránka rusínskej autonómie v danom momente nehrala závažnejšiu úlohu v politike maďarskej vlády.⁹

Ešte v novembri 1918 vláda M. Károlyiho uznala právo Rusínov na sebaurčenie a súčasne im prisľúbila, že na čelo podkarpatských žúp vymenuje za vládnych komisárov Rusínov. O. Jászi na návrh Oreszta Szabóa pozval na „ruténske“ ministerstvo slavistu rusínskeho pôvodu Hiadora Stripského (1875–1946), ktorý bol neskôr na žiadosť užhoroďskej *Uhroruskej národnej rady* vymenovaný do funkcie vedúceho sekcie rusínskych záležitostí na ministerstve kultu (náboženské záležitosti) a vzdelávania. O. Jászi následne navrhol poveriť Oreszta Szabóa funkciou vládneho komisára Užskej župy. Keďže tu sa situácia komplikovala, Jászi navrhol zriadiť v Budapešti ústredné vládne komisárstvo podriadené ministerstvu zahraničných vecí. Hiador Stripský bol poverený na tomto ministerstve funkciou školského referenta a Alexander Bonkalo funkciou cirkevného referenta. Ruténsky odbor zriadil na svojom ministerstve pre cirkevné veci a vzdelávanie aj Martin Lovászi a oboch spomínaných rusínskych činiteľov presunuli na toto ministerstvo. Čo sa týka ďalších personálnych zmien v prospech Rusínov, navrhnutí boli – Emil Zombory ako vládny komisár v Marmarošskej župe, Koloman Volenszky v Ugočskej župe, Miklós (Mikuláš) Kutkafalvy v Berežskej a Oreszt Szabó v Užskej župe.¹⁰ Oreszta Szabóa zakrátko vystriedal Pavol Legeza.

Oreszt Szabó sa stal 1. decembra 1918 vládny komisárom pre riešenie rusínskej otázky v Uhorsku (Maďarsku). Jeho právomoci, kto-

⁹ FEDINEC, Csilla. Maďari a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva. In *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Eds. Peter Švorc a Vladimír Goněc. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2017, s. 46.

¹⁰ SZAKÁL Imre. „*Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércsei között*”

Iratok Ruzska Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász – Ungvár: RIK-U Kft., 2018, s. 26.

ré mu udelila maďarská vláda, sa vzťahovali na župy Marmarošskú, Ugočskú, Berežskú, Zemplínsku, Šarišskú a okres Abaúj-Torna.¹¹ Aktivity Károlyiho vlády vo vzťahu k Rusínom jednoznačne sledovali ich zotrvanie v Maďarsku. Maďarská vláda, ktorá chcela udržať iniciatívu Rusínov pod kontrolou, podnietila vytvorenie *Ruskej národnej rady* v Budapešti¹² a poverila Oreszta Szabóa úlohou, aby pripravil návrh na vytvorenie autonómie s názvom Ruská Krajna. Na utorok 10. decembra 1918 zvolal Oreszt Szabó do Budapešti národné zhromaždenie uhorských Rusínov.¹³ Do Budapešti pricestovala osobitným vlakom 200-členná delegácia Rusínov zo všetkých kútov Podkarpatska. Dňa 10. decembra 1918 dopoludnia delegáti rokovali s reprezentantmi rusínskej inteligencie, pôsobiacej v hlavnom meste, ktorí v Uhorsku patrili vo svojich profesiách k uznávaným odborníkom. Boli to Anton Hodinka, Alexander Bonkaló, Hiador Stripskyj, Oreszt Szabó a niektorí ďalší.¹⁴ Oreszt Szabó prečítal manifest, v ktorom sa uvádzalo: že „*uhroruský národ zostane verný svojim tisícročným tradíciám a otčine, a žiada osobitosť svojho národného života od maďarského národa prostredníctvom zabezpečenia autonómnych práv*“.¹⁵ Rusíni mali za to získať zvláštny rusínsky kantón v podobe samosprávneho územia so sídlom v Mukačeve, post guvernéra a kantonálnu radu na čele tohto kantónu a zriadené malo byť rusínske ministerstvo pri maďarskej vláde. Čo sa týka pomenovania, už by nemuseli používať pomenovanie Rutén – Ruténi (zaužívané najmä v nemeckom prostredí Rakúsko-Uhorska), ale by sa mohli vrátiť k starému stredovekému pomenovaniu Rusín – Rusíni.¹⁶

¹¹ FEDINEC, Csilla. Kárpátalja történeti kronológiája 1918–1944. Dunaszerdahely: Fórum Intézet, 2002, s. 47–48.

¹² ŠANDOR, Vikentij. Zakarpattá. Istoryčno pravnyj narys vid IX. st. do 1920. New York 1992, s. 188.

¹³ Action der Ruthenen. In *Pester Lloyd*, 12. Dezember 1918, 65. Jahrgang, Nummer 291, s. 4.

¹⁴ ПУШКАШ, Андрей. Цивилизация или варварство. Закарпатье 1918–1945. Москва: Издательство Европа, 2006, с. 30.

¹⁵ TVORIDLO, Mykola. Z krasšich dnov na Podkarpattú. In *Narodnyj kalendar tovarystva Prosvyta na zvyčajnyj rok 1923. Užhorod 1922*, s. 43.

¹⁶ Action der Ruthenen. In *Pester Lloyd*, 12. Dezember 1918, 65. Jahrgang, Nummer 291, s. 4.

Predsedníctvo maďarskej vlády 17. decembra 1918 súhlasilo, aby O. Jászi predložil návrh zákona „o riešení ruténskej otázky“¹⁷ a o štyri dni neskôr – 21. decembra 1918, prijala maďarská vláda zákon č. X o Ruskej Krajne. Ten nadobudol účinnosť 25. decembra 1918, keď bol uverejnený vo vládnom vestníku. Zákon č. X mal vo vzťahu k Rusínom prelomový charakter. Dával im také práva a otváral také možnosti, aké sa od Károlyiho vlády neodvážila žiadať ani jedna ruská národná rada. Bolo to právo na národné sebaurčenie, vytvorenie vlastných orgánov moci, ktoré by riešili vnútorné problémy Ruskej Krajny, jej správu, súdy, vzdelávanie, cirkevné záležitosti a používanie rusínskeho jazyka v administratíve i na školách. Zákonodarným orgánom autonómnej oblasti sa malo stať Ruské (rusínske) národné zhromaždenie. Pravda, v celoštátnych záležitostiach to bolo maďarské národné zhromaždenie, do ktorého by Ruská Krajna vysielala svojich volených zástupcov. Podľa zákona č. X Ruská Krajna mala podliehať jednotnej celoštátnej zahraničnej politike, platili by pre ňu jednotná mena, vojenské, ekonomické, dopravné, sociálno-ekonomické a politické otázky a tiež otázky spojené s občianstvom a zákonodarstvom krajiny. Štátne lesy, pôda na území Ruskej Krajny mali prejsť do rúk obyvateľstva rusínskej národnosti, čo sa logicky malo prejaviť v parcelácii pôdy a jej pridelení rusínskym roľníkom.¹⁸

Realizáciou zákona bolo poverené ministerstvo spravodlivosti a personálna zodpovednosť bola presunutá na Oreszta Szabóa, ktorý sa neskôr v maďarskej vláde stal ministrom pre rusínske záležitosti. Za guvernéra Ruskej Krajny bol menovaný právnik Augustín Štefan (1877–1944) z Rachova, ktorý patril medzi popredné rusínske osobnosti Marmarošskej župy. Ešte pred vydaním zákona o Ruskej Krajne požiadal Hiador Stripskyj redaktora Kálmana Szarvadyho, aby urobil prieskum verejnej mienky medzi Rusínmi na Verchovine, ako by prijali vyhlásenie autonómnej Ruskej Krajny. Výsledok prieskumu bol rozpa-

¹⁷ FEDINEC, Csilla. Maďari a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva. In *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Eds. Peter Švorc a Vladimír Goněc. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2017, s. 46.

¹⁸ ПУШКАШ, Андрей. *Цивилизация или варварство. Закарпатье 1918–1945*. Москва: Издательство Европа, 2006, с. 32.

čitý. V 69 rusínskych dedinách, kde sa prieskum robil, sa vyslovili za pripojenie k Ukrajine, obávajúc sa, že Ruská Krajina je len dočasné riešenie maďarskej vlády, aby si získala Rusínov pre ich zotrvanie v Maďarsku, no že po ustálení pomerov sa pre Rusínov reálne nič nezmení.

Cirkevné gréckokatolícke kruhy, a najmä gréckokatolícka cirkevná hierarchia, však privítali zriadenie Ruskej Krajiny. Dokladá to ďakovný list Uhroruskej národnej rady v Užhorode zaslaný M. Károlyimu na konci decembra 1918, podpísaný kanonikom Simonom Sabóvom.¹⁹ Budapešťianske noviny vychádzajúce v nemčine *Pester Lloyd* prinášali o Rusínoch povzbudivé správy. Napr. 29. decembra 1918 v článku *Die Russinen des Komitats Bereg* písali, že v Mukačeve po správe o rusínskej autonómii zavládla veľká radosť. Vládny komisár a berežský župan Mikuláš Kutkafalvy spolu s mukačevským arcidiakonom Alexejom Kossejom a Johannom Edmannom zorganizovali ľudové zhromaždenie, ktoré sa vyslovilo za hospodársku a územnú celistvosť Uhorska, hoci predtým sa tamojší Rusíni prikláňali k rôznym riešeniam svojej budúcnosti.²⁰

V Užhorode vyšli 1. januára 1919 noviny Руська Краина (Ruska Krajina) tlačené azbukou a písané po rusky. Ich redakcia sídlila na Sečéniho námestí č. 10 v Užhorode. Hlavným redaktorom bol Augustín Vološin, zodpovedným redaktorom Viktor Želtvaj. Hneď prvá noticka na titulnej strane oznamovala, že noviny Наука (Veda), síce 19 rokov vychádzali v ruštine, ale o ruskej (rusínskej) krajine hovoriť nesmeli. Až „*teraz dal Boh slobodu a my budeme môcť smelo hovoriť o našej ruskej krajine. Preto aj naše noviny dostali nové meno: Ruska Krajina.*“²¹ V článku, ktorý za notickou nasledoval, redakcia s nadšením písala o zriadení autonómnej ruskej krajiny: „... *ruský ľud má svoju ruskú krajinu, v ktorej nikto druhý, iba on sám rozkazuje, sám seba riadi, sám seba vzdeláva, sám seba súdi.*“²² Skrátka, o všetkom už bude rozhodovať rusínsky ľud a nikto cudzí. Redakcia hneď aj pripomenula, komu

¹⁹ SZABÓ, Simon. Begrüßung der Regierung. In *Pester Lloyd (Morgeblatt)*, 28. Dezember 1918, 65. Jahrgang, Nummer 304, s. 4.

²⁰ Die Russinen des Komitats Bereg. In *Pester Lloyd*, 29. Dezember 1918, 65. Jahrgang, Nummer 305, s. 4.

²¹ Руська Краина. Унгвар. 1919 януар 1. Год издания XX. Номеръ 1, с. 1.

²² Руська Краина. Унгвар. 1919 януар 1. Год издания XX. Номеръ 1, с. 1.

treba za toto všetko poďakovať – Ruskej národnej rade v Budapešti, Dr. Orestovi Sabovi a jeho pomocníkom, za ktorými stála nová maďarská vláda grófa M. Károlyiho. Zároveň informovala, že Ruská Krajna a Rusíni už majú svojho ministra Oresta Sabova. Ten rozbehol intenzívnu propagačnú kampaň, aby získal rusínske obyvateľstvo za Ruskú Krajnu, rovnako aj jeho organizačná činnosť akcelerovala. Šlo hlavne o zriadenie a sfunkčnenie úradu mukačevského guvernéra, ktorým sa stal Augustín Štefan, vypísanie volieb do snemu Ruskej Krajny.

Členovia Uhroruskej národnej rady: jej predseda Simeon Sabov, tajomník Augustín Vološin, protokolár Josif Kaminskij a člen Uhroruskej národnej rady Viktor Karpub vycestovali 30. decembra 1918 do Budapešti, aby sa dohodli s novou maďarskou vládou na hraniciach Ruskej Krajny²³ a aby poďakovali predsedovi vlády Mihályimu Károlyimu a Oszkárovi Jászimu za podporu Rusínov, keď podporili prijatie zákona č. X, do ktorého Rusíni vkladali veľké nádeje.²⁴

V januári 1919 sa pre Ruskú Krajnu a jej aktivistov objavil ďalší a ďaleko vážnejší problém s hranicami. Bolo to obsadenie Užhorodu československými jednotkami 12. januára 1919, čo naznačovalo, že Užhorod a možno aj celá Užská župa pripadne formujúcemu sa československému štátu. Preto sa v druhom januárovom týždni 1919 jednatel' Uhroruskej národnej rady v Užhorode Augustín Vološin a podžupan Užskej župy Pavel Legeza vybrali znovu do Budapešti, ale tento raz za vyslancom Československa v Maďarsku Milanom Hodžom, aby zistili, aké plány s Podkarpatskou Rusou má československá vláda. Milanovi Hodžovi tlmočili vôľu Rusínov mať slobodnú autonómnu Ruskú Krajnu, ale v Maďarsku, vláda ktorého bola voči nim veľkorysá. Oba delegáti argumentovali tým, že Rusínom ako Slovanom môže Československo ako slovanská krajina pomáhať aj keď zostanú súčasťou

²³ Что чувати дома? In *Руська Краина*. Унгвар. 1919 януар 1. Год изданія XX. Нумеръ 1, с. 4.

²⁴ 1919. január 9., Ungvár A Magyarországi Rutének Néptanácsa heti gyűlésének jegyzőkönyve. In SZAKÁL, Imre. „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között” Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász – Ungvár: RIK-U Kft., 2018, s. 157.

ПУШКАШ, Андрей. Цивилизация или варварство. Закарпатье 1918–1945. Москва: Издательство Европа, 2006, с. 157.

Maďarska. Ďalej žiadali, aby Rusínov nerozdelili do viacerých krajín, ale ponechali ich spolu v Ruskej Krajne. Narážali tým na fakt, že rusínske obyvateľstvo žilo v troch slovenských župách – Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej, ktoré sa stali súčasťou ČSR a v župách, ktoré v tom čase boli ešte stále súčasťou Uhorska (Maďarska). Ďalšou požiadavkou bolo, ak má byť Maďarsko obsadené dohodovým vojskom, tak nech územie Ruskej Krajny obsadí česko-slovenské vojsko vrátane Marmarošskej župy, ktorá bola sčasti obsadená rumunským vojskom. Vo vzťahu k Užhorodu a jeho gréckokatolíckemu okoliu, ktoré považovali za rusínske, prosili Milana Hodžu, aby Československo ponechalo mesto Ruskej Krajne, lebo je centrom rusínskeho duchovného života a je tu aj sídlo biskupa Mukačevskej eparchie: „... Bolo by to najväčšie nešťastie, ak by odtrhli Užhorod od nás...“. Na druhej strane Hodžovi sľúbili, že vyzvú Rusínov, aby Čecho-slovákov neprijali ako nepriateľov.²⁵ Predstava oboch delegátov a *Uhroruskej národnej rady* v Užhorode sa pohybovala v intenciách rusínskej autonómie v rámci Maďarska, rovnako, ako si ju predstavoval aj Oreszt Szabó. Tu musíme uviesť, že predstava rusínskej elity o veľkosti Ruskej Krajny zahŕňala celé východné Slovensko a Podkarpatskú Rus.²⁶

Oreszt Szabó bol rozhodnutý vybudovať rusínske ministerstvo s početnejším zastúpením Rusínov, preto prijal svojho náhradníka na poste vládneho komisára v Užhorode Pavla Legezu za radcu na svoje ministerstvo a maďarská vláda na jeho miesto v Užhorode vymenovala maďarského kalvína Zoltána Szabóa. To rozladilo užhorodských Rusínov, ktorí sa spoliehali na sľub vlády, že na rusínskom území budú zastávať popredné funkcie Rusíni.

Okrem hraníc Ruskej Krajny sa zákonite začal objavovať celý rad kompetenčných otázok autonómnej a celoštátnej vlády, na ktoré ani Károlyiho vláda, ani rusínski predstavitelia nemali žiadanú odpoveď. To vyvolávalo neistotu a ak aj nespokojnosť na jednej aj na druhej strane a útoky voči realizátorom rusínskej autonómie. Oreszt Szabó, ktorý

²⁵ Руська Краина и чехи. In *Руська Краина*. Унгвар. 1919 януар 15. Год издания XX. Номеръ 3, с. 1.

²⁶ Что буде съ нами. In *Руська Краина*. Унгвар. 1919 януар 22. Год издания XX. Номеръ 4, с. 1.

sa úprimne snažil o zotrvanie Rusínov v Maďarsku, bol z útokov maďarskej tlače, politikov, kalvínskych duchovných z Marmarošskej Sihoti i obyčajných Maďarov proti Ruskej Krajne rozladený. Ale nielen oni sa ozývali proti Ruskej Krajne, boli to aj Rusíni členovia profesorského zboru užhorodského gymnázia.²⁷ V maďarskej tlači O. Szabó vysvetľoval, že rusínska autonómia nie je namierená proti Maďarom, práve naopak, v aktuálnej zložitej medzinárodno-politickej situácii, keď sa rozhoduje o ďalšom osude Maďarska, je podporou pre Maďarsko a pre jeho snahu nestratiť severné župy krajiny.

Prvé mesiace roku 1919 sa niesli v duchu veľkého organizačného a propagačného úsilia guvernéra Ruskej Krajny Augustína Štefana a Oreszta Szabóa ako ministra pre rusínske záležitosti uviesť do života tento autonómny útvar za súhlasu a podpory rusínskeho obyvateľstva, ale hlavne rusínskej intelektuálnej elity, ktorá vo veľkej časti stále bola promaďarskej štátnej orientácie. Naviazanosť na Maďarsko robilo rusínskej inteligencii vrásky na čele pre obavu, čo sa stane, keď rusínske župy obsadia československí vojaci. Nepridávali im na nálade a pokoji ani správy o činnosti amerických Rusínov, o ceste mladého amerického právnika Grigorija Žatkoviča do Paríža na mierovú konferenciu, o ceste Antona Beskida do Prahy a ďalej do Paríža ako člena československej mierovej delegácie, ktorý mal v Paríži potvrdiť súhlas Rusínov so začlenením ich územia do československého štátu. Ďalším znepokojujúcim faktom bolo, že Užhorod už obsadilo československé vojsko. Okrem toho v januári 1919 časť Berežskej župy obsadilo ukrajinské vojsko o sile 500 mužov, čo nahrávalo proukrajinsky orientovaným Rusínom. *Pester Lloyd* 21. januára 1919 priniesol správu o stiahnutí sa ukrajinských vojakov z Berežskej župy po rokovaniach M. Kutkafalvyho s ukrajinským velením. Podľa správy k stiahnutiu vojsk prispelo najmä zmobilizovanie obyvateľov Mukačeva, Čopu a ich okolia, a tiež skutočnosť, že okolo 400 Rusínov tiahlo proti ukrajinským jednotkám. Ich veliteľ, bývalý ríšsky úradník Kozankowski, podľa *Pester Lloyd* pochopil, že Rusíni odmietajú Ukrajinu a nemá zmysel riskovať s nimi

²⁷ Вороги не сплять. In *Руська Краина*. Унгвар. 1919 януар 15. Год изданія XX. Номеръ 3, с. 4.

krvavý konflikt.²⁸ To boli udalosti, ktoré predchádzali ľudovému zhromaždeniu v Chuste a poskytovali argumenty Rusínom v podstate rôznej štátotvornej orientácie.

Na ľudovom zhromaždení v Chuste, ktoré sa konalo 21. januára 1919, sa stal jedným z prvých rečníkov Oreszt Szabó. Vo svojom vystúpení pred 420 delegátmi a stovkami ďalších účastníkov zhromaždenia prezentoval ústretovú politiku maďarskej vlády voči Rusínom, predstavil zákon o Ruskej Krajne ako nezvratný dôkaz o zmene politiky maďarskej vlády voči Rusínom. Maďarský historik Imre Szákal na adresu Oreszta Szabóa napísal, že Szabó po páde starej vlády Istvána Tiszu a nastúpení liberálnej vlády Michala Károlyiho videl skutočnú príležitosť na zmenu postavenia Rusínov v krajine, na ich uchovaní ako svojbytného národa so všetkými občianskymi a národnými právami a s možnosťou ich ďalšieho rozvoja, čo bol odlišný pohľad na osud rusínskeho obyvateľstva a jeho prosperitu ako bol pohľad Augustína Štefana, ktorý ju výsostne spájal s pomaďarčením Rusínov.²⁹

Ľudové zhromaždenie v Chuste však Ruskú Krajnu odmietlo. Udalosti, ktoré sa odohrávali nielen na pôde Uhorskej Rusi, ale najmä mimo nej reálne ohrozovali fungovanie konštituovanej Ruskej Krajny. Preto maďarská vláda zintenzívnila svoju činnosť pri jej uvádzaní do života.

Dňa 4. februára 1919 maďarská vláda prijala nariadenie č. 928/1919 o organizácii ruskej (rusínskej) vlády,³⁰ ktoré vychádzalo zo zákona č. X. O deň neskôr – 5. februára 1919, bola menovaná dočasná vláda autonómnej Ruskej Krajny a Oreszt Szabó bol vymenovaný za jej predsedu. Autonómna vláda existovala len na papieri i keď sa

²⁸ Der Rückzug der ukrainischen Truppen aus dem Komitat Bereg. In *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 21. Januar 1919, 66. Jahrgang, Nummer 18, s. 2.

²⁹ SZAKÁL Imre. „*Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között*”

Iratok Ruzscka Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász – Ungvár: RIK-U Kft., 2018, s. 32–34.

³⁰ 1919. február 4., Budapest, A Magyar Népköztársaság kormányának 928/1919. M.E. számú rendelete Ruzsin Kormánytanács szervezése tárgyában. In SZAKÁL, Imre. „*Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között*” Iratok Ruzscka Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász – Ungvár: RIK-U Kft., 2018, s. 175–177.

jej predseda O. Szabó snažil urobiť opatrenia, aby Ruská Krajna začala reálne existovať. Navrhol okamžite urobiť také kroky, ktoré by potvrdili jej existenciu. Prvým z nich bolo zvolenie rusínskeho národného zhromaždenia ako zákonodarného orgánu, ktorý by schvaľoval zákony Ruskej Krajny. Tie by tvorili legislatívny rámec pre reálne fungovanie autonómie. Kým neexistovalo národné zhromaždenie, mala jeho úlohy na seba prevziať autonómna vláda so sídlom v Mukačeve. Po jeho vzniku vláda stratila zákonodarné kompetencie.

Po uverejnení nariadenia č. 928/1919 11. februára 1919 v Budapeštianskom vestníku boli vypísané voľby do rusínskeho národného zhromaždenia. Tie sa konali 4. marca 1919 na území, ktoré nebolo obsadené československým vojskom. Účasť voličov však bola veľmi malá. Väčšina rusínskeho obyvateľstva alebo o nich nevedela, alebo ich už neakceptovala. Pester Lloyd 5. marca informoval o voľbách do rusínskeho národného zhromaždenia. Podľa správ sa voľby uskutočnili v 9 volebných okresoch, v ďalších ešte prebiehali do rána druhého dňa. Do národného zhromaždenia boli zvolení 13 členovia Ruskej ľudovej strany, dvaja sociálni demokrati a traja Rusíni ukrajinskej orientácie. V okrese Chust neuspeli bratia Braščajkovci, čo bolo veľkým prekvapením, lebo sa jednalo o vedúce osobnosti ukrajinskej orientácie, naopak výrazne sa presadili kandidáti proruskej orientácie.³¹ O voľbách priniesli informáciu aj noviny Ruska Krajina, ale tie len konštatovali, že voľby sa nemohli uskutočniť v Užskej župe, „...lebo Česi zakázali uskutočniť akékoľvek politické voľby. Oni neuznávajú Ruskú Krajinu, lebo ju vytvorilo maďarské ministerstvo.“³²

Na 5. marca 1919 bolo do Mukačeva zvolané zasadnutie zvoleného snemu. Zasadnutie snemu viedol guvernér Ruskej Krajny Augustín Štefan. Zúčastnil sa ho aj minister Dr. Orest Szabó, ktorý tu predniesol program vlády a očakával jeho prijatie. Program bol ambiciózny.

Maďarská vláda sa stabilizáciou Ruskej Krajny nezaoberala tak intenzívne, ako si to žiadali aktuálne pomery a aj jej minister Szabó. Na

³¹ Die Wahlen in der Karpatho-Rußland. In *Pester Lloyd*, 5. März 1919, 66. Jahrgang, Nummer 55, s. 3.

³² Выборы руських послов. In *Руська Краина*. Ужгород. 1919 Мартъ 5. Год издания XX. Нумеръ 10, с. 3.

zasadaní vlády 8. marca 1919 apeloval na ministerských kolegov, aby nebrzdili realizáciu priznaných práv rusínskemu ľudu, lebo to vyvoláva nedôveru voči maďarskej vláde a úprimnosti jej sľubov.

O štyri dni neskôr rusínske noviny *Ruska Krajina* priniesli článok o tom, že na Parížskej mierovej konferencii bola Rusínom priznaná autonómia v rámci Československa zásluhou rusínskej americkej delegácie G. Žatkoviča a J. Gardoša, ktorí sa následne vybrali z Paríža do Prahy dohodnúť bližšie podmienky.³³ V skutočnosti ešte otázka Podkarpatskej Rusi nebola na konferencii celkom uzavretá, no redakcia novín sa už evidentne prikláňala k československej štátnej alternatíve.

Do ďalšieho vývoja pod Karpatmi vstúpili rýchlo sa meniace vnúropolitické pomery v Maďarsku. Tie sa v marci 1919 radikalizovali a smerovali k prevzatiu moci radikálnou ľavicou – Komunistickou stranou Maďarska s Bélom Kunom (1886–1939) na jej čele. Dňa 21. marca 1919 bola vyhlásená Maďarská republika rád (*Magyar Tanácsköztársaság*) a v priebehu nasledujúcich troch dní – 22. až 24. marca 1919, bola sovietska moc nastolená aj na území Ruskej Krajiny. Oreszt Szabó sa vzdal ministerského postu a vedenie Maďarskej republiky rád na jeho miesto vymenovalo Augustína Štefana, guvernéra Ruskej Krajiny do funkcie ľudového komisára pre ruské (rusínske) záležitosti. Augustín Štefan sa veľmi rýchlo preorientoval na dráhu revolučného socialistu. V Revolučnej vládnej rade Maďarskej republiky rád navrhol, aby Ruská Krajina aj za nových podmienok ostala autonómnym územím, aby mala svoju ústavu, aby si mohla vytvoriť revolučné gardy a revolučné súdy. Nakoniec súhlasil s tým, aby sa otázka Ruskej Krajiny riešila až po prijatí ústavy Maďarskej republiky rád.³⁴

Ruská Krajina ako súčasť Maďarskej republiky rád trvala len tak dlho ako samotná Maďarská republika rád. Dňa 30. júna 1919 sa začala evakuácia maďarskej Červenej armády na stanovenú demarkačnú čiaru, určenú 12. júna 1919 Najvyššou radou Parížskej mierovej konferencie.

³³ Автономія Карпаторосії на мировій конференції в суцності признана. In *Руська Країна*. Ужгород, 1919 Мартъ 12. Год издания XX. Номеръ 11, с. 3.

³⁴ ПУШКАШ, Андрей. *Цивилизация или варварство. Закарпатье 1918–1945*. Москва: Издательство Европа, 2006, с. 58–59.

Ruská Krajna, územie pod Karpatami obývané Rusínmi, bola po odchode maďarských vojsk obsadená československými jednotkami a 10. septembra 1919 sa oficiálne a medzinárodnoprávne stala súčasťou Československej republiky pod názvom Podkarpatská Rus. Uzavrel sa tak epizodický príbeh jednej maďarsko-rusínskej štátotvornej iniciatívy. Nahradený bol iným – československým, pričom nesporne krátko existujúca Ruská Krajna ovplyvnila správnu terminológiu v Podkarpatskej Rusi zavedením termínov „guvernér“ a „viceguvernér“, mala dlhodobý dopad na politické dianie v Podkarpatskej Rusi, keď slúžila pre opozičných rusínskych politikov ako príklad a argument maďarskej ústretovosti voči Rusínom v komparácii s československou neochotou uviesť do života reálnu autonómiu Podkarpatskej Rusi. Široké vrstvy rusínskeho obyvateľstva a časť rusínskych politikov a vzdelancov sa však k nej nevracali – zostala pre nich len epizódou bez dôveryhodného obsahu.

RUSSIAN KRAINA OR PIDKARPATSKA RUS?

Peter ŠVORC (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article highlights events related to the state-building processes that took place on the territory of modern Zakarpattia in 1918–1919. Hungary in every way tried to keep the region in its composition, declaring the formation of Russian Kraina here. However, among prominent representatives of Transcarpathian emigration in the United States, the idea has matured, so that their homeland would become a part of the state of the Czechs and Slovaks. Despite of all efforts of Hungarian authorities, the territory of the region was occupied by units of the Czechoslovak army. In the fall of 1919 Zakarpattia, in accordance with the provisions of the international law, officially became a part of the Czechoslovak Republic under the name of Pidkarpatska Rus.*

Keywords: *Russian Kraina, Pidkarpatska Rus, T. G. Masaryk, Orest Sabo, Uzhhorod, Mukachevo.*

PROFESOR EUGEN PERFECKIJ NA UKRAJINE A JEHO ŠTUDIJNO-VÝSKUMNÉ CESTY PO PODKARPATSKEJ RUSI¹

Miroslav DANIŠ (Bratislava, Slovensko)²

Даніш Мирослав. Професор Євген Перфецький в Україні та його науково-дослідницькі поїздки на Підкарпатську Русь; 17 сторінок; мова словацька.

Резюме. У статті висвітлено життя й науковий чин професора Євгена Юліановича Перфецького в контексті його діяльності в Україні та дослідження історії Закарпаття (Підкарпатської Русі). Презентована студія містить нові матеріали про українську родину Є.Перфецького, його навчання в Москві та Петербурзі, працю в Києві в 1918–1921 роках та наукову діяльність на Підкарпатській Русі. Автор, крім іншого, спирається на неопубліковані спогади Є.Перфецького. У своїх наукових працях, присвячених історії Підкарпатської Русі, Е. Перфецький презентується як прихильник українського спрямування національної культури краю.

Ключові слова. Євген Перфецький, наукові контакти, Словаччина, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна.

Predstavená štúdia syntetizuje doteraz známe, ale aj nové poznatky zo života a diela profesora Eugena Julianoviča Perfeckého vo vzťahu k jeho pôsobeniu na Ukrajine a vedeckým výskumom o Podkarpatskej Rusi. E. Perfeckij na Slovensku trvalo pôsobil od roku 1922 až do svojej

¹ Uvedená štúdia je výskumnou úlohou VEGA č. 1/0589/23 Vedecké a pedagogické aktivity prof. E. Perfeckého na Slovensku.

² Daniš Miroslav, prof. Mgr., CSc. (Professor of General History), Comenius University Bratislava Faculty of Arts, Department of General History Bratislava, Slovakia.

Даніш Мирослав, канд. іст. наук, професор; Університет Коменського в Братиславі, філософський факультет, кафедрa всесвітньої історії; м. Братислава, Словаччина, e- mail: miroslav.danis@uniba.sk, тел: +421903474127.

smrti, do roku 1947. Na Univerzite Komenského v Bratislave prednášal východoeurópske dejiny a dejiny Podkarpatskej Rusi. Na bratislavskú univerzitu sa dostal na návrh a odporúčanie prof. V. Jagiča a L. Niederleho. Perfeckého príchod na Slovensko v januári 1922 nebol jeho prvým, pretože už v rokoch 1912–1914 počas štúdií na univerzite vo Viedni študoval archívne materiály vo viacerých mestách na východnom Slovensku a na Podkarpatskej Rusi. Vo svojich vedeckých prácach, venovaných dejinám Podkarpatskej Rusi bol E. Perfeckij zástancom ukrajinskej orientácie národnej kultúry Podkarpatskej Rusi. Výsledky bádania E. Perfeckého najmä v oblasti komparácie ruského letopisectva s letopisectvom nemeckým, poľským, uhorským a českým výrazne posunuli vtedajšie poznatky a potvrdzujú, že bol dôstojným pokračovateľom ruskej letopiseckej školy A.A. Šachmatova. E. Perfeckij mal veľmi dobré kontakty a úzko spolupracoval s takými českými slavistami ako Jaroslav Bidlo, Ľubomír Niederle, Konstantin Jireček, Miloš Weingart, Jozef Macůrek, či vo Viedni s prof. Vatroslavom Jagičom a ďalšími významnými slavistami v Poľsku a v Nemecku. E. Perfeckij spolupracoval aj s celým radom ruských a ukrajinských historikov – emigrantov, ako V.A. Francev, A.V. Florovskij, A.A. Kizevetter, D. Dorošenko³, M. Hruševskij a ďalší. Uvedená štúdiá prináša aj viaceré nové poznatky o jeho rodine na Ukrajine, o štúdiu v Moskve a v Petrohrade, pôsobení v Kyjeve v rokoch 1918–1921 a jeho vedeckých aktivitách na Podkarpatskej Rusi. Vo viacerých prípadoch sa štúdiá odvoláva na doteraz nepublikované spomienky E. Perfeckého.

O prof. Eugenovi Perfeckom najmä po roku 1989 vyšlo viacero štúdií, ktoré prinášajú celý rad informácií o jeho pôsobení na FF UK, o jeho vedeckých a pedagogických aktivitách nielen na Slovensku, ale i v

³ V časopise *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* za rok 1929 vyšla recenzia na Perfeckého prácu, ktorá bola publikovaná v Ševčenkovej vedeckej spoločnosti vo Lvove v roku 1927/28. Jej autorom bol ukrajinský historik v emigrácii Dmytro Dorošenko. Uvedená recenzia je potvrdením vedeckej spolupráce a udržiavania kontaktov E. Perfeckého s ukrajinskou emigráciou v Prahe a s tunajšou Ukrajinskou slobodnou univerzitou, na ktorej D. Dorošenko aktívne pedagogicky pôsobil. Pozri: DOROSCHENKO, D. Dr. R. Perfeckij, Peremyšler Chronik erster Redaktion als Teil der Chronik von J. Dlugosz. In: *Mitteilungen d. Ševčenko-Ges.d.W.* Bd.147 Lemberg 1927–28, s. 1–54, 31–83. In: *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* Neue Folge, Bd.5. H.2 (1929), s. 273–274.

zahraničí.⁴ I keď sa veľká časť jeho pozostalosti stratila, stále sa darí objavovať nové materiály, ktoré dopĺňajú a občas i korigujú informácie o jeho živote a diele. Posledné výskumy prof. Daniša priniesli niektoré nové poznatky o pôsobení E. Perfeckého počas jeho štúdií na viacerých vysokých školách (Moskva, Viedeň, Petrohrad) ako aj jeho pôsobenie v Kyjeve v rokoch 1918–1921.

Vo väčšine životopisoch ktoré E. Perfeckij vyhotovoval pre potreby svojho profesionálneho kariérneho postupu uvádzal, že vysokoškolské štúdiá absolvoval v Petrohrade a vo Viedni. Po skončení klasického gymnázia v Siedleci v roku 1908 však nezačal študovať v Petrohrade, ako on sám veľmi často uvádzal, ale na právnickej fakulte Moskovskej univerzity, kde sa dostal až do tretieho ročníka, kedy ho v roku 1911 zo štúdia vylúčili pre jeho ľavicové zmysľovanie, aktivity v rámci sociálno-demokratickej strany a účasť na práci v ukrajinskom mládežníckom hnutí. O všetkých týchto aktivitách sa zachovali podrobné dokumenty v moskovských archívoch, ktoré sme mali možnosť preštudovať a niektoré údaje z nich tu aj uvádzame. I keď z daných dokumentov nevyplýva priamo potvrdenie jeho protištátnych aktivít a ako sám Perfeckij v objasňujúcich listoch k vrchnosti vysvetľuje svoj hlboký záujem len o vedu, pripúšťa svoju mladícku nerozvážnosť a účasť na niektorých zo spomenutých aktivít. Celý tento mladícky „príbeh“ E. Perfeckého by možno nebol až tak zaujímavý, ak by nemal priamy

⁴ ДАНИШ, М. Научная и педагогическая деятельность профессора Е.Ю. Перфецкого в Словакии. In: Вестник Санкт-Петербургского Университета. Г.67.№3 (2022), s. 961–982; DANIŠ, M. Evgenij Julianovič Perfeckij a jeho podiel na rozvoji slovenskej historickej vedy. In DANIŠ, Miroslav – RYBÁR, Lukáš, ed. *N.O. Losskij a podiel ruskej inteligencie v emigrácii na rozvoj slovenskej vedy. Acta historica Posoniensia XXIX*. Bratislava : Stimul, 2015, s. 20–28; DOSTAĽOVÁ, M. Bratislavské roky historika Eugena Julianoviča Perfeckého. In *Slovanské štúdie*, 1995, č. 1, s. 51–57; ГРИВНА, В. Эвген Перфецкий (11.4.1888–18.8.1947). In Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, ч. 8, 1977, s. 363–380; HARBULOVÁ, L. Ruskí slavisti – emigranti a medzivojnové Slovensko. In *Slovanské štúdie*, 1995, č. 1. S. 44–50; HARBULOVÁ, L. *Ruská emigrácia a Slovensko. (Pôsobenie ruskej pooktóbrovej emigrácie na Slovensku v rokoch 1919–1939)*. Prešov: FF PU.2001.; HARBULOVÁ, L. Jevgenij julianovič Perfeckij. In: Oosbnosti politického exilu z Ruska na Slovensku v rokoch 1920–1945. /ed. HARBULOVÁ, L. Prešov: FF Prešovskej univerzity, 2015, s. 109–115.

dopad na jeho ďalší život a odborné smerovanie. Keďže bol naozaj veľmi nadaným a pracovitým študentom, prihovorili sa za zmiernenie jeho trestu i viacerí jeho učitelia okrem iného aj A.A. Šachmatov a ako trest mu bolo súdnymi orgánmi nariadené opustiť Moskvu. Za trest bol vysídlený (vyhnanstvo) do Archangelskej oblasti (Cholmogory), kde sa venoval vedeckému bádaniu.⁵ Tu mal ostať až do roku 1914 ale po viacerých intervenciách jeho profesorov z univerzity ako aj otca, pravoslávneho popa, mu bolo po roku zmenený pobyt vo vyhnanstve na možnosť zahraničného štúdia na Viedenskej univerzite, kde potom pôsobil v rokoch 1912–1914. Počas štúdií vo Viedni sa spoznal s celým radom vedeckých kapacít, okrem iného aj s nórsnym slavistom Olafom Brochom, ktorý udržiaval úzke vedecké kontakty s V. Jagičom i A.A. Šachmatovom. E. Perfeckému mohol byť okrem širšieho okru-

⁵ Z vyhnanstva v Cholmogorach sa viackrát obrátil na ministerského predsedu a ministra vnútra s prosbou o zrušenie vyhnanstva a ak by to bolo možné aby bola zmenené vyhnanstvo na možnosť štúdia v zahraničí: *«Со слезами на глазах сделать мне милость». 12 декабря по распоряжению Московского градоначальника арестован, а в январе 1911 г. исключен из Университета и выслан на три года в Архангельскую губернию. В студенческих волнениях я не принимал никакого участия (подчеркнуто). Никогда студенческих сходках не выступал и не бывал. В нелегальных обществах, партиях никогда не состоял и не принимал участия.... Ничего не может свидетельствовать о моем участии в противоправительственных действиях или обществах. Прошу простить «юношеские заблуждения». «Я человек преданный исключительно науке, любящий горячо ее, о чем может посвидетельствовать Почетный Председатель императорской академии наук А.А. Шахматов, академик Ф.Е. Корш и др. профессора. Сын я бедного сельского православного священника, отец мой стар, и семья моего отца и моей замужней сестры смотрели на меня как на человека, могущего в недалеком будущем заступить на место старика-отца, материальную помощь могущего доставить им. Я очень слабого физического здоровья и настоящее положение ссыльного прямо губительно для меня....Молюсь разрешить мне закончить курс наук в Императорском московском университете, чтобы «принести свою искреннюю лепту пользы Великому нашему Русскому Царю и Дорогой Родине России и помочь моим близким родственникам. Если это невозможно, прошу заменить ссылку на выезд за границу дабы там я смог продолжить учение и поправить свое здоровье. «Ваше Превосходительство, помилуйте меня!» In: Государственный архив Российской Федерации (dalej ГА РФ) (Štátny archív Ruskej federácie v Moskve). F. 102., opis 146, 1910, položka 716 č.21, list 10–11.*

hu slavistických tém Olaf Broch nápomocný aj v problematike štúdia Podkarpatskej Rusi. On sám absolvoval výskumné cesty na východné Slovensko a Podkarpatskú Rus a publikoval o uvedenom regióne zaujímavé etnograficko-lingvistické štúdie. Boli to najmä práce o uhorsko-ruskom nárečí Zemplínskeho komitátu.⁶ O ich vzájomnej vedeckej spolupráci sa zachovala aj korešpondencia.⁷

⁶ BROCH, O. Zum kleinrussischen in Ungarn (Dialect von Ublua) In: Archiv für Slavische Philologie. № 17. Berlin, 1895, s. 321–416; БРОК, О. Угросусское наречие села Убли (Земплинского комитата). In: Исследования по русскому языку. II. СПб., 1899.

⁷ ЛЁННГРЕН, Т. П. «Друг и помощник человечества»: переписка норвежского слависта Олафа Брока In: Вестник «Альянс-Архео» № 12, s. 83. Citujeme tu list O. Brocha Perfeckému z 18. 5.1924: *Дорогой друг. Как трудно иногда устроить свои дела. Ваше письмо из Знойма (город в Моравии, Чешская республика – М.Д), написанное 18 апреля я оставил перед собою на письменном столе, с намерением ответить поскорее; а дела мелочныя разнейшего рода, все мешали. Прошли дни, прошли даже недели, без того, чтобы я успел. Это мне тем более постыдно, и больно даже, как вижу из Вашего письма от 12 мая, полученного третьего дня, что чувствуете себя как-то виноватым предо мною – именно из-за моего невольнаго попустительства. Ради бога бросьте эти мысли! Мне Ваше письмо было и очень понятно и очень мило. Понимаю Ваше чувство одиночества, беззащитности, Ваше желание найти сочувствующих людей в холодном мире; понимаю то глубокое чувство, которое связывает все Ваше существо с родителями и с Ягичем – с мертвыми, но для Вас еще живыми; и дай Бог Вам сохранить именно это чувство, что дорогие Ваши все еще живут около Вас – до того времени, когда, надеюсь, Ваши нервы найдут то равновесие и спокойствие, которыя бурныя события отняли у Вас как у столь многих, – у Вас тем больше, что Ваше здоровье не из крепких. И так, Вы не стыдитесь! А как говорите в последнем письме, между прочем, что никогда больше не увидите с Линой Мертль, вместе с которой послали мне милую поздравительную открытку, то я против этого скажу: “Напротив, отчего же?” Она – доброе, милое существо, она связывает Вас с памятью о любимом учителе и почти-что отце; Вы, напротив, сохраняйте это знакомство! Из первого Вашего письма я подметил особенно Ваше желание, чтоб я при случае сказал Бернекеру доброе словечко о Вас. С большим удовольствием. Надо добавить переписка с ним стала черезчур жидкой, но случай когда-нибудь уж найдется. А за теплые пожелания в том письме благодарю от сердца; поздно теперь, но несмотря на то позвольте ответить “Воистину Воскресь!” А из второго Вашего письма я вижу, что уже «Воскресь». Он для Вас в новой энергии с которою сосредоточиваете себя около своего труда. Вы потерпели,*

Zrušenie vyhnanstva na odchod do zahraničia mu však neumožňoval vrátiť sa do Ruska. V tejto veci opäť mnohé podnikli v roku 1913 práve V. Jagič z Viedne v spolupráci s A. Šachmatovom v Petrohrade.⁸ Všetky

м.д. (между друзьями – М.Д.) некоторое разочарование; оказалось Вам не столь легким издавать свои труды; потребуется, может быть и двойная обработка, надо будет может быть переводить, т. е., материал и соображения еще лишній раз, чтобы облегчить помещению при нынешних трудных обстоятельствах – я так догадываюсь хотя может быть и ошибаюсь. Если же это так, то не надо унывать – пусть золото пройдет еще раз огонь, оно будет чище. Я очень занят Вашими мыслями о взаимных отношениях – так сказать всего летописания средней и восточной Европы, о связывании этого умственного занятия былого времени в одну культурную картину а изъясненіем взаимных связей и вліяний; это громадная и плодотворная задача. Начинайте! Увидите потом, что нити этого узла поведут Вас еще дальше; ибо с немецким летописаніем, не сомневаюсь связано летописаніе всей остальной «Западной» Европы, – историческія занятия средневекового французскаго и северного міров. Итак, простите ужасное опозданіе мое. Вы не бойтесь «изливаться» мне. В том нахожу доверіе и симпатію. И не обращайтесь слишком много вниманіе, если света не последует сейчас – тут постоянно масса мелочных дел. Если Карпинскій приедет в Прагу, то просите Францева передать ему мой привет, – я его видел в П. прошлой весной, между прочем на свадьбе Сонечки Шахматовой, а и отдал ему, конечно, свой визит. Милый он старик. Вести из Ленинграда за последнее время были очень пестрыми, гонения продолжают даже в усиленном виде. Искренне Ваш Олаф Брок. In: Pozostalost' E. Perfeckého v osobnom archíve M. Daniša.

⁸ Spomienky E. Perfeckého. In: Pozostalost' E. Perfeckého v osobnom archíve M. Daniša. Однажды Ягич сказал мне: «Я написал Шахматову... Это безобразіе, - они вас не пускают на родину... Вот теперь подходит 300 – летний юбилей существования дома Романовых. Пусть Шахматов и Академия хлопчат чтобы вам разрешили въезд в Россию: ведь амнистию хотят дать политически пострадавшим... Оказалось Ягич написал в Петербург об этом уж задолго до этого разговора, и тогда как раз получил ответ от Шахматова что дело о моем въезде в Россию возбуждено и есть надежда на благоприятное его разрешение. Я поразился тогда пронциательности Ягича. Он знал, что я лично никогда не подам прошения о амнистировании меня , и решил помимо моего согласія добиться разрешения мне въезда в Россию. Хотя я и твердо решил продолжать несмотря ни на что мои студии и занятия в Вене и в Венском ун-те под руководством Ягича, - тем не менее для моих научных занятий как и лично для меня мне необходим был свободный въезд в Россию. Это И.В. Ягич очень хорошо понимал и поэтому ничего не говоря мне стал усиленно хлопотать об этом в Петербурге. Вскоре хлопоты Ягича и Шахматова действительно увенчались успехом и разрешение на въезд в Россию мною был получен. Я глубоко

okolnosti okolo vylúčenia zo štúdií, jednotlivých intervencií za svojho syna jeho otca Juliána Perfeckého ako aj prof. Šachmatova sa nám zachovali v Štátnom archíve ruskej federácie v Moskve.⁹ Ďalšie zaujímavé dokumenty o jeho štúdiu na moskovskej univerzite sa zachovali aj Ústrednom historickom archíve mesta Moskva vo fonde č. 418, ktorý obsahuje materiály Moskvskej imperátorskej univerzity.¹⁰

был тронут этим отношением ко мне Ягича. Я понял тогда как вообще Ягич верен был в своем положительном и дружеском чувстве к человеку. ...Ягич в амнистировании меня видел гораздо более смысла и пользы, нежели я первоначально думал. С амнистированием меня Ягич вместе с Шахматовым поднял в Академии Наук вопрос о официальной научной командировке меня в Венгрию для изучения в тамошних архивах материала по истории Карпатской Руси. Академия наук действительно меня туда командировала, ассигновав мне на эту поездку и небольшую сумму денег, что при денежной моей скудости для меня было чрезвычайно важно».

⁹ Государственный архив Российской Федерации (ГА РФ) (Štátny archív Ruskej federácie v Moskve). Fond 102., opis 146, 1910, položka 716 č. 21, list 1–50. Nachádza sa tu napríklad aj list prof. A.A. Šachmatovova, adresovaný ministrovi vnútra zo dňa 5. marca 1913: «Евгений Перфецкий, согласно данному ему разрешению, отправился в Вену и поступил там в университет, став под руководство академика И.В. Ягича и некоторых знакомых мне профессоров. Отзывы об этом даровитом юноше самые лучшие. Он горит любовью к России. Занялся он специально историей Угорской Руси. Обилие имеющихся в Вене и Будапеште материалов, относящихся к этому предмету, делает желательным пребывание Перфецкого в Вене, где он должен кончить университет. Но сильным желанием его является побывать в России у своего отца, священника Люблинской губернии. В виду всемилостивейшего Манифеста от 21 февраля ходатайствую перед Вашим Превосходительством о разрешении Евгению Перфецкому приехать в Россию сроком на три или четыре недели, если не возможно вообще отменить за силой Манифеста назначенную ему высылку за границу». In: ГА РФ г. Москва, Ф.102.Оп.146,1910.Д.716 ч.21, л.35.

¹⁰ Центральный исторический архив г. Москвы. Ф.418. Московский императорский университет. Оп. 322. Д. 1347. лл.1-29. Okrem dokladov E. Perfeckého, jeho prihlášky na vysokú školu, maturitného vysvedčenia zo Sedleckého mužského gymnázia, ktoré ukončil v roku 1908 a doklade o tom že má dvoranský pôvod (nižšia šľachta, pravdepodobne po matke Augustíne Ripinskej) je tu podrobný životopis jeho otca z roku 1908, ktorý nám dokresluje genealógiu rodiny Perfeckých: Священник Юлиан Михайлович Перфецкий, настоятель Кобылянского прихода 58 лет от роду, православного вероисповедания, знаков отличия не имеет, содержания получает 1200 руб в год. Уроженец Австрийской

Omilostenie E. Perfeckého sa napokon podarilo až v roku 1914, keď sa počas príprav vedeckej študijnej cesty do Budapešti vrátil do Ruska¹¹, do Petrohradu, kde pokračoval v už spomínaných štúdiách na

*Галиции, сын священника. Имена ни у него, ни у его жены ни родового, ни благоприобретенного нет. Окончил Холмскую Духовную семинарию по первому разряду в 1875 г. марта 31. Рукоположен во священника к Носовской церкви в 1874 г. ноября 10 дня. Награжден скуфеею в 1875 г. октября 19 дня. За отличную усердную службу удостоен Архипасторского благословения в 1876 г. августа 31 дня. Награжден набедренником в 1879 г. ноября 16 дня. За ревностные пастырские труды изъявлена ему Леонтием, Архиепископом Холмским-Варшавским искренняя признательность в 1879 г. ноября 16 дня. Назначен законоучителем Носовского министерского училища в 1887 г. сентября 10 дня. Перемещен настоятелем в с. Груд в 1889 г. августа 20 дня. Назначен законоучителем Грудского министерского училища в 1889 г. августа 31 дня. Согласно прошению перемещен настоятелем в с. Колеброды в 1895 году сентября 1 дня. Назначен законоучителем Колебродского министерского училища в 1895 г. октября 16 дня. Назначен блюстителем Колебродского начального училища в 1895 г. декабря 2 дня. Награжден камилавкою в 1902 г. Согласно прошению переведен в село Кобыляны-Надбужные в 1907 г. июля 1 дня. Назначен законоучителем Кобылянского министерского училища в 1907 г. октября 1 дня. **Л. 27 об.** Назначен блюстителем Кобылянского начального училища 1 октября 1907 г. В походах против неприятеля и в самих сражениях не был. Наказаниям или взысканиям, соединенным с ограничениями в преимуществвах по службе, не подвергался. В отпусках не был. В отставке не был. Женат на Августе Ивановне. Имеет детей: Марию, родившуюся 27 января 1880 г., Евгения, родившегося 29 марта 1888 г. и Леонида, родившегося 23 февраля 1896 г. Жена и дети вероисповедания православного. Настоящая копия выдана по его просьбе священнику Ю. Перфецкому из Холмской Духовной консистории за надлежащей подписью и печатью. Холм 17 июня 1908 г. Подписан: Консисторный Протоиерей Никорай Глинский, секретарь Л. Тавельский, столоначальник Э. Бильк.*

¹¹ Spomienky E. Perfeckého. In: Pozostalost' E. Perfeckého v osobnom archive M. Daniša. В июне 1914 г. я собрался ехать в Венгрию, но прежде нежели отправиться в Венгрию мне необходимо было побывать в Галичине. Из Вены я уехал 15 июня. Около этого времени уехал и Ягич на дачу в свой *Pauserbach*. Весть об убийстве эгерцога Франца Фердинанда меня застала в Галичине. Непокойствие вызванное этим убийством, ясно показывавшее, что война неотвратима, принудило меня свою поездку в Венгрию отложить. Почти на кануне объявления войны я уехал в Россию. Моего сообщения о моем уезде из Австрии в Россию Ягич уже не получил. Когда затем война началась Ягич не знал поэтому где я и что со мной.

tunajšej univerzite a kde pôsobil aj v rámci akadémie vied. Do života mu tam však v roku 1917 opäť vstúpila revolúcia.¹² E. Perfeckého jeho učiteľ A.A. Šachmatov z Petrohradu vyslal na dokončenie štúdia s cieľom habilitácie do Kyjeva, kde ostal až do roku 1921. V tomto roku jeho oficiálnym dôvodom odchodu do Československa bola výskumná služobná cesta, ktorej cieľom bolo štúdium archívnych dokumentov na Podkarpatskej Rusi, ktorá v tom čase už bola súčasťou ČSR. Na túto cestu ho vyslala Ruská akadémia vied. Z uvedenej služobnej cesty sa už nikdy do sovietskeho Ruska nevrátil. Jeho cesta najprv viedla do Viedne k prof. Jagičovi, ktorý mu potom následne pomáhal v jeho emigratských začiatkoch a pri hľadaní pracovných možností, ktoré napokon aj za pomoci českých vedcov, najmä L. Niederleho skončila na novo založenej univerzite v Bratislave.¹³ O uvedených okolnostiach

¹² O tomto období zatiaľ nemáme žiadne bližšie údaje a informácie, možno z korešpondencie s A.A. Šachmatovom, ktorá predpokladáme by sa mohla nájsť v osobnom archíve A.A. Šachmatovova v Petrohrade sa dozvieme niečo aj o jeho živote v Petrohrade.

¹³ *Получив возможность в конце августа 1921 года уехать в научную командировку за границу и направляясь через Польшу в Вену я с дороги известил об этом Ягича. На первой остановке в Польши мною было написано ему несколько строк карандашом на открытке. Во Львове, куда я приехал по освобождению меня из карантина, письмо Ягича, посланное им туда- по данному ему мною адресу, уже там меня ожидало... По моем приезде в Вену И-ий В-ч (Jagič- rozp. M.D.) прежде всего занялся вопросом о моем устройстве. «Прежде всего надо поискать Вам место, чтобы жить и работать для науки» – сказал он. В первый момент он подумал о Югославии,- не там ли меня устроить. Но эту мысль сразу же оставил, решив, что там уж все в высших школах занято. Обустройстве меня в Вене, как это видно из вышеприведенного письма, он тоже думал. Но с переворотом 1918 г., когда Австрия распавшись и потеряв славян, сократилась на столько, что ей осталась только ей немецкая часть,- в Вене у нового правительства австрийского пало вместе с тем всякое влияние, и тех славянских крупных величин, которые раньше играли там выдающуюся роль. Роль И.В. Ягича в общественно-научной жизни Австрии в этот период его жизни (1918–1923) ограничивалась гл. образом участием и деятельностью в Венской Академии наук, которая в то время и сама, почти лишенная забот своего правительства, вела довольно вялую жизнь. Естественно поэтому было подумать о Чехословакии,- тем более, что Закарпат. Русью, которая оказалась в пределах Чехословакии, ея историей, я занимался уже и ранее, напечатал несколько научных работ о ней. И.В.Ягич*

sa už viac krát písalo, ako sme sa v úvode odkázali na viaceré štúdie najmä V. Grivnu, L. Harbulovej a M. Daniša. Najdôležitejší dôvod jeho emigrácie však ostával viac menej zahalený rúskom tajomstva. On sám sa k uvedenému dôvodu nikdy nevyjadril (a vedecká obec zatiaľ žiaden konkrétny materiál nenašla). Podrobnejší výskum jeho pôsobenia v Kyjeve v rokoch 1918–1921 nám však jeden z najväčších dôvodov vynúteného odchodu zo sovietskeho Ruska však predsa len poodhalil. Po vzniku Ukrajinskej ľudovej republiky sa najmä v roku 1918 výrazným spôsobom zapájal do spoločenského a kultúrno- osvetového diania v Kyjeve a keďže v roku 1921 už bolo jasné, že ostať na Ukrajine bude pre každého aktívneho podporovateľa myšlienky samostatnej Ukrajiny životu nebezpečné, uvedomil si nevyhnutnosť krajinu opustiť. Okrem iného už z rokov 1911–1914 mal veľmi dobrú a veľmi nepríjemnú skúsenosť s oficiálnou štátnou mocou v Rusku. A vedel, že v sovietskom Rusku to nebude inak.

Priblížme si teraz niektoré momenty jeho pôsobenia v Kyjeve.

V období existencie Ukrajinskej národnej republiky E. Perfeckij pôsobil v Kyjeve ako privátny docent histórie na tunajšej univerzite. Okrem už známej pôsobnosti na Univerzite sa aktivizoval aj ako dopisovateľ politicko-ekonomických a literárnych novín Нова рада (Nova rada), ktoré vychádzali v Kyjeve ako denník okrem pondelka a sviatkov od marca 1917 do januára 1919. Bol založený Spoločnosťou na podporu literatúry, vedy a umenia a jeho redaktormi boli A. Nikovskij a S. Efremov (А. Ніковський, С. Єфремов).

Doteraz väčšina odborníkov, ktorý sa venovali životu a dielu E. Perfeckého uvádzali, že v týchto novinách publikoval článok k jubileu

обратился к Л.Нидерле в Прагу и спустя некоторое время очень скоро был получил от последнего благоприятный ответ,- с указанием на возможность устройства меня в новооткрыт. унив. в Братиславе. Как магистрант русского университета по предложению фил. факультета я действительно был назначен в ун-т в Братиславу (Пресбург). Там сначала читал я лекции по истории Закарп. Руси,- а затем габилитировавшись на этом же ун-те моя деятельность расширилась на предмет история русского народа и ист. Закарп. Руси (с самостоятельным ведением семинария из этих предметов и т.д.). И.В. в подробностях интересовался развитием моих отношений в Чехословакии. In: Spomienky E. Perfeckého. In: Pozostalost' E. Perfeckého v osobnom archive M. Daniša.

Vatroslava Jagiča (k jeho osemdesiatinám).¹⁴ Keďže nás tento článok zaujímal v súvislosti s doteraz neznámymi spomienkami Eugena Perfeckého, ktoré sme len prednedávnom (v roku 2021 pri stretnutiach s vnučkou E. Perfeckého) získali a Vatroslav Jagič je v týchto memoároch jednou z ústredných postáv a je tam veľmi detailne predstavený, chceli sme sa detailne oboznámiť aj s jeho príspevkom o V. Jagičovi v novinách *Нова рада*.¹⁵ V Jagič bol veľmi dôležitou vedeckou autoritou v živote E. Perfeckého. Jednak počas jeho štúdií vo Viedni pred prvou svetovou vojnou bol jeho učiteľom a následne po roku 1919, kedy musel E. Perfeckij emigrovať zo sovietskeho Ruska ich vzťah prerástol do otcovsko-priateľského. V obidvoch prípadoch bol E. Perfeckij nútený opustiť krajinu z dôvodov politickej perzekúcie za jeho „protištátnu“ činnosť. V prvom prípade ešte ako študent Moskovskej univerzity bol obvinený z podozrenia v účasti na mládežníckom revolučno-demokratickom hnutí . Dôvod jeho trvalého odchodu zo Sovietskeho Ruska bol menej známy a nie príliš objasnený. Odpoveď na jeden z najvážnejších dôvodov jeho odchodu sme našli práve v novinách *Нова рада*. Keďže je väčšia časť týchto novín zverejnená v elektronickej forme (vychádzal len jeden a pol roka v čase UNR), mohli sme ho preštudovať detailne (i keď niektoré čísla novín chýbajú) a pri štúdiu sme narazili na celý rad článkov E. Perfeckého na veľmi aktuálne politické, historické ale aj kultúrno -literárne témy.¹⁶ E. Perfeckij sa tu jednoznačne pre-

¹⁴ ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. І.В.Ягич//Нова рада. 15 (2) вересня 1918. № 165, s. 2.

¹⁵ Spomienky E. Perfeckého. In: Pozostalost' E. Perfeckého v osobnom archive M. Daniša. *Ко дню 80-летия со дня рождения Ягича,- 6. июля 1918 года, я находясь тогда в Киеве, послал ему письмо. Несмотря на немецкую оккупацию тогда Киева, письма за границу писанное из Украины, не всегда получались адресатами. Поэтому я не знал, попадет ли и это мое письмо по назначению. Но какого было мое удивление и радость, когда в конце июля 1918 года я получил письмо от Ягича, в котором он высказывая радость о том, что я жив и здоров, сообщал, как счастлив он был одпраздновать свой 80-летний юбилей в кругу своих родных, детей. «Мы странно отпраздновали этот день, писал он, – в малом нашем семейном кругу». Впоследствии он говорил мне, что многочисленные его знакомые не вспомнили об этом его юбилее никто (никто не написал ему ни строчки).*

¹⁶ ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Петро Розегер //Нова рада. 18 (5) липня 1918. № 117, s. 1.

javoval ako významný propagátor samostatnej Ukrajinskej republiky. Jeho politické glosy sa venujú najmä analýze medzinárodnopolitických ambícií Poľska, Uhorska (neskôr Maďarska) a Rakúska na zisk pohraničných území novovzniknutej Ukrajiny (o územia ako Uhorská Rus, Cholmština, Halič, Podlesie a pod.). Keďže Perfeckij bol výborným znalcom nielen dejín Podkarpatskej Rusi ale sám pochádzal z pohraničnej oblasti s Poľskom – Cholmštiny (Podlesia – Підлашшя), jeho historické a politicky aktualizované analýzy oprávnenosti Ukrajiny na tieto územia ako aj historické okolnosti ako k týmto územiaм Uhorsko, Rakúsko či Poľsko prišli sú veľmi fundované a vyznievajú ako obhajobné apely v prospech novorodiacej sa Ukrajiny.¹⁷ Noviny Нова рада sú veľmi zaujímavým historickým dokumentom doby ako sa rodila nová Ukrajina a za akých medzinárodnopolitických okolností. E. Perfeckij ako znalec rakúskych pomerov v uvedených novinách viac krát glosuje dianie v rakúskom a maďarskom parlamente pri vyjadreniach, ktoré sa týkali Ukrajiny.¹⁸ V novinách nachádzame zaznamenané i ďalšie aktivity E. Perfeckého, ktoré boli významné z hľadiska organizovania vedeckého a kultúrneho života na Ukrajine. E. Perfeckij bol napríklad účastný pri zakladaní Ukrajinskej akadémie vied (i keď nie ako ústred-

¹⁷ ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Політичний кризис в Австрії //Нова рада. 11 липня (28 червня) 1918. № 111, s. 1–2. ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Перед відкриттям віденського парлам(т)ента//Нова рада. 14 (1) липня 1918. № 114, s. 2; ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Одставка д-ра Зайдлера//Нова рада. 27 (14) липня 1918. № 125, s. 1. ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Нова сесія Віденського парламента //Нова рада. 25 (12) липня 1918. № 123, s. 1–2. Т(П)ЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Президент-міністр Гуссарек// Нова рада. 6 серпня (24 липня) 1918. № 133, s. 2 ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. „Vossische Zeitung“ про останні події на Україні //Нова рада. 9 серпня (27 липня) 1918. № 136, s. 1.

¹⁸ ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Нова фаза Холмського питання //Нова рада. 19 (6) червня 1918. № 103, s. 1. ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Угорська Україна//Нова рада. 23 (10) червня 1918. № 107, s. 2. ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Подія Галичини //Нова рада. 26 (13) червня 1918. № 108, s. 1–2. ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Берестейский договір, справа Галичини і Холмщини та Угорська Русь-Україна //Нова рада. 30 (17) липня 1918. № 127, s. 1. ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Ми втратили Холмщину! //Нова рада. 8 серпня (26 липня) 1918. № 135. S.1. ПЕРФЕЦЬКИЙ, Е. Угорщина і Галичина на 1848-му році та справа відокремлення їх. // Нова рада. 22 (9) серпня 1918. № 146, s. 1–2.

ná osobnosť)¹⁹ a pri zakladaní Národnej knižnice Ukrajinského štátu v Kyjeve figuruje ako tajomník zakladajúceho dočasného výboru.²⁰

Jednou z úloh dočasného výboru bolo aj prijímanie kníh do fondu knižnice ako aj najrôznejších rukopisov, ktoré potom tvorili základ rukopisného oddelenia ako archívu knižnice. Mala byť budovaná podľa vzoru najvýznamnejších knižníc Ruska ale i v západnej Európe a v Amerike (knižnice v Moskve, Petrohrade, Paríži, Londýne, Washingtone). Zvláštny dôraz mali klásť na literatúru o Ukrajine nielen z domácej, ale aj knižnej produkcie z celého sveta.

Počas svojho pôsobenia v Kyjeve pedagogicky pôsobil na Kyjevskej Univerzite a počas týchto rokov na Ukrajine publikoval niekoľko štúdií a článkov. V Kyjeve dostal na univerzite miesto docenta ruských dejín (habilitovaný 2.9.1919 v Kyjeve) Na kyjevskej univerzite prednášal v školských rokoch 1919/20 a 1920/21 učebné kurzy na témy *Haličská Rus v Poľsku v 14.–16. storočí, Postavenie kozákov v 16.–17. storočí a Poľsko a dejiny Podkarpatskej Rusi*.²¹ Už v tomto období publikoval niekoľko prác z oblasti dejín Podkarpatskej Rusi a stal sa po A.L. Petrovovi a F.F. Aristovovi historikom, ktorí sa začal špecializovať na jej dejiny.²²

¹⁹ Організація Академії Наук //Нова рада. 18 (5) червня 1918. № 102, s. 1.

²⁰ Од тимчас. комітета для заснування національної бібліотеки укр. держави в м. Києві. // Нова рада. 10 вересня (26 серпня) 1918. № 161, s. 4. Na čele výboru stál akademik V.I. Vernadskij, členovia S. O. Efremov, G. P. Žitec'kij, V.O. Kordt (nemecký pôvod, v tom čase Perfeckého kolega na kyjevskej univerzite tiež ako on privát docent histórie), D.E. Klimskij, tajomník výboru E.J. Perfeckij. V.I. Vernadskij bol poverený aj organizáciou Ukrajinskej akademie vied. Na jej zakladaní sa podieľali nielen ukrajinskí vedci ale aj ruskí, napr. A.A. Šachmatov, učiteľ a neskôr blízky spolupracovník E. Perfeckého.

²¹ HARBULOVÁ, L. Ruská emigrácia a Slovensko. Prešov, 2001, s. 97

²² ПЕРФЕЦКІЙ, Е.Ю. Обзор Угросурской историографии. In: Извѣстія отдѣлення русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ. СПб., 1914, s. 291–341.; ПЕРФЕЦКІЙ, Е. Ю. Религиозное движение в XVI и начале XVII в. в Угорской Руси. In: Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. СПб : Типография имп. Академии Наук, 1915. Т. 20, Кн. 1, s. 24–77. ПЕРФЕЦКІЙ, Е. Ю. Печатная церковно-славянская книга Угорской Руси в XVII и XVIII веках. Петроград : Типография имп. Академии Наук.1915; ПЕРФЕЦКІЙ, Е. Ю. Угорська Русь в XII ст. In: Україна, 1917. Кн. 3–4, s. 79–84; ПЕРФЕЦКІЙ, Е. Ю. Василь Тарасович, єпископ Мукачівський. In: Науковий збірник товариства «Провіта». Ужгород, 1923. Т. 2.

Svoje prvé vedecké práce však E. Perfeckij napísal už v priebehu štúdia, kedy absolvoval niekoľko študijných ciest do Cholmskej oblasti (1909) a Archangel'skej gubernie (1912). Boli to práce „Особенности малороссийской пивничной Холмщины“ (Osobitosti južnej časti maloruskej Cholmskej oblasti) a „Полиссия а бытовые языческие черты в свадебных обрядах русского населения Архангельской губернии“ (Polesie a zvykové pohanské tradície v svadobnej obradovosti ruského obyvateľstva Archangel'skej gubernie).

O niektorých okolnostiach jeho pôsobenia na Viedenskej univerzite, jeho študijných cestách na východné Slovensko a Podkarpatskú Rus sa dozvedáme aj z memoárových zápiskov E. Perfeckého, ktoré však nie sú ucelené, ale skôr torzovité záznamy z rokov 1912–14 a z obdobia po roku 1921, kedy pricestoval na Slovensko a začal pôsobiť na bratislavskej univerzite. Ako zo spomienok vyplýva, jeho študijné cesty ako aj osobný vzťah z Jagičom ho neustále vracal do Viedne, ktorému E. Perfeckij ostal verný až do jeho smrti v roku 1923. Snáď najzaujímavejšou časťou spomienok sú práve Perfeckého spomienky na V. Jagiča a ich blízky učiteľsko-kolegiálny vzťah, ktorý znamenal pre E. Perfeckého obrovskú školu života a vedeckej profilácie. Zameranie E. Perfeckého na štúdium dejín Podkarpatskej Rusi však bolo iniciatívou jeho petrohradského učiteľa A.Šachmatova, ktorý ho nasmeroval aj k V. Jagičovi do Viedne²³ a okrem štúdia dejín Ruska a

²³ Spomienky E. Perfeckého. In: Pozostalost' E. Perfeckého v osobnom archive M. Daniša. В 1913, перед моим отъездом из Архангельской ссылки, после годового моего там пребывания, которая была заменена мне на выезд за границу, я сообщил А.А.Шахматову, что местом своего пребывания за границей я решил побрать Вену. А.А.Ш-в очень одобрил мой выбор. С первым письмом А.А. Шахматова, полученном мною в Вене, куда я попал из Архангельска, я получил некоторое начертание плана моей научной работы за границей (в Вене и Австровенгрии). За непосредственным же руководством в моей работе. Ш-в направил меня, тогда совершенно юного к Ягичу-упомянув об этом в письме Ягичу, приложив к письму и свою визитную карточку. С глубоким волнением шел я на Kochgasse 15... Почему то почти с уверенностью я думал, что буду раздавлен этой встречей... Ведь изгнанники своей родины всюду за границей в те старые времена для всех являлись тогда страшным явлением, мимо которого спешили скорее пройти. Когда, придя первый раз к Ягичу я вошел в его кабинет, я увидел маститого старца с очень строгим выражением лица. Он

Byzancie mu kládol za úlohu zaoberať sa výskumom Podkarpatskej Rusi.²⁴

Zaujímavou a podnetnou osobnosťou pre E. Perfeckého vo vzťahu k jeho štúdiu Podkarpatskej Rusi bol F.F. Aristov, ktorého prof. Perfeckij osobne poznal a udržiaval s ním kontakty až do roku 1929. Fjodor Aristov (1888–1932) sa zaoberal štúdiom podkarpatskej, českej, slovenskej, lužickej, poľskej, bulharskej, srbskej, chorvátskej a slovinskej literatúry. Bol činný nielen ako vysokoškolský pedagóg, ale sa zaslúžil o založenie viacerých organizácií so slavistickým zameraním. Už ako študent založil v Moskve v roku 1908 slovanskú študentskú spoločnosť „Slávia“. Zúčastňoval sa na práci niekoľkých slovanských organizácií, ktoré pôsobili v Moskve, napr. Haličsko-ruskej spoločnosti, Slovensko-ruskej spoločnosti L. Štúra, Českého krúžku, Rusko-chorvátskej spoločnosti Juraja Križaniča. Počas prvej svetovej vojny pracoval ako tajomník Moskovského oddelenia Všeruskej starostlivosti o zajatých Slovanov. Podrobnejšie sa o jeho živote dozvedáme v štúdiách jeho dcéry P.F.Aristovovej, J.V. Bogdanova, P.Fedora a V.R.Vavrika, ktoré však boli napísané už pred viac ako 50 rokmi.²⁵ Korešpondencia F. Aristova

занимался. Увидев меня он встал. По строгому выражению лица видно было, что я ему помешал. Я должен был сам подойти к нему и сам представиться. По добрым, но строгим глазам хозяина я увидел что помешал. Когда я ему подал визитную карточку Ш-ва и назвался – совсем выражение его лица сразу исчезло. «Ах, это вы»- ну это хорошо! пожалуйста, пожалуйста...» сказал он. Дружески, любезно вел меня к дивану.- «Я знаю, знаю о вас!» Распросив где я поселился (оказалось в близком с ним соседстве) сколько плачу за комнату, где обедаю, как устроился, и все с такой отеческой заботливостью о моих научных интересах в это первое свидание он почти не говорил (как будто знал зачем приехал в Вену, – зачем к нему пришел.

²⁴ Spomienky E. Perfeckého. In: Pozostalost' E. Perfeckého v osobnom archive M. Daniša. *Вскоре я получил от А.А. Шахматова из П-га письмо в котором он предлагал заняться историей Карп. Руси. Одновременно с тем занимаясь и предварительным ознакомлением с источниками Карп. Руси, на что обратил внимание в одном из своих писем Ш-в. ...Предварительному ознакомлению меня с этой историей мне помогли мои новые знакомые студенты из Галич. и Карп. Руси, жившие в Венс. Augustineute.*

²⁵ ARISTOVÁ T.F. – BOGDANOV J.V. O rukopise F.F. Aristova Slovenská literatúra. In: Slované štúdie III. Príspevky k medzislovanským vzťahom v československých dejinách. Bratislava, 1960, s. 255–267; АРИСТОВА Т.Ф.-БАВРИК В.Р. Ф.Ф.Аристов.

s Maticou Slovenskou (12 listov) vzbudila náš záujem o ďalšie štúdium jeho osoby a vzťahov s osobnosťou E. Perfeckého.²⁶ Tá dokladá jeho kontakty s viacerými slovenskými literátmi a vedcami.²⁷ Svedčí o jeho výnimočnom záujme aj o slovenskú literatúru. Jeho dielo „Slovenská literatúra“ je vlastne prvou vedeckou prácou, napísanou v Rusku z oblasti dejín slovenskej literatúry. Jej podrobnú analýzu robí v svojej štúdií T.F.Aristovová a J.V.Bogdanov.²⁸ Korešpondencia F.F. Aristova nás však priviedla aj k jeho vedeckým kontaktom s prof. Eugenom Perfeckým.²⁹

1888–1932. In: Краткие сообщения Института Славяноведения, № 27. Москва 1959, s. 87–93; ФЕДОР, П. Ф.Ф.Аристов. К 25-летию его научно-литературной деятельности. Ужгород, 1931.

²⁶ DANIŠ, M. Korešpondencia F.F. Aristova s Maticou slovenskou v rokoch 1929–1932. In: Acta historica Posoniensia XIII. Historické štúdie. Medzi antickou a stredovekom. Bratislava, 2010, s. 269–385.

²⁷ 12 listov F.F. Aristova z roku 1929 sú adresované vedeniu Matici Slovenskej a trom čelným predstaviteľom Matice Slovenskej – Rudolfovi Klačkovi, Štefanovi Krčmérymu a Jozefovi Škultétymu.

²⁸ ARISTOVÁ T.F. – BOGDANOV J.V. Cit.d, s. 258–263

²⁹ LAMS (Literárny archív Matice Slovenskej). Martin. Fond 611, list č. 7. (3.5.1929) Москва, 3 мая нов.стиля 1929 года. *Глубокоуважаемый Рудольф Карлович! Ваше большое письмо от 29 (16) апреля сего года получил, читал и перечитывал его и глазам неверил. Да, оно составлено на нашем русском языке и прислано из Турчанского Св.Мартина! ... Живу надеждой, что еще до конца 1929 года получу возможность посетить Вашу прекрасную страну, научно поработать и засвидетельствовать свое почтение славным деятелям словенского народа. Спасибо за отличную перепечатку копий с моей статьи об А.И.Добрянском и возвращение рукописи; вскоре пришлю 9 и 10 листы рукописи, а также окончание моих воспоминаний об У.В.Голечке. Краткий отзыв о книге В.К.Арсеньева «В дебрях Уссурийского края» уже готов; к нему приложу еще выдержку из письма автора ко мне. Словарь Л.А. Мичатка с благодарностью верну Вам в течение мая. Сейчас получил 7-й выпуск библиографии Л.Ризнера, при чем обратил внимание на то, что на стр. 325 указано лишь одно сочинение А. Добрянского, в то время как их насчитывается ровно 50. Вноу прошу прислать мне 7-ой том сочинений Гвездослава. Если на трудно, то, пожалуйста, выясните вопрос, была ли издана на словенском языке огромная статья С.О.Гурбана-Ваянского „Граф Л.Н.Толстой“ или уже автор ее написал и напечатал только по-русски в „Славянском Обозрении“ проф. А.С.Будиловича в 1892 году. Если она была напечатана только по-русски, то и в собрание сочинений должна выйти на русском языке, что будет весьма показательно для характеристики духовного облика Светозара Осиповича, как*

Profesor Perfecký sa dokonca narodil v tom istom roku ako F.F. Aristov a mohli sa poznať už počas vysokoškolských štúdií v Moskve a v Petrohrade. Oboch spájala spoločná problematika dejín Podkarpatskej Rusi. F.F. Aristov ešte ako študent založil v Moskve v roku 1907 Karpatoruské múzeum, ktoré existovalo do roku 1917. V múzeu sa nachádzali vzácné rukopisy a listy významných karpatoruských spisovateľov a vedcov, pohľadnice miest a dedín, národopisné mapy, schémy, diagramy. Profesor F.F. Aristov pripravil do tlače trojzväzkovú prácu Karpatoruskí spisovatelia, no knižne vyšiel len prvý zväzok (Moskva 1916), venovaný spisovateľom prvej polovice 19. storočia, napr. D.I. Zubrickému, A.V. Duchnovičovi, N.L. Ustijanovičovi, J.F. Holovackému, I. Rakovskému,

выдающегося славянофила и руссофила. Искренне радуюсь изучению русского языка в словенских школах. Конечно, русская литература в будущем должна проходиться на русском языке. Проф. Погореловая даже лично не знаю. Сожалею, что в Братиславском университете не дали возможности занять кафедры истории русской литературы такому знатоку, как проф. Ю.А.Яворский (он был избран университетским советом, но не утвержден министерством народного просвещения, поэтому живет в Праге и голодает). С проф. Русской истории Евгением Юлиановичем Перфецким я переписываюсь. В последнее время он почему-то замолк. Быть может, прочем между строк в моих письмах намек на несочувственное отношение к его сотрудничеству в хохломанских изданиях в Киеве (где сразу все „забыли“ русский язык) и в журнале „Průdu“, на который русские славянофилы смотрят, как на чехизаторский орган среди словаков. «Пруды» мне не приходится читать, и поэтому я не берусь судить, насколько правильно такое мнение.... Кстати сказать, проф. Любор Генрихович Нидерле желал бы, чтобы я перевел все одиннадцать томов «Славянских древностей» с чешского на русский язык. Да, только в русском издании его замечательный труд получит общеславянское (и мировое) распространение. Я вполне сочувствую такому предприятию, но никак не могу получить эти книги из Праги. Дело в том, что русским ученым разрешается переводить за границу на покупку книг только три доллара ежемесячно. Даже если издательство предоставит мне рассрочку, то и в таком случае я весь труд получу через год. Прошу помочь мне в этом вопросе. Я готов уплатить Вам по частям денгами или литературной работой (как Вы пожелаете), но просил бы выписать для меня весь труд сразу в одиннадцати томах в полужоженных переплетах (цена 753 кчс.). Остались только два полных комплекта и я боюсь опоздатью Адрес издательства: Bursík a Kohout. Praha II, Václavské nám. 24. Если Вам это почему-то не подходит, то напишите прямо и я тогда сообщу проф. Нидерле. Примите мой братский привет, Проф. Ф.Ф.Аристов.

či A.I. Dobrianskému. F.F.Aristov začal vydávať niekoľkozväzkovú prácu *Knižnica karpatoruských spisovateľov*. V korešpondencii s Maticou slovenskou sa dozvedáme, že jej ponúkol na vydanie ako samostatné dielo prácu o jednom z vedúcich predstaviteľov národného obrodzenia Karpatskej Rusi, Adolfovi Dobrianskom. V liste zo 16. marca 1929 uviedol: *Moja práca o Adolfovi Dobrianskom je napísaná na základe doteraz nepublikovaných prameňov a je výsledkom mnohoročnej práce. Práca má rozsah 6 autorských hárkov (každý po 40 000 znakov). Rukopis práce prosím vrátiť. Matici dávam právo túto prácu publikovať v časopisoch, alebo ju vydať ako samostatnú knižnú monografiu v slovenskom preklade. Autorský honorár si nenárokujem, prosím len odoslať mi dve kópie ruského rukopisu v prepise na písacom stroji a 25 kusov vy danej knižnej podoby.*³⁰ V Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine je pod inventárnym číslom C 538 uložený vzácny rukopis F.F. Aristova, Literaturnoje razvitije Podkarpatskoj Rusi, 1930, 54 s..

V rámci korešpondencie F.F. Aristova s Maticou slovenskou sa dozvedáme aj o jeho zámere absolvovať v prvej polovici roku 1930 vedeckú študijnú cestu na Slovensko, ktorej súčasťou mal byť prednáškový pobyt na bratislavskej Univerzite Komenského, kde v tom čase prednášal dejiny Podkarpatskej Rusi prof. E. Perfeckij. V Bratislave mal mať F. Aristov prednášky z ruskej literatúry a z dejín slovensko-ruských literárnych vzťahov.

F. F. Aristov zomrel v roku 1932 za pomerne záhadných okolností vo veku 44 rokov. V Sovietskom zväze to bolo obdobie stalinských čistiek a snáh zbavovať sa nielen v politickom ale aj vedeckom prostredí ideologicky a názorovo nepohodlných ľudí. Takým bol jednoznačne F. Aristov. Jeho slovanstvo bolo čisté, úprimné a výsostne exaktné. Mal príliš veľa zahraničných kontaktov v západnom slovanskom i neslovanskom prostredí a bol v spojení s ruskou a ukrajinskou emigráciou. Bol svojím presvedčením slavianofil a človek veriaci v kresťanské ideály. Nestotožňoval sa ani so spoločensko-politickou situáciou v Sovietskom Rusku. Na ilustráciu uvádzam citát z listu Aristova Rudolfovi Kláčkovi z 3.mája 1929: „*Niet väčšej radosti pre národne zmýšľajúceho ruského človeka ako dostať list od brata – Slovana, a ešte k tomu napísa-*

³⁰ LAMS, Martin. Fond 611, list č. 4 (16.3.1929)

ný prekrásnym, úplne správnym literárnym ruským jazykom. Aký zvláštny darček ste mi spravili k svetlému sviatku. Pre ruského človeka je teraz tak ťažké žiť, že každé bratské slovo lásky a porozumenia je pre neho najdrahšie na svete. Žena a deti ma obkolesili a ja som im čítal Váš list. Aj deťom sa v očiach ukázali úprimné slzy radosti, že nás Rusov, teraz odrezaných od sveta akýmsi čínskym múrom, ešte stále majú radi slávni dejatelia bratského slovenského národa. A celá naša rodina sa postavila k obrazu Spasiteľa a vrúcne sa modlila pre blaho a šťastie nám drahých bratov – Slovákov.“³¹

V rámci vedeckej práce E. Perfeckého boli najvýznamnejšími predovšetkým dve oblasti bádania: dejiny Podkarpatskej Rusi³² a analytický a komparatívny (porovnávací) výskum stredovekého letopisectva (ruské, poľské, české, nemecké).

Z problematiky dejín Podkarpatskej Rusi po príchode E. Perfeckého na Slovensko v roku 1923 vyšli dve jeho práce v prvom čísle ve-

³¹ Tamže, list č. 7 (3.5.1929) Originálny text: *Нет большей радости для национально – мыслящего русского человека, как получить письмо от брата – славянина да еще написанное на прекрасном вполне правильном общерусском литературном языке! Какой дивный подарок сделали Вы мне к Светлому Празднику. Русскому человеку теперь так трудно жить, что каждое братское слово любви и сочувствия для него дороже всего на свете. Жена и дети окружили меня и я им читал Ваше душевное письмо. И святые детские слезы показались на глазах от умиления и искренней радости, что нас русских, отрезанных теперь от всего мира какой то китайской стеной, еще продолжают любить славные деятели братского словенского народа. И вся семья встала перед образом Спасителя и горячо молилась о благе и счастье дорогих братьев – словаков!..*

³² PERFECKIJ, E. Dvě stati k dějinách Podkarpatské Rusi. In: Sborník filozofické fakulty University Komenského v Bratislave. Red. J.Heidler a M.Weingart. Roč. I., 1922–23, č. 6.; PERFECKIJ, E. Přehled dějin Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus, Praha, 1923; PERFECKIJ, E. Vasilij Tarasovič – jepiskop mukačevskij. In: Naukovij zbirnik tovaristva “Prosvita”, Užhorod, t.2, 1923; PERFECKIJ, E. Hlavné vývojové stupne v cirkevných dejinách Podkarpatskej Rusi. In: Prúdy, 1924, č. 1, s. 2–11; PERFECKIJ, E. Sociálně-hospodářske poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII–XV. In: Zborník Bratislava, 1924; PERFECKIJ, E. Boj za národnostnú a náboženskú samostatnosť cirkvi v Podkarpatskej Rusi. In: Prúdy, 1924, č. 8, s. 147–153; PERFECKIJ, E. Východní cirkev Podkarpatské Rusi. In: Sborník Podkarpatské Rusi. Praha, 1923.

deckého zborníka Filozofickej fakulty UK v Bratislave.³³ V jednej z nich podáva všeobecný prehľad historiografie Podkarpatskej Rusi v rámci ktorej upozorňuje na najvýznamnejšie práce. Druhá štúdia sa zaoberá osobnosťou kniežata Fedora Koriatoviča Mukačevského a dokladá na základe vierohodných prameňov falošnosť jeho privilégia z roku 1360. Najvýznamnejšou prácou E. Perfeckého z problematiky dejín Podkarpatskej Rusi je práca, vydaná v roku 1924 v Bratislave s názvom: Sociálno-hospodárske pomery Podkarpatskej Rusi v XIII.–XV. storočí. Po stručnom úvode o najstarších dejinách Podkarpatskej Rusi sa Perfeckij v práci venoval problematike osídľovania tohto územia, kde dokazuje, že najprv boli osídlené nížinaté územia a podhorské oblasti sa osídľovali až v priebehu XIII. až XVII. storočia. V ďalšej kapitole sa potom venoval vývoju územnej samosprávy a vývoju jednotlivých sociálnych vrstiev, ktoré v stredoveku postupne upadá do stavu poddanstva. Značnú pozornosť v práci autor venoval vidieckej kolonizácii na nemeckom a valašskom práve. V ďalšej kapitole sa venoval vývoju stredovekých miest a mestského zriadenia na Podkarpatskej Rusi ako aj národnostnému vývoju. Na uvedenú prácu E. Perfeckého vyšlo viacero recenzií (napríklad aj recenzia Olafa Broka³⁴). V roku 1925 v českom historickom časopise vyšla recenzia A. Petrova.³⁵ A. Petrov uviedol, že práca nevyužila dostatok prameňov a že neprináša žiadne nové poznatky. Uvedená kritika však nebola objektívnou a vychádzala z osobnej zaujatosti autora k E. Perfeckému. Sám Petrov sa v tom čase považoval za najväčšieho znalca dejín Podkarpatskej Rusi a a zo samotnej recenzie vidieť, že bola tendenčnou s cieľom znížiť význam práce za každú cenu. Na základe viacerých ďalších hodnotení iných autorov jasne vidieť, že uvedená práca Perfeckého je postavená na mnohých vydaných aj pôvodných archívnych materiáloch a do-

³³ PERFECKIJ, E. Dvě stati k dějinám Podkarpatské Rusi. In: Sborník filozofickej fakulty University Komenského v Bratislave. Red. J.Heidler a M.Weingart. Roč. I, 1922–23, č. 6. Tiež tam vyšla jeho štúdia Kníže Fedor Koriatovič Mukačevský.

³⁴ rec. BROCH, O. E. Perfeckij, *Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve st. XIII.–XIV.* Bratislava 1924, 148 s In: Archiv für Slavische Philologie. Bd.40, s. 310–311.

³⁵ rec. PETROVA. E. Perfeckij, *Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve st. XIII.–XIV.* Bratislava 1924, 148 s. In: ČČH, 1925, s. 389–404.

kazuje dobrú znalosť autora miestnych pomerov, kde absolvoval viackrát výskumné študijné pobyty. Uvedená práca má iste aj svoje nedostatky (napríklad neúplné vysvetlenie rozdielov kolonizácie na nemeckom a valašskom práve) ale v každom prípade bola v mnohých aspektoch prínosnou. V roku 1925 vyšla na uvedenú prácu aj recenzia J. Húseka v časopise *Prúdy*.³⁶ J. Húsek sa tu o E. Perfeckom vyjadril ako o jednom z najväčších znalcov dejín Podkarpatskej Rusi a považuje uvedenú prácu za významný vedecký počin v rámci poznávania tohto regiónu. Recenzia J. Húseka je to o cennejšia, že on sám veľmi detailne poznal práce o Podkarpatskej Rusi takých odborníkov ako Petrova, Krála, Chaloupeckého. J. Húsek v recenzii vytkol Perfeckému, že sa opieral najmä o maďarskú a nemeckú odbornú spisbu a opomenul citovať najnovšiu odbornú spisbu autorov z Československa³⁷, ktorá však ako s odstupom času môžeme konštatovať bola často motivovaná vtedajším politickým diskurzom idey československej jednoty. Vidieť to napríklad aj na ďalšom veľmi ostrom odporcovi a kritikovi prác E. Perfeckého o Podkarpatskej Rusi, českého prof. V. Chaloupeckého, ktorý podobne ako Perfeckij pôsobil na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a v rámci výskumov sa venoval i problematike Podkarpatskej Rusi. Zvlášť výrazne zaznievala táto odborná polemika počas habilitačného konania E. Perfeckého na FF UK, v rámci ktorého sa V. Chaloupecký veľmi kriticky vyjadril k Perfeckého výskumom Podkarpatskej Rusi. V roku 1924 sa o svojej práci nad dejinami Podkarpatskej Rusi zdôveril v jednom liste Hane Gregorovej, slovenskej spisovateľke, ktorá bola spolu s manželom, J.G. Tajovským jeho veľmi dôvernými a blízkymi priateľmi: *Drahý priateľ, milá Hana, moc pracujem ale pred niekoľkými dňami som pocítil, že tak intenzívne ďalej pracovať nemôžem, pretože psychická únava sa ma stále viac a viac zmocňuje. Pracujem nad najstarším maďarským historickým letopiscetvom (Ungarische Quellenkunde), už som našiel schému práce, poznám už aj materiál, teraz ho už len spracovať. To však vyžaduje pokoj. Teraz sa však cítim prepracovaným, k tomu ešte čoskoro pribudnú prednášky*

³⁶ Rec. HÚSEK, J. E. Perfeckij, *Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII–XV*. In: *Prúdy*, 1925, č. 6, s. 365–367.

³⁷ Tamže, s. 366

na univerzite a je mi ľúto že nemôžem teraz urobiť tol'ko ako by som chcel. Cítim že asi na dva týždne si musím odpočinúť a zmeniť ovzdušie. Veľmi by som chcel uvidieť Sv. Martina a bližšie sa zoznámiť s inteligentným a duchovným životom Slovenska. Moja práca o Podkarpatskej Rusi už určite vyjde v septembri, teraz sa už tlačí. Bude to samostatná práca s historickou mapou Podkarpatskej Rusi a s francúzskym resumé. Chcel by som v tejto práci pokračovať. Tento fakt, že som sa teraz úplne oddal štúdiu najstarších dejín Uhorska a Podkarpatskej Rusi mi pomohol sa veľmi hlboko zoznámiť s dejinami Slovenska a už začínam psychicky a organický cítiť váš slovensky život v minulosti. Zbieram materiál aby som v zime v Bratislave napísal dve väčšie práce : jednu o historických prameňoch uhorských a druhú pravdepodobne o východnom Slovensku (lebo materiál o Podkarpatskej Rusi sa v mnohom prepája s materiálom o Východnom Slovensku). Musím však v Bratislave si prenajať nie drahú ale pohodlnú, teplú a čistú izbu. Toto je dôležitý predpoklad pre moju pokojnú vedeckú prácu. Som zo sebou drahá pani Hana nespokojný, že sa cítim tak unavený. V týchto dňoch prídem do Bratislavy a pohovorím s Vami o všetkom aj o ceste do Sv. Martina. Bratislava mi začína byť milou. Len aby som mal aspoň minimum psychicko- fyzických síl na moju vedeckú prácu. Aby ste všetci boli zdraví. Ruky Vám bozkávam a srdečne zdravím, Vám priateľsky oddaný Eugen Perfeckij.³⁸

Ďalšou významnou prácou E. Perfeckého, ktorá vznikla na základe viacerých výskumných ciest na Podkarpatskú Rus bola rozsiahla štúdia z roku 1926 , ktorú publikoval v rámci edície prác FF U v Bratislave o kráľovi Matejovi Korvínovi a jeho vláde v Podkarpatskej a Haličskej Rusi.³⁹ Práca predstavuje interdisciplinárny literár-

³⁸ Slovenská národná knižnica- Literárny archív (ďalej SNK-LA) *Martin. Fond: E. Perfeckij. Sig. 43 E 30 Perfeckij. E. J. – Gregorová H. 6. 8. 1924, originál rukopis.* Hana Gregorová (1885–1958) bola slovenská spisovateľka, novinárka. Usilovala sa o pokrokovejšie názory v slov. ženskom hnutí, narážala na odpor konzervatívnych kruhov. Autorka kníh pre mládež, ktorá chcela pomôcť pri výchove mladej generácie. Funkcionárka Umeleckej besedy slovenskej. Prispievala recenziami a článkami do tlače a literárnych časopisov.

³⁹ PERFECKIJ, E. Podkarpatské a haličskoruské tradice o králi Matyášovi Corvínovi. In: Sborník FF UK v Bratislavě. Roč. IV, č. 42 (4.)–43(5.), Bratislava 1926, s. 1–62.

no-historický výklad vzniku, formovania sa šírenia legiend o kráľovi Matejovi v regióne Haliče a Podkarpatskej Rusi. Dobový materiál skúma v širšom priestore strednej a východnej Európy a hľadá analógie u iných národov, najmä slovanských (medzi nimi i českých a slovenských).

O vedecko-výskumných cestách na Podkarpatskej Rusi a kontaktoch s jeho významnými dejateľmi sa už viackrát písalo. Viaceré nové okolnosti týchto kontaktov budeme v budúcnosti ešte publikovať v rámci výskumnej práce VEGA, kde výstupom má byť vedecká monografia.

Na záver ešte uvedieme jeden zaujímavý dokument z dobovej tlače, ktorý dokumentuje prednáškovú činnosť prof. E. Perfeckého na východnom Slovensku a na Podkarpatskej Rusi. 10. februára 1931 vyšiel v periodiku Slovenský denník nasledovný článok:

Prednášky dr. Eugena Perfeckého. V Extenzii univerzity Komenského pokračuje prof. Eugen Perfeckij v cyklu svojich prednášok na Východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Dr. E. Perfeckij bude prednášať celý tento týždeň na tému: „Podkarpatská Rus vo stredoveku“ a na tému: „Pomer Podkarpatskej Rusi a Haličskej Rusi k Rusku v 18 a 19. st.“ v týchto miestach – 9. februára prednášal v Michalovciach, 10. februára bude prednášať v Humennom, 11. febr. v Užhorode, 12. febr. v Mukačeve, 13. febr. tiež v Mukačeve, 14. febr. v Berehove. Prof. Perfeckij behom r. 1930 až dosiaľ bol pozvaný prednášať na 15 miest na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kde predniesol témy z dejín Ruska a Podkarpatskej Rusi.⁴⁰

Na základe štúdia celého radu osobných dokumentov a korešpondencie E. Perfeckij si na záver dovoľím uviesť ešte jednu poznámku. I napriek vedeckým a kariérnym úspechom E. Perfeckého ako i napriek jeho kultúrno-spoločenskej práci v medzivojnovnej ČSR sa ako väčšina ruských a ukrajinských emigrantov cítil v podstate izolovaný, uzatváral sa do seba a po celé tie roky tu ostával stále cudzincom, s večnou túžbou po návrate do vlasti.

⁴⁰ Slovenský denník, roč. XIV, č. 33, 10. 2. 1931, s. 6.

PROFESSOR EUGEN PERFETSKY IN UKRAINE AND HIS STUDY AND RESEARCH TRIPS IN SUBCARPATHIAN RUSSIA

Miroslav DANIS[✉] (Bratislava, Slovakia)

Summary. *This study is a synthesis of previously known and new findings concerning the life and work of Professor Eugene Julianovich Perfetsky in relation to his work in Ukraine and his scientific research on Carpathian Ruthenia. E. Perfetsky was permanently active in Slovakia from 1922 until his death in 1947. At the Comenius University in Bratislava he lectured on East European history and the history of Carpathian Ruthenia. He came to the University of Bratislava at the suggestion and recommendation of prof. V. Jagič and L. Niederle. Perfetsky's arrival in Slovakia in January 1922 was not his first, because in 1912–1914, while studying at the University of Vienna, he had already studied archival materials in several towns in eastern Slovakia and in Carpathian Ruthenia. In his scientific works devoted to the history of Carpathian Ruthenia, E. Perfetsky was an advocate of the Ukrainian orientation of the national culture of Carpathian Ruthenia. The results of research of E. Perfetsky, especially in the field of comparison of Russian annals with German, Polish, Hungarian and Czech annals, significantly advanced the knowledge of the time and confirmed that he was a worthy successor of the Russian historiography school of A.A. Shakhmatov. E. Perfetsky had very good contacts and worked closely with such Czech slavists as Jaroslav Bidlo, Lubomír Niederle, Konstantin Jireček, Miloš Weingart, Jozef Macůrek, or in Vienna with Professor Vatroslav Jagič and with other prominent slavists in Poland and Germany. E. Perfetsky also collaborated with a number of Russian and Ukrainian historians in exile, such as V.A. Frantsev, A.V. Florovski, A.A. Kizevetter, D. Doroshenko, M. Hrushevski and others. This study also provides several new insights into his family in Ukraine, his studies in Moscow and St. Petersburg, his work in Kiev in 1918–1921, and his scientific activities in Carpathian Ruthenia. In several cases, the study refers to the unpublished memoirs of E. Perfetsky.*

Keywords. *Perfetsky (Perfeckij), scientific contacts, Slovakia, Carpathian Ukraine.*

PODKARPATSKÁ RUS A ŠKOLSTVO V 1. ČSR NA STRÁNKACH UČITEĽSKÉHO PEDAGOGICKÉHO ČASOPISU¹

Marcela DOMENOVÁ (Prešov, Slovensko)²

Доменова Марцела. Підкарпатська Русь та шкільництво в Першій Чехословацькій республіці на сторінках «Учительського педагогічного часопису».

Резюме. У статті аналізуються матеріали про розвиток шкільництва на Підкарпатській Русі, опубліковані на сторінках «Учительського педагогічного часопису», який виходив у 1933–1938 роках у Словаччині. Попри те, що журнал мав загальнословацьку спрямованість, тут містяться й публікації, у яких висвітлюються й деякі питання з освітянської сфери на Підкарпатській Русі: різноманітні короткі замітки про стан шкільництва в краї, про події, що відбувалися в галузі освіти, рекламні пропозиції про педагогічні видання, а також статистичні дані, які часто подавалися в порівняльному зрізі з даними інших регіонів Чехословацької республіки.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Чехословацька республіка, «Учительський педагогічний часопис», шкільництво.

Školstvo v období prvej Československej republiky (1. ČSR) prešlo významnými zmenami, medzi priority patrila zmena štátneho jazyka,

¹ Štúdiá vznikla ako výstup v rámci riešenia projektu APVV 19-0058 Multietnicita a multikonfesionálna a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).

² Domenová Marcela, doc. Mgr., PhD., Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove; vedúca katedry archívnictva a pomocných vied historických.

Доменова Марцела, доц., магістр, доктор філософії; Інститут історії, Філософський факультет Пряшівського університету у Пряшеві, завідувач кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін.

zavádzanie slovenčiny (československý jazyk³) ako vyučovacieho jazyka na všetkých druhoch a stupňoch škôl, ale aj zabezpečenie škôl adekvátnymi učebnicami i v novom jazyku, ktoré by boli dostupné. Zadefinovaný bol aj ich obsah, reflektovali sa zmeny na základe školských reforiem, ich vydávanie bolo schvalované Ministerstvom školstva a národnej osvety (MŠaNO).⁴ Okrem toho možno aj na ich základe sledovať vo vzdelávacom systéme 1. ČSR formovanie sa československej identity a na základe sledovaného periodika aj vtedy aktuálne otázky národného školstva a národnej osvety.

Problematike školstva⁵ sa v kontexte nielen 1. ČSR,⁶ ale aj na východnom Slovensku,⁷ konkrétne v Šariši a samotného Prešova

³ Českoslovenčina, československý jazyk bol úradným jazykom Československa v rokoch 1920–1948. V českých krajinách ho predstavovala čeština, na Slovensku slovenčina s tým, že šlo o dve formy jedného jazyka, čo vychádzalo z koncepcie čechoslovakizmu.

⁴ V rokoch 1918–1920 došlo ku konsolidácii, v ČSR sa ponechala v platnosti právne úpravy predchádzajúcich štátnych útvarov i príslušné školské úrady, došlo k dvojkoľajnosť školského systému; recipovali sa zákonné normy rakúske, uhorské i zemské. Okrem toho bolo potrebné zjednotiť systém v českých krajinách, na Slovensku, ale i v Podkarpatskej Rusi, ani tzv. malý školský zákon (1922) nevyriešil všetky otázky. Nejednota – diferenciácia bola aj v hustote školskej siete, v gramotnosti obyvateľov, počte študentov v ľudových školách – triedach bol vysoký atď., na čo poukazujú aj niektoré príspevky v Učiteľskom pedagogickom časopise (UPČ).

⁵ MÁTEJ, Jozef a kol. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 2-502 s. + 37 s. obr. príloh.; SROGOŇ, Tomáš, CACH, Josef, MÁTEJ, Jozef, SCHUBERT, Jozef. *Dejiny školstva a pedagogiky*. Bratislava: SPN, 1986. 433, [7] s.

⁶ Napr. PŠENÁK, Jozef. *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok: Verbum, 2011. 329 s. ISBN 978-80-8084-704-3; KÁZMEROVÁ Ľubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918–1945)*. Bratislava: Typoset Print, 2012. 142 s. ISBN 978-80-970302-5-4; GABZDILOVÁ, Soňa. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike (1918–1938)*. 2. dopl. vyd. Košice: UPJŠ, 2015. 80 s. ISBN 978-80-8152-347-2.

⁷ MICHALIČKA Vladimír. *Topografia dejín školstva na Slovensku: od počiatkov do roku 1918 – Prešovský a Košický kraj*. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, 2011. 318 s., [3 l.]. ISBN 978-80-7098-502-1. ĎURKOVSKÁ, Mária a kol. *Stredoškolské vzdelávanie na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia (vybrané aspekty)*. Košice: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav, 2015. 169 s. ISBN 978-80-89524-21-1.

venoval viacero bádateľov. V centre ich pozornosti boli otázky školstva či už z pohľadu zmien, existujúcich škôl (ale aj učiteľských ústavov a i.), vybraných osobností,⁸ prípadne iných lokalít,⁹ otázky národnostného školstva – najmä maďarského,¹⁰ pôsobenia českých pedagógov v našom prostredí a podoba česko-slovenských vzťahov.¹¹ Osobitným okruhom je výskum vzdelávania, zachovania, cha-

⁸ LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov: Privatpress Prešov, 2002. 143, [1] s. ISBN 80-968608-2-8; LUKÁČ, Eduard. *Evanjelici v školských dejinách Prešova v 20. storočí: vybrané osobnosti: Jozef Koreň, Stanislav Treybal, Ervín Lazar*. V Prešove: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 115 s. ISBN 978-80-555-1046-0; JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Zmeny v prešovskom strednom školstve v prvých rokoch po vzniku ČSR. In: *Miasto w Europie Środkowo-Wschodniej: procesy modernizacyjne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP, 2016, s. 297–313. ISBN 978-83-7271-984-3; JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Stredné školstvo v Prešove a šarišských mestečkách v rokoch 1919–1920 po príchode českých učiteľov. In: *Veľká doba v malom priestore: zlomové udalosti v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918-1929)*. Prešov: Universum, 2012, s. 291–309. ISBN 978-80-89046-74-4; LUKÁČ, Eduard, MICHALIČKA, Vladimír. *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819-1945)*. Prešov: FF Prešovskej univerzity, 2007. 484 s. ISBN 978-80-8068-706-9.

⁹ V tomto ohľade dominujú Košice. BOJKOVÁ, Alžbeta. *Primárne problémy transformácie slovenských stredných a odborných škôl v Košiciach v medzivojnovom období*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2018. 205 s. ISBN 978-80-8152-685-5;

¹⁰ GABZDILOVÁ, Soňa. *Možnosti a obmedzenia : vzdelávanie v jazyku maďarskom na Slovensku 1918-1938*. Košice: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav Košice, 2017. 153 s. ISBN 978-80-972693-3-3.

¹¹ PŠENÁK, Jozef. Českí profesori na Slovensku za prvej Československej republiky. In: *Pedagogická revue*. Roč. 43, č. 3 (1991), s. 209–221. ISSN 1335-1982; MATULA, Pavol. *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918-1938*. Bratislava: Goralinga, 2013. 111 s. ISBN 978-80-89601-03-5; MATULA, Pavol. *Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918-1938*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 165 s. ISBN 80-7165-582-1; BYSTRICKÝ, Valerián. Vystaňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939. In: *Historický časopis*. Roč. 45, č. 4 (1997), s. 596-611. ISSN 0018-2575; NĚMCOVÁ, Lucia. Slovenská gramatika, českí autori, slovenské školy (učebnice slovenského jazyka v prvých rokoch existencie Československa). In: *Kniha 2021: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry: výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, s. 269-280. ISBN 978-80-8149-149-8.

rakteru, obsahu a podoby samotných učebníc, čítaniek.¹² V záujme bádateľov ostali aj dobová tlač (nielen cez bibliografie),¹³ slovenské periodiká – ich prehľad, charakter, obsah a význam tej-ktorej oblasti,¹⁴ na ktorý nadväzujeme aj v rámci periodika – Učiteľský pedagogický časopis (UPČ)¹⁵ a pri výskume školstva a zachovaných

¹² OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Košice ako symbol národnej identity v slovenských a maďarských učebniciach dejepisu po roku 1918. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2011, s. 130–133. ISBN 978-80-7097-910-5; NĚMCOVÁ, Lucia. Prvorepublikové čítanky pre nižšie triedy slovenských stredných škôl vo fonde ŠVK v Prešove. In: *Spoločnosť a dejiny V. (kultúra – osobnosti – školstvo)*. Ed. Marcela Domenová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2022, s. 71–90. ISBN 978-80-555-3036-9. NĚMCOVÁ, Lucia. Čítanky a učebnice slovenčiny 1. ČSR (vybrané aspekty). Prešov: ŠVK v Prešove, 2022. 142 s. ISBN 978-80-89614-88-2 (PDF) (Ďalej ako NĚMCOVÁ, L. *Čítanky a učebnice slovenčiny 1. ČSR (vybrané aspekty)*, s.).

¹³ Najmä Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919–1938. Zost. Mária Kipsová a kol. Martin: Matica slovenská, 1968. 1074, [14] s. Alebo aj parciálne v iných výskumoch ako BYSTRICKÝ, Valerián, ŠIMKOVÁ, Ľudmila. Bibliografia článkov, denníkov a spomienok na vývoj na Slovensku v rokoch 1918–1939. In: *Štúdie z histórie. Historia Nova 9*. Ed. Peter Podolan. Bratislava: Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 2015. 202 s. ISBN 978-80-8127-137-3, dostupné z: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino9.pdf [cit. 2023-08-23].

¹⁴ Najmä DŽUJJKO, Ján. Slovenská národná agitácia na stránkach východoslovenskej tlače v rokoch 1918–1920. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, 2020. 94 s. ISBN 978-80-555-2562-4; Slovenská tlač vydávaná v medzivojnovom období. In: *Miasto w Europie Środkowo-Wschodniej: procesy modernizacyjne*. Krakow: Wydawnictwo Naukowe UP, 2016, s. 248–267. ISBN 978-83-7271-984-3; Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich v Prešove v rokoch 1918–1938. In: *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Prešov: ŠVK v Prešove, 2007, s. 62–88. ISBN 978-80-85734-67-6.

¹⁵ DOMENOVÁ, Marcela. Štehrvo kníhkupectvo (a nakladateľstvo) v Prešove: ponuka – reklama – cena v 30. rokoch 20. storočia na príklade Učiteľského pedagogického časopisu (I.). In: *Studia bibliographica Posoniensia 2022*, s. 60–80. ISBN 978-80-89303-92-2, ISSN 1337-0723; Štehrvo kníhkupectvo (a nakladateľstvo) v Prešove: ponuka – reklama – cena v 30. rokoch 20. storočia na príklade Učiteľského pedagogického časopisu II. In: *Spoločnosť a dejiny: (kultúra – osobnosti – školstvo)*. [elektronický dokument]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2022, s. 50–70. ISBN 978-80-555-3036-9.

učebníc,¹⁶ ktoré boli spojené so Štehvovým kníhkupectvom, a práve prešovskí pedagógovia boli tí (ako J. Koreň), ktorí spolupracovali aj pri predstavovaní učebníc a knižnej ponuky na stránkach periodika.

V danom období vychádzalo viacero periodík (noviny, časopisy), ktoré sa týkali problematiky školstva a vzdelávania, boli odborného charakteru, časť mala celoslovenskú, iná regionálnu úroveň,¹⁷ pričom len malá časť z nich je už zhodnotená.¹⁸ ***Učiteľský pedagogický časopis: mesačník pre aktuálne otázky národného školstva a národnej osvety*** mal celoslovenský záber a podľa ponúkanej (knižnej) reklamy aj záber na Podkarpatskú Rus. Vychádzal v rokoch 1933 (Roč. 1, č. 1, apríl 1933) riadne až 1938 (Roč. 6), a to 10 x ročne (t. j. 10 čísel ročne), okrem letných prázdnin, vo formáte 29 x 21 cm.¹⁹ V redakcii ako spoluredaktor UPČ v rokoch 1933 – 1936 pôsobil stredoškolský profesor, pedagóg a autor učebníc Jozef Koreň (1877–1969). V rokoch 1933–1936 bol zodpovedný redaktor inak celý čas i redaktorom – pedagóg (profiloval sa na kreslenie, rysovanie), osvetový pracovník a autor učebníc Štefan Gmitro (1894–1960). Vychádzanie UPČ je ešte doložené v kalendárnom roku 1939 (posledný nám dostupný je Roč. 7, č. 5, 1938). Časopis prestal vychádzať a zanikol podľa výmeru Policajného

¹⁶ DOMENOVÁ, Marcela. Učebnice – gramatiky ukrajinčiny v Prešove do roku 1918. In: *Liber – Verbum – Monumentumque V.: (jazyk, školstvo a literatúra v dejinách Slovenska)*. Prešov: ŠVK v Prešove, 2021, s. 72–86. ISBN 978-80-89614-77-6; DOMENOVÁ, Marcela. Nákladom Štehvovho kníhkupectva... (Nové učebnice v nových pomeroch). In: *Kniha 2021: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry: výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, s. 281–302. ISBN 978-80-8149-149-8.

¹⁷ *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919–1938*. Zost. Mária Kipsová a kol. Martin: Matica slovenská, 1968. 1074 s.

¹⁸ LOPATKOVÁ, Zuzana. Pedagogické časopisy na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Ed. Blanka Kudláčová. Trnava: Vydavateľstvo Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva SAV, 2014, s. 83–93. ISBN 978-80-8082-811-0. S periodikom UPČ autorka priamo nepracovala.

¹⁹ *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919–1938*. Zost. Mária Kipsová a kol. Martin: Matica slovenská, 1968, č. 829, s. 496. Vydávanie časopisu vzal na vedomie Policajný komisariát v Prešove výmerom zo dňa 11.3.1933 pod č. 653/1933.

riaditeľstva v Prešove č. 788/1940-prez. z 8. 2. 1940 k 1. 1. 1940.²⁰ V tom čase bol zodpovedným redaktorom Štefan Gmitro a ako vydavateľ bol uvedený Gejza Landau.

Vydávanie UPČ sa realizovalo v Prešove, v Československej graphickej únii, úč. spol. v Prahe a v Štehovom kníhkupectve a nakladateľstve v Prešove. Tlač zabezpečovala Štehrova kníhtlačiareň. Za touto tlačiarňou (v literatúre často ako Jozef Stehr, 1919–1940)²¹ ako aj kníhkupectvom už bol reálne Izidor Landau (1879, Subotica, Srbsko – asi november 1943, Osvienčim, Poľsko²²), manžel Šarloty Štehrovej (Lotti Stehr, dcéra pôvodného vlastníka), ktorý bol spolu s rodinou v roku 1942 deportovaný do koncentračného tábora Auschwitz (Osvienčim).²³ I. Landau prevzal živnosť, známy bol ako nakladateľ a obchodník, v rodinnom podniku pracovali aktívne aj jeho deti. Oficiálne v rokoch 1933–1939, t. j. v čase, kedy vychádzal aj UPČ, evidujeme v rámci Ročenky československých kníhtlačiárov aj prešovskú Štehrovu (kníh)tlačiareň ako funkčnú, no rovnako pod variabilným označením (ako Steerova tlačiareň, Stehrova tlačiareň).²⁴ Podnik evidujeme či už v prameňoch, adresároch alebo v literatúre pod názvom v rôznych podobách (Stehrovho kníhkupectvo v Prešove, Štehrovo kníhkupectvo a nakladateľstvo v Prešove), napr. v 30. rokoch šlo o podnik Kníhkupec-

²⁰ *Bibliografía periodík na Slovensku v rokoch 1939–1944*. Zost. Michal Fedor. Martin: Matica slovenská, 1969, č. 652, s. 413.

²¹ BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477–1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica : Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 100. ISBN 80-85170-25-6.

²² Informácie sú rôzne. Podľa Nastera asi koncom roka 1944. NASTER, Marián. Izidor Landau – významný prešovský kníhkupec a nakladateľ. In: *Knižnice, knihovníctvo a knižná kultúra v minulosti, súčasnosti a budúcnosti*. Ed. Marcela Domenová. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2018, s. 179. ISBN 978-80-89614-58-5.

²³ V texte starších výstupov uvádzame poznatky, ktoré vychádzali z príspevkov iných autorov, je možné, že novší výskum ich znovu modifikuje.

²⁴ Seznam knihtiskáren v RČS. In: *Ročenka československých knihtiskarů XVI*. Praha: Spolek faktorů knihtiskáren v Republice československé, 1933, s. 242; Seznam knihtiskáren v Česko-Slovenské republice. In: *XXII Ročenka československých knihtiskarů 1939*. Praha: Spolek faktorů knihtiskáren v Republice československé, 1939, s. 177.

tvo a obchod s papierom, Štehtrovo kníhkupectvo. Sídlilo na dnešnej Hlavnej ulici č. 78 (v tom čase Masarykova ulica, následne Hlinkova ulica). V rovnakej budove pôsobila tlačiareň vedená už Izidorovým synom Gejzom Landauom. Vojnu prežil syn Dezider Landau (1912, Prešov – 2001, Prešov; od r. 1946 ako Landa, neskorší predseda prešovskej Židovskej náboženskej obce²⁵) so sestrou Irmou Havašovou (rod. Landau²⁶ 1908/1909,²⁷ Prešov – 1999, Košice). Rodinu so židovským pôvodom neminuli arizačné procesy, kníhtlačiareň Gejzu Landaua arizoval Vojtech Baník, kníhkupectvo a papiernictvo od Izidora Landaua arizoval Ľudovít Šmigala (Ľudevít Šmígala).²⁸ Obaja (keďže mali skúsenosti z odboru, praxe) pokračovali v danej kníhkupeckej i kníhtlačiarskej činnosti počas 2. svetovej vojny.

Štehtrovho kníhkupectvo (a papiernictvo, alebo kníhkupectvo a veľkoobchod) v Prešove bolo aktívnou súčasťou knižného trhu a ponúkalo a distribuovalo nielen učebnice, ale aj iné učebné, resp. školské pomôcky (ako zošity, mapy a i.). Ako napovedá aj samotná reklama, učebnice, ktoré boli odporúčané, resp. zadefinované v učebných plánoch, osnovách sa dali zakúpiť aj v Prešove. Nakladateľstvo Československej grafickej unie/Unie a. s. v Prahe²⁹ uvádzalo Štehtro-

²⁵ Deportovaný v Lubline, Osvienčime. Viac o osudoch LANDA, Dezider. *Prežil som Osvienčim*. Prešov: Židovská náboženská obec, 1997. 40 s. ISBN 80-967701-0-1.

²⁶ Irma pôsobila u otca Izidora v kníhkupeckve ako pokladníčka až do svadby v roku 1930, s JUDr. Ladislavom Havašom (1900–1945), krátko žili v Košiciach, kde sa im narodil syn Štefan, tak sa presťahovali do Nižnej Šebastovej. Viac: BILÝ, Marián. Vzostupy a pády hospodárskeho života Nižnej Šebastovej a jeho organizátorov v minulom storočí – Hospodárske aktivity JUDr. Ladislava Havaša. In: Dostupné z: <https://www.nasaniznasebastova.sk/wp-content/uploads/2022/11/sebesske-noviny-10-2022.pdf> [cit. 2023-09-01]

²⁷ Rok 1908 podľa M. Bíleho.

²⁸ Arizácie podnikov Židov. Dostupné z UPN z: https://www.upn.gov.sk/projekty/arizacie/vysledky-vyhľadavania/?povodny_majitel=landau+&mesto_obec=pre%C5%A1ov [cit. 2023-05-05].

²⁹ Česká grafická unie / Československá grafická unie - Unie vznikla v roku 1899 zlúčením tlačiarnie J. Ottu, F. Šimáčka, Jos. R. Vilímka a reprodukčného ústavu Jana Vilíma. Názov Československá grafická unie a. s. v Praze sa používal v rokoch 1932–1948. V roku 1955 vzniklo nakladateľstvo Naše vojsko a prevzalo nakladateľskú zložku Unie, v roku 1960 sa tlačiareň stala časťou n.p. Polygrafia. Pozri: Databáze knih. Nakladateľství: Česká grafická unie. [cit. 2023-08-30]. Dostupné z: <https://>

vo kníhkupectvo v Prešove ako svojho generálneho komisiónára pre Slovensko a Podkarpatskú Rus. Šlo o učebnice (učebné knihy) a pomôcky. Poukazovalo na fakt, že tituly z jej produkcie mali byť dostupné vo všetkých riadnych kníhkupectvách. Periodikum sa teda svojím zameraním a obsahom dotýkalo najmä prostredia Slovenska, ale malo dosah i na Podkarpatskú Rus, a v príspevkoch sa vyskytli aj informácie o školstve v Podkarpatskej Rusi ako súčasť 1. ČSR, prípadne o ukazovateľoch, zaujímavostiach, školách, výnimočne o učebniciach určených pre tento trh.

Ukážky dobovej reklamy Štehrovho kníhkupectva v Prešove s dosahom na Slovensko a Podkarpatskú Rus

UPČ mal aj „rubriky“, a to kratšie príspevky (teoreticko-metodologické, informačné) tvorili rubriku Príspevky, články; Správy (v UPČ ako Zprávy) obsahovali informácie; Učebnice, pomôcky a knihy – šlo o ukážky toho, čo ponúkal aktuálny knižný trh. UPČ zarad'oval všetko

to, čo sa týkalo problematiky školstva, mal za cieľ informovať učiteľov nielen o najnovších pedagogických a didaktických smeroch, ktoré si v tom čase razili cestu do národných škôl, ale aj pomáhať pedagógom – radiť im v otázkach administratívnych a služobne-právnych, priebežne ponúkal krátke príspevky v komparácii s inými krajinami (aktuality). Dobovú reklamu sledujeme priebežne – okrem predstavenia knižných titulov šlo o inzerciu a reklamu aj na seba samého, ponuku v Štehtrovom kníhkupectve a nakladateľstve, inzerciu podnikov, živností v Prešove ale i mimo neho (v rámci ČSR), pričom odporúčal ich služby, tovar.³⁰ Dominovala však primárne propagácia – reklama/predstavenie v nastolenej a pertraktovanej oblasti školstva, ponuky ako aj distribúcie (najmä učebníc) v oblasti školstva (pre ľudové, meštianske školy, učiteľské ústavy) a vzdelávanie: knižné tituly, príručky, slovníky; učebnice, čítanky; školské učebné pomôcky. Všetky boli oficiálne na trhu po ich schválení výnosmi Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠANO). Pri všetkých sa vyskytovalo aj uvedenie ceny.³¹

Na stránkach časopisu UPČ sa vyskytlo viacero príspevkov k stavu školstva aj so štatistickými ukazovateľmi (no zdroje sa nezvykli uvádzať). Vl. Černý (školský inšpektor v Prahe) poukázal v roku 1934 na zvláštnosti československého (čsl.) školstva, o tom, ako sa prejavoval stav v legislatíve, aká bola a čo sa neujalo/ujalo. Aktuálny stav národných škôl bol cca 17 000 (takmer 2 milióny žiakov). Počet učiteľov bol 52 828, učiteliek domácich náuk a katechétoV 13 000. Z 10 241 obecných škôl s vyučovacím jazykom čsl. boli 2/3 jednotriedne a dvojtriedne. vzdelávanie zaostávalo, k determinantom patrili početné triedy, menšinové školy – z dôvodov teritoriálnej rozptýlenosti a na Slovensku náboženské rozpory. Menšinové školy

³⁰ DOMENOVÁ, Marcela. Štehtrovo kníhkupectvo (a nakladateľstvo) v Prešove: ponuka – reklama – cena v 30. rokoch 20. storočia na príklade Učiteľského pedagogického časopisu II. In: *Spoločnosť a dejiny: (kultúra – osobnosti – školstvo)*. [elektronický dokument]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2022, s. 50–70. ISBN 978-80-555-3036-9.

³¹ DOMENOVÁ, Marcela. Štehtrovo kníhkupectvo (a nakladateľstvo) v Prešove: ponuka – reklama – cena v 30. rokoch 20. storočia na príklade Učiteľského pedagogického časopisu (I.). In: *Studia bibliographica Posoniensia 2022*, s. 60–80. ISBN 978–80–89303–92–2, ISSN 1337–0723.

poskytovali vzdelanie viac ako 92 000 žiakom v českých zemiach, pričom počet žiakov nemeckej národnosti v nich bolo len 4,4 %. Aj na nemeckých školách boli českí žiaci, čo však bolo prirodzené v jazykovo zmiešaných oblastiach, v zmiešaných manželstvách. Do nemeckých škôl však chodilo 61 – 62 000 detí cudzích príslušníkov (t. j. viac ako do českých škôl). Poukázal aj na fakt, že veľa menšinových škôl je umiestnených v budovách, ktoré nie sú určené pre vyučovanie. Na Slovensku bola doposiaľ len 1/3 štátnych škôl (ostatné označil ako cirkevné, obecné) a 80 škôl nebolo vôbec obsadených. V školskej správe konštatoval trojakú oblasť a odlišné právne základy – pre zeme západné (česká, moravskosliezská), Slovensko a Podkarpatskú Rus. Prvý revolučný zákon v čl. 2 recipoval všetky ríšske a zemské zákony, rakúske aj uhorské, teda aj tie školské. Podľa neho platilo u nás dvojaké rozdielne zákonodarstvo, pretože Podkarpatská Rus mala výnimočné postavenie, ako aj slovenské cirkevné školstvo. Zákon č. 292/1920 o správe školstva (o inštitúcii miestnych školských rád) nenadobudol ani na Slovensku platnosť práve tak, ako vládne nariadenie č. 608/1920 o okresných výboroch. Vládne nariadenie č. 168/1928 (pragmatika učiteľská) platilo na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi iba pre učiteľov štátnych škôl. Učitelia na verejných školách obecných a cirkevných (teda 2/3) mu nepodliehali. V týchto „konfesijných školách“ – uvádza 4 konfesie – bol v roku 1932³² taký počet, aký uvádzame v tabuľke (tab. 1.).

Tab. 1. Pohľad na náboženské – t. j. cirkevné školy

Školy	Slovensko	Podkarpatská Rus
Rímsko-katolícke	207 693	3 015
Grécko-katolícke	22 396	10565
Evanjelické	49 451	5 196
Židovské	6 537	489

³² Vl. Černý, škol. inš. Praha: Zvláštnosti nášho školstva. In: *Učiteľský pedagogický časopis* (ďalej ako UPČ), r. 3, č. 4, december 1934, s. 238–239.

V tomto jazykovom „Bábele“ v Podkarpatskej Rusi boli školy s 10-timi vyučovacími jazykmi, uvádzané ako veľkoruský, ukrajinský, podkarpatskoruský, český, slovenský, maďarský, rumunský, nemecký, židovský a cigánsky. Uvádza aj počet vyučovaných detí v súkromných školách v 1. ČSR – stav k roku 1923 (tab. 2.).

Tab. 2. Počet žiakov – súkromné školy v ČSR

Krajina	Počet detí
Čechy	5 969
Morava, Sliezske	6 380
Slovensko	324
Podkarpatská Rus	364

Videl potrebu unifikačného postupu školských reforiem – po stránke legislatívnej, didaktickej. Ďalej uvádzal unifikáciu výchovy; výchovu k demokracii, láske k blížnemu, národu a republike. Dôraz bol kladený i na vnútornú náplň školy, výchovu; školu považoval za kultúrne a sociálne centrum. Negatíva videl aj v cirkevnom školstve (nie je neutrálne konfesijné) a v politizovaní. Informácie či o type alebo zameraní škôl boli priebežné (časovo aktuálne) a mali rôznu výpovednú hodnotu.

V roku 1935 šlo napríklad v rubrike správy o krátky prehľad meštianskych škôl,³³ kde sa nezabudlo ani na územie Podkarpatskej Rusi, a to stav k roku 1934, kedy napr. v zemi Českej šlo o 1 097 škôl tohto typu, Moravskosliezskej 631, na Slovensku 167, v Podkarpatskej Rusi 18. Celkovo šlo o 1 911 škôl s 10 287 triedami a 417 815 žiakmi (z toho 186 911 dievčat). Podľa vyučovacej reči bolo škôl československých 1 421 so 7 783 triedami a 315 713 žiakmi. Nemecké školy mali 2 209 tried a 89 612 žiakov, podkarpatskoruské (v texte podkarpatoruské) školy mali 114 tried s 5 352 žiakmi a poľské 64 tried a 2 322 žiakov. Jednoročných učebných kurzov pri meštianskych školách bolo

³³ Koľko meštianskych škôl je v RČS. In: UPČ, r. 3, č. 5–6, január-február 1935, s. 262.

v roku 1934 840, navštevovalo ich 21 072 československých 3611 nemeckých, 201 poľských, 98 maďarských detí; 622 detí chodilo do viacjazyčných jednoročných učebných kurzov.

Dozvedáme sa o rôznych otázkach a problémoch, ako aj o rozpočte ministerstva,³⁴ o súpise školopovinných detí (1934), pričom táto otázka nebola upravená ani na Slovensku, ani v Podkarpatskej Rusi. Vtedajší spôsob súpisu nebol vyhovujúci, bolo ho potrebné riešiť jednotne. Otázka bola i v medzirezortnom konaní, pripraviť sa malo vládne nariadenie.³⁵ Podobne sa rôzne otázky školstva riešili aj na úrovni parlamentu,³⁶ potrebe starostlivosti o školy³⁷ a praktické záležitosti, ako nové školské a vyučovacie poriadky.³⁸

Opakovane sa upozorňovalo aj na pokles populácie v republike, čo sa odrážalo aj v školách, najmä ľudových. Príkladom je príspevok zo septembra 1935, ktorý reflektoval na stav pred rokom. Pokles v Čechách bol najväčší – prirodzený prírastok predstavoval 1,22; v zemi Moravskosliezskej 3,56, na Slovensku 8,06 a v Podkarpatskej Rusi 13,74. V celej republike 4 na 1 000 obyvateľov. Stav sa porovnával aj s rokom 1924, kedy sa narodilo 303 000 živo narodených detí, pričom v roku 1934 šlo len o 280 000 detí. Vplyv na úbytok ľudových tried a následne aj na meštianky/stredné školy bol citeľný, čo odrážalo aj nepriaznivé hospodárske pomery, ktoré sa mali prejavovať aj v roku 1935, a teda, nedal sa v dohľadnej dobe očakávať obrat k lepšiemu.³⁹ Dokladom je aj rok 1938 a informácie o natalite, poklese prírastku detí (citeľné hl. u nemeckých občanov), počte študentov na ľudových školách

³⁴ Rozpočet ministerstva školstva. In: UPČ, r. 3, č. 3, november 1934, s. 230–231.

³⁵ Súpis školopovinných detí na Slovensku a Podk. Rusi. In: UPČ, r. 2, č. 5, január 1934, s. 128.

³⁶ Školské záležitosti v našom parlamente. In: UPČ, r. 5, č. 3, november 1936, s. 497.

³⁷ Štátna starostlivosť o školstvo na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi. In: UPČ, r. 5, č. 3, november 1936, s. 503–504) – obsahuje informácie aj počty/typy škôl, jazyk.

³⁸ Pojednáva sa nový školský a vyučovací poriadok pre ľud.školy a mešt.školy. In: UPČ, r. 5, č. 4, december 1936, s. 520–521.

³⁹ Pokles populácie v našej republike. In: UPČ, r. 4, č. 1, september 1935, s. 344.

v ČSR. Porovnáva sa stav k šk. r. 1931/32, pričom bolo na ľudových školách (verejných, súkromných) československých detí až 1 222 371 (t. j. 68,1 %) a nemeckých detí 364 938 (t. j. 20,3%). V šk. r. 1935/36 sa znížilo % nemeckých detí o 1,6 %, % československých detí sa zvýšilo o 0,2 %. Na 1 000 obyvateľov sa v ČSR narodili deti podľa národností: československej (1934: 18,4, 1935: 17,6, 1936: 17,2), nemeckej (1934: 14,9, 1935: 14,0, 1936: 13,7), ruskej (1934: 35,9, 1935: 35,9, 1936: 34,6), maďarskej (1934: 22,9, 1935: 22,7, 1936: 19,8) a židovskej (1934: 20,9, 1935: 18,9, 1936: 18,6). Iná situácia bola v Podkarpatskej Rusi, tam sa pôrodnosť uvádzala ako veľká, čím najviac pribúdala počet detí na ľudových školách. Od šk. r. 1931/32 do 1935/36 vzrástol počet detí podkarpatskoruskej národnosti z 86 583 (čiže 4,9 %) na 113 654 (čiže 6,4 %). Celkovo bolo československých a podkarpatskoruských (v texte podkarpatoruských) detí na ľudových školách v roku 1935/36 až 74,7 %. Podľa populačných dát posledných rokov sa toto % malo v budúcom šk. rokoch ešte zvyšovať. Čo sa týka iných, napríklad poľských detí v šk. r. 1935/36 bolo 0,5%, takže slovanských detí bolo na ľudových školách spolu 75,2 %. Nemecké deti tvorili 18,7 %, maďarské 6 %, spolu teda 24,7 %. Zvyšok 0,2 % pripadal na deti ľudových škôl rumunskej a židovskej národnosti.⁴⁰

O školstve v Podkarpatskej Rusi sú články/príspevky zriedkavejšie. Vybrali sme tie, ktoré poukazujú na etnickú, jazykovú pestrosť či zdravotný stav detí. Na ich základe vieme, že v roku 1934 bol slávnostné otvorený Ústav pre zmrzačené deti v Mukačeve. Pri slávnosti spolupracovali školy, úrady, spolky, zazneli tam významné prejavy. Ústav bol umiestnený v moderne vystavanej a vybavenej budove, jeho zriadenie umožnil prezident republiky (t. j. T. G. Masaryk) jubilejným darom 400 000 Kč.⁴¹ V Podkarpatskej Rusi sa stavali aj rusínske školy, napríklad informácia k roku 1936 hovorí až o 14-tich týchto školách. Postavili sa zo štátneho rozpočtu – na tento účel sa určilo 1 500 000 Kč a 300 000 Kč z rozpočtu „krajiny Podkarpatskej“. Za rok sa postavilo 14 škôl, 3 sa mali začať stavať na jar a plánovala sa v budúcom roku rovnaká suma zo štátneho rozpočtu a 1 000 000 Kč zo zemského roz-

⁴⁰ Pokles prírastku detí. In: UPČ, r. 6, č. 9, máj 1938, s. 758–759.

⁴¹ Ústav pre zmrzačené deti v Mukačeve. In: UPČ, r. 2, č. 5, január 1934, s. 128.

počtu. Nešlo teda o jednorazovú záležitosť, ale o systematickejšie riešenie.⁴² Ďalšou ukážkou je informácia o „cigánskej“, teda rómskej škole v Mukačeve z roku 1937. V Mukačeve bola otvorená ďalšia trieda „cigánskej školy“ v dome starostu cigánskej kolónie. Išlo v tom čase o 2. cigánsku školu v Podkarpatskej Rusi, dvojtriednu, navštevovalo ju 53 detí od 7–13 rokov. Značná časť z nich nevedela čítať a písať. Krajská pečlivosť o mládež v Mukačeve⁴³ cigánskym žiakom poskytla 48 oblekov a 50 párov topánok, pri škole sa organizovalo i stravovanie žiakov, z pomocnej akcie mali deti dostávať aj potraviny, a to chlieb a mlieko.⁴⁴

Doložené je aj združovanie pedagógov, spolková činnosť,⁴⁵ ktorá sa odrazila aj vo variabilite (spolkového) časopisectva na Slovensku. V UPČ sa eviduje len Československá obec učiteľská. Šlo o učiteľskú organizáciu, ktorá vznikla v roku 1920 (zlúčením Ústrední rady učiteľských organizácií a niektorých spolkov na Slovensku). Združovala väč-

⁴² Na Podk. Rusi toho roku vystavali 14 nových rusínskych škôl. In: UPČ, r. 4, č. 5–6, január-február 1936, s. 409.

⁴³ Jednotlivé zemské ústredia boli združené do pomyselnjej centrálnej inštitúcie nazvanej Svaz československé péče o mládež. Ústredie bolo v Bratislave, v Prahe pre české krajiny, v Brne pre Moravu, Opave pre Sliezsko a v Mukačeve pre Podkarpatskú Rus. Bližšie: RIGOVÁ, Viktória. Etablovanie Zemského ústredia pečlivosti o mládež v Bratislave a jeho okresných pobočiek v medzivojnovom Československu. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 141, 145. Zväz bol poradným orgánom v otázkach týkajúcich sa starostlivosti o deti a mládež v rámci celej ČSR.

⁴⁴ Cigánska škola. In: UPČ, r. 5, č. 8, apríl 1937, s. 585.

⁴⁵ Pre doplnenie obrazu v roku 1919 vznikol na Slovensku Ústredný spolok učiteľov na Slovensku (ÚSUS), združoval spočiatku prevažne českých (tzv. exponovaných učiteľov). Snahy o vytvorenie jednotného stavovského spolku všetkých učiteľov pôsobiacich na Slovensku viedli k usporiadaniu organizačnej schôdze v máji 1919 (Vrútky), pričom sa navrhovalo vytvorenie stavovskej, nepolitickej organizácie, so sekciami pre učiteľov (aj ľudových, meštianskych, stredných škôl). Mala byť prepojená s organizáciami českých učiteľov. Iný učiteľský spolok vznikol v auguste 1919 (Žilina), šlo o Zemskú organizáciu učiteľskej jednoty na Slovensku. Organizačne bol neskôr upravený na Zemský učiteľský spolok (ZUS). Bližšie LOPATKOVÁ, Zuzana. Pedagogické časopisy na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Ed. Blanka Kudláčová. Trnava: Vydavateľstvo Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva SAV, 2014, s. 85. ISBN 978-80-8082-811-0.

šinu učiteľov 1. ČSR (celkovo 19 zemských a ústredných učiteľských organizácií), jej členom bol aj učiteľský spolok Podkarpatskej Rusi. Zo Slovenska bol jej členom napríklad Ústredný spolok pokrokového učiteľstva. Organizácia napríklad vydávala časopis Československé obce učiteľské (1921–1939). V rubrike správy evidujeme nesignovaný článok o učiteľskej obci.⁴⁶ Tá v roku 1933 zaslala vláde a príslušným kruhom memorandum, z ktorého vybrali tézy, a to, že dosiaľ je na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi nízky počet školských budov; v historických zemiach je väčšina budov starých, nevyhovujúcich terajším potrebám školstva, potrebné sú účelové opravy a rozšírenie. Čsl. obec učiteľská žiadala, aby v terajšom investičnom pláne bolo tiež pamätané na stavbu národných škôl, nech sú v správe štátnej alebo zemskej; stavba škôl sa účelne mohla rozdeliť, ich návrh bol praktický i solidárny, keďže práce sa mali zrealizovať medzi nezamestnanými rôznych krajov. V tomto kontexte možno spomenúť aj rubriku Zprávy a zmienku o zjazde učiteľov Podkarpatskej Rusi, ten sa uskutočnil 28. 5. (1934) v Užhorode, s účasťou vyše 1 300 učiteľov, mnohých hostí a novinárov, medzi ktorými boli gréckokatolícky biskup Msgr. Alexandra Stojka (Alexandr Stojka, 1890–1943, biskup 1931–1943),⁴⁷ zástupcovia gréckokatolíckej kapituly, starosta mesta Užhorodu Hrabár – t. j. Konstantin Hrabár (1877–1938),⁴⁸ poslanec Národného zhromaždenia Vojta Beneš (vl. menom Vojtěch Beneš, 1878 – 1951, brat prezidenta E. Beneša),⁴⁹ senátorka poľského sejmu z Lvova Olena Kiselewská, kto-

⁴⁶ Čo obec učiteľská. In: UPČ, r. 1, č. 3, jún 1933, s. 47.

⁴⁷ Bližšie o osobnosti Adamovič, Tomáš. Okolnosti menovania Msgr. Alexandra Stojku za nového mukačevského biskupa. In: *Acta historica et orientalia Neosoliensia: študentský historický časopis ACHERON*, Tom. XI, Vol. 17, 2021, s. 35–51. ISSN 1339-6870.

⁴⁸ Pôvodne uniatský kňaz a dlhoročný starosta Užhorodu, predstaviteľ podkarpatskoruskej autonómnej politiky. Bližšie Archiv mesta Ostravy. Historické kalendárium. Dostupné z: <https://www.ostrava.cz/cs/o-meste/prezentace/historicke-kalendarium-1/archiv-historickeho-kalendaria/article.2018-11-19.7375282928>. [cit. 2023-09-10]. Rusín, viac o aktivitách, politickej profilácii MAGOCSI, Paul Robert, POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto Buffalo London: University of Toronto Press, 2005, s. 202.

⁴⁹ Bol československý politik, člen 1. československého odboja a tajného spolku Maffia, medzivojnový i povojnový poslanec Národného zhromaždenia za

rá mala aj pozdravnú reč a i. Zjazd otvoril predseda učiteľského spolku, poslanec J. Husnay (možno i Husnaj⁵⁰). Hovorilo sa o kultúrnom význame učiteľstva a o kultúrnom vývoji národa, tiež i o úlohách mladého učiteľstva hovoril Vojta Beneš – čím si vyslúžil búrlivý potlesk. Konali sa aj voľby nového výboru a za predsedu bol opäť zvolený J. Husnay. Zjazd ohlasoval niekoľko rezolúcií a pozdravných telegramov – všade sa zdôrazňovala pevná súdržnosť „podkarpatskoruského ľudu“ a zvlášť učiteľstva s obyvateľstvom celej ČSR. Všetky odznené prejavy príkro odsúdili revizionizmus, zameraný proti celistvosti ČSR.⁵¹

Okrem riadnych profesorov sa stretávame aj s inými zamestnancami v školstve. Príkladom boli učiteľskí praktikanti. Tí pôsobili ako na Slovensku, tak aj v Podkarpatskej Rusi, no len na niektorých školách. V roku 1935 sa riešili aj otázky, ktoré vyplynuli z výnosu MŠaNO, v ktorom sa uplatnili na verejných školách národných učiteľskí praktikanti. Bolo to to isté ako úradnícki aspiranti, ktorí sa ustanovovali pri štátnych úradoch a na stredných školách. Uvádza sa, že to nie je obdoba, ani to nie je zhodné, keďže platila učiteľská služba a platový učiteľský zákon. Výnos bol v platnosti od 1. 9. 1935, určoval počet praktikantov podľa jednot-

Československú sociálne demokratickú stranu dělnickou. Bol publikačne činný, písal knihy pre deti. V rámci aktivít na úseku školstva usiloval o reformu československého školského systému. Emigroval v roku 1939 a neskôr znovu v roku 1948. Bližšie aj https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojta_Bene%C5%A1; *Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého*. Praha: Josef Zeibrdlich, 1927, s. 897. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, a kol. *Biografický slovník českých zemí : 4. sešit : Bene-Bez*. Praha: Libri, 2006, s. 397–398. ISBN 80-7277-299-6.

⁵⁰ Československá sociálnědemokratická strana robotnícka bola založená v roku 1920 v Mukačeve pod názvom Социал-демократическая партия Подкарпатской Руси. A tu pri jej vzniku bol i J. Husnaj. KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dějin karpatských Rusínov: Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015, s. 152, 158. ISBN 978-80-555-1297-6. Dostupné online z: <https://www.unipo.sk/public/media/24290/Kone%C4%8Dn%C3%BDN%C3%A1%C4%8Dr%20dej%C3%ADn%20karpatsk%C3%BDch%20Rus%C3%ADnov.pdf>. [cit. 2023-08-23]. S menom J. Husnaj sa spája aj pozícia bratislavského pedagóga. Stretávame sa aj s menom Igor Husnay. Ako zástupca Podkarpatskej Rusi. Pozri: HUBENÝ, David. Státní správa a živelní pohromy na Podkarpatské Rusi: nástin problematiky. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2/2021, s. 25. ISSN 1337-0707.

⁵¹ Sjazd učiteľov Podkarpatskej Rusi. In: UPČ, r. 2, č. 9–10, máj – jún 1934, s. 182.

livých zemí. V Čechách mohlo byt' přijatých najviac 920 praktikantov „literných“, 50 praktikantiek domácich náuk, v zemi Moravsko-sliezskej 520 literných a 80 domácich náuk podľa potreby. Na školách menšinových (štátnych) malo byt' ustanovených okolo 100 praktikantov. Na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi mali byt' učiteľskí praktikanti ustanovení len na štátnych školách ľudových a meštianskych, lebo na cirkevných školách nebol ešte nadbytok učiteľského dorastu. Kto však už bol výpomocným učiteľom alebo učiteľským čakateľom nemohol byt' ustanovený na praktikanta, bolo by to pre neho platovo degradujúce. No v budúcnosti bude platiť, zásada, že výpomocnými (príp. dočasnými) učiteľmi budú prijímaní len tí, ktorí absolvovali praktikantskú službu (aspoň 1 rok). Článok informoval i rozsahu prác praktikantov, jeho platové podmienky a i., a to v súlade s platným výnosom.⁵²

Ojedinelo sa stretávame aj so správami o úradných tituloch pedagógov,⁵³ dokonca o inzercii/ozname pracovnej výmene miesta učiteľa – resp. učiteľského čakateľa z českej štátnej päťročnej školy na Podkarpatskej Rusi (ktorá bola pri železničnej trati Praha – Jasina, bolo tam krásne okolie), a to z rodinných dôvodov. Bol tu záujem o miesto výmeny s uč. čakateľom zo štátnej školy z inšpektorátu Prešov I a Prešov II. Bližšie informácie boli v administrácii toho listu. Šlo o Elišku Rychrtovú z Prešova.⁵⁴

Opakovane sa v UPČ vyskytla v 30. rokoch 20. storočia reklama aj na učebnice, príručky spojené s brannou výchovou na školách, pestovaní fyzickej zdatnosti žiakov, telesnej výchovy v rámci brannej výchovy na všetkých typoch škôl, s prepojením na civilnú ochranu, bezpečnosť obyvateľstva a zdravotníctvo. V tomto kontexte bol vyšší výskyt príspevkov vo veci vzťahu pedagóg – ako vojak, povinná vojenská služba, započítanie tohto času do ich praxe. Krátke správy ponúkajú informácie o učiteľoch – vojakoch no často ostávajú naznačené, nedoriešené. Príkladom je informácia o valnom zhromaždení učiteľov-vojakov (resp. Sdruženia – SUV) na Slovensku a Podkarpatskej Rusi

⁵² Učiteľskí praktikanti. Na Slovensku a Podk. Rusi len na štát. školách národných. In: UPČ, r. 4, č. 1, september 1935, s. 339–341.

⁵³ Úradné tituly pre učiteľstvo. In: UPČ, r. 4, č. 3, november 1935, s. 372.

⁵⁴ Uč. čak. z českej štát. päťr. školy... In: UPČ, r. 5, č. 9, maj 1937, s. 600.

z októbra 1933 a riešení otázky učiteľov – vojakov vo veci započítania prezenčnej vojenskej služby do služby učiteľskej. Zhromaždenie sa uskutočnilo v termíne 29. 9. 1933 v Trnave. Predseda Michal Horvatovič bol za to, aby sa prezenčná služba započítala do postupu. Otázne boli i financie. Prečítali sa príspisy ministerského predsedu J. Malypetra (t. j. Jan Malypetr, 1873–1947, v rokoch 1932–1935 predseda československej vlády),⁵⁵ pričom predseda vlády informoval, že požiadavky učiteľov-vojakov boli prijaté. Ministerstvo N. O.⁵⁶ malo pripraviť návrh zákona, no nedošlo k jeho prerokovaniu. Zrealizovali sa aj voľby, valné zhromaždenie opätovne jednohlasne zvolilo doterajších osvedčených funkcionárov SUV.⁵⁷ Problematika sa prerokovala na ministerstve vnútra aj na ministerstve financií.⁵⁸ Michal Horvatovič, predseda SUV (inak riaditeľ štátnej meštianskej školy v Bánovciach nad Bebravou) informoval na stránkach UPČ o deputácii SUV v Prahe vo dňoch 1. – 7.1.1936, združenie stále združovalo učiteľov-vojakov na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, poukázal na chúlостivú zahraničnú situáciu, vojenskú prezenčnú službu.⁵⁹ Vieme teda aj o Memorande SUV z marca 1936, kde sa riešili záložné zložky armády.⁶⁰ Táto otázka bola aktuálna aj o rok, M. Horvatovič riešil otázku mladej generácie záložnej armády,⁶¹ pričom na konci textu konštatoval, že SUV bude za demokratickú spravodlivosť bojovať ďalej a pozýva k práci všetkých záložníkov a opakovane hodnotil vojenskú prezenčnú službu.⁶²

⁵⁵ Bol členom Republikánskej strany československého venkova („agrárníci“). Bližšie aj *Album representantů všech oborů veřejného života československého*. Praha: Josef Zeibrdlich, 1927, s. 1043.

⁵⁶ Najskôr Ministerstvo národnej obrany ČSR.

⁵⁷ Valné zhromaždenie-učiteľov-vojakov na Slovensku a Podk. Rusi. In: UPČ, r. 2, č. 2, október 1933, s. 77.

⁵⁸ UPČ, r. 2, č. 7, marec 1934, s. 157; UPČ, r. 2, č. 3, november 1933, s. 94.

⁵⁹ Michal Horvatovič, predseda SUV: Deputácia Sdruženia učiteľov-vojakov v Prahe vo dňoch 1.-7-1.1936. In: UPČ, r. 4, č. 9–10, máj – jún 1936, s. 452–453.

⁶⁰ Memorandum Sdruženia učiteľov-vojakov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, vynesené v marci r. 1936. In: UPČ, r. 4, č. 9–10, máj – jún, 1936, s. 452–454.

⁶¹ Horvatovič, Michal. Najpalčivejšia otázka mladej generácie záložnej armády. In: UPČ, r. 5, č. 8, apríl 1937, s. 57.

⁶² Michal Horvatovič: Ako sa hodnotí vojenská prezenčná služba. In: UPČ, r. 6, č. 2, október 1937, s. 644–645.

Viacere príspevky poukazujú na pedagógov, sociálne pomery – paušálne v spoločnosti po hospodárskej kríze, ako aj stav (ne)zamestnanosti v tomto sektore, aj v rámci žien – učiteľiek. UPČ upozorňovalo aj na drahotnú výpomoc aj v iných sektoroch pre zamestnancov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v roku 1934.⁶³ V tom čase sa pod vplyvom úsporných opatrení z posledných rokov a na základe zvyšovania cien každodenných životných potrieb, následkom devalvácie alebo aj vplyvom monopolných opatrení stalo, že v rodinách zamestnancov bol „naprostý finančný rozvrat.“ Existovali presné odhady zadlženosti na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, šlo o enormnú zadlženosť (číselný ukazovateľ uvedený nebol), nastal i úpadok činnosti zamestnancov po stránke kultúrnej a sociálnej. Podľa odhadov zadlženosť na Slovensku a Podkarpatskej Rusi predstavovala vyše 210 miliónov Kč. Zadlženosť štátnych zamestnancov rástla smerom (územne) k Podkarpatskej Rusi. Podľa zaznačených obstavok na likvidačných listoch robila zadlženosť u verejných zamestnancov priemerne na jedného percipienta na Slovensku 7 000 Kč, v Podkarpatskej Rusi 13 000 Kč. V dôsledku prevádzaných zrážok bol konzum na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v roku 1933 a 1934 ochudobnený asi o čiastku 180 miliónov Kč. Straty pociťovali aj obchodníci, živnostníci, maloroľníci atď. Drahotné indexy⁶⁴ oproti zemiám českým vykazovali na Slovensku a Podkarpatskej Rusi rozdiely 14 – 15 bodov (v platoch to boli veľké položky). Štatistický výkaz hovoril o tom, že domáhať sa jednorazovej výpomoci všetkým zamestnancom bolo oprávnené. „Sväz organizácií čl. štátnych, železničných, verejných a súkromných zamestnancov na Slovensku“ sa preto rozhodol požiadať vládu a zákonodarné zbory o jednorazovú drahotnú výpomoc vo výške od 900–1 500 Kč, pre úradníkov a zriadencov, so zreteľom na ešte horšie pomery na Podkarpatskej Rusi.⁶⁵ Za týmto účelom koncom mesiaca septembra intervenovala v Prahe zvláštna deputácia organizácií nielen zo Slovenska ale aj Podkarpatskej Rusi.

⁶³ Drahotná výpomoc zamestnancom na Slovensku a Podkarp. Rusi. In: UPČ, r. 3, č. 2, október 1934, s. 212–213.

⁶⁴ Drahotné rozdiely boli až do 1926 saturované zvláštnym mimoriadnym príspevkom, ten bol 1. 1. 1926 zrušený, zamestnancom sa nedostali žiadne náhrady.

⁶⁵ Koncom mesiaca september intervenovala v Prahe zvláštna deputácia organizácií nielen zo SR, ale i Podkarpatskej Rusi.

Na stránkach UPČ sa vyskytla aj politika, politici, ministri, periodikum informovalo o zmenách na rôznych pozíciách, úmrtí osobností z radov pedagógov, inšpektorov a i. Príkladom bol príspevok o programe prác nového ministra školstva a národnej osvety Emila Frankeho (1880–1939)⁶⁶ k roku 1936, kedy sa stal ministrom MŠaNO (6. minister, r. 1936–1938). Boli z viacerých oblastí, napr. pri národnom školstve šlo o to, aby sa školský rozhlas rozšíril o vysielanie pre maďarské a podkarpatskoruské školy, ktoré pripraví zvláštna komisia MŠaNO; mal v záujme zjednotenie všetkého národného školstva v ČSR, ktoré malo byť uskutočnené rozšírením niektorých školských zákonov pre Podkarpatskú Rus a ustálený by mal byť jednotný vyučovací poriadok. Pri osvete a umení sa uvádzalo, že v Košiciach alebo v Užhorode sa pripraví zriadenie Pamiatkového úradu. Pri cirkevných záležitostiach šlo napr. o udržanie aktuálneho modusu vivendi (skrz pápežskú bulu). Vyskytla sa tu aj otázka riešenia diecézy, oddelené časti mali byť samostatne spravované apoštolskými administrátormi, pokiaľ nebudú zriadené samostatné arcibiskupstvá na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Právomoc ostrihomského a jágerského arcibiskupa mala prestať platiť po vyhlásení pápežskej buly. V Podkarpatskej Rusi boli už systematizované ďalšie miesta pre pravoslávnych duchovných a i.⁶⁷

V rubrike zprávy sa vyskytla aj informácia o pedagogickej návšteve z Rumunska na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi koncom roka 1937, resp. pred vianočnými prázdninami. Niektoré školy navštívili členovia študijnej komisie rumunského ministerstva školstva, a to A. Demetrescu, gen. inšpektora učiteľských ústavov v Rumunsku, Z. Boreescu, inšpektora škôl v Bukurešti a E. Dragany, učiteľky a sekretárky v Satu Mare. Po návrate domov zaslali list na adresy škôl, ktoré navštívili. Zo správy vyplýva, že videli moderné budovy a miestnosti vybavené skvelým zariadením a najnovšími učebnými pomôckami; učiteľské

⁶⁶ Bol to český a čl. medzivojnový politik. Pôsobil aj vo vrchnej rade Národní a univesitní knihovny v Prahe. *Českoslovenko: Biografie 1*. Praha: Copyring By Státní tiskárna Praha, 1936–1938, F, 9.V.1936, Serie 1.; *Album representantů všech oborů veřejného života československého*. Praha: Josef Zeibrdlich, 1927, s. 941.

⁶⁷ -tr.: Program prác nového ministra školstva a národnej osvety dra Franke. In: UPČ, r. 4, č. 7, marec 1936, s. 422–423. Texty aj v inom kontexte, tieto údaje autor prevzal, dokladuje to sám (Podľa dennej tlače, najmä „Lidových novín.“).

a profesorské zbory dobre pripravené, dokonale oboznámené s vyučovacími a výchovnými metódami a vedomé si svojho vysokého poslania. Učebné výsledky považovali za neobvyklé krásne v školách mestských i dedinských. Boli v školách v Užhorode, Mukačeve, Košiciach – kde videli obrazy jeho veličenstva kráľa Karola II., následníka trónu Michala,⁶⁸ ozdobené kvetmi (čo ich dojalo až k slzám). Vypočuli si rumunskú hymnu spievanú žiakmi v preklade alebo v pôvodine so správnou výslovnosťou. V rámci škôl hovorili po rumunsky na obchodnej akadémii v Košiciach so skupinou žiakov, ktorá sa učila rumunčinu a počuli aj slová v rumunskom jazyku – v privítaní – ktoré predniesla žiačka Košickej jubil. meštianskej školy.⁶⁹

O kultúrnych alebo iných podujatiach sa UPČ zmieňuje ojedinele, so sledovanou problematikou korešponduje krátka správa o kultúrnom a spoločenskom živote – slávnosti národných piesní v Podkarpatskej Rusi z roku 1934,⁷⁰ pričom šlo o podujatie zrealizované v šk. r. 1932/33. „Deň národných piesní“ bol usporiadaný v Užhorode a v niektorých iných mestách Podkarpatskej Rusi. Celkovo sa podujatie vydarilo hlavne tam, kde sa spojilo niekoľko škôl k spoločnej oslave, podobné oslavy sa plánovali aj v ďalšom roku (asi v máji alebo júli 1934).

V školskom prostredí boli dôležité aj moderné technológie – komunikačné prostriedky, zavádzanie rozhlasu, telefónov, pričom na viaceré rádioprijímače UPČ uverejňovalo aj reklamu. Riaditeľstvo pôšt a telegrafov v Košiciach v roku 1934 informovalo o výške aktuálnych telefónnych poplatkoch podľa vzdialeností, pričom poukazovalo na fakt, že sú primerané. Napr. poplatok 2 Kč bol pre spojenie z Prešova s miestami: Sabinov, Tulčík, Veľký Šariš; za 3 Kč: napr. Gíraltove, Hanašovce nad Topľou, Kysak-Obišovce, Margecany, Pečovská Nová Ves;

⁶⁸ Ide o Karola II. Rumunského (1893–1953) – kráľ v rokoch 1930–1940 a o jeho syna Michala I. (1921–2017) – bol v rokoch 1927–1930 a 1940–1947 posledným rumunským kráľom z dynastie Hohenzollernovcov, následne abdikoval a emigroval. Bližšie https://cs.wikipedia.org/wiki/Michal_I._Rumunsk%C3%BD;

⁶⁹ Pedagogická návšteva z Rumunska na východnom Slovensku. In: UPČ, r. 6, č. 5, január 1938, s. 693–694.

⁷⁰ Slávnosť národných piesní v Podkarpatskej Rusi. In: UPČ, r. 2, č. 7, marec 1934, s. 156.

za 5 Kč: Bardejov, Gelnica, Krompachy, Levoča, Lipany, Košice, Sečovce, Smolník, Stropkov, Spišská Nová Ves, Vranov nad Topľou; za 7 Kč: napr. Poprad, Humenné, Kežmarok, Michalovce, Rožňava ale i Užhorod; za 9 Kč: Berehovo, Chust, Iršava, Kremnica, Liptovský Mikuláš, Lučenec, Mukačevo, Žilina, Ružomberok, Martin, Zvolen; za 12 Kč: Bratislava, Brno, Nitra, Zlín, Ostrava, Trenčín; atď. až po 20 Kč. Za hovory po 19. hod. sa znižovali poplatky o 40 %. Za hovor v dĺžke 3 minút sa dalo vybaviť veľa, telefón predstavoval dobrý prostriedok na rýchlu komunikáciu, a podľa riaditeľstva tak telefónne poplatky nie sú vysoké. Predplatné za telefónnu stanicu považovali za mierne, v Prešove bolo 700 Kč ročne, t. j. priemerne 1,90 Kč na jeden deň. Meno každého abonenta bolo uvedené zdarma v telefónnom zozname. Informácie o podmienkach zriadenia telefónnej stanice mal poskytovať každý poštový úrad s telefónnym prevozom, telegrafný stavebný úrad v Košiciach, Spišskej Novej Vsi, Rožňave, Užhorode a v Berehove alebo riaditeľstvo pôšt a telegrafov v Košiciach.⁷¹

Šírenie rozhlasu bolo priebežné – príspevok v rubrike správy zo septembra 1935 informoval o stave, krátkej štatistike. V januári 1934 bolo v ČSR 588 183 platiacich účastníkov rozhlasu, neplatiacich 3 715. V januári 1935 už šlo o 713 999 platiacich a 4 320 neplatiacich koncesionárov. Dominovali poslucháči v Čechách, šlo o počet 458 138 – smerom k východu republiky ich ubúdalo,⁷² a to Moravsko-Sliezsko 173 720; Slovensko 75 105; Podkarpatská Rus 7 041, no v daných počtoch nie je uvedené, koľko škôl malo rozhlasové prijímače.

Z dnešného ukrajinského prostredia je zaujímavá informácia o vynáleze označenom ako Argus z roku 1935. Pomocou tohto prístroja by mohli slepci čítať každú – aj obyčajnú knihu⁷³. Zostrojili ho na akadémii fyziky v Kyjeve. Je to vraj elektrooptický prístroj s mikroskopom a zvláštnym zariadením, ktorý na zvláštnej doske zväčšuje podľa potreby písmená, ktoré sa javia vypuklé, takže slepec môže pohodlne čítať hmatom ako u Brailovho písma. No k jeho reálnemu uplatneniu

⁷¹ Riaditeľstvo pôšt a telegrafov v KE. In: UPČ, r. 2, č. 6, február 1934, s. 142.

⁷² Ako sa šíri rozhlas. In: UPČ, r. 4, č. 1, september 1935, s. 342–343.

⁷³ Zaujímavosť/vynález: Argus. Prístroj, pomocou ktorého budú môcť slepci čítať každú knihu. In: UPČ, r. 3, č. 8, apríl 1935, s. 292.

nedošlo, hoci pod termínom Argus evidujeme v súčasnosti (ako sietnicovú protézu) bionické oko.⁷⁴

UPČ na svojich stránkach priebežne uverejňoval aj ponuku učebníc, školských pomôcok, cenín, tlačív a iných písomností (vzorov písomností, zošitov a i.) na praktické vyučovanie pre rôzne typy škôl. Ojedinelá, ba raritná je ponuka učebníc a školských pomôcok v národných – menšinových jazykoch ako maďarčina, nemčina a ruština. Najrozsiahlejšia aj najpestrejšia ponuka – cenník Štehrvho kníhkupectva je z r. 1933/34, pričom výpovednú hodnotu na sledovanú tému majú gramatiky, čítanky, dejepis, zemepis, kartografický materiál – mapy, matematika. Tu evidujeme aj samostatnú ponuku na učebnice pre školy s ruským vyučovacím jazykom (44 položiek), pričom však ide aj o učebnice, gramatiky (Szabó – Ruská gramatika; Vološin – Gramatika; Fedor – Naša rieč, metodická gramatika), azbuku, šlabikár (Vološin – Azbuka;⁷⁵ Konopášek – Azbuka; Kizák – Ruský bukvar;⁷⁶ M. Egrešský – Bukvar), prípadne šlo o niektorú kombináciu (Markuš – Révay: Bukvar a čítanka). Početnejšie sú zastúpené čítanky, medzi ktorými dominoval Vološin (Vološin – Čítanka II-III,⁷⁷ Čítanka IV-VII); Makuš a Révay (Markuš – Révay – Druga čítanka II. tr.; Otčina, čítanka III-IV. tr.; Žive slovo, čítanka pre V-VI.tr.; Žive slovo, čítanka pre VII-VIII.tr.), prípadne iní autori/ zostavovatelia (Zakalinský – Zora čítanka 2–3.; Morkovin – Naša

⁷⁴ Podolinský, Ján. Argus II – technológia vracia zrak a prináša aj otázky do budúcnosti. 15. marca 2022. Dostupné z: <https://blindrevue.sk/argus-ii-technologie-vracia-zrak-a-prinasa-aj-otazniky-do-buducnosti/> [cit. 2023-08-08]; Lekári (britskí) začali pacientom vymieňať bionické oči (2008), ide o metódu liečby straty zraku tých, ktorí trpia dedičnou degeneratívnou poruchou sietnice – retinitis pigmentosa. Bionické oko označené ako Argus II pracuje vďaka kamere, ktorá bezdrôtovou technológiou prenáša signál do ultratenkého elektronického prijímača a panela s elektródami. Tie sú implantované v oku a pripojené k sietnici. Pozri: Slepcom vrátia zrak. In: *Plus JEDEN DEŇ – Archív*. 24. apríl 2008. Dostupné z: <https://www1.pluska.sk/archiv/slepcom-vratia-zrak> [cit. 2023-08-08]. Informácia bola publikovaná aj v iných médiách.

⁷⁵ Možno ide o titul *Azbuka karpato-russkoho y cerkovno-slavjanskoho čtenija / sočynyl' Avhustyn' Iv. Vološin'*. 5. yzd. Užhorod: Unio, 1919. 112 s.

⁷⁶ Možno ide o *Bukvar dlja narodnych škol eparchiji prjaševskoj*. Sostavil Joann Kizak. Prjašev: Šter, 1921. 86, [2] s.

⁷⁷ Pod rímskymi číslicami sa označoval ročník, pre ktorý boli učebnice určené.

rječ; Fedor – Ruská čítanka), literatúra (Birčák – Literatura stremlinja). Vyskytla sa aj občianska náuka (Kocháň – Dejme a ich Hraždanská náuka), hudobná výchova (Zabava, zabavna kniha s nápevmi), dejepis ČSR (Födeleš: Historia republiky československej), ale osobitne aj Podkarpatskej Rusi (Kondratovič: Istorja Podkarpatskej Rusi; Földeš: Historia Podkarpatskej Rusi), náboženstvo – pričom katechizmus a Biblia boli najskôr v cyrilike (Mikita – Malý katechizm cyril.; Vološin – Malá biblia cyril.). Z oblasti prírodných vied sa vyskytla matematika (Kozák – Roček a ich Počtovnica I. trieda; Vološin – Náuka o číslach I–II tr., Náuka o číslach III. tr., Náuka o číslach IV. tr.; Kormoš – Počtovničná knižka II–III. šk. rok pre ľudové školy; Kozák – Roček a ich Počtovnica II–III trieda), fyzika (Vološin – Fyzika). V ponuke bola aj geografia – učebnice (Kizák – Petrášivič: Geogragia; Grígaši: Geografia republiky československej; Markuš: Nová Evropa, zemepis; Markuš: Ďalekým svetom, zemepis), ale aj mapy – šlo o ručné mapy (Ručná mapa čl. republiky, Ručná mapa Európy, Ručná mapa župy košickej), ich cena sa pohybovala okolo sumy 2–3 Kč. Pod azbučným textom sa uvádzala aj verzia v latinke (napr. autor – priezvisko, názov – incipit, príp. diel./zv.). Ako vidno, krstné mená autorov, miesto vydania, vydavateľ či rok pri ponuke kníh nebol uvedený. Spomedzi autorov učebníc dominoval Augustin Vološin (Vološin), a to aj z pohľadu ich tematického zamerania. Cena jednotlivých titulov sa pohybovala v sumách od 2 Kč (Mikita – Malý katechizmus) do 22,50 Kč (Žive slovo, čítanka pre VII–VIII. tr.). Niektoré ponúkané tituly boli výnimočne aj v rusínskom jazyku, príkladom je Fenčik – Rusinský spevník I. za 4,20 Kč, II. diel spevníka bol za 4,60 Kč.

Zaujímavý z tohto obdobia bol aj cenník učebných pomôcok: V I. okruhu šlo o výzdobu školy. Tu boli radené napríklad: Portréty vynikajúcich mužov a žien: prezident republiky, M. R. Štefánik, J. A. Komenský, P. O. Hviezdoslav, J. M. Hurban, S. H. Vajanský, J. Kollár, L. Štúr, V. Šrobár; z českého prostredia Alois Jirásek, Ján Žižka, Božena Němcová, Bedřich Smetana a v sledovanej problematike len Duchnovič⁷⁸ (12 Kč) – čiže primeranej hodnoty. V IV. okruhu šlo o zemepis a vlastivedu. Tu s pre-

⁷⁸ Alexander Duchnovič (1803–1865) – gréckokatolícky kňaz, spisovateľ, pedagóg, rusinský národný buditeľ pedagóg.

pojením na Podkarpatskú Rus možno teoreticky uvažovať pri mapách 1. ČSR. V rámci vlastivedných obrazov (od ceny 21, resp. 21,20–24,20 Kč) sa medzi nimi vyskytla Ukrajina – cca 7 jednotiek (jd.).

Pri ďalšej ponuke z roku 1933/34 šlo o ručné mapy a atlasy (cca 34 možností v ponuke) sa vyskytla ČSR, osobitne aj Mapa Slovenska a Podkarpatskej Rusi (za 3,60 Kč) a Dost: Mapa Podkarpatskej Rusi (30 Kč) – bola najdrahšia spomedzi ponúkaných. Nástenné mapy stáli oveľa viac (vyše 200 Kč). Pri príručkách na vyučovanie zeme-pisu (vlastiveda), ktorá mala podobne pestrú ponuku (cca 35 jd.), sa ceny produktov pohybovali od 1,60 Kč (Stredná Európa) do 300 Kč (napr. 200 Kč Pelikán – Všeobecný podrobný miestopis kraja Slovenského, 300 Kč Nástenná mapa země českéj). Medzi nimi evidujeme také tituly, ktoré by logicky mali obsahovať aj informácie k Podkarpatskej Rusi. V budúcnosti bude potrebné porovnať penzum informácií s dokumentami, ak sa fyzicky zachovali. Menovite tu možno zaradiť tituly ako Čaha: Slovensko a Podkarpatská Rus (3 Kč),⁷⁹ Čaha: Zeme-pisný prehľad všech štátů sveta (5 Kč),⁸⁰ Jenmė: Země čsl. republiky (5 Kč), Matoušek: Podkarpatská Rus (Země lidí) (19 Kč).⁸¹ Ako vidno, niektoré názvy titulov boli sčasti poslovenčené, sčasti zmenené.

Štehrvo kníhkupectvo a veľkoobchod s učebnými pomôckami v Prešove, resp. v rámci reklamy UPČ ponúkal do slovenských škôl aj iný tovar symboly slovenského i kresťanského ducha, ako výzdobu do škôl, ktoré mali aj didaktické a mravoučné zameranie (ako portréty osobností, drevené kríže, biblické obrazy, dejepisné obrazy, zástavy – slovenské, smútočné a i.). Na konci č. 4/1938 evidujeme v rámci ponuky a cenníkov aj portréty – podobizne osobností, no v sledovanej problematike sa vyskytol znovu len A. Duchnovič – farebný obraz (cena 30 Kč). Od neho boli drahšie (cca 40–60 Kč) aj iné farebné obrazy spravidla v čiernom ráme a pod sklom – ako A. Hlinka, E. Hácha, ge-

⁷⁹ Možno identifikovať ako ČAHA, Arnošt. *Slovensko a Podkarpatská Rus*. V Brně: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920. 46 s.

⁸⁰ Možno ide o ČAHA, Arnošt. *Zeměpisný přehled všech států na zeměkouli*. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1925.

⁸¹ Možno MATOUŠEK, Karel. *Podkarpatská Rus: (všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu)*. Sv. LV. Praha: Česká grafická unie, 1924. 250 s.

nerál M. R. Štefánik, Škultéty. J. Hollý).⁸² Popri obrazoch sa dala zakúpiť i štátna hymna Slovenská „Hej Slováci“ podlepená (12 Kč) a hymna „Podkarpatskej Ukrajiny“ (25 Kč).

Výskum učebníc (rámci reklamy – ponuky i praxe) nie je ukončený,⁸³ no v kontexte jazyka a výskytu textových ukážok hymien, najmä hymny Podkarpatskej Rusi, možno uviesť veľmi ojedinelý výskyt učebníc, resp. čítaniek, kde sa tieto texty nateraz zaradili. Podobne je to s ukážkami textov z ukrajinskej literatúry. Príkladom je *Čítanka pre tretiu triedu slovenských stredných škôl*. Praha 1921, zostavil ju Albert Pražák. Bola odobrená výnosom MŠaNO č. 32.417, 6./VI. 1920. Za Kč 27.50 i s prirážkou, ktorá obsahuje diela slovenskej a českej literatúry, svetová literatúra je zastúpená marginálne (7 ukážok a vyskytuje sa tu len raz ukrajinský autor označený ako Josyp Fedkovič (t. j. Osyp Jurij Fed'kovyč, 1834 – 1888) v preklade do češtiny *Píseň o Dobuši*. Preklad urobil Jaroslav Pokorný. Ide o tému zbojníckeho kapitána Dobuša.⁸⁴ František Heřmanský zostavil *Čítanku pre III. triedu slovenských stredných škôl*. Praha 1937. Vyšla podľa osnov z roku 1933, bola schválená vynesением MŠaNO zo dňa 19. októbra 1937, č. 137.544/37-II/1 ako učebnica pre stredné školy s vyučovacím jazykom československým. Obsahuje 147 textových ukážok (74 zo slovenskej a 51 českej literatúry). Práve tu sa vyskytla i hymna Podkarpatských Rusínov. Tá bola v praxi hraná nielen na území Podkarpatskej Rusi, ale aj v oblasti prešovského regiónu už od 20. rokov 20. storočia. Jej oficiálne zaradenie a používanie po štátnej hymne bolo však nariadením vlády riešené až v roku 1937.⁸⁵

Ak sa pozrieme na ponuku učebníc a jazykovú otázku na stránkach UPČ, je zaujímavý príspevok v rubrike správy výsledok učebnicového hlasovania na Podkarpatskej Rusi o vydaní úradnej správy o hlasovaní rodičov žiactva vo všetkých školských inšpektorátoch v Podkarpatskej Rusi, ktoré sa týkalo užívania učebníc na podkarpatskoruských ško-

⁸² UPČ, r. VII, č. 3, 1938 a č. 4, 1938, b. s. – koniec čísla.

⁸³ Nápomocné v tomto kontexte boli aj viaceré bibliografie, výročné správy škôl, knižné – ponukové katalógy, ako aj samotný Věstník Ministerstva školství a národní osvěty (Věstník MŠaNO), ktorý si vyžaduje ďalší výskum.

⁸⁴ NĚMCOVÁ, L. *Čítanky a učebnice slovenčiny 1. ČSR (vybrané aspekty)*, s. 57.

⁸⁵ NĚMCOVÁ, L. *Čítanky a učebnice slovenčiny 1. ČSR (vybrané aspekty)*, s. 57.

lách. Väčšina rodičov sa vyslovila (73 %) za po rusky písané učebnice Saboove – t. j. Jevgenija Sabova (1859–1934), gréckokatolíckeho kňaza, pedagóga, rusínskeho kultúrneho činiteľa, ktorý študoval v Užhorode, Mukačeve, ale aj na Slovensku (Prešov, Levoča).⁸⁶ Za maloruské učebnice Pankevičove bolo 26 % rodičov. V prípade tohto autora šlo o Ivana Paňkeviča (1887–1958), ukrajinského haličského emigranta, predstaviteľa ukrajinskej strany, etnografa a jazykovedca ukrajinskej orientácie.⁸⁷ Ďalej na základe správy vieme, že na 55 školách sa záujem rodičov neprejavil hlasovaním. V okolí Hrachova sa všetky hlasujúce školy vyslovili pre Paňkevičovu mluvnicu, v okrese Veľký Berezny získali oba smery polovicu škôl. Na iných miestach sa všade veľkou väčšinou vyslovili rodičia pre mluvnicu Saboovu.⁸⁸

V rámci knižnej ponuky učebných pomôcok a kníh menovite pre Podkarpatskú Rus sme zaregistrovali len niekoľko jednotlivín, ktoré sa aj bližšie predstavovali – obsah, zameranie a či sa pre školské prostredie odporúčala. Prípadne, ak bola schválená podľa nových osnov a MŠaNO, nachádzame, čím je zaujímavá – obsah, didaktické hľadisko. Prekvapivé je, že boli z oblasti prírodných vied – prírodopisu, jazyka a literatúry i zemepisu. Boli určené pre ľudové alebo meštianske školy s vyučovacím jazykom maďarským. Pri týchto učebniciach nie je uvedený ich rok vydania, je možné že vyšli oveľa skôr, ako v roku, kedy boli ponúkané. Zo staršieho výskumu vyplynulo, že UPČ ponúkal

⁸⁶ RUNDESOVÁ, Táňa. Jevgenij Sabov, gréckokatolícky kňaz, pedagóg a rusínsky kultúrny činiteľ. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/jevgenij-sabov-greckokatolicky-knaz-pedagog-a-rusinsky-kulturny-cinitel/> [cit. 2023-09-05]. Pôsobil ako profesor ruského jazyka na užhorodskom gymnáziu, napísal učebnice, gramatiky, dejiny rusínskej literatúry. Jeho „christomatija“ bola dlho využívaným zdrojom pre štúdium rusínskej literatúry.

⁸⁷ S ním evidujeme dodnes zachované práce ako PAŇKEVIČ, Ivan. *Hramatyka rus'koho jazyka : dlja molodšych kljas škôl serednich i horožans'kych*. Mukačevo: Deržavne vyd., Praha-Bratislava, 1922. 108, [4] s.; *Gramatika ruskogo jazyka : dlja molodšich kljas škôl serednich i gorožanskich*. 2. preprac. a dopl. vyd. Praha, Brno, Bratislava: Státní nakladatelství, 1927. 136 s.; *Gramatika ruskogo jazyka : dlja škôl serednich i gorožanskich*. 3. preprac. a dopl. vyd. Praha, Brno, Bratislava: Státní nakladatelství, 1936. 205 s.

⁸⁸ Výsledok učebnicového hlasovania na Podk. Rusi. In: UPČ, r. 6, č. 6, február 1938, s. 703.

viaceré tituly opakovane. Čiastočne s vyššie spomenutou reklamou – aspoň v rámci rezonovania mena – sa spájal len titul (v rámci ponuky Učebnice, pomôcky, knihy). *Azbuka pre I. postupný ročník podkarpatoruských ľudových škôl*.⁸⁹ Priradil sa k nej ako autor Augustín Vološin (1874–1945), t. j. podkarpatskoruský duchovný gréckokatolíckej cirkvi, učiteľ, politik, prezident Karpatskej Ukrajiny.⁹⁰ V čase vydania knihy bol v rámci knižnej reklamy uvedený ako riaditeľ učiteľského ústavu v Užhorode. Šlo už o 8. vydanie,⁹¹ resp. prepracované vydanie ruského abecedára za cenu 6 Kč. Podľa hodnotenia bolo toto vydanie ruského abecedára v duchu nových osnov, mohlo sa teda z neho vyučovať rôznymi metódami (okrem globálnej). Preberali sa paralelne tlačené i písané písmená, obrázky obľahčovali pamäť žiakov (pri každom písmene boli dva). Po obsahovej stránke bola prispôbená detskému veku a okoliu, t. j. dieťa nájde v takejto učebnici všetko to, čo okolo seba vidí, pozoruje v každodennom živote. Obsah učebnice vhodne spestrovali články a básničky, pričom ju robili aj zaujímavou. Okrem toho sa v nich nezabúdalo na pestovanie „štátne-výchovnej stránky“. Ilustrácie boli čisté, graficky prvotriedne vyhotovené, učebnica pôsobila vkusne. István Somogyi bol autorom /zostavovateľom učebnice *Természettan (Prírodospyt), pre 6. – 8. triedu ľudových škôl s maďarskou vyučovacou rečou na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*.⁹² Vyšla Nákladom Čsl. grafickej únie a. s. v Prahe (1933?), stála 10 Kč.⁹³ Napísaná bola podľa najnovších osnov a bola ilustrovaná. Charakterizovala sa ako vý-

⁸⁹ Najskôr ide o titul ktorý SNK eviduje ako VOLOŠYN, Avgustyn Ivanovyč. *Azbuka: dlja 1. post. r. Podkarpatoruskich narodnych škol. 8. pereroblene izd.* Praha, Prjašev: Čsl. Graf. Unia, 1937. 75, [1] s.

⁹⁰ Informácie prevzaté z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Augustin_Vološin; Bližšie aj POP, Ivan. Vološin Augustin. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-volosin-augustin/> [cit. 2023-09-05].

⁹¹ UPČ, r. 5, č. 1, september 1937, s. 632.

⁹² Najskôr reálne ide o SOMOGYI, István. *Természettan: a szlovenszkói és ruszinszkói magyar tannyelvű népiskolák 6.-8. osztályai számára / a legújabb tanterv alapján írta: Somogyi István : 199 szövegközti képpel.* Praha, Prešov: Čsl. Graf. Unia, 1933. 138 s.

⁹³ „no.“ Somogyi, István: *Természettan (Prírodospyt), pre 6-8. triedu ľudových škôl s maďarskou vyučovacou rečou na Slovensku a v Podk.Rusi.* In: UPČ, r. 1, č. 2, máj 1933, s. 28.

znamná školská príručka, hlavný bol jej základný metodický princíp: „budovať poznatky prírodospytné, na bezprostrednom pozorovaní žiakov a na priamych skúsenostiach, ktoré automaticky privádzajú žiaka, k samočinnosti.“ S daným autorom (uvedený ako Štefan Šomogyi) sa spájala aj *Természettan (Prírodospyt) pre jednoročné učebné kurzy pri meštianskych školách s maďarským vyučovacím jazykom na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*.⁹⁴ Titul obsahoval 82 obrázkov v texte (biely papier, ilustrácie vynikajú), bol viazaný za 16 Kč. Vyšiel nákladom Čsl. graf. Unie uč. spol. v Prahe a v Prešove.⁹⁵ Z pohľadu obsahu mala učebnica deväť častí: o chémii, opakovanie učiva, vedomostí, povinné časti k predmetu; poľnohospodársky priemysel, sila a pohyb; využitie prírodných vied premávka vo vzduchu, svetlo. Bola „slohovo“ pekne napísaná, vyhýbala sa cudzím výrazom, využíva všetky poznatky, ktoré žiaci vedeli zo skúseností. Použitá v nej bola opisná forma, obsah vyhovoval – zodpovedal požiadavkám na učebnicu.

Zemepis bol zastúpený kolektívnym dielom Hanus (najskôr Ladislav Hanus, 1890–1943) – Drástová – Kadlečík – Čižmár: *Pracovná kniha zemepisu, a to pre 6. – 8. postupný ročník ľudových škôl*.⁹⁶ Titul vyšiel nákladom Čsl. graf. Unie čsl. spol. Praha – Prešov. Graficky ju upravil Ladislav Sutnar, náčrty nakreslil J. Šarkán.⁹⁷ V rámci knižnej ponuky bola hodnotená ako dobrá zemepisná kniha, vydaná v 4 zôšitoch, rozdelená do pracovných jednotiek. Prvý zošit – Zem a bydlisko ľudí (2,20 Kč, obsahoval 4 práce). Druhý zošit – Slovensko a Podkarpats-

⁹⁴ Najskôr ide o SOMOGYI, István. *Természettan : a szlovenszkói és ruszinszkói magyar tannyelvű polgári iskolák egyéves tanfolyama számára / írta: Somogyi István: 82 szövegközti képpel.* Praha, Prešov: Csehszlov. Graf. Únió, 1937. 147 s.

⁹⁵ UPČ, r. 6, č. 8, apríl 1938, s. 745.

⁹⁶ Najskôr: Hanus, Drástová, Kadlečík, Čižmár: *Pracovná kniha zemepisu pre 6.-8. postupný ročník ľudových škôl Zem - bydlisko ľudí. 1 : s 29 obr. v texte.* Praha, Prešov: Čsl. Graf. Unia, 1937. 48 s.; *Pracovná kniha zemepisu pre 6.-8. postupný ročník ľudových škôl : s 23 obrázkami v texte. 2, Slovensko a Podkarpatská Rus.* Praha, Prešov: Československá Grafická Unia, 1937. 31 s.; *Pracovná kniha zemepisu: Krajina moravsko-sliezska. Pracovná kniha zemepisu pre 6.-8. postupný ročník ľudových škôl. 3 s 31 obr. v texte.* Praha, Prešov: Čsl. Graf. Unia, 1937. 36 s.; *Pracovná kniha zemepisu pre 6.-8. postupný ročník ľudových škôl : s 30 obrázkami v texte. 4, Krajina Česká.* Praha, Prešov: Československá Grafická Unia, 1937. 32 s.

⁹⁷ UPČ, r. 6, č. 7, marec 1938, s. 729.

ská Rus, pričom obsahoval tri práce, označené ako I. Československá republika – náš domov; II. Slovensko – poľnohospodárska krajina republiky; III. Podkarpatská Rus – krajina lesov a pastvín. V texte bolo zaradených 23 obrázkov a cena tohto zošita predstavovala 2 Kč. Tretí zošit tvorila Krajina Moravskosliezska (2 Kč., obsahovala 2 práce) a Štvrtý zošit – Krajina Česká (2 Kč, obsahovala 1 právu).

Ďalším titulom bola *Kertfalv, fonomimikai képes ábécés és olvasókönyv*⁹⁸ (*Záhradná dedina, obrazový šlabikár a čítanka*) pre ľudové školy s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Napísal ju učiteľ Samo Czabán (resp. Csabán Samu, 1878–1942). V texte boli radené obrázky (57), bola viazaná, predávala sa po 8 Kč. Aj ona vyšla nákladom Čsl. graf. Unie úč. spol., Praha – Prešov [1934]. Mala rozsah 123 strán.⁹⁹ Šlo o fonomimický šlabikár, ktorý bol hodnotený ako veľmi dobrý – pokrokový (obsah, technika), obrázky boli prispôbené maďarskej výslovnosti a graficky boli prvotriedne vyhotovené na papieri (pekný, biely). Čítanková časť obsahovala krátke články pestrého obsahu, milé detské básničky od známych maďarských starších básnikov. V šlabikári bola zaradená československá, ale i podkarpatskoruská národná hymna v maďarčine. Rovnako sa čitateľom dávala do pozornosti aj čítanka *A szeretet harmadik olvasókönyve (Tretia čítanka lásky) pre IV. – V. postup. ročník ľudových škôl ref. v.* (inde v texte ev. ref. vyznania) *s maďarskou vyučovacou rečou na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*¹⁰⁰ s rozsahom 404 strán. Z poverenia konventu reformovanej cirkvi na Slovensku a Podkarpatskej Rusi ju zostavil Alexander Nagy, bývalý profesor (čit. ústavu, cirk. učit. ref.). Ilustroval ju Gustáv Gerő, akademický maliar¹⁰¹ a jej cena – viazaný

⁹⁸ Najskôr ide o titul, ktorý vieme komparovať s fyzickým exemplárom podľa kis3g v SNK MT. *Kertfalv: fononimikai képes abécés- és olvasókönyv. A szlovenszköi és Podkarpatszkaruszi magyar tannyelvű népiskolák használatára : 57 szövegközti képpel / szerkesztette: Czabán Samu.* Praha, Prešov: Csehszlov. Graf. Únió, 1934. 123 s.

⁹⁹ UPČ, r. 3, č. 4, december 1934, s. 248.

¹⁰⁰ UPČ, r. 4, č. 5–6, január – február, 1936, s. 411.

¹⁰¹ Najskôr Gustáv Gerő (Gusztáv Gerő, 1889, Štiavnické Bane – 1979, Lučenec) – pedagóg, reštaurátor, maliar, dizajnér, krajinár. Pôsobil aj ako stredoškolský učiteľ na gymnáziách (Budapešť, Martin, Lučenec).

dokument predstavovala 26 Kč (pevná väzba, vkusná úprava). Vyšla nákladom Akademie v Bratislave (1935?).¹⁰² Autor čítanky do nej článku starostlivo vybral – delil ich do 4 skupín – podľa 4 ročných období, zaradil sem aj básne, lebo nimi sa čítanka oživovala. Boli v nej najmä maďarskí autori/básnici, ale bola tu zastúpená aj čl. vlastiveda dejepisnými článkami, povest'ami, zemepisnými pojednaniami. Slovenský politik, pedagóg, spisovateľ a novinár, bývalý minister MŠaNO Jozef Sivák (1886–1959)¹⁰³ a slovenský kartograf, pedagóg, autor učebníc občianskej náuky, zemepisu a dejepisu Martin Ježo (1880–1946)¹⁰⁴ sa spájajú s čítankou *Fecsék (Lastovička)*.¹⁰⁵ Bola to maďarská čítanka pre II. – III. ročník ľudových škôl na Slovensku a Podkarpatskej Rusi s maďarským vyučovacím jazykom. Šlo podľa reklamy o 2. opravené a rozšírené vydanie.¹⁰⁶ Vydaná bola podľa normálnych učebných osnov z roku 1934 a prepracoval ju Baranai Tóth Pál (riaditeľ meštianskej školy). Bola priebežne obohatená o obrázky a 1 obr. prílohu (ilustrácie sa pekne vynímajú na čistom bielom papieri), bola viazaná za 12 Kč. Vyšla nákladom Čsl. graf. Unie uč. spol. Praha – Prešov (1937?).¹⁰⁷ Zaradili do nej články, básničky v príručke rozdelené do jednotlivých mesiacov a prispôsobené k obdobiu, kedy sa v škole preberajú – mali poučný, zábavný charakter a boli prispôsobené mentalite žiakov na

¹⁰² Najskôr ide o titul *A szeretet harmadik olvasókönyve : a szlovenszkói és podkarpatskáruszi magyar tannyelvű református népiskolák IV. és V. évfolyamai számára / a szlovenszkói és podkarpatskaruszi református egyház egyetemes konventjének megbízásából szerkesztette: Nagy Sándor ; a rajzokat készítette: Gerő Gusztáv festőművész*. Bratislava: Academia, 1935. 404 s.

¹⁰³ *Slovenský biografický slovník. V. zv., R-Š*. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 269. ISBN 80-7090-216-7.

¹⁰⁴ *Slovenský biografický slovník. II. zv. E-J*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 559.

¹⁰⁵ Vydanie tejto učebnice evidujeme už v skôr u Štehra, a to *Fecsék : magyar olvasókönyv a szlovenszkói és ruszinszkói magyar tannyelvű elemi iskolák II.-III. osztálya számára / írta: Sivák József ; átnézte: Ježo Márton ; a fordításokat végezte: Frenyó Lajos ; a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület megbízásából átdolgozták és a magyar iskolákra alkalmazták: Banai Tóth Pál, Virsik János*. Prešov: Stehr, 1923. 176 s. Iné vydania učebnice evidujeme z roku 1925, 1929.

¹⁰⁶ UPČ, r. 5, č. 6, február, 1937, s. 551.

¹⁰⁷ UPČ, r. 5, č. 6, február 1937, s. 551.

tomto stupni škôl. Šlo o hodnotné články, najľahšie detské básničky s ušľachtilou tendenciou. Čítanka bola posúdená ako vhodná pre všetky druhy ľudových škôl, bola presiaknutá tolerantným nazeraním na svet, spoločnosť, národnosť a pod.; rozširovala znášanlivosť a dobro, usilovnosť.

Záver

Ako teda vidno, na stránkach Učiteľského pedagogického časopisu sa hoci menej, ale predsa len vyskytla aj problematika Podkarpatskej Rusi. Informácie, knižná ponuka, stav školstva (počty študentov), štatistiky boli často spojené aj so Slovenskom. Ich rozsah bol krátky, zameranie pestré, texty (príspevky) neboli nesignované. Zdroj – odkiaľ redakcia informácie prevzala ostával neuvedený. Budúci výskum bude potrebný aj kvôli ratifikácii niektorých informácií a niektorých merateľných ukazovateľov (vládne nariadenia, zákony, štatistiky a pod.). Je však potrebné uviesť, že periodikum bolo určené hlavne slovenskému recipientovi, a teda aj české prostredie (faktograficky) bolo zastúpené o čosi menej. Napriek tomu sledujeme snahu o univerzalizmus – recipient bol najmä učiteľ v 1. ČSR, s dôrazom na dnešné Slovensko – kvôli pedagogickej praxi, dostupnosti učebníc a základným informáciám v tom duchu, ako si mesačník pre aktuálne otázky národného školstva a národnej osvety predsavzal. Podkarpatská Rus bola vnímaná ako riadna súčasť 1. ČSR, nestretávame sa so žiadnou negativistickou alebo separatistickou interpretáciou.

Periodikum je dokladom existencie zaujímavého knižného prostredia – knižného trhu s učebnicami a učebnými pomôckami, spojeného s firmou Štehrvo kníhkupectvo, nakladateľstvo. Ponúkalo učebnice, učebné, školské, kancelárske pomôcky všetkého druhu nielen pre slovenské, ale aj pre podkarpatskoruské prostredie. Zameralo sa najmä na ľudové školy. Šlo o pomôcky k vzdelávaniu o Podkarpatskej Rusi, ale i pre Podkarpatskú Rus v slovenskom jazyku (vrátane kartografického materiálu). Pokiaľ šlo o učebnice, ktoré boli určené priamo do škôl na Podkarpatskej Rusi, tie – ktoré vieme nateraz doložiť, boli dominantne v maďarskom jazyku a určené spravidla pre ľudové (menej meštianske) školy. Boli spravidla vydané nákladom Československej grafickej Unie a. s. (úč. spol.) paralelne v Prahe a Prešove, ich distribúciu zabezpečovala prešovská firma (Štehrvo kníhkupectvo). Budúci

výskum umožní zamerat' sa práve na obsah učebníc, pričom je potrebné overiť ďalšie inojazyčné dokumenty/učebnice a ich cieľovú skupinu na Podkarpatskej Rusi.

**PODKARPATSKA RUS AND SCHOOLING
IN THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC ON THE PAGES
OF THE «TEACHER'S PEDAGOGICAL MAGAZINE»**

Marcela DOMENOVÁ (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article analyzes materials on the development of schooling in Podkarpatska Rus, published on the pages of the «Teacher's Pedagogical Journal», which was published in Slovakia in 1933–1938. Despite the fact that the magazine had pan-Slovak focus, there were also publications that highlighted some questions in the field of education in Podkarpatska Rus: various short notes on the state of schooling in the region, about events that took place in the field of education, advertising proposals for pedagogical publications, as well as statistical data, which were often submitted in comparative section with data from other regions of the Czechoslovak Republic.*

Keywords: *Podkarpatska Rus, Czechoslovak Republic, «Teacher's Pedagogical magazine», school education.*

VZNIK PODKARPATSKÝCH HLASOV (1925–1926) AKO TLAČOVÉHO ORGÁNU ČESHOV NA PODKARPATSKEJ RUSI¹

Ján DŽUJKO (Prešov, Slovensko)²

Джуйко Ян. Заснування газети «Podkarpatské hlasy» (1925–1926) як друкованого органу чехів на Підкарпатській Русі; 11 сторінок; мова словацька.

Резюме. У статті простежується процес заснування тижневика «Podkarpatské hlasy», який став одним із найбільш популярних чеськомовних друкованих періодичних видань на Підкарпатській Русі. Матеріали, які тут публікувалися, торкалися передусім сфери освіти та навчання. Висвітлювалися також проблеми діяльності жандармів, фінансової варті, службовців державної пошти тощо. Хоча видавці часопису переконували, що він не покликаний підтримувати інтереси чехів у Підкарпатській Русі задля того, щоб продемонструвати їхню перевагу над місцевим населенням, з окремих дописів було очевидно, що насправді так воно й було. Насамперед це стосувалося освіти, культури, політичного та економічного розвитку краю. Автори кількох публікацій відкрито писали про русинів як відсталих, неписьменних і некультурних.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, «Podkarpatské hlasy», Франтішек Свойше.

Začiatkom 20-tych rokov 20. storočia začali na Podkarpatskej Rusi vznikať prvé periodiká vychádzajúce v českom jazyku. Mnohé sa otvo-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0111/21 Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo (1919–1939).

² Džujko Ján, PhDr., PhD.; Inštitút histórie FF PU v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín.

Джуйко Ян, доктор філософії; Інститут історії, Пряшівський університет у Пряшеві, філософський факультет; кафедра нової й новітньої історії Словаччини.

rene hlásili k jednotlivým stranám vtedajšieho politického spektra v Československej republike, iné sa snažili byť nezávislé a politicky nestranné. Boli to napr.: Podkarpatské listy (1921–1922), Podkarpatská Rus (1921), Karpatská Rus (1921) Karpatoruský pokrok (1924), Podkarpatské noviny (1924), Karpatský davos (1925).

Ďalším periodikom, ktoré začalo vychádzať na periférii krajiny, boli Podkarpatské hlasy. Prvýkrát vyšli 3. januára 1925 v Užhorode s podtitulom *Neodvislý týdeník, hající záujmy českého živlu na Podk. Rusi a vých. Slovensku*. Týždenník bol písaný v českom jazyku. Zo začiatku sa tlačil na 2–4 stranách v Kníhtlačiarňi Křivánek a Miravčik v Užhorode. Cena periodika bola 65 halierov. Majiteľom, vydavateľom a zodpovedným redaktorom periodika sa stal František Svojshe.³ Športovú časť novín viedol Václav Prášek a humoristický kútik Gustav Vaněk.

Za vydávaním Podkarpatských hlasov stál od začiatku bývalý četník s kontroverznou kariérou František Svojshe. Už počas pôsobenia v četníckom zbore sa realizoval aj ako novinár a pôsobil v Československej tlačovej kancelárii. V rokoch 1925–1928 viedol dokonca protokol odbočky Československej tlačovej kancelárie. Bol tiež autorom niekoľkých brožúr a prispieval do Četníckeho obzoru.⁴

V novinách sa postupne v prvých mesiacoch existencie periodika sformovali tieto pravidelné rubriky: Denní správy, Národní hospodář, Skauting, Sokolská hlídka, Sport, Turistika, Zemědělská hlídka, Zprávy.

Už v úvodníku prvého čísla koncipovali Podkarpatské hlasy svoj program zameraný na podporu Čechov žijúcich na Podkarpatskej Rusi. Pomery na východe krajiny totiž dospeli až tak ďaleko, že bolo potreb-

³ Svojshe, František (1884–1935) četník, novinár. Svoju službu v bezpečnostných zložkách začal pri pešom pluku 59, odkiaľ následne prešiel k četníctvu. Neskôr pôsobil v Zadare, Štýrskom Hradci a potom vstúpil do československých služieb a bol poslaný na Slovensko. V roku 1924 bol kvôli problémom so zákonom postavený mimo službu. Práve v tomto období začal pôsobiť v ČTK. V roku 1925 založil periodikum Podkarpatské hlasy. To však už v roku 1928 v dôsledku ďalších problémov so zákonom, predal. Blížšie HUBENÝ, David. František Svojshe četník – novinář – kriminálník. In *Dejiny*, 2022, č. 1, s. 64–83. ISSN 1337-0707.

⁴ HUBENÝ, David: František Svojshe četník – novinář – kriminálník. In *Dejiny*, 2022, č. 1, s. 64–83. ISSN 1337-0707.

né, aby Česi začali myslieť aj sami na seba. Nebolo správne uplatňovať na periférii republiky smery a idey cudzie tunajšiemu obyvateľstvu, pretože sa tým poškodzovali len ich záujmy a prirodzený vývoj, orientovaný na západ. Bolo potrebné zdôrazňovať českú národnú identitu, požadovať české školy, kultúrne inštitúcie a podporovať svojich obchodníkov či živnostníkov, pôsobiacich v tomto regióne. Česi tu žili v značnom počte a boli kultúrne i morálne vyspelejšími. Museli si uvedomiť, že sú na východe republiky doma a nesmeli sa považovať za cudzincov. Žili vo vlastnom štáte a bolo smutné, ak niekto, kto prišiel na Podkarpatskú Rus z Haliče či Maďarska, im nadával do privandrovalcov. Česi sa tu zaslúžili o vybudovanie administratívy, české četníctvo a polícia upevnili verejnú bezpečnosť a obetavé úradníctvo ukončilo obdobie chaosu. Živnostníci aj robotníci zas zaviedli lepšie pracovné metódy i postupy. Napriek tomu štát zabúdala na ich základné ľudské potreby, a kultúrne požiadavky. Česi chceli na Podkarpatskej Rusi spolupracovať so všetkými ľuďmi bez ohľadu na ich národnosť. Rozdeľovať obyvateľstvo na slovanské a neslovanské bolo chybou. Kritérium prípadného delenia občanov teda nemala byť národnosť, rasa či náboženstvo, ale to, či je dotyčný človek priateľom alebo nepriateľom československého štátu. Československej republike lojálny Maďar alebo žid žijúci na Podkarpatskej Rusi bol lepší ako horthyovsky zmýšľajúci Slováčok alebo Rusín, o ktorého slovanstve nikto nič pred niekoľkými rokmi nevedel. Česi už nechceli byť len tými, ktorí boli využívaní a považovaní na Podkarpatskej Rusi za občanov druhej kategórie. K tomuto cieľu malo prispieť aj vydávanie samotného týždenníka, ktorý sa mal stať priestorom, kde sa budú hájiť ich záujmy.⁵

Redakcia a administrácia periodika dúfala, že Podkarpatské hlasy nepostihne podobný osud ako 6 predchádzajúcich periodík, ktoré vychádzali v češtine v tomto regióne pred nimi. Verili v lepšiu budúcnosť, už len preto, aby vyvrátili skutočnosť, že Česi boli dovtedy považovaní v tomto smere za pasívnych, nehlásiacich sa a nebojujúcich za svoje práva.⁶ Týždenník mal podľa nej aj nepriateľov. Zo začiatku v samotnej

⁵ Náš směr. In *Podkarpatské hlasy*, 3. január 1925, roč. I, č. 1, s. 1.

⁶ Z redakce a administrace. In *Podkarpatské hlasy*, 10. január 1925, roč. I, č. 2, s. 3.

Prahe, kde bol týždenník vnímaný ako fašistické periodikum. Pozornosť mu však adresovala aj ľudácka a komunistická tlač na Slovensku. Na Podkarpatskej Rusi na periodikum útočila maďarská, haličská a „kurtyakovská tlač“.⁷

Podkarpatské hlasy označili v jednom z úvodníkov aj najväčších nepriateľov Čechov na Podkarpatskej Rusi. Dovolili si ich pomenovať preto, lebo v polovici dvadsiatych rokov 20. storočia tu pomaly ustúpil chaos. Česi sa triezvo mohli pozrieť na tunajšie pomery a vyvodiť z toho isté dôsledky. Prvým nepriateľom bola podľa týždenníka domáca inteligencia. V rámci nej existovala istá jej časť, ktorá oceňovala prínos Čechov, avšak bolo jej veľmi málo. Pre inteligenciu na Podkarpatskej Rusi boli Česi neprijateľní, nakoľko kultúrou a morálkou ich prevyšovali, nemohli sa preto presadiť v spoločenskom, politickom i hospodárskom živote tak, ako by tomu bolo, ak by tu Česi neboli. Veľmi kriticky autor článku ďalej pokračoval: „V kráľovstve slepých jednookí sú kráľmi, na Podkarpatskej Rusi však pre úroveň kráľa stačilo mať štvrt' oka.“⁸ Navyše celá kampaň smerujúca k autonómii Podkarpatskej Rusi pochádzala nie z vôle obyvateľstva, ale práve z časti takejto inteligencie. Druhým nepriateľom Čechov boli kultúrne pomery. Podľa novín nebolo v Európe takej nekultúrnej oblasti, akou bola Podkarpatská Rus. Absentovalo tu divadlo, čítareň, knižnica. Práca v oblasti kultúry a osvety sa však od nich vyžadovala. Tretím nepriateľom boli samotní Česi tvrdiaci, že ich prácu oceňujú aj Rusíni, Židia či Maďari, takto oceňovali samých seba, avšak reálne im Rusíni, Maďari i Židia kládli prekážky v ich práci, v spoločnosti chýbala spolupatričnosť a porozumenie.⁹

Príspevky tohto typu spôsobili to, že vo verejnosti sa šíril názor, že za vydávaním periodika stojí československá vláda, prípadne pobočka Československej tlačovej kancelárie v Užhorode. Napriek tomu zarezovali požiadavky, majúce zastaviť vydávanie periodika, usilujúceho sa brániť záujmy Čechov na Podkarpatskej Rusi. Podľa redakcie aj Česi, pracujúci v štátnej službe, mali svoje občianske práva a mimo pracov-

⁷ Z redakcie a administrácie. In *Podkarpatské hlasy*, 6. jún 1925, roč. I, č. 45, s. 3.

⁸ Naši největší nepřátelé. In *Podkarpatské hlasy*, 10. január 1925, roč. I, č. 2, s. 1.

⁹ Naši největší nepřátelé. In *Podkarpatské hlasy*, 10. január 1925, roč. I, č. 2, s. 1.

nú dobu mohli vykonávať akúkoľvek mimoúradnú činnosť, ktorá nebola v konflikte so žiadnymi zákonmi a predpismi. Takouto činnosťou bola aj žurnalistika či angažovanosť sa v tej ktorej politickej strane.¹⁰

Už po niekoľkých mesiacoch svojej existencie písali Podkarpatské hlasy o svojom úspechu. Rozširované a čítané neboli len na Podkarpatskej Rusi, ale údajne aj v Čechách. Svedčilo o tom najmä to, že aj celorepubliková tlač preberala z periodika informácie publikované na jeho stránkach. Ich význam spočíval predovšetkým v tom, že realistiky vnímali a popisovali to, čo bolo pre tento región potrebné. Hlavnou úlohou bola hospodárska práca a výchova, následne rozvoj kultúrneho života. To chcelo periodikum aj podporovať. O národnostnej problematike a jazykovej otázke malo rozhodnúť samotné tu žijúce obyvateľstvo. Čechom sa vytýkal údajne nedostatok sebavedomia, preto práve Podkarpatské hlasy sa chceli stať tým faktorom, ktorý toto sebavedomie Čechom na Podkarpatskej Rusi dodá.¹¹

Podkarpatské hlasy kritizovali aj československú vládu, ktorá sa podľa nich k exponovaným Čechom na Podkarpatskej Rusi správala „macošsky“. Prosby tu žijúcich Čechov ostávali nevypočuté a ich potreby nenaplnené. Išlo predovšetkým o hmotné, sociálne, ale aj kultúrne potreby. Tento nezáujem Prahy o Čechov na Podkarpatskej Rusi sa dal prekonať len vďaka tomu, že Česi si pomôžu navzájom sami. Predpokladom tejto svojpomoci mala byť svornosť. Tá mala prispieť k rozvoju spoločenského a kultúrneho života a zabrániť roztrieštenosti Čechov.¹²

Z obsahovej stránky sa periodikum venovalo aktuálnemu politickému, hospodárskemu i spoločenskému daniu na Podkarpatskej Rusi. Dominovali najmä príspevky zaoberajúce sa postavením tu žijúcich Čechov. V prvých mesiacoch po vzniku periodika to bola najmä masívna kampaň za vznik a rozvoj českého školstva v tejto časti republiky.

Práve zodpovedný redaktor Podkarpatských hlasov František Svojshe napísal jeden z prvých príspevkov, ktoré sa zaoberali touto proble-

¹⁰ Čech na Podkarpatskej Rusi – bez práv! In *Podkarpatské hlasy*, 17. január 1925, roč. I, č. 3, s. 2.

¹¹ ŠÍMEK, Fr. Několik slov o „Podkarp. Hlasech“. In *Podkarpatské hlasy*, 9. jún 1925, roč. I, č. 46, s. 1.

¹² Nový rok. In *Podkarpatské hlasy*, 9. január 1926, roč. II, č. 1, s. 1.

matikou. Autor článku požadoval české školy pre české deti, pretože tu prítomní Česi nemali dostatok finančných prostriedkov na to, aby posielali svoje deti do českých škôl v Čechách alebo na Morave. Do rusínskych škôl ich posielali nechceli, pretože úroveň vzdelávania a výchovy tam bola veľmi nízka a rodičia nechceli, aby ich deti v tomto smere zaostávali, resp. po vzdelanostnej a vedomostnej stránke zakrpateli. Periodiká vychádzajúce v Prahe vnímali túto požiadavku o českú školu ako prejav, ktorý mohol byť zo strany obyvateľstva žijúceho na Podkarpatskej Rusi vnímaný ako proces počesťovania. Pražskej tlači preto František Svojše odporúčal, aby zástancovia tejto myšlienky dali svoje deti do škôl na Podkarpatskej Rusi ak z nich chcú mať „duševní kretény.“¹³ Zdôraznil tiež, že Česi nechceli nikoho počesťovať len umožniť pre české deti na Podkarpatskej Rusi vzdelanie v českej škole, ktorá mala byť samozrejme dostupná aj pre deti ostatných národností, pokiaľ sa ich rodičia dobrovoľne rozhodli, že ich tam zapíšu. Na druhej strane by ale česká škola bola ideálna najmä pre Rusínov, pretože by jej absolventi mali lepšiu perspektívu do budúcnosti a pomohlo by to tiež odstrániť jazykový chaos, ktorý vládol na Podkarpatskej Rusi.¹⁴ Pozitívne tak noviny písali o aktivitách Čechov v Mukačeve, ktorým sa pre české deti a českú školu podarilo získať vlastnú budovu. To malo byť príkladom aj pre ďalších Čechov na Podkarpatskej Rusi. Noviny odsudzovali napríklad tendencie, ktoré vládli na Slovensku, kde Česi posielali svoje deti do slovenských škôl. Česká škola na Podkarpatskej Rusi bola totiž priestorom kde panoval „*duch všeslovanství, lásky a smířlivosti*“.¹⁵ Dôležitý bol aj záujem rusínskych, maďarských a židovských detí, ktoré sa chceli do tejto školy zapísať – 150 žiadostí však bolo z dôvodu nedostatku miesta zamietnutých.¹⁶ Tento, z pohľadu periodika, pozitívny príklad mal

¹³ SVOJŠE, F. Česká škola na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 7. február 1925, roč. I, č. 6, s. 1.

¹⁴ SVOJŠE, F. Česká škola na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 7. február 1925, roč. I, č. 6, s. 1.

¹⁵ Slavnost všech Čechů Podkarpatské Rusi. Z redakce a administrace. In *Podkarpatské hlasy*, 11. jún 1925, roč. I, č. 47, s. 1.

¹⁶ Slavnost všech Čechů Podkarpatské Rusi. Z redakce a administrace. In *Podkarpatské hlasy*, 11. jún 1925, roč. I, č. 47, s. 1.

povzbudiť Čechov žijúcich v ďalších mestách na Podkarpatskej Rusi, aby boli v tomto smere aktívni.

Positívne vnímali Podkarpatské hlasy situáciu v Užhorode. V roku 1924 tam vzniklo Družstvo pre vybudovanie českých škôl a internátu v meste, avšak napredovalo veľmi pomaly. Jeho úlohou bolo vybudovať národné školy, t. j. obecné školy a meštianske školy, urýchliť osamostatnenie českého reálneho gymnázia a vybudovať internáty pre študentov týchto škôl. Pomôcť mohol a mal predovšetkým štát, ten však na deti a rodiny svojich exponovaných českých zamestnancov zabudol. Štát mal jednoznačne podporiť na Podkarpatskej Rusi vznik českých škôl, ktoré v neposlednom rade mohli byť príkladom vzorných a kvalitných škôl aj pre rusínske školy.¹⁷ Podobne v Chuste vznikol v roku 1921 školský výbor tu žijúcich Čechov, ktorý si dal za úlohu otvoriť českú školu vo vlastnej budove. Otvorenie jednotriednej školy bolo úspešné, avšak chýbala budova. Podarilo sa im však zrekonštruovať a opraviť starý chliev, situovaný pri starej rusínskej škole, svojpomocne za pomoci zbierok medzi Čechmi a úveru z istej súkromnej banky. Postupne však získali pozemok a snažili sa postaviť vlastnú budovu.¹⁸

Podkarpatské hlasy požadovali aj vybudovanie obchodnej školy v Užhorode. Predovšetkým na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi bol dostatok českých žiakov, ktorí by mohli pokračovať v štúdiu na škole tohto typu, predovšetkým preto, že tu pretrvávajúce hospodárske pomery, vyžadovali absolventov venujúcich sa podnikaniu, obchodu, priemyslu či živnostiam. Na Podkarpatskej Rusi bolo údajne 300 českých obchodných a živnostenských podnikov, akútne vyhládávajúcich absolventov z českých škôl.¹⁹

V Užhorode sa konalo aj protestné zhromaždenie rodičov českých a slovenských detí, požadujúce vlastnú budovu pre českých a slovenských žiakov navštevujúcich meštiansku školu. Žiadali tiež zrušenie po-

¹⁷ ČАР, М. České školství na P. Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 20. jún 1925, roč. I, č. 51, s. 1.

¹⁸ Naša česká menšina v Huste. In *Podkarpatské hlasy*, 27. jún 1925, roč. I, č. 54, s. 4.

¹⁹ Nutnost české obchodní školy v Užhorodě. In *Podkarpatské hlasy*, 14. jún 1925, roč. I, č. 61, s. 2.

obedňajšieho vyučovania, pretože niektoré dochádzajúce deti prichádzali domov až okolo polnoci. Bolo tiež nemožné, aby sa 350 žiakov učilo v piatich miestnostiach. Rodičia poslali protestný telegram ministerstvu školstva, prijali tiež rezolúciu a vyslali delegáciu k viceguvernérovi. Ak sa našla budova pre rusínsko-maďarskú meštiansku školu, musela sa nájsť aj pre československú, tvrdili a žiadali Podkarpatské hlasy.²⁰

Počet českých škôl na Podkarpatskej Rusi by sa musel zdvojnásobiť, ak by mali byť uspokojené potreby tu žijúcich Čechov. Niektorí sa odhodlali poslať aj za cenu toho, že živoria, svoje deti do českých škôl v Čechách. Nemohli tak ale urobiť všetci. Preto sa Česi museli neustále dožadovať toho, aby vznikali ďalšie české školy a v každom väčšom meste aj internáty.²¹ Podkarpatské hlasy písali v roku 1925 až o kríze českého školstva na Podkarpatskej Rusi. Počet rodín, prisťahovaných na Podkarpatskú Rus, stúpал a zvyšoval sa tak aj počet českých detí. Počet škôl sa však nezvyšoval. Zrušený bol český školský inšpektorát, česká meštianska škola v Užhorode mala každú triedu v inej časti mesta, česká škola v Perečíne mala byť kvôli havarijnému stavu budovy zrušená, v Chuste chýbali učitelia. Podľa periodika tak nedošlo k pozitívnemu rozvoju a smerovaniu českého školstva na Podkarpatskej Rusi, ale práve naopak aj k úpadku toho, čo sa tam dovtedy podarilo vybudovať.²² Noviny písali vyslovene až o českej biede na Podkarpatskej Rusi. Išlo najmä o učiteľov, ktorí nemali finančné prostriedky, ale ani možnosti na to, aby si zabezpečili kvalitné ubytovanie či ošatenie. Chýbali knižnice, čítárne a učebné pomôcky. Absentoval kultúrny život.²³ Noviny publikovali aj rezolúciu Jednoty učiteľstva meštianskych škôl na Podkarpatskej Rusi. Týkala sa práve platových podmienok pedagógov. Požadovali napr.: „*rovnocennosť so zamestnancami a úradníctvom rovnocenného vzdelania, učiteľ nemal vyučovať*

²⁰ Jak je na Podkarp. Rusi postarano o české děti. In *Podkarpatské hlasy*, 12. december 1925, roč. I, č. 112, s. 1.

²¹ Na P. Rusi je nedostatok českých škol. In *Podkarpatské hlasy*, 6. august 1925, roč. I, č. 71, s. 1.-2.

²² Krise českého školství na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 10. september 1925, roč. I, č. 86, s. 1.

²³ Nezapomínejme na sebe. In *Podkarpatské hlasy*, 30. september 1925, roč. I, č. 94, s. 1.

*nad počet predpísaných hodín, odmena za nadpočetné hodiny mala byť upravená vládnyim nariadením a nemala byť zahrnutá do zákona*²⁴.

Aj v roku 1926 sa Podkarpatské hlasy zaoberali problematikou a stavom českých škôl na Podkarpatskej Rusi. Práve tento rok sa mal stať rokom usilovnej práce smerujúcej k rozvoju českého školstva. Jeho predpokladom a základom sa malo stať založenie Podkarpatoruské matice školské, ktorá mala prispieť k tomu, že českí žiaci nebudú študovať v nedôstojných podmienkach.²⁵ Napokon Podkarpatoruská pobočka Národnej rady československej dala podnet k tomu, aby bol v Užhorode zriadený odbor Ústrednej matice školskej. Podľa periodika tak bolo vhodné, aby sa všetci tu žijúci Česi prihlásili do tohto odboru. Podľa prípravného výboru sa to týkalo nielen rodičov, ale aj slobodných a bezdetných Čechov. Zaplatiť mali aspoň minimálny ročný príspevok vo výške 5 Kč.²⁶ Ustanovujúca valná schôdza odboru Ústrednej matice školskej, konaná 1. októbra 1926, bola považovaná za významný historický medzník, predpokladajúci spojenie všetkých Čechov žijúcich na Podkarpatskej Rusi s cieľom zachovať ich národnú identitu bez rozdielu politickej a konfesionalnej príslušnosti.²⁷ Odbor sa mal stať organizáciou, ktorá bude chrániť potreby českých učiteľov a pomáhať im v ich práci. Popri tom mal však byť aj hovorcom, tlmočiacim ich požiadavky na kompetentných miestach, predovšetkým v Prahe. Zároveň bolo zdôraznené, že jeho úlohou nebolo v žiadnom prípade odnárodňovať deti iných národností, ale práve naopak prispieť k tomu, aby české deti neboli v cudzích školách odnárodňované. Následne bolo na schôdzi zvolené predsedníctvo odboru na čele s predsedom generálom Levom Prchalom²⁸ a 36 dôverníkov pre jednotlivé obce. Pozitívne

²⁴ Resoluce Jendnoty učitelstva měštanských škol na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 17. november 1925, roč. I, č. 114, s. 1.

²⁵ Nový rok. In *Podkarpatské hlasy*, 9. január 1926, roč. II, č. 1, s. 1.

²⁶ Založení odboru Ústřední Matice školské v Užhorode. In *Podkarpatské hlasy*, 24. júl 1926, roč. II, č. 84, s. 1.

²⁷ Jen nedlouhá lhůta jedného týdne ... In *Podkarpatské hlasy*, 23. september 1926, roč. II, č. 110, s. 1.

²⁸ Prchala, Lev (1892–1963) profesionálny vojak, minister. Po štúdiu na právnickej fakulte Viedenskej univerzity v Prahe študoval na Vysokej škole válečnej v Paríži. Jeho hodnostný postup od majora légii v roku 1918 sa skončil v roku 1936

sa vnímala skutočnosť, že na schôdzi sa zúčastnili aj Slováci, čo podľa noviniek poukazovalo na skutočnosť, že vzťah Čechov a Slovákov na Podkarpatskej Rusi sa vyvíjal ináč ako na Slovensku.²⁹

Napriek tomuto pozitívnemu smerovaniu v rozvoji českého školstva na Podkarpatskej Rusi noviny naďalej informovali o nepriaznivých pomeroch českých škôl v niektorých oblastiach Podkarpatskej Rusi. Už začiatkom roka 1926 informovali o zlej situácii v obci Tiačëva. Českí štátni zamestnanci boli nútení posielat' svoje deti do židovskej školy a sledovat', ako ich deti duševne stagnujú v prostredí školy, nedosahujúce ani priemernú úroveň škôl v republike. Okrem židovskej školy tu bola aj maďarská rímsko-katolícka škola, ktorú navštevovalo len niekoľko žiakov. Rodičia tak založili spolok pre postavenie českej školy v Tiačëvë. Požadovali zriadenie obecnej školy s vyučovacím jazykom českým, a to už so začiatkom v školskom roku 1926/1927. Hlavným dôvodom bol vysoký počet českých detí, s predpokladom postupného zvyšovania. Po finančnej stránke sa spolok snažil získať za týmto účelom peniaze prostredníctvom členských poplatkov rodičov, ale aj organizovaním rozličných zbierok a kultúrnych podujatí.³⁰ Napokon noviny poukázali aj na zlé pomery, ktorými prechádzala v Užhorode česká štátna obecná škola. Tá začínala v roku 1920 ako pobočka pri slovenskej škole a v priebehu piatich rokov zmenila 5 krát svoje priestory, pretože boli nedôstojné a nevhodné na vyučovanie a napokon vôbec nezodpovedali základným hygienickým predpisom.³¹ Napokon sa redakcia snažila pomôcť rozvoju českého školstva na Podkarpatskej Rusi aj tým, že tu fungujúcim školám, ktoré o to prejavili záujem, zaslala celý ročník svojho periodika zdarma.³²

hodnosťou armádny generál. Bližšie MASKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918–1992*. Banská Bystrica: HWSK, 2012, s. 485. ISBN 978-80-970941-0-2.

²⁹ Ustanovujúci valná hromada odboru Ú. M. Š. v Užhorode. In *Podkarpatské hlasy*, 5. október 1926, roč. II, č. 110, s. 1–2.

³⁰ PROKOP, Miler. O štátní českou školu v Tiačëvë. In *Podkarpatské hlasy*, 16. február 1926, roč. II, č. 19, s. 2.

³¹ J. P. Odyssea české školy na Podk. Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 1. máj 1926, roč. II, č. 50, s. 1.

³² Z redakce a administrace. In *Podkarpatské hlasy*, 9. január 1926, roč. II, č. 1, s. 2.

Popri problematike českého školstva a postavenia učiteľov sa dominantnejšie Podkarpatské hlasy venovali aj četníkom či úradníkom, pracujúcim v rozličných štátnych inštitúciách a úradoch.

Priaznivé podmienky na Podkarpatskej Rusi nemali ani četníci. Napriek riziku svojho povolania boli finančne nedocenení. Navzdory tomu plnili svoje povinnosti zvlášť na Podkarpatskej Rusi, kde popri kriminalite prevládala vo veľkej miere aj neúcta k zákonom zo strany tu žijúceho obyvateľstva, ktoré nechápalo dôležitosť zabezpečenia verejného poriadku. Popri spomínanom finančnom podhodnotení, problém bol, tak ako u ostatných štátnych zamestnancov, s ubytovaním a ošatením. Podkarpatské hlasy deklarovali, že na svojich stránkach budú požiadavky četníctva podporovať.³³ Od četníkov, nachádzajúcich sa vo finančnej tiesni, totiž nemohol nikto očakávať, že ich služba sa bude dlhodobo nachádzať na požadovanej úrovni. Mnohí z nich boli aj zadlžení a bolo zrejmé a evidentné, že životné podmienky na Podkarpatskej Rusi boli najhoršie v celej republike. Drahé tu bolo ubytovanie, potraviny, pitná voda nebola samozrejmosťou.³⁴ Sporadicky noviny poukazovali aj na niektoré komplikované konfliktné situácie, ku ktorým dochádzalo medzi četníkmi a tunajším obyvateľstvom.³⁵

Štátni úradníci pracovali na Podkarpatskej Rusi v ťažkých podmienkach, neporovnateľných s podmienkami v Českých krajinách. V prvom rade museli zápasit' s negramotnosťou tunajšieho ľudu, ale aj politickou, národnostnou a náboženskou roztrieštenosťou. Nepriaznivé boli tiež kultúrne, ubytovacie a zdravotné pomery. Napríklad v Užhorode: rozbité budovy s bytmi v havarijnom stave s deravými strechami, svetlom zo sviečky s nízkymi hygienickými podmienkami. Za to všetko zaplatil štátny zamestnanec údajne 150–250 Kč. Mesto bolo bez vodovodu a kanalizácie, nemocnica preplnená, a to aj z dôvodu rozšíreného týfusu a tuberkulózy. V nemocnici bol lekár bakte-

³³ Podkarpatoruské četnictvo. In *Podkarpatské hlasy*, 10. január 1925, roč. I, č. 2, s. 2.

³⁴ Podkarpatoruské četnictvo v tísní! In *Podkarpatské hlasy*, 11. marec 1925, roč. I, č. 12, s. 1–2.

³⁵ Pozri napr.: Bože, kéž jsem policajtem – ale ne na P. Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 13. február 1926, roč. II, č. 18, s. 3.

riológ bez vzdelania a diplomu. Väčšina českých zamestnancov mala rodiny doma v Čechách a živila akoby dve domácnosti. Najhoršie na tom boli údajne zamestnanci referátu ministerstva sociálnej starostlivosti. Kolegovia v Čechách a na Slovensku, ktorí im závideli, mysliac si, že majú rôzne výhody, odporúčali dať sa preložiť na Podkarpatskú Rus, ak tomu verili. Ich prvou výhodou, ktorú by získali, bude svrab, odkazovali.³⁶

Podľa periodika reálne štátni zamestnanci na Podkarpatskej Rusi vykonávali v prospech štátu prácu nad rámec svojich povinností a tá bola z jeho strany nedocenená. Popri tom tam žili v ťažkých životných podmienkach. Ich situáciu nemohli dostatočne vykompenzovať ani tzv. drahotný prídavok a tzv. podkarpatská výhoda. Tie však neboli zo strany štátu trvalo garantované, a tak ich každoročné vymáhanie prinášalo medzi štátnymi zamestnancami zbytočnú nervozitu. Dôkazom bola napríklad aj verejná protestná schôdza štátnych zamestnancov v Užhorode v januári 1926, na ktorej bola prijatá rezolúcia telegraficky adresovaná ministerstvu vnútra a ministerstvu financií.³⁷ Ďalšie protestné zhromaždenie sa konalo v meste v máji 1926. Usporiadal ho Zväz československých odborových organizácií štátne zamestnanec-kých a organizácie zamestnancov podnikov spravovaných štátom na Podkarpatskej Rusi, ako aj zástupcovia niektorých celorepublikových politických strán. Na tomto podujatí bola prijatá ďalšia rezolúcia obsahujúca požiadavky štátnych zamestnancov, ktorú mala v Prahe odovzdať delegácia.³⁸

Aj keď noviny v úvode deklarovali, že sa na svojich stránkach nebudú zaoberať národnostnými pomermi na Podkarpatskej Rusi a ani jazykovou otázkou, predsa len vyjadrili svoj postoj predovšetkým k používaniu úradného jazyka v tejto časti Československej repub-

³⁶ Poměry úřednictva u referátu ministerstva sociální péče v Užhorodě. In *Podkarpatské hlasy*, 7. november 1925, roč. I, č. 110, s. 1–2.

³⁷ Memorandum. In *Podkarpatské hlasy*, 16. január 1926, roč. II, č. 6, s. 1; Un.: Veřejná protestní schůdze státnězaměstnanec-ká v Užhorodě. In *Podkarpatské hlasy*, 19. január 1926, roč. II, č. 7, s. 2–3; Situace státního zaměstnanectva na Podk. Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 11. november 1926, roč. II, č. 130, s. 1.

³⁸ V hodině dvanácté. Podkarpatoruské požadavky státních zaměstnanců. In *Podkarpatské hlasy*, 1. jún 1926, roč. II, č. 62, s. 1–2.

liky. Československý jazyk bol štátnym jazykom aj na Podkarpatskej Rusi, a preto bolo nevyhnutné zabrániť jeho ďalšiemu hanobeniu a zosmiešňovaniu. Dokazovali to predovšetkým rozličné pouličné tabuľky a nápisy na obchodoch, rôzne vyhlášky v hostincoch, obchodoch a hoteloch. Závažnejším problémom však bolo v tomto smere to, že zabezpečenie vyučovania českého jazyka v školách bolo nedostatočné. Žiaci na školách často rozprávali nejakou rusko-ukrajinsko-slovácko-českou hatlaninou. České knižnice na školách úplne absentovali. S úctou k jazyku úzko súvisela aj úcta ku kultúre národa.³⁹ Noviny reagovali aj na akciu Centrálnej Ruskej národnej rady, rozširujúcej prehlásenie, v ktorom tvrdila, že československé nariadenia týkajúce sa používania štátneho jazyka obmedzujú karpato-ruský národ v jeho jazykových právach. Táto požiadavka jednoznačne smerovala k tomu, aby sa obmedzilo používanie úradného jazyka a zavedenie akéhosi zvláštného jazyka, čo mohlo viesť až k tomu, že by vznikol akýsi štát, ktorý by narušil jednotu Československej republiky⁴⁰ Noviny priniesli čitateľom aj štatistické údaje z príručky Jazykové právo v Československé republice.⁴¹ O to, že sa československý jazyk začal presadzovať na Podkarpatskej Rusi, sa zaslúžili predovšetkým českí štátni zamestnanci. Obsadenie jednotlivých úradov Čechmi prispelo k tomu, že sa čeština stala jazykom aj inteligencie iných národností. Bolo len logické, že tu prichádzajúci českí zamestnanci vo svojich funkciách presadzovali svoj jazyk.⁴² V súvislosti s jeho používaním sa tak šírila dezinformácia, že dochádza k počesťovaniu tu žijúceho obyvateľstva. Voči takýmto tvrdeniam sa noviny ohradili. To, že Česi používali český jazyk a požadovali vyučovanie v českom jazyku pre svoje deti, neznamenalo, že ho vnucovali iným.⁴³ Česká inteligencia nemala žiaden záujem na tom, aby počesť-

³⁹ Český jazyk na Podk. Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 25. február 1926, roč. II, č. 23, s. 1–2.

⁴⁰ Na Podkarpatské Rusi útočí se na státní jazyk. In *Podkarpatské hlasy*, 16. marec 1926, roč. II, č. 31, s. 1–2.

⁴¹ Jazykové právo na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatské hlasy*, 18. marec 1926, roč. II, č. 33, s. 2.

⁴² Práva státniho jazyka. In *Podkarpatské hlasy*, 30. marec 1926, roč. II, č. 37, s. 1.

⁴³ Počesťování. In *Podkarpatské hlasy*, 31. august 1926, roč. II, č. 100, s. 1.

tovala príslušníkov iných národností. Práve naopak, do českých škôl, ktoré ťažko vznikali na Podkarpatskej Rusi, prichádzali aj židovské a maďarské deti, a to predovšetkým preto, že ponúkali kvalitnejšie vzdelávanie. Napokon ani samotní Rusíni nemohli nútiť Maďarov a Židov, aby navštevovali ich školy a učili sa ich jazyk, len preto, že oni tak museli v minulosti.⁴⁴ A. Voronov to ale zo strany Rusínov vnímal tak, že Ponuka Židom a Maďarom vzdelávať sa v českých školách bola zo strany Čechov voči Rusínom a rusínskemu jazyku hrubou nelojálnosťou. Nebránili im totiž vzdelávať sa v ich materinskom jazyku, ale požadovali od nich, keďže žili na Podkarpatskej Rusi, aby ovládali rusínsky jazyk.⁴⁵

Napriek tomu, že Podkarpatské hlasy neboli viacerými periodikami vychádzajúcimi v Čechách či na samotnej Podkarpatskej Rusi vnímané pozitívne, musíme skonštatovať, že sa Františkovi Svojšemu podarilo založiť a vydávať periodikum s pomerne dlhou existenciou a zaujímavým obsahom. Popri aktuálnom dianí na Podkarpatskej Rusi týkajúceho sa politického, hospodárskeho či spoločenského života sa dominantnejšie, tak ako to malo uvedené v podtitule, venovalo Čechom žijúcim na Podkarpatskej Rusi. Príspevky sa týkali najmä oblasti školstva a vzdelávania. Zaoberali sa aj problémami četníkov, finančnej strážni, štátnych zamestnancom pôšt a pod. Aj keď na svojich stránkach periodikum deklarovalo, že nie je periodikom, ktoré by zastávalo záujmy Čechov na Podkarpatskej Rusi do tej miery, že by to viedlo až k počesťovaniu či zdôrazňovaniu českej nadradenosti voči miestnemu obyvateľstvu, z viacerých príspevkov bolo jasné, že tomu tak je. Týkalo sa to predovšetkým vzdelania, kultúry či politickej a hospodárskej vyspelosti. Z týchto aspektov autori viacerých článkov písali otvorene o Rusínoch ako o zaostalých, negramotných, nekultúrnych.

⁴⁴ HŮLKA, B. Počesťování. In *Podkarpatské hlasy*, 16. september 1926, roč. II, č. 107, s. 1.

⁴⁵ VORON, A. Počesťování. In *Podkarpatské hlasy*, 28. september 1926, roč. II, č. 112, s. 1.

**FOUNDATION OF THE NEWSPAPER «PODKARPATSKÉ HLASY»
(1925–1926) AS THE PRINTED BODY OF THE CZECHS
IN PODKARPATSKA RUS.**

Ján DŽUJKO (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article traces the process of founding the weekly «Podkarpatské hlasy», which became one of the most popular Czech-language printed periodical publications in Podkarpatska Rus. The materials that were published there touched first of all the spheres of education and training. The problems of the gendarmes' activities, financial guard, employees of the state post office, etc. were also highlighted. Although the publishers of the magazine were convinced that it was not intended to support the interests of the Czechs in Podkarpatska Rus in order to demonstrate their superiority over the local population, but from individual posts it was obvious that that was indeed the case. First of all, it concerned education, culture, political and economic development of the region. Authors of several publications openly wrote about Ruthenians as backward, illiterate and uncultured ones.*

Keywords: *Podkarpatska Rus, «Podkarpatské hlasy», Frantisek Svojshe.*

PODKARPATORUSKÁ REVUE (1936–1938) – «HLBŠIE A OBJEKTÍVNE POZNANIE PODKARPATSKEJ RUSI» JAROSLAVA ZATLOUKALA¹

Peter KOVAL' (Prešov, Slovensko)²

Коваль Петер. «Podkarpatoruská revue» (1936–1938) – «глибше і об'єктивніше пізнання Підкарпатської Русі» Ярослава Затлоукала; 11 сторінок; мова словацька.

Резюме. У статті аналізується діяльність чеського поета й літературознавця Ярослава Затлоукала як головного редактора місячника «Podkarpatoruská revue», що видавався в Братиславі зусиллями товариства «Клуб приятелів Підкарпатської Русі». В неспокійні часи другої половини 30-х років ХХ ст., що характеризувалися радикалізацією тодішнього суспільства, Ярослав Затлоукал і вся редакція намагалися висвітлювати проблеми Підкарпатської Русі об'єктивно й незаангажовано. Вони стежили за позитивною промоцією краю та приверненням уваги до вирішення наболілих питань регіону.

Ключові слова. Ярослав Затлоукал, «Підкарпатурська реву», «Клуб приятелів Підкарпатської Русі» в Братиславі, Підкарпатська Русь.

Podkarpatská Rus, ako geografický priestor začlenený do Československej republiky, bola pre širšiu verejnosť, ale i časť užšej vedeckej verejnosti Čiech, Moravy i Slovenska „terra incogita“. Krajina, ktorá bola síce geograficky relatívne blízko, no v kultúrnom vývoji s viacerými väčšími odlišnosťami vzdialená a nepoznaná, predstavovala určitú

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0111/21 *Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo (1919–1939)*.

² Koval' Peter, doc. Mgr., PhD., Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove.

Коваль Петер, доцент, магістр, доктор філософії, Інститут історії, Філософський факультет Пряшівського університету у Пряшеві.

formu exotiky v kultúrnom význame. Takéto chápanie spomínaného regiónu v českom, ale čiastočne i v slovenskom vedeckom prostredí bolo zreteľné ešte krátko po vzniku Československej republiky, no prakticky od 20. rokov sa začal systematickejší výskum a literárna prezentácia Podkarpatskej Rusi. Hlavne českých autorov inšpiroval tento kraj k napísaniu viacerých reportáží, esejí, rozprávok, poviedok, či dokonca aj poézie zdôrazňujúc výnimočnosť jeho priestoru.

Po roku 1919 prichádzalo na územie Podkarpatskej Rusi veľké množstvo Čechov. V prvom slede hlavne ako štátni zamestnanci v úradoch, školách i na žandárskych staniach. Neskôr videli viacerí českí podnikatelia možnosti presadiť sa na vzdialenom území otvorením si hostincov, kaviarní či hotelov pre turistov. Počet Čechov na Podkarpatskej Rusi bolo odhadom v roku 1930 dvadsať tisíc a stále narastal. Viac ako polovica z nich žila v najväčších mestských aglomeráciách – Mukačeve, Berehove, Chuste, no hlavne v Užhorode.³ O popularizáciu územia Podkarpatskej Rusi sa však starali aj nadšenci žijúci mimo jej územia.

V júni v roku 1935 český básnik a literárny kritik Jaroslav Zatloukal⁴ založil v Bratislave *Klub přátel Podkarpatské Rusi a Podkarpatské nakladatelství*. Záštitu nad spolkom prevzal guvernér Podkarpatskej Rusi Konstantin Hrabar⁵ a krajský prezident Antonín

³ MAGOCSI, Paul Robert. Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov. Prešov: Universum, 2016, s. 330–331.

⁴ Jaroslav Zatloukal (6.3.1905–23.9.1958), básnik, učiteľ, účastník odboja a politický väzeň. Počas svojho pobytu na Slovensku (učiteľ na reálnom gymnáziu a meštianskej škole v Bratislave v rokoch 1931–1939) sa začal intenzívne zaoberať problematikou Podkarpatskej Rusi, patril medzi najaktívnejších propagátorov jej histórie a kultúry. Vydal zbierku básní inšpirovanú tematikou Podkarpatskej Rusi. MAGOCSI, Paul Robert– POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, s. 546.

⁵ Konstantin Hrabar (15.8.1877–21.12.1938), gréckokatolícky kňaz, politik. Bol členom Centrálnej ruskej národnej rady, ktorá rozhodla o pripojení Podkarpatskej Rusi k ČSR. V rokoch 1921–1934 bol generálny riaditeľ Podkarpatskej banky v Užhorode, v rokoch 1928–1935 starosta mesta. Bol tretím guvernérom Podkarpatskej Rusi v rokoch 1925–1938. MAGOCSI, Paul Robert – POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, s. 202.

Rozsypal⁶. Hlavným cieľom Klubu bolo informovanie československej verejnosti o všetkých dôležitých otázkach Podkarpatskej Rusi. Prostriedkom k dosiahnutiu tejto úlohy mala byť hlavne vydavateľská činnosť odbornej i ostatnej literatúry všetkých odborov, vydávanie prekladov z podkarpatskoruskej literatúry, organizovanie verejných prednášok a umeleckých výstav. Najzávažnejším vydavateľským počinom Klubu a hlavne Jaroslava Zatloukala bol zborník Podkarpatská Rus z roku 1936.⁷ Rozsiahly zborník, ktorý vo svojom prvom vydaní vyšiel v náklade viac ako 3000 kusov, zahrnoval príspevky o historickom vývoji, kultúre, umení i prírodnom bohatstve najvýchodnejšej oblasti Československej republiky.⁸

Druhým počinom *Klubu přátel Podkarpatské Rusi* a Jaroslava Zatloukala bolo založenie a redigovanie mesačníka *Podkarpatoruská revue* ponúkajúceho pravidelný priestor pre naplnenie spomínaných cieľov. V prvom čísle časopisu vydaného vo februári 1936 predostrel Jaroslav Zatloukal jeho zámer úvodníkom s príznačným názvom

⁶ Antonín Rozsypal (7.9.1866–30.4.1937), český právník, politik a štátny úradník. Od roku 1923 zastával funkciu viceguvernéra Podkarpatskej Rusi a v rokoch 1928–1937 bol krajiniským prezidentom. MAGOCSI, Paul Robert– POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, s. 421.

⁷ *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě, 1936, 330 s. Zborník vyšiel aj vo viacerých reedíciách, naposledy v Užhorode v roku 2015.

⁸ Z pestrého obsahu spomenieme napr. Kamila Kroftu zaoberajúceho sa vzťahmi „Čechoslovákov“ a Rusínov (počas Slovanského zjazdu v Prahe roku 1861), Augustína Vološina s príspevkom o počiatkoch národného obrodzenia na Podkarpatskej Rusi, Aloisa Raušera s článkom o pripojení Podkarpatskej Rusi k Československej republike, Miroslava Bartoša zaoberajúceho sa vzťahom prezidenta T. G. Masaryka k Podkarpatskej Rusi, hospodárskym otázkam sa venovali napr. L. Macháček, Zděnek Pitterman, Josef Zajíc, Josef Jirkovský, J. Špála, zdravotníctvom F. Ulman či Štěpán Mikulaninec. Z oblasti literatúry boli uverejnené zaujímavé príspevky zaoberajúce sa domácou podkarpatoruskou literatúrou, resp. literatúrou o Podkarpatskej Rusi. Ich autormi boli napr. Antonín Hartl, Jevgenij Nedzielskij. Prírodným pomerom sa venovali napr. Jan Hromádka, Jaroslav Zatloukal, Jiří Král či František Gabriel mapujúci rozvoj turistiky na Podkarpatskej Rusi.

„*Za hlubším a objektivním poznáním Podkarpatské Rusi*“. V polovici tridsiatych rokov 20. storočia bola Podkarpatská Rus vnímaná ako zaujímavá krajina svojou geografickou polohou, prírodnými podmienkami a okrem vedeckých pracovníkov či žurnalistov sa o ňu začali vo väčšej miere zaujímať napr. aj turisti. Stále sa však na povrch vyplavovali jej katastrofálne sociálne podmienky. Najvýhodnejšia časť Československej republiky bola vykresľovaná na jednej strane ako romantická krajina, no na strane druhej ako najmenej pokojná. Zatloukal a jeho periodikum si preto dávalo za cieľ korigovať tento čiernobiely pohľad poukazovaním na väčšie či menšie pokroky v hospodárskej a sociálnej sfére, hlavne čo sa týkalo jej vývoja v rámci Československej republiky. Dávalo si za cieľ rozšíriť pohľady verejnosti o jej „hlbšie a objektivnejšie poznanie“.⁹

Podkarpatská Rus bola v geopolitickom rozmere zahraničnej politiky ČSR vnímaná ako dôležitý most medzi západom a východom, ako prepojenie štátov Malej dohody. Myšlienka budovania myšlienky československo-podkarpatoruskej jednoty bola preto určujúcim imperatívom Jaroslava Zatloukala a periodika Podkarpatoruská revue. Zvláštny dôraz mal byť položený na vzájomnej spolupráci s mladou generáciou rusínskych obyvateľov.¹⁰

Periodikum pravidelne vyzývalo k spolupráci prispievateľov z akýchkoľvek odborov, ktorí by sa mohli svojimi autorskými príspevkami zapojiť do jeho obsahu. V širšom obsahovom rámci redakciu zaujímali pohľady na kultúrne, hospodárske a sociálne otázky. Napriek tomu, že zdôrazňovala politickú korektnosť a nezávislosť, svoj zámer rozširovala prirodzene aj o politické problémy.¹¹

Redakcia sídlila v Bratislave a jej hlavným redaktorom bol dr. Jaroslav Zatloukal. Mala aj svoju odbočku v Užhorode. Na jej čele stál Alois Raušer. K stálym spolupracovníkom patrili počas troch ročníkov

⁹ ZATLOUKAL, Jaroslav. *Za hlubším a objektivním poznáním Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 1.

¹⁰ ZATLOUKAL, Jaroslav. *Za hlubším a objektivním poznáním Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 2.

¹¹ *Výzva k spolupráci*. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 2.

vychádzania periodika: Vladimír Birčak¹², Emilian Bokšaj¹³ (do polovice 2. ročníka), dr. František Gabriel¹⁴, dr. Jevgenij Nedzielskij¹⁵, dr. Ivan Andraško (od polovice 2. ročníka). Noviny vydával Klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislave. Jedno číslo stálo 2 Kč, ročné predplatné 20 Kč.

Podkarpatoruská revue, vychádzajúc z jej „podnázvu“, bola oficiálne nezávislým mesačníkom pre kultúrne, hospodárske, sociálne a politické poznanie Podkarpatskej Rusi a toto „heslo“ sa prenieslo aj do obsahu periodika. V závislosti od konkrétnej situácie a pravdepodobne aj od dostupnosti príspevkov prevažovali v jednotlivých číslach niektoré témy viac, no žiadne číslo nebolo vyslovene monotematické.

V prvom čísle prenechala redakcia časopisu priestor pomerne rozsiahlemu rozhovoru s guvernérom Podkarpatskej Rusi Konstantinom Hrabarom. Bol zameraný na aktuálne otázky, s ktorými krajina a jej ad-

¹² Vladimír Birčak (02.03.1881–21.09.1951), básnik, pedagóg, politický a kultúrny aktivista. Počas svojho pôsobenia v rámci školskej administratívy na Podkarpatskej Rusi patril medzi najaktívnejších členov proukrajinského smeru. Zaoberal sa dejinami literatúry a vyvolal vlnu kritiky u príslušníkov rusofilského smeru tvrdením, že rusínska literatúra na Podkarpatskej Rusi je integrálnou súčasťou dejín ukrajinskej literatúry. MAGOCSI, Paul Robert – POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, s. 40–41.

¹³ Emilian Bokšaj (15.9.1889–8.5.1976), kňaz, vydavateľ, učiteľ. Bol kaplánom v Mukačeve, zároveň vyučoval náboženstvo na štátnych školách i v učiteľskej akadémii. Neskôr sa stal kaplánom katedrálneho chrámu, profesorom rusínskeho jazyka a náboženstva na gymnáziu v Užhorode. MAGOCSI, Paul Robert– POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, s. 44.

¹⁴ František Gabriel (3.5.1901–19.1.1975), český učiteľ, historik a úradník na Podkarpatskej Rusi. V roku 1927 prišiel na Podkarpatskú Rus, kde pracoval v školskej administratíve a vyučoval na českom gymnáziu v Užhorode. MAGOCSI, Paul Robert– POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, s. 128.

¹⁵ Jevgenij Nedzielskij (16.11.1894–27.5.1961), historik, prekladateľ, novinár a básnik. V roku 1927 prišiel na pozvanie Spolku Duchovníč do Užhorodu, kde pôsobil ako knihovník. Zapojil sa do písania pre rusofilsky orientované periodiká Karpatskii sviet, Karpatorusskii golos. Známy je napísaním prehľadu dejín rusínskej literatúry, dejín divadelníctva na Podkarpatskej Rusi. MAGOCSI, Paul Robert – POP, Ivan (eds.). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2005, s. 350.

ministratívni pracovníci zápasili. Ešte aj v polovici 30. rokov považoval hlavný predstaviteľ administratívno-politickej správy najvýchodnejšej časti ČSR za jej najhlavnejší problém hospodársku a kultúrnu zanedbanosť negatívne sa odrážajúcu v politicko-národnej (ne)vypelosti obyvateľstva podliehajúceho rôznym demagogickým agitáciám. Tento fakt bol aj hlavnou príčinou pretrvávajúceho problému s praktickým nezavedením autonómie. Konstanín Hrabar označil za hlavnú úlohu správy krajiny odpolitizovanie verejného života a upriamenie pozornosti bežných ľudí na hospodárske a kultúrne záležitosti, nakoľko jedine hospodárske zabezpečenie a kultúrne povznesie národa malo byť jedinou cestou aj k politickej rozvážnosti.¹⁶

Politické pomery na Podkarpatskej Rusi boli ovplyvňované viacerými skutočnosťami. Verejný život preukazoval v porovnaní s ostatnými časťami ČSR isté špecifiká. Podľa Aloisa Raušera, redaktora Podkarpatoruskej revue, jeden z faktorov zasahujúci aj do bežného života bola geografická poloha krajiny, ďalej rovnako nezanedbateľnými bola národnostná a náboženská pestrosť obyvateľstva dotýkajúca sa vývoja spomínaných verejno-politických pomerov. Vo výsledkoch parlamentných volieb v roku 1935 sa podľa Raušera odrazila kultúrna a politická úroveň obyvateľstva, stav jeho národného povedomia, hospodárskej situácie, rezíduí minulosti (maďarizácia) a nejednotnosť republikových politických strán. Veľkým problémom dotýkajúcim sa aj verejno-politického života bola samotná „kultúrno-politická“ roztrieštenosť domáчих. Alois Raušer jasne pomenoval spory o používanie jazyka, vyformovanie až troch smerov a ich neustále zápasy komplikujúce situáciu na Podkarpatskej Rusi.¹⁷

Rozdielnosť úrovne rozmanitých oblastí života jednotlivých častí ČSR bola v polovici 30. rokov 20. storočia stále markantná. Podkarpatská Rus na tom bola najhoršie. Jej vývoj za západnejšími krajinami zaostával, bol oneskorený napr. v politike (prvé demokratické parlamentné voľby sa konali v porovnaní s českou a slovenskou časťou neskôr), hospodárstve

¹⁶ Rozhovor s guvernérom Podkarpatské Rusi Konst. Hrabarem. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 3.

¹⁷ RAUŠER, Alois. Přehled problémů veřejného života na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 1–4.

(napr. oneskorenie realizácie pozemkovej reformy), kultúre, cirkevnej správe, budovaní infraštruktúry atď.¹⁸ Podkarpatská Rus bola v krajných prípadoch vnímaná ako primitívna krajina, ktorá doplatila na viaceré chyby centrálnej vlády, hlavne ohľadom unifikácie správy, otázky autonómie, pomalého riešenia hospodárskych problémov či nevšímavosti škodlivej propagandy.¹⁹ Vo veci štvavej propagandy a skresleného poznania pomerov na Podkarpatskej Rusi zo strany československej verejnosti obviňoval šéfredaktor mesačníka Jaroslav Zatloukal periodickú tlač. Tá z jeho pohľadu prenechávala minimálny priestor na to, aby verejnosť z Čiech a Slovenska spoznala skutočný stav rozvoja najvýchodnejšej časti ČSR. Druhým vinníkom bolo politikárčenie, resp. politické strany, uprednostňujúce zakrývanie skutočnosti, využívajúce to vo svoj vlastný prospech.²⁰ K národnému povedomiu nevedené obyvateľstvo a k tomu pridaná jeho negramotnosť či rozšírený alkoholizmus ponúkal rôznym agitátorom ľahko ovplyvniteľnú masu ľudí. Alois Raušer to pomenoval jednoznačne: „... *politická nevedomelosť podkarpatskoruského ľudu bola po prevratě a je i dnes stále těžkým problémem pro podkarpatoruskou státní správu.*“²¹ Za chybu v politickom vývoji považoval Ivan Andraško, ďalší prispievateľ do mesačníka, prílišnú pluralizáciu politických subjektov a frakčnú politiku, ktorá sa neosvedčila pri celorepublikových stavovských stranách.²²

V polovici 30. rokov sa stupňovali tlaky zo strany domácich predstaviteľov Podkarpatskej Rusi na zavedenie autonómie. Na snahu po úprave administratívnych pomerov redakčnými článkami reagovalo aj periodikum. Pozitívne hodnotilo opatrnejší postup československej vlády v tejto veci a kladnú reakciu niektorých zodpovedných, seriózných podkarpatoruských politikov. Kriticky sa však stavalo k radikál-

¹⁸ BRANDEJS, Jan. Disparita mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 5.

¹⁹ VIŠŇOVSKÝ, Milan. Status quo na Podkarpatskej Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 9, s. 1–3.

²⁰ ZATLOUKAL, Jaroslav. Podkarpatská Rus a československá veřejnost' (K 17. výročí připojení Podk. Rusi k ČSR.) In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 4, s. 1–2.

²¹ RAUŠER, Alois. Několik poznámek k lidovýchově na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 10, s. 3.

²² ANDRAŠKO, Ivan. Frakční politika na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 6, s. 61–62.

nym autonomistom Andrejovi Bródymu či Štefanovi Fencikovi snažiacim sa o okamžité zavedenie autonómie.²³

Problém autonómie Podkarpatskej Rusi bol prakticky ústrednou témou každého politického príspevku periodika. Jaroslav Zatloukal prejavoval snahu po objektivite a považoval tento problém za kľúčový pri vylepšení celkovej situácie. Odkazmi do histórie poukazyval na komplikovanosť problému, na ktorý doplatil napr. prvý guvernér G. Žatkovič abdikovaním zo svojho postu. Zároveň vyjadroval lojalitu k vtedajšiemu správneému aparátu: „*Otázka autonomie samé vyvoláva nepokoj a prudké útoky proti vládě doma i za hranicemi. Vždyť na samém prahu nového života střetly se dva politické názory v této věci, co přivedlo k resignaci prvního guvernéra země, amerického Rusína dra Žatkoviče, který chtěl co nejrychleji provésti autonomii, neuznáváje žádných důvodů proti ní. Krátký čas byl guvernérem Petr Ehrenfeld, který složil úřad do rukou dra A. Beskida. Tento uplatňoval se až do roku 1933, roku své smrti. Od té doby stojí v čele guvernerského úřadu Konst. Hrabar, jemuž připadl čestný a významný úkol spoluřešiti otázku autonomie a uvésti ji v život. Guvernér Hrabar je mužem rozvahy, naplněn bratskou láskou, která řídí jeho činy pro povznesení podkarpatoruského národa.*“²⁴ Prvý guvernér Podkarpatskej Rusi bol vnímaný pozitívne ako výrazná osobnosť politicko-verejného života, ktorá nemohla dokončiť

²³ Podkarpatoruská revue oceňovala každý objektívny názor vo veci zavedenia autonómie podporovaný pádnymi argumentmi, napr. keď uverejnili právny názor JUDr. Ivana Andraška, ktorý „*zasáhl velmi účinně svým odborným výkladem do bojů autonomních a projevil se jako duch reálné politiky, odvážný ukázati jediné správnou cestu svému národu.*“ Pozri Významný hlas dr. Ivana Andrašky o podkarpatoruské autonómii. In: *Podkarpatoruská revue*, roč. 1, č. 10, s. 6; ďalej pozri Otázka autonómie. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 10; První krok na cestě k budování autonomie Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 10; Podkarpatoruská autonomie a Slováci. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 6, s. 10; ZATLOUKAL, Jaroslav. První etapa podkarpatoruské autonomie. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 8, s. 85; ANDRAŠKO, Ivan. První část podkarpatoruské autonomie. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 9, s. 99–100.

²⁴ Zatloukal vyjadril dôveru aj k vtedajšiemu viceprezidentovi Jaroslavovi Mezníkovi vykresľujúc ho ako muža energického so širokým rozhľadom. Pozri ZATLOUKAL, Jaroslav. Od západu na východ. K 18. výročiu pripojení Podkarpatské Rusi k Československé republike. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 4, s. 37–38.

svoje plány. „*Chybou bylo, že otázka náboženská a jazyková byla ponechaná vpopředí. Nebylo dostatečně dbáno hospodářského povznesení a zabezpečení lidu prací a v tom vězí chyba naší počáteční činnosti...*“²⁵

Popri domácich politikoch boli v aktuálnych i historických odkazoch na stránkach Podkarpatoruskej revue vyzdvihovaní aj tí českí. Pozornosť mesačníka sa sústredila hlavne na kľúčové osobnosti administratívy Podkarpatskej Rusi. Autori článkov sa k nim nestavali príliš kriticky, skôr obhajovali ich činnosť v prospech rozvoja Podkarpatskej Rusi. Antonína Rozsypala, prvého krajiniského prezidenta, nazvali „otcom krajiny“. Pri jeho odchode z funkcie ho vykreslili ako schopného a skúseného administratívneho pracovníka i politika, za pôsobenia ktorého nastal v krajine výraznejší pokrok v kultúre, ale aj v dobudovaní infraštruktúry.²⁶ Krátko po jeho úmrtí si ho pripomenuli slovami: „... svým houževnatým úsilím zasloužil sa o rozvoj země jak na poli kulturním, tak v technické výstavbě a v zemědělském budování. V politické oblasti nedařilo se vše nejlépe, rostla tu oposice vážná. Rozsypal vykonal jistě mnoho kladného i když podrobíme jeho činnost ostré kritice; zapsal se významně do dějin země Podkarpatoruské v dobách těžkých a komplikovaných a v mnohém bude třeba vždy navazovati na jeho práci, v mnohém hledati cestu jinou.“²⁷ Jeho nástupcovi Jaroslavu Mezníkovi vyjadrovali podporu pri realizácii zavedenia autonómie.²⁸ Prvého prezidenta T. G. Masaryka prechovávali v hlbkej úcte ako politika, vedca a človeka zaujímajúceho sa o osudy podkarpatoruskej krajiny ešte pred jej začlenením do ČSR.²⁹ Druhý prezident ČSR

²⁵ CIHLÁŘ, Jan. Podkarpatští činitelé. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 9, s. 3–5.

²⁶ President Rozsypal odešel do výslužby. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 1, s. 4.

²⁷ Zemřel první prezident Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 4, s. 45.

²⁸ ZATLOUKAL, Jaroslav. Do nového roku. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 1, s. 1–2.

²⁹ V 2. ročníku bolo 7. číslo pri príležitosti úmrtia prezidenta Masaryka venované jeho pamiatke . Pozri napr. BARTOŠ, Miroslav. Masaryk a Podkarpatská Rus. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 7, s. 73–74; Podkarpatská Rus v Masarykových projevoch. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 7, s. 74.

Eduard Beneš bol podľa článkov z mesačníka Podkarpatoruská revue viacmennej rovnako pozitívne hodnotený. V jeho voľbe za prezidenta videli nádej v pokračovaní vedenia národnostnej politiky v duchu demokracie a ľudskosti. Beneš už ako predstaviteľ vlády v 20. rokoch 20. storočia prejavoval záujem o stav najvýchodnejšej časti republiky, v ktorej aj on videl „*typickou zemí přechodu mezi západem a východem a mezi různými orientacemi kulturními, zemí dualismů kulturních a národních, zemí, v níž se národní vědomí lidových mas teprve pozvolna tvoří*“³⁰

Veľmi dôležitou, pri objektívnom pohľade na stav vývoja Podkarpatskej Rusi, bola jej prezentácia vo forme historických exkurzov. Tie siahali nielen do nedávnej minulosti súvisiacej so začlenením Podkarpatskej Rusi do ČSR³¹, ale priestor bol ponechaný aj expertom venujúcim sa starším dejinám územia a národa. Viacero príspevkov mal publikovaných napr. známy český historik, etnograf Jan Húšek.³²

Pre naplnenie vízie mesačníka Podkarpatoruská revue pravidelne uverejňoval príspevky s hospodársko-sociálnou problematikou. Ich autormi boli osobnosti zamerané na analýzu nelichotivého stavu, odvolávajúc sa na historický vývoj a poukazujúc na základné chyby, ktoré sa v riešení hospodárskych či sociálnych otázok v priebehu rokov udiali. Zároveň bola periodikom zdôrazňovaná prepojenosť týchto otázok na politiku a nutnosť riešenia kritickej situácie. Jaromír Nečas, minister sociálnej starostlivosti československej vlády z polovi-

³⁰ RAUŠER, Alois. President Dr. Eduard Beneš a Podkarpatská Rus. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 6.

³¹ RAUŠER, Alois. 17 let od připojení Podkarpatské Rusi k ČSR. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 4, s. s. 2–7.

³² HÚSEK, Jan. Rodí se podkarpatoruský národ? In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 7–8, s. 6–8; HÚSEK, Jan. Podkarpatská Rus. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 8, s. 86; HÚSEK, Jan. Etnograf se díva na Podkarpatskou Rus. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 10, s. 112–114; HÚSEK, Jan. Etnograf se díva na Podkarpatskou Rus. In: *Podkarpatoruská revue*, 1938, roč. 3, č. 1–2, s. 10–12; HÚSEK, Jan. Z národopisu Podkarpatskej Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1938, roč. 3, č. 6, s. 64–65; príspevky od iných autorov pozri napr. SUK, V. Podkarpatoruští Rusíni před stovacetí lety. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 6, s. 1–4; BOGATYREV, F. Podkarpatská Rus před 100 lety. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 6, s. 63–64.

ce 30. rokov 20. storočia, napr. v časopise rozobral základné úseky rozvoja kultúrnej a hospodárskej oblasti. Zameril sa na štatistické ukazovatele v rozvoji školstva, v budovaní infraštruktúry (dopravná sieť, elektrifikácia, pošta, telekomunikácia), v poľnohospodárstve, lesníctve i v oblasti sociálno-zdravotnej starostlivosti. Na záver však musel poznamenať, že veľa úloh stále ešte čakalo na svoje naplnenie (napr. dokončenie cestnej a železničnej siete či podpora turizmu).³³ Otázkami zdravotnej starostlivosti a populačného vývoja sa zaoberal MUDr. Štěpán Mikulaninec zdôrazňujúc minimálne pokroky a potrebu väčšieho upriamania na riešenie tohto problému.³⁴ Konkrétnym analýzám hospodárskeho stavu (napr. ovocinárstva či živočíšnej produkcie), resp. vývoja realizácie pozemkovej reformy a angažovanosti konkrétnych politických osobností sa mesačník venoval prakticky v každom vydanom čísle.³⁵

Kultúra bola redakciou Podkarpatoruskej revue považovaná za základný atribút každého národa či obyvateľov krajiny, a preto jej zložkám prenechávala dostatočný priestor v každom z čísel. Už v tom prvom bola uverejnená Hymna Podkarpatských Rusínov v origináli od Alexandra Duchnoviča i v preklade dr. Josefa Jiráska. V nasledujúcich

³³ NEČAS, Jaromír. Podkarpatská Rus od převratu do roku 1936. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 7–8, s. 1–4.

³⁴ MIKULANINEC, Štěpán. Otázka zdraví lidu na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 5, s. 6–8; MIKULANINEC, Štěpán. Populační problém Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 1, s. 3–6.

³⁵ Pozri napr. FABINGER, F. Hospodářské možnosti na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 4, s. 41; FIBIR, Jaroslav. Organizace veřejné služby agronomické na Podk. Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 9, s. 97–98; KERLIN, Št. Na okraj hospodářského stavu na P. R. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 9, s. 101; BROSCHE, Josef. Ovocnictví v Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 10, s. 109–112; DRAHNÝ, V. Živočišna produkce na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1938, roč. 3, č. 1–2, s. 15–19; MALOCH, Mil. Podkarpatoruské louky a pastviny (črta floristická a agrobotanická). In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 2, s. 13–15; JIRKOVSKÝ, Jos. Dr. Milan Hodža a pozemková reforma na Podkarp. Rusi, její cíl a dosavadní výsledek. In: *Podkarpatoruská revue*, 1938, roč. 3, č. 1–2, s. 5–6; WIESNER, František. Scelování pozemků v zemi Padkarpatoruské. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 3, s. 25–27; JIRKOVSKÝ, Jos. O pozemkové reformě na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 3, s. 27–28.

číslach potom redakcia o. i. uverejňovala básne domácich autorov. Prakticky v každom vydaní mohol čitateľ nájsť krátke anotácie o knihách vydaných na území Podkarpatskej Rusi so zameraním na Podkarpatskú Rus. Vo viacerých článkoch bola aktuálna podkarpatoruská literatúra aj hlbšie analyzovaná.³⁶

Určitú špecifickosť zdôrazňovali autori článkov vo vývoji hudobného umenia, napr. v zmysle veľkého významu náboženských piesní pre obyvateľov Podkarpatskej Rusi, v absencii pre kraj-región typických hudobných nástrojov.³⁷ Veľmi oceňovaná bola tvorba podkarpatoruských výtvarníkov (o. i. napr. Josef Bokšaj, Vojtěch Erdélyi, Jan Erdélyi, Ivan-Ladislav Šarpataky, Andrej Kocka), ktorí svoje práce prezentovali nielen na domácich regionálnych výstavách, ale aj vo vzdialenejších častiach ČSR. K ich organizácii bol nápomocný Zatloukalov Klub přátel Podkarpatskej Rusi či Spolok výtvarných umelcov v Užhorode založený v roku 1931 s dvomi pobočkami v Užhorode a Košiciach.³⁸

Divadelná produkcia a herectvo boli vnímané ako akýsi spôsob šírenia dobrého mena domácich autorov a hercov. V obsahu Podkarpatoruskej revue sa rozoberala otázka založenia krajinského divadla

³⁶ Mesačník sa opieral hlavne o analýzu dr. Antonína Hartla vydanú v Zatloukalovom zborníku o Podkarpatskej Rusi. HARTL, Antonín. Přehled literárního hnutí na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě, 1936, s. 181–187; ďalej k tejto problematike pozri napr. FRAENKL, Pavel. Literatúra o Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 5, s. 49–50; BEZDOMÝ, Lev. Karpatoruská literatúra v prítomnosti. In: *Podkarpatoruská revue*, 1938, roč. 3, č. 4, s. 41–43.

³⁷ Podkarpatská Rus v hudbě, písní a tanci. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 4–5; Podkarpatská Rus v hudbě, písní a tanci. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 5; Podkarpatská Rus v hudbě, písní a tanci. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 3, s. 4.

³⁸ K výtvarnému životu na Podkarpatskej Rusi pozri napr. ZATLOUKAL, Jaroslav. Podkarpatoruští výtvarníci se představují československé veřejnosti. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 9; Kterak československá veřejnost se dívá na podkarpatskoruské výtvarné umění. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 5, s. 8–9; Podkarpatskoruské výtvarné umění v Praze. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 2, s. 20.

pre Podkarpatskú Rus, jeho fungovanie a časté divadelné zázajdy do západných regiónov ČSR.³⁹

Dôležitou súčasťou propagácie Podkarpatskej Rusi a zároveň prostriedkom pri budovaní národného povedomia bola periodická tlač. Fedor Skrál, autor článkov uverejnených v prvom ročníku mesačníka, uviedol štatistiku novín a časopisov vychádzajúcich na území Podkarpatskej Rusi v polovici 30. rokov 20. storočia. Z jazykového hľadiska mali z celkovo 81 časopisov prevahu maďarské (až 47, z toho bolo 17 politických novín). Dôvod videl autor vo vývoji pred prvou svetovou vojnou, kedy sa maďarizačné tendencie prejavovali v kultúrnom rámci aj cez šírenie oficiálnej maďarskej tlače. Časť z nej pretrvala aj po rozpade Habsburskej monarchie a čitatelia s nižšie vyvinutým stupňom národného povedomia uprednostnili pre odber a čítanie pre nich osvedčené maďarské periodiká.⁴⁰ V článku je prehľadne uvedený zoznam najvýznamnejších časopisov vydávaných v českom a ruskom, resp. ukrajinskom jazyku.⁴¹ Je tu zreteľná propagácia domácich časopisov a zároveň akýsi prehľad ich národnopolitického zamerania, resp. ich príklon k jednotlivým smerom vnútornej politiky.⁴²

³⁹ Pozri napr. GABRIEL, František. Otázka zemského divadla podkarpatoruského. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 6; ZATLOUKAL, J. Mezi tvůrci a členy Zemského divadla podkarpatoruského. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 6, s. 7; Podkarpatoruští herci v Prahe. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 3, s. 3; Podkarpatoruské divadlo na Moravě. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 9, s. 8; G.J.K. Karpatoruské národní divadlo v Užhorodě. In: *Podkarpatoruská revue*, 1938, roč. 3, č. 4, s. 43–44.

⁴⁰ Podľa Skrála maďarské periodiká mala v oblube okrem maďarskej národnostnej menšiny aj veľká časť židovskej populácie či ruská inteligencia na Podkarpatskej Rusi. SKRÁL, Fedor. Tisk na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 8–9.

⁴¹ Z českých to boli Podkarpatské hlasy a Hlas východu (ako „hlavičkový list“ – príloha Slovenského východu).

⁴² Spomenuté sú: napr. Ruskij Narodnij Golos pod redaktorom Evženom Nedzelským a pročeškoslovenským zameraním; Náš Put' pod vedením Vasila Labaniča (Štefan Fencik) ako úradný orgán Ruskej nacionálnej autonómnej strany; Zemědělská politika ako úradné noviny agrárnikov; Svoboda ako časopis frakcie lidovcov pod vedením Augustína Vološina; Vpered ako tlačovina rusínskej frakcie československých sociálnych demokratov; Ukrajinské slovo ako týždenník ukrajinského smeru pod vedením Michala Braščajka; Zemlja

Podkarpatská Rus predstavovala pre jej návštevníkov určitú exotiku a práve tento potenciál chceli využiť viacerí zanietenci v rozvoji turistického ruchu. O podporu turizmu sa okrem domácich činiteľov starali aj zahraničné spolky, napr. Klub československých turistov v Prahe či Zatloukalov Klub přátel Podkarpatské Rusi so sídlom v Bratislave. Mesačník Podkarpatoruská revue prispieval k propagácii turistiky na svojich stránkach popularizáciou krajiny, ponúkaním rôznych tipov na výlet, uverejňovaním dostupných bedekrov.⁴³

Zodpovedný redaktor časopisu Podkarpatoruská revue Jaroslav Zatloukal bol predsedom Klubu přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě založeného v júni 1935, ktorý bol zároveň aj vydavateľom periodika. Je pochopiteľné, že priestor bol preto prenechávaný aj propagácii tohto spolku prostredníctvom pravidelnej rubriky *K činnosti Klubu přátel Podkarpats. Rusi v Bratislavě* umiestnenej na konci každého čísla. K základnému cieľu spolku patrilo predovšetkým informovať československú verejnosť o všetkých dôležitých otázkach Podkarpatskej Rusi, aby sa z jej strany zvýšil záujem o jej stav či problémy. Zároveň svojimi aktivitami sledovali členovia spolku zlepšenie priateľských vzťahov medzi obyvateľmi Podkarpatskej Rusi a ostatných častí ČSR. Prvým väčším počínom Klubu bolo vydanie zborníka Podkarpatská Rus (1936), ktorý na stránkach Podkarpatoruskej revue vo veľkej miere propagovali. Okrem začínajúcej vydavateľskej činnosti však periodikum informovalo napr. aj o realizácii zájazdov na Podkarpatskú Rus, organizovaní výstav domácich autorov a prednášok o Podkarpatskej Rusi na Slovensku a v Čechách.⁴⁴

i Volja pod šéfredaktorstvom Štefana Kločuraka prívrženca ukrajinského smeru; Russkij Vistnik ako orgán Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu pod vedením Andreja Bródyho; dve periodiká komunistickej strany – Karpatská pravda a Holos Žittja. SKRÁL, Fedor. Tisk na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 8–9; V nasledujúcom čísle autor uviedol zoznam maďarských a hebrejských periodík vydávaných na Podkarpatskej Rusi. Pozri SKRÁL, Fedor. Tisk na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 3, s. 8.

⁴³ Turistika na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 3, s. 5.

⁴⁴ Pozri napr. Ze zájezdů, přednášek a činnosti vydavatelské. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 12; Přednáška prof. F. J. Špály v Bratislavě. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 12; Výstava podkarpatoruských výtvarníků v Bratislavě. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 1, s. 12; Výstava

Aj keď redakcia po dvoch ročníkoch vydávania časopisu vyjadrovala len čiastočnú spokojnosť, hlavný zámer časopisu zostával nezmenený, a to podávať čo najobjektívnejší obraz o pomeroch na Podkarpatskej Rusi a neprikláňať sa k žiadnemu politicko-kultúrnemu smeru. Počas svojho vydávania v rokoch 1936–1938 bolo najväčším problémom málo kvalitných zdrojov, úzky kruh prispievateľov.⁴⁵ Na druhej strane boli vydávanie časopisu a tiež ostatná činnosť Klubu přátel Podkarpats. Rusi v Bratislave oceňované aj užším spektrom politicky angažovaných osobností.⁴⁶ V pohnutých časoch druhej polovice 30. rokov 20. storočia, spojených s radikalizáciou celej spoločnosti, sa Jaroslav Zatloukal a celá jeho redakcia snažili ponúkať nezávislý a objektívny pohľad na najvýchodnejšiu časť Československej republiky. Sledovali tým pozitívnu propagáciu Podkarpatskej Rusi a upriamenie pozornosti na riešenie jej problémov. Koniec tridsiatych rokov však priniesol obrovské geopolitické zmeny, ktoré sa dotkli aj tejto činnosti. Jaroslav Zatloukal po podpise Mníchovskej dohody uverejnil básnickú zbierku Zradená krajina, odišiel do Brna, kde sa zapojil do protifašistického odboja, za čo bol aj väznený v koncentračnom tábore. Po skončení druhej svetovej vojny bol autorom libreta pre operu Zděnka Blažeka Verchovina. Bola to jeho posledná literárna aktivita ovplyvnená priestorom Podkarpatskej Rusi.

**«PODKARPATORUSKÁ REVUE» (1936–1938) –
«DEEPER AND MORE OBJECTIVE KNOWLEDGE
OF PIDKARPATSKA RUS» BY YAROSLAV ZATLOUKAL**

Peter KOVAL' (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article analyzes the activities of the Czech poet and literary critic Jaroslav Zatloukal as the editor-in-chief of the monthly «Podkarpato-*

Spolku výtv. Umělců z Podkarpatské Tusi v Brně. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 2, s. 11; Prednáška o Podkarpatské Rusi v Poličce. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 3, s. 12; Přednášky o Pod. Tusi v Luhačovicích. In: *Podkarpatoruská revue*, 1936, roč. 1, č. 7–8, s. 19.

⁴⁵ K uzávěru II. Ročníku Podkarpatoruské revue. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 10, s. 119–120.

⁴⁶ U guvernéra Hrabara. In: *Podkarpatoruská revue*, 1937, roč. 2, č. 1, s. 11.

ruská revue», which was published in Bratislava by the efforts of the «Club of Friends of Podkarpatska Rus» society. In turbulent times of the second half of the 30s of the 20th century, which were characterized by radicalization of the society at that time, Yaroslav Zatloukal and the entire editorial team tried to cover the problems of Podkarpatska Rus objectively and without involvement. They followed the positive promotion of the region and drawing attention to the solution of the painful issues of the region.

Keywords. *Yaroslav Zatloukal, «Podkarpatoruská revue», «Club of Friends of Podkarpatska Rus» in Bratislava, Podkarpatska Rus.*

РОЛЬ ЮЛІАНА РЕВАЯ У РОЗБУДОВІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Михайло ЛЕНДЕЛ (Ужгород, Україна)¹

Лендел Михайло. Роль Юліана Ревая у розбудові Карпатської України; 8 сторінок; мова українська.

Резюме. В статті розкрито діяльність, одного з фундаторів Карпатської України Юліана Ревая. Висвітлено його, роль у освітньо-культурній діяльності нашого краю напередодні подій 1938–1939 рр. Досліджено його роль у державотворчих процесах Карпатської України, а також його проукраїнську діяльність у еміграції.

Ключові слова: Ревай, Карпатська Україна, уряд, Августин Волошин, Закарпаття, Чехословаччина.

Одна з особливостей етногенезу нас, українців, полягає в тому, що ми становились і розвивались як етнос, як нація за умови тривалої відсутності своєї держави². Карпатська Україна в цьому випадку є унікальним феноменом, адже протягом багатьох століть Закарпаття було відірване від українських земель, але воно зберегло ідентичність як нерозривної і невід'ємної частини України. Про це свідчить угода, яку підписали лідери Карпатської України з Проводом Українських Націоналістів у м. Венеції 21 липня 1939 року, в якій було сказано: «Виходячи із засади соборності української нації, обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від Українських земель, і заявляють, що принцип соборності українських земель не може

¹ Лендел Михайло, студент 2-го курсу факультету історії та міжнародних відносин, спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія), Ужгородський національний університет.

² ТИВОДАР, М.П. *Закарпаття: народознавчі роздуми*. Ужгород: Карпати, 1995, с. 6.

бути нарушений»³. Поруч з натхненником і лідером Карпатської України Августином Волошиним провідну роль в державотворчих процесах Карпатської України відіграв Юліан Іванович Ревай, який в історіографії перебуває ніби в «тіні» Августина Волошина. Проте це не перекреслює вагому роль Юліана Ревая у розбудові Карпатоукраїнської держави.

Юліан Іванович Ревай народився 26 липня 1899 року в селі Мирча комітату Унг (теперішній Ужгородський район Закарпатської області) у вчительській сім'ї. В рідному селі Юліан Ревай закінчив початкову школу, а впродовж 1913–1917 рр. навчався в Ужгородській учительській семінарії, після завершення якої отримав диплом учителя. У 1917–1918 році, брав участь у Першій світовій війні на боці Австро-Угорщини, закінчив війну у чині сержанта. Один із засновників соціал-демократичної партії, член президії, впродовж 1935–1938 років був послом чехословацького парламенту від цієї політсили. У міжвоєнний період Юліан Ревай був одним із найвизначніших діячів краю в освітній сфері. У 1923 р. він очолював у шкільній управі краю відділ шкільного будівництва, а в 1925 р. – був призначений референтом народних шкіл. З того часу і аж до 1935 року Ю.Ревай був секретарем екзаменаційної комісії учителів горожанських шкіл. Окрім педагогічної діяльності він підтримував видавничу справу на Закарпатті, впродовж 10 років був редактором щомісячного педагогічного журналу «Учитель», а з 1935 до 1938 року був видавцем громадсько-політичного часопису «До Перемоги». Член товариства «Просвіта», Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, Учительської Громади, Пласту, голова управи крайового хору Підкарпатського учительства. А також він був автором численних праць, зокрема: «Русько-мадярська термінологія» (1923, у співавторстві), «Мадярьсько-руський словарь» (1928, у співавторстві), «Довкола автономії Підкарпатської Русі» (1936), «В боротьбі за правду» (1938) та ін.⁴

³ Там же, с. 26.

⁴ ВЕГЕШ, М. Ревай Юліан Іванович. *Карпатська Україна в портретах*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007, с. 351–352. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/40275>

Як уже відзначалося, Юліан Ревай підтримував видавничу справу у краї. Про це свідчить те що він сприяв виходу в світ газети «Нова Свобода», про яку, зокрема, писав: «Справа щоденника, є загальною справою нашого суспільства, не дивлячись на його партійно-політичний стаж. Наше відродження відповідно до сьогоденної доби в рамках демократичної республіки скорим темпом йде вперед. Народні маси усвідомлюють, отже ми, що держимо руку на живчику нашого суспільного життя, не могли не бачити, що без щоденної преси нам більше не обійтися. Пускаємо в світ «Нову свободу» й тільки одне бажаємо щоденникові, щоб всі українці спільними силами підтримували його»⁵.

9 липня 1938 р. Ю. Ревай одержав від прем'єр-міністра Чехословаччини Мілана Годжі запрошення на обговорення справи щодо автономії Закарпаття. Зустріч відбулася 14 липня. М. Годжа висловив побажання, щоб у справі автономії представники політичних партій порозумілися і діяли спільно. На думку чехословацького прем'єра, «опозиційні партії мають прилучитися до їхньої акції». 27 липня М. Годжа заявив Ю. Ревая і Л. Бачинському, що вибори до Сойму можуть відбутися вже 1938-го року Переговори між представниками українського напрямку в краї з урядом Чехословаччини тривали аж до жовтня 1938 року⁶.

29–30 вересня 1938 р. проходила Мюнхенська конференція, в якій мала вирішитися доля Чехословаччини. Мюнхенська конференція завдала сильного удару Чехословацькій державі. Остання втратила половину важкої промисловості, 66 % кам'яного вугілля, 70 % електроенергії, 70 % чорної металургії, 86 % хімічної промисловості, 80 % текстильної промисловості, п'яту частину

⁵ Цит. за: ВЕГЕШ, М., ГИРЯ, В. Юліан Ревай – міністр Карпатської України. *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року). Ужгород, 2019, с. 141. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31809>

⁶ ВЕГЕШ, М., ГИРЯ, В. Юліан Ревай – міністр Карпатської України, с. 141. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31809>

свого територіального простору і майже четверту частину населення⁷. Крім того, Мюнхенська конференція сильно вплинула на внутрішню ситуацію в Чехословаччині. В країні розпочалася політична криза, яка призвела до того, що на початку жовтня 1938 р. Чехословаччина надала Підкарпатській Русі право автономії. Всюди утверджувалася офіційна назва краю – Карпатська Україна.

Юліан Ревай увійшов до складу Національної Ради та став міністром комунікацій у першому автономному уряді Підкарпатської Русі, який було створено 11 жовтня 1938 р.. На другому засіданні цього уряду Юліан Ревай доповів про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю⁸. Юліан Ревай, знав про таємну діяльність прем'єр міністра автономного уряду Андрія Бродія на Угорщину, тому 17 жовтня 1938 р. він попередив міністра закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковського про зв'язки А. Бродія з Угорщиною. Після цього Андрію Бродію було заборонено виїзд у Будапешт, для проведення перемовин⁹. Відтак Андрія Бродія, який таємно працював на Угорщину під псевдонімом «Берталон», було звинувачено в державній зраді¹⁰, заарештовано

⁷ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 109. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Zakarpattia_1919_2009_rokiv_istoriia_polityka_kultura.pdf?

⁸ ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020, с. 320; Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 114. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Zakarpattia_1919_2009_rokiv_istoriia_polityka_kultura.pdf?

⁹ ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*, с. 322.

¹⁰ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 114. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Zakarpattia_1919_2009_rokiv_istoriia_polityka_kultura.pdf?; УГРИН, Василь. *Горяни на тлі історії Карпатської України*. Ужгород, 2020, с. 267.

і звільнено з посади прем'єр міністра. Новим прем'єр міністром було призначено А. Волошина. Новий уряд було сформовано 26 жовтня 1938 року, де Юліан Ревай також отримав посаду міністра. Юліан Ревай підтримував пропозицію А. Волошина щодо припинення на деякий час діяльності всіх політичних партій у краї¹¹. А згодом пристав і на пропозицію очільника уряду про створення єдиної політичної партії, якою стала УНО (Українське Національне Об'єднання). Її головою було обрано брата Юліана Ревая – Федора Івановича Ревая, а сам Юліан Ревай був співзасновником а згодом і членом партії.

2 листопада 1938 р. стали відомі результати першого Віденського арбітражу, який мав для Чехословаччини та Закарпаття сумні наслідки: довелося віддати Угорщині південні території Підкарпатської Русі – міста Ужгород, Мукачево та Берегово, всього 97 населених пунктів із 173233 жителями¹². В результаті, автономний уряд Карпатської України перемістився з Ужгорода до Хуста. На той час він складався він з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолив Августин Дутка, шкільництва – Августин Штефан, комунікацій – Юліан Ревай (він одночасно виконував також обов'язки міністра внутрішніх справ). Останнє відомство мало вісім відділів: господарства, залізниці, пошти й телеграфу, телефону, охорони здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки¹³.

¹¹ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 115. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Zakarpattia_1919_2009_rokiv_istoriia_polityka_kultura.pdf?

¹² УГРИН, Василь. *Горяни на тлі історії Карпатської України*. Ужгород, 2020, с. 267.

¹³ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 115–116.

Ще з часів президентства Т. Масарика чехословацький уряд, на противагу русино-руському, підтримував український вектор розвитку Закарпаття. У Празі вважали, що за цими русино-руськими діячами стоять проугорсько налаштовані політики. Тому майже всі політичні кола Чехословаччини (окрім партії національних соціалістів і чеських національних демократів) були позитивно налаштовані щодо українського напрямку розвитку Закарпаття¹⁴. На противагу чеському уряду, закарпатські комуністи вкрай негативно ставилися до уряду А. Волошина. Так лідер закарпатських комуністів Олекса Борканюк писав: «Реваї, волошини, рогачі, росохи з українськими білобандитами – мерзотні зрадники свого народу, які запродались найлютішому ворогові за миску сочевиці, ці мерзотні слуги Гітлера хочуть гнати закарпатських трудящих у братовбивчу війну проти українського народу, перш за все, проти Радянської України, щоб допомогти німецьким імперіалістам перетворити українські землі в свою колонію»¹⁵.

Великі сподівання уряд Карпатської України покладав на вибори до Союму, які мали відбутися 12 лютого 1939 р. Як писав Степан Росоха, велику увагу вони приділяли агітаційній роботі та пропаганді¹⁶. А основну увагу в пропагандистській роботі приділяли поширенню листівок, які агітували голосувати за УНО, головною дійовою особою в цих листівках поруч, з Августином Волошином був Юліан Ревай. До прикладу: «Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу»¹⁷. «Громадяни!

¹⁴ УГРИН, Василь. *Горяни на тлі історії Карпатської України*. Ужгород, 2020, с. 271.

¹⁵ Цит. за: ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*, с. 331.

¹⁶ РОСОХА, С. *Союм Карпатської України*. Вінніпег, 1949; Львів: Меморіал, 1990, с. 35–38. Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9108/file.pdf>

¹⁷ Цит. за: ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*, с. 336.

Українці – Українки!» – твердила інша листівка, – на чолі кандидати стоять: Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревая. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.»¹⁸. Ці вибори закінчилися цілковитою перемогою українського народу. З 92,5 % виборців за УНО проголосували – 92,4%¹⁹. На підставі волевиявлення закарпатців 15 березня 1939 року було проголошено незалежність Карпатської України від Чехословаччини.

Також слід звернути увагу на відносини Юліана Ревая і Августина Волошина з генералом Левом Прхалою. 16 січня 1939 р. президент Чехословаччини Еміль Гаха призначив міністром внутрішніх справ Л. Прхалу²⁰. А згодом, 31 січня 1939 року, було остаточно підтверджено, що Лев Прхала буде займати посаду міністра внутрішніх справ Карпатської України. 4 лютого 1939 року, відбулася зустріч А.Волошина, з Л.Прхалою, в якій А. Волошин, просив Л.Прхалу, не приступати до своїх обов'язків, до 12 лютого (себто, до проведення крайових виборів), проте, ці намагання Волошина залишилися ні з чим, Л.Прхала залишився в Карпатській Україні і готувався до свого урядування²¹. 6 березня 1939 року чеський центральний уряд провів чергову реорганізацію хустського кабінету, і тим самим показав свою силу порівняно з Карпатською Україною. Результатом цих змін мало стати усунення з посади міністра Юліана Ревая, якого підозрювали у дружніх стосунках з німцями. Замість Юліана Ревая на посаду міністра комунікацій, фінансів та внутрішніх справ було призначено генерала Лева Прхалу²². Августин Волошин не погодився з таким рішенням і навіть адресував міністру закордонних справ Ф. Хвалковському та

¹⁸ Там же, с. 336.

¹⁹ Там же, с. 337.

²⁰ ПАГІРЯ, О. Місія генерала Лева Прхали у Карпатській Україні (1938–1939). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2020. Вип. 1 (42), с. 62. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30403>

²¹ Там же, с. 63.

²² Там же, с. 64.

президенту ЧСР Е. Гасі листи з протестом проти цього рішення²³. Проте всі його протести успіху не досягли. Водночас А.Волошин сподівався, що всі непорозуміння з Чехословацьким урядом можна буде вирішити конституційно на засіданні Сойму Карпатської України.

Під час подій 5 березня 1939 р. Юліан Ревай очолював місію в Німеччину у справах господарських перемовин. Вони проводилися з німецьким уповноваженим з цих питань паном Кеплером. Заслуговує на увагу те, що міністр Ревай не знав німецької мови, а тому з Кеплером розмовляв «по-українськи». Щодо наслідків перемовин, то було досягнуто позитивних результатів з таких питань: дослідження та можлива експлуатація природних багатств Закарпатської України; згода на постачання лісу; угода щодо скотарства та молочного господарства; дозвіл на переміщення 2 000 карпато-українських робітників до Рейху. На завершення цих перемовин Юліан Іванович попросив передати рейхслейтеру Розенбергу «своє привітання та подяку своєму народу за увагу, яку рейхсляйтер приділяє українському народу»²⁴

Спочатку уряд А. Волошина планував провести засідання Сойму 2 березня 1939 р. в Рахові, однак президент ЧСР Е. Гаха не погодив цю дату. Відтак висловлювалися сподівання, що засідання Сойму відбудеться 9 березня в м.Хуст, які виявилися марними. Нарешті, Е.Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 21 березня 1939 року, але після звернення А. Волошина змінив дату на 15 березня 1939 року²⁵. 14 березня 1939 р. було проведено спільну нараду з усіма політичними діячами Карпатської України, після чого було проголошено самостійність і сувере-

²³ Там же, с. 65.

²⁴ РЕБРИК, А. Делегація уряду Карпатської України на чолі з Ю. Реваем у Берліні. [Електронний ресурс]. *Карпатська Україна*. Режим доступу до ресурсу: <https://1939.in.ua/geneal/delehatsija-urjadu-karpatskoji-ukrajiny-na-choliz-ju-revajem-u-berlini/>

²⁵ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 124–125; ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*, с. 339.

нність Карпатської України²⁶. На цій нараді Юліана Ревая було проголошено міністром закордонних справ²⁷. Тут також було остаточно затверджено дату проведення засідання Союму – 15 березня 1939 р. На засіданні Союму 15 березня 1939 року Юліана Ревая було обрано прем'єр-міністром (одночасно він виконував і обов'язки міністра закордонних справ) уряду Карпатської України²⁸.

Засідання Союму відбувалося в той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України²⁹. Упродовж 15–16 березня угорська армія окупувала більшу частину Закарпаття. Найвизначніша битва проти угорців відбувалася біля Красного Поля (приблизно 6 кілометрів від Хуста). Чеське командування усвідомлювало, що угорців їм не перемогти, а тому дало наказ своїм воякам відступати. На захист новоствореної держави виступили юні семінаристи севлюської (виноградівської) горожанської школи та їх учителі, а також інша молодь. Вони стримували переважаючий натиск армії угорців з одним тільки стрілецьким озброєнням, викраденим зі складів чеських військ. Вони гідно боролися проти окупантів, однак угорці зуміли перемогти. Останні захисники Карпатської України припинили чинити опір 18 березня 1939 року³⁰.

Таким чином, після битви на Красному Полі Карпатська Україна припинила існування, незважаючи на всі старання Юліана Ревая, Августина Волошина та інших діячів. Як влучно підмітив

²⁶ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 125.

²⁷ ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*, с. 340.

²⁸ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 126.

²⁹ ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*, с. 343.

³⁰ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, с. 126.

Микола Вегеш, «молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування»³¹. Проте навіть така нетривала політична історія Карпатської України ще раз довела тезу про те, що на Закарпатті перш за все живуть українці, які хочуть мати з Україною одну єдину незалежну, суверенну державу.

Після окупації краю угорськими військами Юліан Ревай покинув територію Закарпаття і емігрував спочатку до Словаччини, де проживав з 1939 по 1945 роки. У 1945 році він переїхав до Німеччини, а наприкінці 40-х років ХХ ст. і до самої смерті проживав на території США³². В період з 1945 по 1947 роки Юліан Ревай був двічі заарештований. У 1945 р. в Празі він, зокрема, був заарештований радянською контррозвідальною організацією СМЕРШ, але зміг утекти на територію Німеччини, яка була під контролем США. А на початку лютого 1947 р. у німецькому місті Ашафенбурзі Юліан Ревай був заарештований вже американською адміністрацією, яка його підозрювала в тому, що він був радянським агентом. Але наприкінці лютого його було звільнено з ув'язнення³³.

Навіть проживаючи на чужині, за океаном, Юліан Іванович не забував про свою неньку Україну. Про це, зокрема, свідчить те, що одразу після приїзду 1949 р. Юліана Ревая до США його було обрано головою допомогового об'єднання «Самопоміч». Цю організацію він очолював аж до своєї смерті. З 1949 по 1957 роки Юліан Ревай також був директором канцелярії Українського Конгресового Комітету Америки, а згодом, з 1958 року, – директором Українського Інституту Америки. У 1964 р. він став президентом Карпатського Дослідного Центру³⁴. Всі ці посади засвідчують те,

³¹ ВЕГЕШ, М. *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*, с. 343.

³² ВЕГЕШ, М. Ревай Юліан Іванович... Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/40275>; ВЕГЕШ, М., ГИРЯ, В. Юліан Ревай – міністр Карпатської України. березня 2019 року), с. 143. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31809>

³³ Особова справа Юліана Ревая в ЦРУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: https://www.cia.gov/readingroom/docs/TRIDENT_0014.pdf

³⁴ ВЕГЕШ, М. Ревай Юліан Іванович... Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/40275>; ВЕГЕШ, М., ГИРЯ, В. Юліан Ревай – міністр Кар-

що Юліан Ревай мав у середовищі української діаспори в США велику повагу, авторитет, визнання. Він був ініціатором встановлення у столиці США м. Вашингтоні пам'ятника нашому Кобзарю Тарасу Шевченку, за що був нагороджений «Шевченковою Грамотою волі». Помер перший і єдиний прем'єр-міністр Карпатської України 30 квітня 1979 року в місті Нью-Йорк, похований на українському кладовищі в Нью-Йорку. Заснованому ним Карпатському Дослідному Центру присвоєно ім'я Юліана Ревая. У 1986 р. на його могилі встановлено пам'ятник³⁵.

Отже, можемо з упевненістю сказати, що Юліан Іванович Ревай був справжнім патріотом рідного краю. Він є прикладом для кожного українця як потрібно відстоювати нашу незалежність, боротися за неї. У наш час ця тема є надзвичайно актуальною, адже наша державність знову і знову зазнає великої загрози з боку російського агресора. То ж нехай життєвий і творчий шлях цього видатного культурного діяча, політика, справжнього українця, стане прикладом для кожного з нас для наслідування. На завершення доцільно навести слова редактора газети «Нова свобода» Василя Гренджі-Донського про Юліана Ревая, які, на мій погляд, дуже влучно характеризують цього будівничого Карпатської України: «Розумний, молодий, енергійний та меткий. Коли б його треба характеризувати, то можна б казати декілька словами: Юліан Ревай – це мотор цілого нашого політичного життя. Юліан Ревай – це дипломат... Майбутній історик, що писатиме історію Карпатської України, побіч імени нашого великого Батька (Августина Волошина, прим. авт.) напише також золотими літерами й ім'я подвижника нашого політичного життя – міністра Юліана Ревая»³⁶.

патської України. березня 2019 року).., с. 143. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31809>

³⁵ ВЕГЕШ, М. Ревай Юліан Іванович... Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/40275>

³⁶ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ, В.С. *Я теж українець*: Публіцистика. Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2003, с. 339.

**THE ROLE OF JULIAN REVAI IN THE DEVELOPMENT
OF CARPATHIAN UKRAINE**

Mykhailo LENDEL (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *This study reveals the activities of one of the founders of Carpathian Ukraine, Julian Revai. Was highlighted His role in the educational and cultural activities of our region on the eve of the events of 1938–1939. Were studied his role in the state-building processes of Carpathian Ukraine, also were studied his pro-Ukrainian activities in emigration.*

Key words: *Revai, Carpathian Ukraine, government, Avhustyn Voloshyn, Transcarpathia, Czechoslovakia.*

RUSÍNI NA SLOVENSKU A TRIDSAŤ ROKOV NÁRODNOSTNEJ POLITIKY

Stanislav KONEČNÝ (Košice, Slovensko)¹

Конечний Станіслав. Русини в Словаччині і тридцять років національної політики; 21 сторінка; мова словацька.

***Резюме.** У статті висвітлено становище русинської спільноти в Словаччині у контексті національної політики країни упродовж 1993–2023 років. Простежується позиція влади у ставленні до русинів та до українців з урахуванням результатів переписів населення. Відзначається, що упродовж окресленого періоду більшість прем'єр-міністрів Словаччини не приділяли належної уваги питанням національних спільнот. І тільки деякі очільники уряду намагалися проводити національну політику європейського типу.*

***Ключові слова:** Словаччина, словацький уряд, національна політика, русини, українці.*

Slovenskú historiografiu už viac ako sto rokov charakterizuje aj mimoriadny záujem o vývoj riešenia agrárnej a národnostnej otázky, ktoré boli, a do istej miery dodnes sú, skoro bytostne spojené s územím dnešného Slovenska a životom jeho obyvateľstva. Prvá z nich iste súvisí s takmer tritisíc ročnou dominanciou poľnohospodárstva v hospodárskej štruktúre tejto časti stredoeurópskeho priestoru a skúmala sa už v prvej polovici 18. storočia.² Národnostná otázka sa zase priamo spája s častými migračnými procesmi pôvodom a kultúrou rôznorodých kmeňov a národov, ako i zložitou etnogenézou a národnou identifikáciou tých, ktoré sa v ňom natrvalo usadli. Totiž, prá-

¹ Konečný Stanislav, PhDr., CSc., Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice, emeritný pracovník.

Конечний Станіслав, доктор філософії, кандидат історичних наук, Інститут соціальних наук Словацької академії наук, Кошиці, працюючий пенсіонер.

² SLAVKOVSKÝ, Peter. Agrárna kultúra Slovenska : Premeny v čase. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2002, s. 15. ISBN 80-22-07-17-8.

ve spoločenské vzťahy v rámci poľnohospodárskej produkcie často determinovali stupeň vývoja celej spoločnosti a národno-emancipačné snahy i medzietnické relácie výrazne ovplyvňovali špecifiku a dynamiku jej vývinu. Preto politika, či presnejšie, správa, resp. centrálna regulácia vzťahov a trendov v týchto oblastiach vždy mávala aj má z celospoločenského hľadiska veľmi veľký význam a nároky na objektivitu historika.³

V tejto súvislosti možno národnostnú politiku všeobecne definovať ako súhrn postojov a prístupov štátu k národnostnej situácii a k problémom v národnostných vzťahoch, ako aj koncepcií ich dlhodobého alebo aktuálneho riešenia. Patrí k najdôležitejším atribútom štátu a veľmi často je jedným z najevidentnejších ukazovateľov typu režimu, ktorý sa v ňom tak alebo onak, priamo alebo nepriamo uplatňuje. Výskum národnostnej politiky je preto citlivou sférou a v našich podmienkach sa tiež zdokonaľoval dosť zložitou cestou.⁴ Je pritom zrejmé, že národnostná politika je výsledkom polydeterminácie, pretože na jej formovaní i zmenách v priebehu vývoja spoločnosti sa podieľa viacero zdrojov. Najčastejšie ide o zdroje historické, geopolitické, etnické a veľkú úlohu neraz zohrávajú ideologické doktríny. Dá sa však obecne povedať, že národnostná politika je v podstate kreovaná pod vplyvom vnútorných podmienok a vonkajších okolností, preto nie je vždy jednotná a fakticky máva vo vzťahu k jednotlivým národom, resp. k etnickým menšinám, navyše v rôznych historických obdobiach, spravidla diferencovaný charakter.

Veľmi dobrým príkladom v týchto súvislostiach sú práve Rusíni na Slovensku, ktorí v priebehu 500 rokov boli postupne vystavovaní a aj bezprostredne zažívali takmer všetky možné existujúce, ale aj dnes už nejestvujúce typy národnostnej politiky, a to od popierania národného bytia až po rešpektovanie etnickej svojbytnosti. Až do

³ CAMBEL, Samuel. *Päťdesiate roky na slovenskej dedine : Najťažšie roky kolektivizácie*. Prešov: Universum, 2005, s. 5. ISBN 80-89046-26-6.

⁴ ŠUTAJ, Štefan. Tendencie výskumu národnostných vzťahov a národnostnej politiky na Slovensku. In: ŠUTAJ, Štefan – REGINÁČOVÁ, Nikola – HELDÁKOVÁ, Lucia (eds.). *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Prešov, Universum, 2017, s. 8–24. ISBN 978-80-89946-00-6.

začiatku 16. storočia, ale miestami až do 17. storočia predstavovali Rusíni v Uhorsku na základe valašského práva a vykonávania hraničných a strážnych služieb v istom zmysle privilegované spoločenstvo. V dôsledku druhého nevoľníctva i tureckej expanzie prešlo však spoločenskou a sociálnou nivelizáciou a bolo integrované na úroveň poddaného ľudu s pravoslávnyim náboženstvom. Od polovice 17. storočia do polovice 19. storočia potenciálnu etnickú identitu nahradzovala konfesionálna príslušnosť Rusínov k Únii, od roku 1773 ku gréckokatolíckej cirkvi.⁵

Národné obrozenie od polovice 19. storočia vďaka činnosti rusínskych národných buditeľov v období Bachovho absolutizmu a provizória prinieslo síce posilnenie národných aspektov v politickom i kultúrnom živote Rusínov, avšak otázku ich spisovného jazyka ani národnej orientácie sa im nepodarilo uzavrieť. Hoci po rakúsko-uhorskom vyrovnaní uhorské vládne miesta bez ohľadu na ich stranícke politické zázemie počas celého obdobia dualizmu uznávali existenciu rusínskeho obyvateľstva, tzv. Uhrorusov, ba formálne priznávali im tiež niektoré menšinové práva v školskej a kultúrnej oblasti, avšak považovali ich, rovnako ako aj Slovákov a ďalšie nemaďarské národy v Uhorsku, s výnimkou Chorvátov, za priamu súčasť uhorského politického národa.⁶ Na začiatku 20. storočia v Uhorsku žilo 423 159 Rusínov, teda asi 2,5% jeho populácie, ale na rozdiel od Slovákov, ani v jednej župe netvorili väčšinu obyvateľstva.⁷

Vznik Československej republiky znamenal zásadnú zmenu národnostnej politiky vôbec a vo vzťahu k Rusínom na Slovensku zvlášť. Zostali síce menšinou, ktorá však mala zabezpečenú ochranu a s podmienkou podielu 20 % na počte obyvateľstva v súdnom okrese aj naj-

⁵ HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, 204 s.

⁶ Podrobnejšie SEDLÁK, Imrich. Slováci a Rusíni v historických súvislostiach. In: GLOSÍKOVÁ, Oľga (ed.). *Historická a sociokultúrna realita Rusínov na Slovensku*. Prešov: Slovenské národné múzeum – Múzeum rusínskej kultúry v Prešove, 2009, s. 32–48. ISBN 978-80-970314-2-8.

⁷ VIATOR, Scotus. *Národnostná otázka v Uhorsku*. Bratislava: Slovakia plus, 1995, ss. 17, 27. ISBN 80-88750-07-5.

širšie jazykové práva, s výnimkou Fínska, v medzivojnovnej Európe.⁸ Navyše, pripojenie Podkarpatskej Rusi k republike dovoľovalo rusínskej minorite na Slovensku považovať sa za súčasť rusínskeho etnika, ktoré medzinárodnými zmluvami aj ústavou malo garantované tiež autonomistické ambície. Prirodzene, táto alternatíva od samého začiatku narážala na záujmy slovenskej politickej reprezentácie, ktorá mala tichú podporu pražského centra usilujúceho sa do etnického vývoja Rusínov čo najmenej zasahovať. V ich prospech hrala totiž pretrvávajúca nevyhranenosť národnej identity Rusínov, ako i jazykové spory medzi stúpenkami ruského, ukrajinského a rusínskeho smeru. Rusíni zo severovýchodného Slovenska sa síce až do roku 1939 snažili svoj menšinový status zmeniť posunom administratívnej hranice s Podkarpatskou Rusou na západ, avšak ich pokusy neboli úspešné.⁹

Pravda, už v roku 1938 sa po prijatí ústavného zákona o autonómii Slovenska dostala národnostná politika do kompetencie slovenskej vlády a autonómneho snemu, a tak sa postoj k rusínskej menšine zmenil. Prejavil sa tzv. syndróm „prepusteného otroka“, teda tendencia oslobodeného spoločenstva prenášať niekdajšie obmedzenia a, niekedy len domnelé, krivdy na inú skupinu žijúcu v jeho rámci. Rusíni boli totiž, väčšinou bezdôvodne, podozrievaní zo sympatií k Maďarsku, zo separatizmu, rusofilstva a inklinácie k pravoslávii i ku komunizmu. Po vzniku slovenského štátu sa táto nedôvera premietla do snahy znemožňovať im politické aktivity, obmedzovať národnostné školstvo a prostredníctvom pobočky *Ústredne štátnej bezpečnosti* v Prešove, regionálnych orgánov *Šarišsko-zemplínskej župy* i *Slovenskej ligy* sledovať rusínskych kultúrnych a cirkevných predstaviteľov a presadzovať politické záujmy štátu a národne orientovaných slovenských inštitúcií a spolkov.¹⁰

⁸ BROKLOVÁ, Eva. Problém ochrany národnostných menšín. In: KALETA, Petr – MARTÍNEK, František – NOVOSAD, Lukáš (eds.). *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období : Sborník z mezinárodní konference*. Praha; Opole: Masarykův ústav AV ČR; Instytut historii Uniwersytetu Opolskiego; Historický ústav AV ČR, 2000, s. 85. ISBN 80-86495-30-2.

⁹ ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939)*. Prešov: Universum, 2003, 424 s. ISBN 80-89046-16-9.

¹⁰ PEKÁR, Martin. Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1939–1945 a alternatívy jej riešenia. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.). *Slovenská republika*

Obnovenie Československej republiky v roku 1945, snaha o jej slovanský charakter a spojenectvo so Sovietskym zväzom s veľkou medzinárodnou autoritou národnostnú politiku voči rusínskej a vtedy formujúcej sa ukrajinskej menšine zo strany celoštátnych i slovenských národných orgánov veľmi výrazne premenili a viedli ju až ku vzniku určitej formy kultúrnej autonómie. Porážka Komunistickej strany Slovenska vo voľbách roku 1946 na Slovensku a dôsledky dobrovoľnej opcie sovietskeho občianstva časťou rusínskeho obyvateľstva v nasledujúcom roku síce jeho spoločenské postavenie sčasti oslabili, avšak i po februárovom prevrate v roku 1948 politické ambície menšiny zostali mimoriadne vysoké, hoci aj za cenu značných politických ústupkov, rezignácie časti reprezentácie a pomerne promptnej likvidácie národných inštitúcií, ktoré boli nazývané ukrajinskými.¹¹

Postoj československého štátu vedeného Komunisticou stranou Československa a ich územných orgánov na Slovensku k Rusínom v období totalitného režimu medzi rokmi 1948 a 1989 sa vyznačoval určitým protežovaním spoločensky angažovanej časti uvedenej menšiny a až obsedantne pôsobiacou politickou, materiálnou a finančnou podporou jej národnostného školstva a kultúrnej či osvetovej činnosti. Na druhej strane, museli sa Rusíni vzdať rusínskej národnosti aj gréckokatolíckej viery a aspoň formálne prijať ukrajinskú národnú príslušnosť a pravoslávie.¹² Prevažne ruský vyučovací jazyk na národnostných školách na severovýchode Slovenska sa zmenil na ukrajinský jazyk a napriek nepripravenosti učiteľov a nesúhlasu mnohých rodičov stránickej aj školské orgány trvali na jeho preradzovaní do škôl v obciach s predtým rusínskym, resp. so zmiešaným obyvateľstvom. Od začiatku šesťdesiatych rokov tento trend nedokázali udržať a po-

1939–1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica: Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela; Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 292–302. ISBN 80-8083-147-5.

¹¹ GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991, 186 s.

¹² BAJCURA, Ivan. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 67–104.

čet ukrajinských škôl začal rapidne klesať.¹³ V posledných rokoch uvedeného desaťročia určité uvoľnenie režimu prinieslo mierne oživenie národného života menšiny i opätovné legalizovanie gréckokatolíckej cirkvi, avšak nasledujúce obdobie tzv. normalizácie vrátilo skoro všetko do starých kolají, posilnilo formálny ráz kultúrneho života minority a regresívny vývoj jej početnosti až do konca osemdesiatych rokov.¹⁴

Pád totality v Československu i v celom sovietskom bloku, ktorý bol vlastne prejavom neudržateľnosti socialistického systému v konfrontácii s trhovou ekonomikou a demokraticky usporiadanou spoločnosťou v západných krajinách, otvoril národnostným menšinám dotedy nepredstaviteľné možnosti. Kým maďarskej, ukrajinskej, poľskej, sčasti nemeckej menšine stačilo vlastnú národnostnú politickú a kultúrnu činnosť už len revitalizovať, rómska menšina a početne menšie tradičné i nové etnické skupiny museli sa svojho oficiálneho uznania a práv dožadovať. Špecifickým, avšak vzhľadom na predchádzajúci historický vývoj prirodzeným javom krátko po roku 1989 bolo relatívne striktné rozdelenie ukrajinskej (rusínskej) minority, ako znel jej názov podľa ústavného zákona č. 144/1968 Zb. z 27. októbra 1968 o postavení národností v Československej socialistickej republike, na ukrajinskú a rusínsku menšinu.

Uvedené rozčlenenie ukrajinskej národnostnej menšiny v nových, demokratických podmienkach, hoci sa uskutočnilo takmer po štyridsiatich rokoch, bolo prirodzené a dalo sa očakávať. Odrážalo totiž objektívnu realitu, že časť menšiny si rusínske národné povedomie udržala bez ohľadu na deklarovанú národnosť a jej druhá časť, či už na základe vnútorného presvedčenia, spoločenského tlaku alebo osobných dôvodov, akceptovala ukrajinskú identitu. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1991 sa na Slovensku k Rusínom prihlásilo 17 197 ľudí a k Ukrajincom 13 281 osôb, teda 0,32 %, resp. 0,25 % z celkového

¹³ VIROSTKOVÁ, Anna. Zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na Slovensku v roku 1952. In *Človek a spoločnosť*, 2013, roč. 16, č. 3, s. 72–81. ISSN 1335-3608. Dostupné z: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/2013/3>. [cit. 2023-07-06].

¹⁴ MAGOCSI, Paul Robert. *Rusíni na Slovensku : Historický prehľad*. Prešov: Rusínska obroda na Slovensku, 1994, s. 168–175. ISBN 80-88769-05-1.

počtu obyvateľstva.¹⁵ Tento pomer sa však pri nasledujúcich cenoch výrazne zvyšoval, a to v prospech rusínskej menšiny a v roku 2021 predstavoval 23 446 obyvateľov, t. j. 0,44 % k 9 451 osobám, teda 0,17 % z ich celkového počtu.¹⁶

Obdobie rokov 1990–1992, ako sa ukázalo neskôr, bolo vlastne istým prechodom od federácie k samostatnosti českých krajín a Slovenska, ale z hľadiska konštituovania Rusínov ako plnoprávnej etnickej komunity malo kľúčový význam. Dôležitú úlohu pritom zohrávala aj skutočnosť, že spoločenské postavenie národnostných menšín ako v istom zmysle chránených spoločenstiev a relatívne štedré financovanie ich kultúry sa v porovnaní s minulým režimom príliš nezmenili, avšak s tým spojené ideologické limity a politické obmedzenia úplne zanikli. Ďalšou zvláštnosťou v týchto rokoch bola skutočnosť, že konkrétna legislatíva aj exekutíva vo vzťahu k minoritám bola v kompetencii národných orgánov, kým celková zodpovednosť za realizáciu národnostnej politiky prináležala federácii. Preto nie je náhodou, že práve v tom čase došlo k definitívnemu dištancovaniu sa predstaviteľov novej, rusínskej frakcie menšiny od ukrajinsky orientovaného *Zväzu Rusínov-Ukrajincov Československa* a tiež k vytvoreniu rusínskych politicko-kultúrnych organizácií na Slovensku, ako aj v medzinárodnom meradle: *Rusínskej obrody a Svetového kongresu Rusínov*.¹⁷

Okrem toho, slovenská verejnosť, médiá aj časť politických subjektov s aktivitami znovu formujúceho sa rusínskeho národného obrodenia viac sympatizovali, odsudzovali nespravodlivosť a krivdy z minulosti, stotožňovali sa s kritikou komunistického režimu v tejto sfére a podporovali nápravu chýb i rehabilitovanie osobností rusínskeho hnutia z dávnej i nedávnej histórie. Tomuto trendu značne napomá-

¹⁵ PILINSKÁ, Viera – LUKÁČOVÁ, Martina. *Obyvateľstvo Slovenska podľa SODB*. Bratislava: Inštitút informatiky a štatistiky, 2005, s. 27.

¹⁶ Počet obyvateľov podľa národnosti k 1.1.2021. In: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021 : Základné údaje- Obyvatelia*. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2021. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvateľstva-podla-narodnosti/SR/SK0/SR>. [cit. 2023-07-07].

¹⁷ GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav. *Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procesoch transformácie (1989–1995)*. Výber z dokumentov I. Prešov: Universum, 2005, s. 60. ISBN 80-89046-34-7.

hala aj vláda Jána Čarnogurského (1991–1992) menovaná po odvolaní premiéra V. Mečiara v SNR. Tak napríklad, dotácia rusínskej kultúry zo štátneho rozpočtu sa zvýšila desaťnásobne a dosiahla 4,7 mil. Kčs. Podiel Rusínov na čerpaní finančných prostriedkov určených na rozvoj kultúry národnostných menšín v tom istom čase vzrástol z 2 % ich objemu na 6,7 %.¹⁸ Pravda, v tejto vládnej podpore rusínskeho obrodenia úzko prepojeného aj na časť gréckokatolíckeho kléru možno hľadať i určitú snahu *Kresťanskodemokratického hnutia* (KDH) o dokončenie rekatolizácie severovýchodného Slovenska, ktorá sa síce začala už v rokoch 1968–1969, avšak bola neúplná s neukončená tak z cirkevno-organizačného, ako aj z majetkovoprávneho hľadiska.

Vytvorenie samostatnej Slovenskej republiky k 1. januára 1993 sa stalo významným prelomom v novodobých dejinách Slovenska i strednej Európy. Z hľadiska pertraktovanej problematiky to zároveň v podstate znamená aj začiatok relatívne nezávislého formulovania a suverénnej realizácie národnostnej politiky, a to vrátane jej osobitného zamerania na rusínsku národnostnú menšinu. Počas tridsiatich rokov nezávislého Slovenska sa však napriek určitej konzistentnosti jej všeobecné kontúry i konkrétne podoby viac alebo menej menili, a to tak v prioritách ako aj v intenzite ich naplňovania. To nám umožňuje jej vývoj z aspektu obsahu, ale tiež foriem uskutočňovania analyzovať a z rôznych pozícií aj hodnotiť. Celkový pohľad historika na menšinovú politiku štátu a na jej nuansy voči jednotlivým etnickým minoritám ponúka ako najjednoduchší prístup jej rozdelenie na časové etapy, ktoré zodpovedajú dobe fungovania príslušných vládnych garnitúr adekvátnych povolebným politickým zoskupeniam.

Prvá z nich, viažuca sa na čas druhej Mečiarovej vlády i tzv. „dočasnej vlády“ Jozefa Moravčíka v rokoch 1993–1994 bola aj v postoji k tunajším Rusínom obdobím váhania. V prenesenom zmysle, charakterizovali ju prejavy syndrómu „oslobodeného väzňa“, ktorý je síce rád, že je na slobode, ale na druhej strane je ňou zaskočený a nevie sa celkom orientovať, Chcel by sa kontaktovať s bývalými kumpánmi, ale

¹⁸ KOLLÁR, Martin – MRVOVÁ, Zuzana (eds.). *Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky : Správa skupiny európskych expertov*. Bratislava: Ministerstvo kultúry SR, 2003, s. 341. ISBN 80-968317-1-2.

súčasne sa ich aj obáva. Vláda SR musela rešpektovať výsledky sčítania obyvateľstva a uznať existenciu rusínskej menšiny, všetky jej organizácie, tlač a jej aktivity, na druhej strane sa však obávala úplne opustiť dovtedajší koncept len pokrokovu zmýšľajúcej ukrajinskej národnosti, ktorá Rusínov v lepšom prípade považuje za svoju súčasť, v horšom za svoje archaické pomenovanie a v najhoršom prípade za dôsledok komplotu domáceho či vonkajšieho nepriateľa.¹⁹

Ako istú kompenzáciu voči ukrajinskej menšine možno chápať aj niektoré ustanovenia *Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou o dobrom susedstve, priateľských vzťahoch a spolupráci*, ktorá trochu narýchlo bola podpísaná v Kyjeve 29. júna 1993, v deň 48. výročia uzavretia československo-sovietskej zmluvy o odstúpení Podkarpatskej Rusi. Zmluva získala platnosť výmenou ratifikačných listín 16. júna 1994. V čl. 18 sa ňou síce v duchu reciprocity, ale predsa slovenská strana zaväzuje k ochrane a zabezpečeniu etnickej, kultúrnej, jazykovej a náboženskej svojbytnosti ukrajinskej menšiny.²⁰ Proti tomu nemožno absolútne nič namietat', avšak s trochou zlomysel'nosti sa dá uznávanie rusínskej minority, registrovanie organizácií a inštitúcií Rusínov, povolenie tlače a prístupu k médiám alebo rešpektovanie kodifikácie rusínskeho jazyka interpretovať aj ako isté porušenie tohto záväzku, čo sa, možno nepriamo, zo strany ukrajinských národnostných organizácií a ich predstaviteľov, ale aj ukrajinskej ambasády i niekoľkokrát stalo.

Vláda J. Moravčíka, ktorá pracovala od marca do decembra 1994 po vyslovení nedôvery V. Mečiarovi v Národnej rade SR, síce venovala národnostnej politike väčšiu pozornosť, ale vzhľadom na časovo obmedzený mandát jej trvalejšiu koncepciu nepriniesla. Vládne strany *Demokratická únia Slovenska*, *Strana demokratickej ľavice* aj KDH však

¹⁹ MUŠINKA, Mikuláš. Rusíni-Ukrajinci – jedna národnosť. In: *Nove žyttá*, 1997, roč. 47, č. 31–32. Príloha.

²⁰ *Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 177/1994 Z. z. z 21. júla 1994 o Zmluve medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou o dobrom susedstve, priateľských vzťahoch a spolupráci*. Dostupné z: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/42100/1/2/oznamenie-c-177-1994-zz-o-zmluve-medzi-slovenskou-republikou-a-ukrajinou-o-dobrom-susedstve-priatel'skych-vztahoch-a-spolupraci>. [cit. 2023-07-08].

viac rešpektovali európske pravidlá v tejto oblasti aj odkaz „nežnej“ revolúcie, Výrazne sa zvýšila aj podpora národnostnej kultúry a národnostných organizácií a dosiahla výšku 61 mil. korún. Rusínska kultúra bola dotovaná sumou 6 miliónov korún, čo umožnilo vydávať tak periodickú tlač, ako i knihy a učebnice, ba dokonca zriadiť *Ústav rusínskeho jazyka pri Rusínskej obrode* v Prešove, ktorý pripravoval jeho kodifikáciu.²¹ Minoritami bol veľmi pozitívne prijatý tzv. tabuľový zákon, teda zákon č. 141/1994 Z. z. zo 7. júla 1994 o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín, hoci sa stal predmetom sporov a zmien i v nasledujúcich rokoch.

Tabuľka č. 1: Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 1994

Strana alebo koalícia strán	Slovensko		Východné Slovensko		Severovýchodné Slovensko	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
HZDS	34,96	1.	28,71	1.	37,25	1.
SV	10,41	2.	12,62	3.	12,25	3.
MK	10,18	3.	5,99	6.	0,10	16.
KDH	10,08	4.	13,91	2.	14,72	2.

Obdobím konfrontácie možno nazvať národnostnú politiku tretej Mečiarovej vlády menovanej po predčasných voľbách v dňoch 30. septembra a 1. októbra 1994, ktoré vlastne znamenali opätovné víťazstvo *Hnutia za demokratické Slovensko* (HZDS) pred koalíciami ľavicových strán *Spoločná voľba* (SV) a maďarských strán *Maďarská koalícia* (MK). Navyše sa ukázalo, že ústretovejší prístup občianskych strán k menšinám podporu Rusínov nezískal, pretože, ako potvrdzuje tabuľka č. 1, v severovýchodných okresoch, kde žije veľká väčšina rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva Slovenska, bolo víťazstvo HZDS ešte výraznejšie ako celoslovenský priemer, ba až o 10 % vyššie pri porovnaní

²¹ KOLLÁR, MRVOVÁ (eds.), ref. 17, s. 341.

ní s východným Slovenskom, ktoré je tradične považované za územie s volebnou podporou konzervatívnych strán.²²

Programové vyhlásenie novej vlády na roky 1994–1998 vytvorenej koalíciou HZDS, *Slovenskej národnej strany* (SNS) a *Združenia robotníkov Slovenska* (ZRS) malo v oblasti národnostnej politiky pomerne všeobecné znenie, ale uznávalo práva národnostných menšín a vyjadrovalo záujem ich dodržiavať. Vláda chcela tiež iniciovať vypracovanie štandardného modelu práv etnických menšín v Rade Európy a v OSBE. Na druhej strane, už pri jeho čítaní, zvlášť s odstupom času, tento dokument naznačuje zásadný obrat v prístupe k minoritám. Je evidentné, že nová vláda zmysel národnostnej politiky vidí v ochrane slovenského národa, kultúry, resp. jazyka pred vplyvom kultúry národnostných menšín. Otvorene zdôrazňuje, že za hlavný cieľ svojej činnosti na tomto úseku vlastne považuje lojalitu menšín k Slovenskej republike, teda nie ochranu a rozvoj kultúry etnických menšín, ako by sme mohli očakávať, a zabezpečenie práv Slovákov na národnostne a jazykovo zmiešaných územiach vláda priamo vyhlasuje za jednu zo svojich priorít.²³

Je len prirodzené, že národnostná politika s takýmto politickým nastavením dosť často zneužívajúca parlamentnú väčšinu a s výkonnou mocou so sklonmi k autoritárskym manierom v praxi len zvyšovala politické napätie a viedla k improvizácii. Aj keď reštriktívne opatrenia boli zamerané hlavne proti maďarskej minorite, negatívne sa dotkli i ostatných národnostných menšín. Patrí k nim už prijatie zákona č. 270/1995 z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky, ktorý slovenčinu povýšil na hlavný atribút slovenského národa

²² Vypočítané podľa Podiel platných hlasov pre politické strany. In: *Vol'by do NR SR 1994 : Súhrnné výsledky hlasovania*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr1994/slov/volby22a.htm>. [cit. 2023-07-09]. a BARÁTH, Juraj – SZÖLLÖS, Ján – ČERNÁK, Peter. Analýza stability územia volebnej podpory vybraných politických strán (na základe výsledkov volieb 1990, 1992 a 1994. In: *Geografický časopis*, 1995, roč. 47, č. 4, s. 251. ISSN 0016-7193.

²³ Výňatky z programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky. In: OLAH, Jozef – VALENTOVIČ, Zoltán – PROCHÁČKA, Peter (eds.). *Dokumenty : Zborník medzinárodných dohôd, vyhlásení a zákonov Slovenskej republiky o právach národnostných menšín, 1. časť*. Bratislava: Danubiapress, 1995, s. 29–30. ISBN 80-218-0190-5.

vôbec a na „najvzácnejšiu hodnotu jeho kultúrneho dedičstva“ a v tomto zmysle ju nadradil, s istými výnimkami, ostatným jazykom vo všetkých sférach života spoločnosti. Všeobecné pobúrenie pritom vyvolal najmä § 10 uvedeného zákona, ktorý oprávňoval ministerstvo kultúry udeliť za porušenie zákona pokutu až do výšky 50 000 Sk jednotlivcom a do 500 000 Sk právnickým osobám.²⁴

Predstavitelia maďarskej národnosti zvlášť protestovali proti zrušeniu vydávania dvojjazyčných vysvedčení frekventantom národnostných škôl a proti snahe propagovať tzv. alternatívne školy. Alternatívne školy sú síce prejavom úsilia modernizovať obsah, metódy, ako aj formy organizovania škôl v porovnaní s ich tradičnou podobou, avšak v tomto prípade ich protagonistom zrejme išlo o obmedzenie vyučovania v jazyku menšín v národnostných školách.²⁵ Problémom tiež bolo, že rozpočtované finančné prostriedky neboli určené na mzdy, čo znamenalo zánik Ústavu rusínskeho jazyka v Prešove. Na druhej strane, veľkým úspechom rusínskych aktivistov bolo, že od 1. septembra 1998 vzniklo oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry v rámci *Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov pri Prešovskej univerzite* v Prešove. Bola to prirodzená reakcia na skutočnosť, že vtedy začali vznikať základné školy s vyučovaním rusínskeho jazyka, hoci okrem výchovy pedagógov oddelenie vykonávalo aj vedecko-výskumnú, publikačnú a dokumentačnú činnosť.²⁶ Vytvorenie tohto vysokoškolského pracoviska bolo umožnené vďaka relatívne širokej autonómii univerzít.

Rusínskej a ukrajinskej národnostnej kultúre na Slovensku v tom čase však najviac ublížila finančná reštrikcia. Príslušná rozpočtová ka-

²⁴ Zákon 270/1995 Z. z. *Zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky z 15. novembra 1995*. Dostupné z: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1995/270/vyhlasene_znenie.html. [cit. 2023-07-12].

²⁵ PRŮCHA, Jan. *Alternativní školy a inovace ve vzdělávání*. Praha: Portál 2001, 139 s. ISBN 80-7178-584-9.

²⁶ PLIŠKOVÁ, Anna. Náčrt histórie, súčasnosti a novej perspektívy Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity. In: PLIŠKOVÁ, A. (ed.). *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav regionálnych a národnostných štúdií, 2007, s. 13. ISBN 978-80-8068-710-6.

pitola bola zo 140 mil. Sk v roku 1994 znížená na 61 mil. v roku 1995.²⁷ Znamenalo to, že v rozpočte na rok 1995 boli prostriedky na rozvoj rusínskej kultúry znížené zo 6 miliónov na 1 600 000 Sk, teda na štvrtinu (26,6 %) a na podporu a rozvoj ukrajinskej národnostnej kultúry zo 7,8 na 3,4 miliónov Sk, teda viac než na polovicu.²⁸ Len určitou zotrvačnosťou a vďaka značnej obetavosti rusínskych funkcionárov a redaktorov, ktorí vtedy pracovali bez nároku na odmenu, sa podarilo udržať vydávanie tlače, hoci v menšom rozsahu. Obdobným spôsobom sa tiež podarilo zavrieť aj proces kodifikácie rusínskeho jazyka, ktorá bola slávnostne vyhlásená 27. januára 1995 v Bratislave.

Na druhej strane, je potrebné oceniť úsilie vlády, ktorá pod priamou gesciou svojho podpredsedu J. Kalmana viedla rokovania medzi vedúcimi predstaviteľmi pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi o majetkovom vyrovnaní, ktoré sa v priebehu rokov 1968–1969 nepodarilo úspešne uzavrieť. Dňa 15. júna 1995 bola podpísaná tzv. *Rámcová dohoda medzi gréckokatolíckym biskupstvom v Prešove, pravoslávnu eparchiou v Prešove a vládou Slovenskej republiky o usporiadaní majetkových a užívacích vzťahov oboch cirkví*, hoci definitívne uzavretie tejto problematiky priniesla napokon tzv. veľká dohoda, ktorá bola schválená vládou M. Dzurindu 20. decembra 2000.²⁹

Prvá vláda Mikuláša Dzurindu bola totiž menovaná 30. októbra 1998 na základe parlamentných volieb v septembri 1998, v ktorých síce zvíťazilo HZDS (27 %), ale ústavnú väčšinu vytvorili *Slovenská demokratická koalícia* (SDK) s 26,3 % hlasov, SDĽ (14,6 %), *Strana maďarskej koalície* (SMK) s 9,1 % a *Strana občianskeho porozumenia* (SOP), ktorá získala 8 % platných hlasov. O jej ére do 15. októbra 2002 vo vzťahu k národnostnej politike možno hovoriť ako o období nádeje, pretože sa netajila plánom presadiť legislatívne zmeny, ktoré by vrátili

²⁷ VAŠEČKA, Imrich. Národnostná politika v Českej a v Slovenskej republike. In: DANČÁK, Břetislav – FIALA, Petr (eds.). *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno: Masarykova univerzita; Mezinárodní politologický ústav, 2000, s. 132–133. ISBN 80-210-2388-0.

²⁸ KOLLÁR, MRVOVÁ (eds.), ref. 17, s. 341.

²⁹ CORANIČ, Jaroslav. *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014, s. 442–443. ISBN 978-80-86074-30-6.

dôveru národnostných menšín k politickému systému na Slovensku. Na druhej strane, volebná výsledky ukázali, že Rusíni tento koncept príliš nepodporili, pretože víťazstvo HZDS v severovýchodných okresoch, ako potvrdzuje tabuľka č. 2, bolo impozantné.

Tabuľka č. 2: Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 1998³⁰

Strana alebo hnutie	Slovensko		Prešovský kraj		Severovýchodné okresy*	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
HZDS	27,00	1.	27,89	2.	34,71	1.
SDK	26,33	2.	30,52	1.	21,24	2.
SDL	14,66	3.	16,30	3.	16,39	3.
SMK	9,12	4.	-----	--	-----	--
SNS	9,07	5.	6,41	5.	5,22	5.
SOP	8,01	6.	10,52	4.	11,00	4.

* Ide o sedem okresov Prešovského kraja: Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník, v ktorých žije väčšina rusínskeho obyvateľstva Slovenska.

Napriek určitým pochybnostiam predstaviteľov niektorých organizácií národnostných menšín bola vláda rozhodnutá iniciovať legislatívne procesy a realizovať tiež určité vlastné opatrenia smerujúce k náprave deformácií v prístupoch k etnickým minoritám, zmierniť isté reštrikčné zásahy v oblasti podpory rozvoja národnostnej kultúry menšín z predchádzajúceho obdobia a celkove tak v národnostnej politike obnoviť pozitívny trend z roku 1994. Od roku 1999 bolo preto dotovanie kultúry národnostných menšín zvýšené o 30 %, avšak

³⁰ Vypočítané podľa *Výsledky parlamentných volieb 1998*. Dostupné z: <https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/1998/vysledky>. [cit. 2023-07-13] a Podel platných hlasov pre politické strany alebo politické hnutia podľa okresov. In: *Výsledky volieb do NR SR 1998*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr1998/>. [cit. 2023-07-13].

vo vzťahu k Rusínom dokonca o 100 %. Celkový objem prostriedkov na tento účel dosiahol 46 miliónov korún.³¹ Prvým krokom vládnej koalície na úseku zákonodarstva, ktorý sa priamo dotýkal národností, bolo prijatie zákona NR SR č. 184/1999 Z. z. z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín, ktorý umožňoval komunikovať v menšinových jazykoch aj vo verejnom styku a zmiernoval protimenšinové ostriе zákona o štátnom jazyku.³²

Atmosféru v oblasti národnostných vzťahoch na Slovensku v kladnom zmysle zjavne pozitívne ovplyvnilo pristúpenie Slovenskej republiky k *Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov* v Štrasburgu 20. februára 2001. Národná rada SR vyjadrila súhlas s Chartou uznesením č. 1497 z 19. júna 2001, prezident republiky ju ratifikoval 20. júla 2001 a ratifikačná listina bola zaregistrovaná u generálneho tajomníka Rady Európy 5. septembra 2001 s tým, že platnosť pre Slovenskú republiku nadobudla 1. januára 2002. Vo vyhlásení sa akcentuje prioritа Ústavy SR a štátneho jazyka i podmienené používanie menšinového jazyka kvótou 20 % podielu menšiny na počte obyvateľstva obce. Pre Rusínov má osobitný význam v tom, že vo Vyhlásení SR deklarovanom pri uložení ratifikačnej listiny je v bode 3 medzi deviatimi jazykmi, na ktoré sa diferencovane vzťahujú príslušné ustanovenia Charty, zvlášť uvedený tak rusínsky, ako aj ukrajinský jazyk.³³

Reprezentácie etnických minorít ocenili opatrenie vlády, ktorými bolo rekonštruované zloženie jej poradného orgánu pre oblasť národnostnej politiky – *Rady vlády pre národnostné menšiny a etnické skupiny*. Podľa dovtedajšieho organizačného poriadku v nej totiž početne

³¹ DOSTÁL, Ondrej. Národnostné menšiny. In: KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij (eds.). *Slovensko 2000 : Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, 2000, s. 187. ISBN 80-88935-17-2.

³² Zákon 184/1999 Z. z. z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín. Dostupné z: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/184/vyhlasene_znenie.html. [cit. 2023 -07-13].

³³ Oznamenie ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 588/2001 Z. z. o Vyhlásení SR a Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov. Dostupné z: <https://www.amnesty.sk/wp-content/uploads/2012/01/EUR%C3%93PSKA-CHARTA-region%C3%A1lnych-alebo-men%C5%A1inov%C3%BDch-jazykov.pdf>. [cit. 2023-07-13].

dominovali štátni úradníci, ktorí spolu so zástupcami *Matice slovenskej* fakticky majorizovali skupinu predstaviteľov jednotlivých etnických menšín. Zdá sa, že koalícia mala pripravené aj ďalšie návrhy v zákonodarnej oblasti a vládne rozhodnutia v tejto sfére, avšak istou brzdou v tomto smere sa stal vývoj verejnej mienky. Podpora Dzurindovej vlády, ktorá realizovala i niektoré nepopulárne reformy, totiž bola s výrazným prispením opozičných strán na zstupe a aj jej popularita postupne klesala. Sociologický výskum pritom navyše potvrdil, že celkovo 53,8 % populácie zaujímalo k spoločenskému vývoju také postoje, ktoré mali, okrem iného, aj protimenšinový charakter.³⁴

Tabuľka č. 3 : Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2002³⁵

Strana alebo hnutie	Slovensko		Prešovský kraj		Severovýchodné okresy	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
HZDS	19,50	1.	19,28	1.	23,67	1.
SDKÚ-DS	15,09	2.	14,94	2.	9,50	5.
Smer	13,46	3.	13,74	4.	15,94	2.
SMK	11,17	4.	-----	--	-----	--
KDH	8,25	5.	14,04	3.	11,44	4.
ANO	8,01	6.	10,22	5.	8,02	6.
KSS	6,33	7.	9,16	6.	13,92	3.

³⁴ GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – KRIVÝ, Vladimír – MESEŽNIKOV, Grigorij et al. *Krajina v pohybe : Správa o politických nádoroach a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2001, s. 306. ISBN 80-88935-24-5.

³⁵ *Výsledky parlamentných volieb 2002*. Dostupné z: <https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2002/vysledky>. [cit. 2023-07-14]. Vypočítané podľa Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické strany v okresoch. In: *Volby do NR SR 2002*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2002/webdata/slov/tab/tab9.pdf>. [cit. 2023-07-15].

Fungovanie druhej Dzurindovej v rokoch 2002–2006 možno z nášho hľadiska nazvať obdobím prvého pokusu realizovať predtým prijaté zákony a opatrenia v praxi. Jej menovaniu predchádzali voľby v septembri 2002, v ktorých síce opätovne zvíťazilo HZDS pod vedením V. Mečiara, ale tesnú parlamentnú väčšinu sa podarilo zložiť opäť M. Dzurindovi zo SDKÚ, SMK, KDH a novej strany *Aliancia nového občana* (ANO), čím sa HZDS, SMER – sociálna demokracia a KSS ocitli v opozícii. Výsledky volieb v celoštátnom meradle i v regiónoch ukazuje tabuľka č. 3.

Potvrdili dlhodobé rozdelenie spoločnosti, keď síce reformné politické sily s podporou konzervatívcov mohli svoj program realizovať aj naďalej, avšak ľavicové strany na Slovensku aj v Prešovskom kraji získali okolo 40 %, a v severovýchodných okresoch dokonca 53,56 % platných hlasov. V podstate sa ukázalo, že rusínski voliči viac preferovali sociálne témy, resp. populistické heslá pred dôslednou transformáciou spoločnosti a európskymi hodnotami, a to vrátane ústretového prístupu k menšinám. Napriek tomu však vládna koalícia v programovom vyhlásení v novembri 2002 deklarovala odhodlanie bojovať proti intolerancii a tiež realizovať záväzky z *Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov*. Išlo najmä o prijatie zákonov o menšinách a o financovaní kultúry národnostných menšín, ako aj dopracovanie návrhov ďalších opatrení vyplývajúcich z prijatých medzinárodných záväzkov.³⁶

Druhá vláda M. Dzurindu mala však najväčšie ambície najmä v zahraničnej politike a v ekonomickej oblasti a v nich dosiahla aj najväčšie úspechy. Význam vstupu Slovenska do Európskej únie a NATO v roku 2004 nemožno spochybníť, pozitívny vplyv na hospodársky vývoj mala liberalizácia ekonomiky, skvalitnenie podnikateľského prostredia, zefektívnenie pracovného trhu či zavedenie rovnej dane. Vo sfére národnostných vzťahov síce zavládla istá stabilita, ale pôvodné plány na tomto úseku sa začali odsúvať. Prípady „striekačiek“, zmeniek, „skupinky“ a vatikánskej zmluvy spojené s odchodom časti poslancov ANO aj SDKÚ, ako aj s prechodom KDH do opozície viedli k oslabeniu koalí-

³⁶ *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky (od 16.10.2002 do 4.7.2006)*. Dostupné z: <http://www-8.vlada.gov.sk/index.php?ID=918>. [cit. 2023-07-15].

cie až ku strate parlamentnej väčšiny, čo viedlo k predčasným voľbám 17. júna 2006. Tie priniesli jasné víťazstvo strany SMER – sociálna demokracia a vytvorenie jej koalície so SNS a ĽS–HZDS. Výsledky parlamentných volieb vo vzťahu k pertraktovanej problematike demonštruje tabuľka č. 4.

Tabuľka č. 4: Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2006.³⁷

Strana alebo hnutie	Slovensko		Prešovský kraj		Severovýchodné okresy	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
SMER-SD	29,14	1.	35,44	1.	43,45	1.
SDKÚ-DS	18,36	2.	17,93	2.	13,19	2.
SNS	11,73	3.	10,73	4.	8,50	4.
SMK	11,6	4.	-----	--	-----	--
ĽS-HZDS	8,79	5.	8,40	5.	8,32	5.
KDH	8,31	6.	13,97	3.	11,52	3.

Politický trend evidentný už v predchádzajúcich voľbách sa v plnej miere potvrdil tak v Prešovskom kraji, ako i v severovýchodných okresoch Slovenska s väčším počtom Rusínov. Ľavicové a populistické strany získali nadpolovičnú väčšinu odovzdaných hlasov a na severe kraja to boli až dve tretiny z ich celkového počtu. Ukázalo sa, že nacionálne podfarbené heslá z predvolebnej kampane ani ignorovanie menšinovej agendy vo volebných programoch týchto strán rusínskym voličom neprekážali. Hoci sa po voľbách núkali i iné alternatívy, 4. júla 2006 bola menovaná vláda Róberta Fica s dominanciou 11 ministrov strany SMER–SD, tromi ministrami zo SNS a dvomi ministrami z ĽS–HZDS.

³⁷ Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické strany podľa okresov. In: *Voľby NR SR 2006 : Výsledky volieb*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2006/slov/okres/results/tab9.jsp.htm>. [cit. 2023-07-16].

Fungovanie prvej Ficovej vlády v rokoch 2006–2010 z nášho pohľadu možno však nazvať obdobím redukcie plánov.

Programové vyhlásenie v časti o národnostnej politike totiž už zákon o národnostných menšinách nespomína, ale uvádza sa prijatie zákona o financovaní kultúry, ktorého súčasťou by bola úprava dotácie kultúry menšín a etnických skupín. Jej podpora sa mala diať výlučne grantovým systémom, ktorý nie vždy je objektívny a transparentný. Za priority boli označené riešenie problematiky rómskej populácie, ale tiež ochrana štátneho jazyka, a to v spolupráci s pracoviskami *Maticie slovenskej*.³⁸ Nádejnejšie pôsobilo zriadenie funkcie *podpredsedu vlády pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny*, v popredí politických záujmov vládnej koalície však bola revízia reforiem predchádzajúcej vlády, najmä v ekonomickej, sociálnej a zdravotníckej oblasti, ako aj na úseku spravodlivosti.

Predstavitelia rusínskej kultúry, školstva aj vedy sa preto usilovali prispôbiť novým podmienkam, pričom koncepcia riešenia hlavných problémov sa stále nachádzala len v štádiu hľadania. Uvažovalo sa o forme zapojenia menšiny do verejného života, chýbal určitý systém v oblasti kultúrneho rozvoja menšiny, nedarilo sa ani zakladať národnostné školy a pretrvávali isté nejasnosti i ohľadom praktického využitia kodifikovaného jazyka v niektorých sférach jeho možného uplatnenia. K vyjasneniu týchto otázok rozhodne neprospeli časté zmeny v jeho inštitucionálnom zabezpečení. V roku 2006 oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry sa zmenilo na skupinu pre rusínsky jazyk a kultúru v rámci *Ústavu regionálnych a národnostných štúdií*, aby 1. marca 2008 bol založený samostatný *Ústav rusínskeho jazyka a kultúry*, čím jeho vývoj ani zďaleka neskončil.³⁹

Pätnásť mesiacov koalíciej vlády Ivety Radičovej (2010–2012) možno nazvať aj druhým pokusom o praktickú realizáciu národnost-

³⁸ *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky (august 2006)*. Dostupné z: <http://www.government.gov.sk/data/files/1900.pdf>. [cit. 2023-07-16].

³⁹ PLIŠKOVÁ, Anna. Karpatorusínistika v kontexte dejín Prešovskej univerzity. In: KÓNYA, Peter (ed.). *Univerzita v kontexte zmien : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej 28.-30. novembra 2012 v Prešove*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014, s. 442–449. ISBN 978-80-555-1279-2.

nej politiky európskeho typu, ktorý však skončil rovnako neúspešne, ako ten prvý. Koaličné vlády na Slovensku totiž zvyčajne mávajú toľko vzájomných nedorozumení, že na úplne splnenie programového vyhlásenia im napokon nikdy nezostane čas potrebný pre legislatívny proces a často ani politická vôľa realizovať ho. Vláda I. Radičovej vznikla na základe volieb z 12. júna 2010, v ktorých síce s veľmi veľkým náskokom vyhrala strana SMER–SD, avšak vládu zložila líderka SDKÚ–DS I. Radičová zo zástupcov nových strán *Sloboda a Solidarita* (SaS) a *MOST–HÍD*, ako aj KDH. Pozoruhodné sú pritom nadpriemerne dobré volebné výsledky SMER-u v Prešovskom kraji, najmä na jeho severe. V okrese Medzilaborce, kde je najväčšie zastúpenie Rusínov, získal až neuveriteľných 61,65 % platných hlasov.

Tabuľka č. 5 : Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2010.⁴⁰

Strana alebo hnutie	Slovensko		Prešovský kraj		Severovýchodné okresy	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
SMER-SD	34,80	1.	41,68	1.	52,28	1.
SDKÚ-DS	15,42	2.	13,66	3.	10,17	3.
SaS	12,15	3.	9,91	4.	6,84	4.
KDH	8,53	4.	14,97	2.	11,61	2.
MOST-HÍD	8,13	5.	-----	--	-----	--
SNS	5,08	6.	-----	--	-----	--

Koalícia stredopravých strán liberálnej i konzervatívnej orientácie spolu so stranou usilujúcou o spoluprácu menších a majoritnej spoločnosti umožňovala návrat k ambicióznejšej národnostnej politike. Do

⁴⁰ Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické strany podľa okresov a krajov. In: *Vol'by do NR SR 2010 : Definitívne výsledky*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2010/sr/tab9okr.jsp?lang=sk.htm>. [cit. 2023-07-17].

programového vyhlásenia vlády z augusta 2010 sa v prvom rade vrátil zámer pripraviť návrh zákona o postavení a právach národnostných menšín z roku 2002. Za prioritnú úlohu bola označená príprava zákona o ochrane a podpore zachovania a rozvoja kultúr etnických menšín. Univerzity v Komárne, Nitre a Prešove mali garantovať fungovanie metodicko-pedagogických centier pre výskum a rozvoj národnostných škôl, teda maďarskej, rómskej, rusínskej a ukrajinskej minority. V oblasti školstva bolo akcentované zabezpečenie vyučovania predmetu *rusínsky jazyk a kultúra* v základných, resp. stredných školách, a to v regiónoch, v ktorých Rusíni žijú. Vláda tiež reagovala na krízu ukrajinského národnostného školstva príslubom jeho podpory.⁴¹

Tabuľka č. 6 : Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2012.⁴²

Strana či hnutie	Slovensko		Prešovský kraj		Severovýchodné okresy	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
SMER-SD	44,42	1.	50,52	1.	59,77	1.
KDH	8,82	2.	14,03	2.	10,61	2.
OLaNO	8,56	3.	8,20	3.	5,44	3.
MOST-HÍD	6,90	4.	-----	--	-----	--
SDKÚ-DS	6,10	5.	5,33	4.	-----	--
SaS	5,88	6.	-----	--	-----	--

⁴¹ *Občianska zodpovednosť a spolupráca : Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2010–2014*, s. 24–25. Dostupné z: https://www.vlada.gov.sk/data/files/18_programove-vyhlasenie-2010.pdf?csrt=4619521607655546184. [cit. 2023-07-18].

⁴² Vypočítané podľa Podiel platných hlasov odovzdaných pre politické strany podľa okresov a krajov. In: *Volby do NR SR 2012 : Definitívne výsledky*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2012/menu/indexv.jsp@lang=sk.htm>. [cit. 2023-07-19].

Plnenie programu Radičovej vlády nemožno vôbec objektivne hodnotiť, pretože plný politický mandát vykonávala len do 11. októbra 2011, pretože nezískala dôveru pri spojenom hlasovaní o dôvere vláde a o tzv. eurovale, teda o finančnom mechanizme na ochranu eurozóny, ktorý bol nástrojom na riešenie vtedajšej finančnej krízy. Viedlo to k predčasným voľbám 10. marca 2012 a k menovaniu „jednofarebnej“ druhej vlády R. Fica. Tabuľka č. 6 vypovedá o jednoznačnom víťazstve strany SMER-SD a o fragmentácii a takmer úplnej porážke druhej strany politického spektra. V Prešovskom kraji hranicu 5 % platných hlasov splnili len štyri strany, v jeho severných okresoch s rusínskym obyvateľstvom dokonca len tri politické strany.

Roky druhej vlády R. Fica 2012–2016 podľa konceptu národnostnej politiky by sme mohli pomenovať obdobím nečinnosti, ba istež depresie. Vládny program totiž konštatoval, že vo všetkých oblastiach života spoločnosti dlhodobo existuje úplná a efektívna rovnosť medzi príslušníkmi menšín a majority. Vláda sa síce prihlásila k ochrane a podpore rozvoja menšín, ku garancii dôstojných podmienok, ale pri zachovaní statu quo a vyvážených vzťahov väčšiny s etnickými minoritami. Jediným aktívnym opatrením bolo zriadenie *Úradu splnomocnenca pre národnostné menšiny a občiansku spoločnosť* s koordináčnou i rozhodovacou funkciou.⁴³ Štatút splnomocnenca nadobudol účinnosť 14. júna 2012, kým organizačný poriadok úradu splnomocnenca 28. júna 2013. Oba dokumenty pôvodný návrh celkom zjavne redukovali iba na záležitosti národnostných menšín, kým termín „občianska spoločnosť“ sa v nich ani vôbec nevyskytuje, čo je pre režimy s autoritárskymi prvkami symptomatické. Na druhej strane, veľmi úzkym prepojením s Úradom vlády SR, zahrnutím do jeho štruktúry a koordinovaním činnosti s príslušnými ministerstvami sa posilnil formálny ráz a administratívny obsah celej inštitúcie splnomocnenca vlády pre národnostné menšiny.⁴⁴

⁴³ Programové vyhlásenie vlády SR na roky 2012–2016. Dostupné z: <https://www.vlada.gov.sk/znalostna-spolocnost-vzdelavanie-a-kultura/?csr=4619521607655546184>. [cit. 2023-07-19].

⁴⁴ *Štatút splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny*. Dostupné z: <https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/splnomocnenec/statut-splnomocnenca-vlady-sr-pre-narodnostne-mensiny/?csr=12543476012282007179>. [cit. 2023-

Parlamentným voľbám vypísaným na 5. marca 2016 síce predchádzala istá politická aktivizácia, avšak ani volebná účasť, ktorá nedosiahla 60 %, ani výsledky značne odlišné od predvolebných preferencií z prieskumov, nenaplnili očakávania. Do Národnej rady SR sa síce dostali kandidáti ôsmich politických subjektov, avšak potvrdzovali skôr fragmentarizáciu síl než ich zásadné preskupovanie. Zdanlivo patová situácia pri zostavovaní vlády sa napokon veľmi rýchle vyriešila, keď MOST-HÍD i ambiciózna strana #SIEŤ vedená R. Prochádzkom, napriek predvolebným vyhláseniam, pristúpili ku predpokladanej koalícii SMER-u a SNS, hoci na to, skôr alebo neskôr, doplatili zánikom. Preto 23. marca 2016 bola menovaná tretia vláda R. Fica štvorčlennej koalície, ktorá sa po rozpade strany #SIEŤ zmenila na trojčlennú s deviatimi ministrami SMER-u, kým SNS a MOST-HÍD nominovali po troch ministrov. Štruktúra vlády sa však nezmenila, ani keď vzopätie po vražde novinára J. Kuciaka a jeho snúbenice podala vláda demisiu a 22. marca 2018 bola vymenovaná vláda P. Pellegriniho.

Tabuľka č. 7 : Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2016⁴⁵

Strana, hnutie alebo Koalícia	Slovensko		Prešovský kraj		Severovýchodné okresy	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
SMER-SD	28,28	1.	32,99	1.	41,18	1.
SaS	12,10	2.	8,21	6.	5,56	6.
OLaNO¹	11,20	3.	12,09	2.	9,14	3.

07-19] a *Organizačný poriadok Úradu splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre národnostné menšiny*. Dostupné z: <https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/splnomocnenec/organizacny-poriadok-uradu-splnomocnenca-vlady-slovenskej-republiky-pre-narodnostne-mensiny/?csrt=12543476012282007179>. [cit. 2023-07-19].

⁴⁵ Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické subjekty podľa územného členenia. In: *Voľby do NR. SR 2016: Definitívne výsledky hlasovania*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/data02.html>. [cit. 2023-07-20].

SNS	8,64	4.	8,92	5.	10,10	2.
LSNS²	8,04	5.	9,44	3.	8,15	4.
SME RODINA³	6,62	6.	5,93	7.	5,03	8.
MOST-HÍD	6,50	7.	-----	--	-----	--
#SIETĚ	5,60	8.	5,79	8.	5,14	7.
KDH	4,94	9.	9,03	4.	7,19	5.

1 – Hnutie *OBYČAJNÍ LUDIA a nezávislé osobnosti* kandidovalo v koalícii so stranou *NOVA*

2 – Oficiálny názov znel *Kotleba – Ludová strana Naše Slovensko*

3 – Celý názov strany bol *SME RODINA – Boris Kollár*

Dobu tretej vlády R. Fica a vlády P. Pellegriniho (2016–2020) z aspektu realizácie národnostnej politiky možno charakterizovať ako obdobie stagnácie. Programové vyhlásenie, ktoré ako hlavné ciele určilo ďalšie utuženie spoločenskej a politickej stability, prehĺbovanie súdržnosti a posilnenie úlohy štátu, výrazné zmeny v postavení národnostných menšín vlastne ani nenaznačovalo. Základné úlohy v tejto sfére vláda zhrnula do obligatórnej formulácie, že „*bude vytvárať podmienky pre národnostné menšiny v oblasti uchovávanía a rozvíjania ich identity, jazyka, kultúry a tradícií.*“⁴⁶ Konkrétnejšie záväzky, okrem rómskej problematiky, sa koncentrovali na úsek školstva a na tradičný prísľub vytvorenie verejnoprávneho fondu pre financovanie menšinových kultúr.

V oblasti národnostného školstva išlo o podporu vyňatia všetkých málotriednych škôl na jazykovo zmiešanom území z povinných kvót, zmeny metodiky výučby slovenského jazyka v záujme jeho kvalitnejšieho ovládania zo strany žiakov menšinových škôl, ako aj špecifických úloh vysokých škôl vo vzťahu k etnickým menšinám. Menej kontrolovateľné je posilňovanie materiálno technického vybavenia, tvorby učebníc a kontinuálneho vzdelávania pedagógov

⁴⁶ *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*, s. 52. Dostupné z: https://www.mosr.sk/data/files/3345_6483_programove-vyhlasenie-vlady-slovenskej-republiky.pdf. [cit. 2023-07-21].

a odborných zamestnancov menšinových škôl. Pre rusínsku minoritu bol zvlášť významným zámer vypracovať koncepciu rozvoja vyučovania rusínskeho jazyka a kultúry v materských školách a v základných a na stredných školách.⁴⁷ Napriek opodstatnenej kritike opatrnosti a nerozhodnosti takmer všetkých ponovembrových vlád na Slovensku vo sfére národnostnej politiky je možné aj tejto vláde uznať, že fungovala v turbulentných a veľmi zložitých podmienkach, v ktorých sa menšinové otázky mohli zdať marginálnymi, ale to neospravedlňuje neplnenie a nesplnenie prijatých a verejne komunikovaných predsavzatí.

Politická a spoločenská kríza na Slovensku vyvolaná reakciou verejnosti, médií a opozičných strán na uvedenú nájomnú vraždu novinára v roku 2018 a značne vystupňovaná odhaľovaním a vyšetrovaním viacerých korupčných káuz determinovala vývoj spoločnosti aj v nasledujúcich mesiacoch, hoci rekonštruovaná vláda P. Pellegriniho i aktívnejšie fungujúce orgány činné v trestnom konaní sa snažili pôsobiť upokojujúcim spôsobom. Pravda, ovzdušie značnej nespokojnosti a ostrej kritiky spoločenských pomerov sa ale ani tak úplne nepodarilo zásadne zmeniť. Výrazne to ovplyvnilo celý obsah predvolebnej kampane a zákonite aj viedlo k populistickým krokom na oboch stranách politických táborov. Napriek všetkému sa však takáto evidentná porážka vládnej koalície neočakávala, hoci v severovýchodných okresoch s rusínskym obyvateľstvom voľby konané 29. februára 2020 dopadli troch inak. Prvé miesto z predchádzajúcich volieb tam totiž obhájil SMER – SD, ktorý v tomto regióne presvedčivo zvíťazil vo všetkých voľbách od roku 2006.

V celoštátnom meradle však prvenstvo pripadlo svojráznemu hnutiu OĽANO, za ktoré kandidovali aj predstavitelia z menších strán *NOVA*, *Kresťanská únia* i *ZMENA ZDOLA*, ktorí len zvýšili jeho tradičnú nesúrodosť a prispeli k labilitate vládnej koalície. Tá vznikla koalíčnou zmluvou so stranami SME RODINA, SaS a predvolebnej strany *Za ľudí* bývalého prezidenta A. Kisku a mala tak ústavnú väčšinu 95 poslancov. Prezidentka Z. Čaputová 21. marca 2020 vymenovala vládu Igora Matoviča, ktorého pre rozpory s predsedom SaS R. Sulíkom, ale tiež

⁴⁷ Programové vyhlásenie, ref. 45, s. 52–53.

chaotické riadenie počas pandémie, 1. apríla 2021 vo funkcii premiéra nahradil Eduard Heger. Po vystúpení SaS z koalície sa Hegerova vláda stala menšinovou a po vyslovení nedôvery v decembri 2022 získala len poverenie prezidentky a obsahovo i časovo obmedzený mandát.

Tabuľka č. 8 : Výsledky volieb do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2020⁴⁸

Strana alebo hnutie	Slovensko		Prešovský kraj		Severovýchodné okresy	
	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie	Hlasy v %	Poradie
OLaNO	25,02	1.	25,63	1.	20,66	2.
SMER-SD	18,29	2.	20,99	2.	27,56	1.
SME RODINA	8,24	3.	8,39	4.	8,17	4.
LSNS	7,97	4.	8,50	3.	8,20	3.
SaS	6,22	5.	-----	--	-----	--
Za ľudí	5,77	6.	6,15	6.	-----	--
KDH	4,65	7.	8,37	5.	7,79	5.

Z hľadiska predstaviteľov národnostných menšín a etnických skupín možno pôsobenie vlády od roku 2020 s istým nadhľadom nazvať obdobím mierneho pokroku, pretože sa do jej programu dostali niektoré návrhy objavujúce sa v predchádzajúcich rokoch, ktoré smerovali k skvalitneniu postavenia etnických menšín prostredníctvom osobitných zákonov, ale aj istých zmien v oblasti exekutívy, týkajúcich sa národnostnej situácie a národnostných vzťahov, ako aj ich eventuálnych riešení. Do programového vyhlásenia sa tak opäť dostáva prijatie zákona o národnostných menšinách, tentoraz však v záujme spomalo-

⁴⁸ Vypočítané podľa Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické subjekty podľa územného členenia. In: *Volby do Národnej rady Slovenskej republiky 29. februára 2020 : Definitívne výsledky hlasovania*. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/sk/data02.html>. [cit. 2023 -07-22].

vania prirodzenej asimilácie a uplatňovania ústavne zaručených menšínových práv.⁴⁹

Zvlášť je potrebné vyzdvihnúť nový inštitút – *Úrad pre národnostné menšiny*, aj keď vzhľadom na jeho úlohy je jeho zriadenie formulované až príliš nezáväzne. Navrhovaný úrad, ktorý by mal nahradiť jednak *Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny*, ako aj *Radu vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*, bol totiž určený na presadzovanie a kontrolu dodržiavania vnútorných i medzinárodných záväzkov Slovenskej republiky v tejto sfére, na prípravu ďalších strednodobých a dlhodobých opatrení v oblasti národnostnej politiky, na predkladanie správ o postavení národnostných menšín, resp. aj na monitorovanie potrieb početnejších neautochtónnych národností na území Slovenska. Úplnou novinkou v pláne vlády bola určitá možnosť rozšíriť pôsobnosť platného zákona o používaní jazykov národnostných menšín na vyššie územné celky, hoci práve rusínskeho jazyka by sa, vzhľadom na nízky percentuálny podiel Rusínov na počte obyvateľstva krajov, jej prípadná realizácia netýkala.⁵⁰

Nie je potrebné zdôvodňovať, a toľôž ospravedlňovať, skutočnosť, že realizovanie vládneho programu ako celku, vrátane etnických aspektov pozitívneho posunu pri riešení dlhodobých problémov slovenskej spoločnosti a jej rozvoja, stroskotalo od samého začiatku. Ideovo-politický profil strán vládnej koalície spojený s miestami absurdným personálnym obsadením orgánov zákonodarnej a výkonnej moci totiž nemohol priniesť dobré výsledky ani v ideálnych podmienkach domáceho vývoja a svetového diania. Slovensko však v plnej miere a v rýchлом slede zasiahli dôsledky pandémie, ruskej agresie na Ukrajine, energetickej krízy a vysokej inflácie, ktoré, aj bez ohľadu na nešikovný prístup zdanlivo oslabenej opozície, ihneď vyvolali ťažko riešiteľné situácie, ktorých konzekvenciou bol skoro absolútny krach plnenia možno aj nádejných plánov a postupný kolaps celej vládnej garnitúry.

⁴⁹ *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2020 – 2024*, s. 18. Dostupné z: <https://www.mpsr.sk/programove-vyhlaseenie-vlady-slovenskej-republiky-na-obdobie-rokov-2020-2024/800-17-800-15434/>. [cit. 2023-07-23].

⁵⁰ *Programové vyhlásenie vlády*, ref. 48, s. 18.

V celkovom politickom marazme sa na národnostnú politiku úplne zákonite zabudlo, hoci historické skúsenosti nám ukazujú, že národnostná otázka alebo len jej niektorí stránky predstavujú trvalú rozbušku nebezpečných spoločenských konfliktov a neraz i príčinu alebo aspoň zámienku stupňovania celospoločenského i medzinárodného napätia spravidla s veľmi vážnymi až fatálnymi následkami. Skutočnosť, že dosah spoločenského a politického vývoja na Slovensku s mierne pesimistickým výhľadom do budúcnosti nie je pre ďalší vývin ľudstva určujúci a môže sa tiež za vhodných okolností zvrátiť, je len slabou útechou.

RUTHENIANS IN SLOVAKIA AND THIRTY YEARS OF THE NATIONAL POLITICS

Stanislav KONEČNÝ (Košice, Slovakia)

Resume. *The article highlights the situation of the Ruthenian community in Slovakia in the context of the country's national policy during 1993–2023. Position of the authorities is traced in relation to Ruthenians and Ukrainians, taking into account the results of censuses. It is noted that during the outlined period, the majority of prime ministers of Slovakia did not pay due attention to the issues of the national communities. And only some the heads of the government tried to implement a European-style national policy.*

Key words: *Slovakia, Slovak government, national policy, Ruthenians, Ukrainians.*

FILOZOFICKÝ PRIEREZ ZMENAMI VO VÝVOJI LEGISLATÍVNEJ ÚPRAVY ÚČTOVNÍCTVA V OSTATNÝCH 30 ROKOCH V ČESKEJ A SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Miroslav ŠKODA, Daniel LAJČIN
(Dubnica nad Váhom, Slovensko)¹

Шкода Мирослав, Лайчін Даніел. Філософський зріз змін у розвитку законодавчого регулювання бухгалтерського обліку за останні 30 років у Чехії й Словаччині; 6 сторінок; мова словацька.

Резюме. З поділом Чеської і Словацької Федеративної Республіки на дві держави та припливом західного капіталу почався процес вестернізації, який, зрозуміло, перенісся на зміни в правовій системі, що також вплинуло на спосіб відображення облікової інформації в фінансовій сфері. В статті простежується, наскільки успішними стали нововведення та зміни, що із запропонованого застосовується в бухгалтерському обліку досі.

Ключові слова. Бухгалтерський облік, Чеська Республіка, Словацька Республіка, фінансова звітність, фінансові результати, міжнародні стандарти фінансової звітності

Úvod

Československá socialistická republika bola do roku 1989 typickým predstaviteľom kontinentálneho právneho systému. Niektoré právne teórie namietajú, že išlo o tzv. «model zmiešaných ekonomík», resp. „socialistický právny model“, atď. Vychádzajú zo základnej klasifikácie, platnej pred rokom 1989, ako aj neskôr, po páde „bývalého reži-

¹ Škoda Miroslav, doktor psychologických vied, docent, Vysoká škola DTI v Dubnici nad Váhom, Slovensko; Lajčín Daniel, doktor psychologických vied, inžinier, profesor, Vysoká škola DTI v Dubnici nad Váhom.

Шкода Мирослав, доктор психологічних наук, доцент, Вища школа ДТІ в Дубниці над Вагом; Лайчін Даніел, доктор психологічних наук, інженер, професор, ДТІ в Дубниці над Вагом.

mu“, náš región v rámci Európy jednoznačne reprezentoval kontinentálny model aplikácie práva.

Pôvodná účtovná legislatíva

Účtovníctvo v tomto zriadení bolo jednoznačne definované normami, ktoré podčiarkoval a reprezentoval ešte za čias ČSFR dnes už neexistujúci zákon č. 142/1991 Zb. o česko-slovenských technických normách v znení neskorších predpisov.

Česko – slovenské účtovníctvo za „bývalého režimu“ bolo absolútne direktívne. Príslušné legislatívne normy platné do roku 1993 striktne vymedzovali FORMU prezentácie účtovných informácií, priam nedbali na ich OBSAH. Legislatíva Európskej únie, o ktorej bude reč neskôr, je postavená na absolútne odlišnom princípe. Nie je dôležité, v akej FORME je účtovná závierka zostavená, podstatné je, aký je kvalitatívny OBSAH účtovných informácií, aká je ich VYPOVEDACIA SCHOPNOSŤ v prospech potenciálnych užívateľov účtovných informácií vychádzajúcich z účtovnej závierky.

Tento koncept socialistické účtovníctvo nepoznalo. V prvom rade, de facto, nevykazoval sa výsledok hospodárenia, všetko bolo „naše“, spôsob účtovania výsledkovo pôsobiacich hospodárskych transakcií – účtovných prípadov, bol pred rokom 1989 založený na princípe, že oproti všetkým vzniknutým nákladom bol zúčtovaný do výnosov fond poskytovaný socialistickým zriadením, takže výsledok hospodárenia, bez ohľadu na to, či štátny podnik chcel alebo nechcel, bol nula.

Koncepcia účtovníctva po roku 1993

Po roku 1993 bol do priestoru bývalej Českej a Slovenskej federatívnej republiky postupne, v menších či väčších dávkach, alokovaný zahraničný kapitál. Začal sa proces tzv. harmonizácie a standardizácie socialistických právnych predpisov, účtovníctvo nevynímajúc, ako logické vyústenie faktu, že zahraničný majiteľ zostavoval v «západnom svete» podľa anglosaských legislatívnych predpisov svoju konsolidovanú účtovnú závierku «doma», kde konsolidoval všetky svoje dcérske spoločnosti, vrátane tých, ktoré fungovali v «bývalom socialistickom priestore».

V našom prostredí aplikácia noriem, ktoré sme nikdy nepoznali, spôsobila značný chaos. Zásadnou zmenou bolo predovšetkým to, že účtovníčky zo „socialistických kancelárií“ museli prejsť na iný spôsob

zmýšľania pri vykazovaní účtovných informácií, že slovo „kapitál“, respektíve „vlastné imanie“ nabralo naraz úplne iný zmysel a interpretáciu v tzv. „kapitalistickom priestore“.

K tomuto obdobiu sa viaže aj prvý pokus o aplikáciu anglosaských „Medzinárodných účtovných štandardov“, neskôr „Štandardov pre finančné vykazovanie a rozhodovanie“, prvýkrát aplikovaných v bývalom socialistickom priestore. Pre nás nevídaným bol už len fakt, že uvedené predpisy tvoril, predkladal a schvaľoval Výbor pre medzinárodné účtovné štandardy, neskôr od roku 1999 Rada pre medzinárodné účtovné štandardy, súkromno-právna organizácia so sídlom v Londýne, ktorá uvedenú legislatívu predkladala Európskemu parlamentu na legislatívne schválenie. Niečo, čo by bolo v socialistickom zriadení absolútne nemysliteľné.

Filozofia Medzinárodných účtovných štandardov išla a dodnes ide tvrdo po OBSAHU účtovnej informácie, FORMA vykazovania ju nezaujúma. To je vec, ktorú si musia členské štáty EÚ vyriešiť po svojom (aj tu, v tejto veci sa podľa názoru autora prejavuje absolútna nelogickosť nášho prijatia do EÚ a absolútna nekompatibilita s anglosaským právnym systémom), stále zastávam názor, že sme do EÚ boli prijatí len ako nárazníková zóna čohosi, čo na tomto mieste nechcem bližšie špecifikovať, tým pádom sme a navždy zostaneme s anglosaským právom EÚ absolútne nekompatibilní.

Kontinentálny verzus anglosaský právny systém

Kontinentálny právny systém historicky vychádza z princípu rodného podnikania. Pekáreň vlastní dvaja bratia, ktorí si 90 percent informácií vykazovaných v účtovníctve vydiskutujú ústne a preto logicky nevzniká potreba vykazovania týchto informácií v účtovnej závierke. Akciová spoločnosť, príznačná pre anglosaský právny systém, tvorí kapitál z obrovského množstva minoritných, navzájom neznámych „stakeholderov“ – rozumej, ÚČASTINÁROV, nie akcionárov, nie majiteľov. V takomto prípade, ak reálna hodnota pozemku, nakúpeného do podnikania, stúpila zo 100 000 EUR na 120 000 EUR, je potrebné, priam nevyhnutné, túto informáciu vykázat v účtovnej závierke. Uvedený príklad dokumentuje základný rozdiel v ponímaní vykazovania informácií v kontinentálnom, respektíve anglosaskom právnom systéme.

Alokácia zahraničného kapitálu do prostredia Českej a Slovenskej republiky spôsobila na jednej strane obrovskú podnikateľskú eufóriu, na druhej strane, práve kvôli faktu, že išlo o zahraničný kapitál, vznikla tu požiadavka na iný, nový spôsob vykazovania účtovných informácií, na ktorý ani jeden „pocitívý socialistický účtovník“ nebol zvyknutý a spôsobil mu zmätok a chaos v jeho doterajšej práci.

Predpoklady vedenia účtovníctva v anglosaskom prostredí

Je namieste v tejto chvíli poukázať na základné princípy vykazovania účtovných informácií podľa anglosaského modelu (je taktiež potrebné diskutovať o tom, či sme ako Česká, respektíve Slovenská republika vôbec boli v tomto čase naďalej predstaviteľmi kontinentálneho právneho systému, keď napríklad v roku 1997 bolo podľa neoverených informácií 93% súhrnného vlastného imania súkromných podnikov v Slovenskej republike vlastnených majiteľmi pochádzajúcimi z anglosaského prostredia). Vlastnými slovami, predpoklady vedenia účtovníctva sa v zmysle anglosaského práva opierali o tieto skutočnosti:

1. **Predpoklad entity účtovnej jednotky.** Uvedený predpoklad vychádza z faktu, že každý podnik existuje nezávisle od svojich vlastníkov, veriteľov, dlžníkov, zamestnancov. Pri tomto predpoklade sa vychádza z princípu, že účtovnou jednotkou je podnik, nie jeho vlastník. Za „bývalého režimu“ bol vlastníkom štát, ktorý mal nad všetkými transakciami absolútnu kontrolu, takže uvedené konštatovanie a uplatňovanie tohto predpokladu bolo pred rokom 1989 absolútne nemysliteľné.
2. **Predpoklad nepretržitej doby trvania podniku.** Bežné účtovníctvo a účtovné výkazníctvo predpokladá kontinuitu trvania podniku. Sú vyslovene zakázané „zásahy zhora“ do vykazovaného výsledku hospodárenia, pokiaľ neexistuje objektívna hrozba mimoriadneho účtovného obdobia. Predpoklad, neaplikovateľný v socialistickom účtovníctve, kde, jednak, vykazovanie účtovných informácií vychádzalo z plánovaného hospodárstva a kde de facto, vzhľadom na spôsob účtovania o hospodárskych transakciách, výsledok hospodárenia prakticky nevznikal.
3. **Predpoklad peňažnej mernej jednotky.** Predpoklad namierený na problematiku inflačného účtovníctva, pojednávajúci o skutočnosti, že ekonomické aktivity podniku sa merajú v stabilných

peňažných jednotkách, čo znamená, že účtovné informácie nie sú zachytávané v prostredí inflácie (za „bývalého režimu bola peňažná merná jednotka, t. č. československá koruna absolútne stabilná, čo sa o menách kreovaných v európskom prostredí po roku 1993 povedať určite nedá).

4. **Predpoklad periodicity.** Jediný zo štyroch základných predpokladov, ktorý je verný účtovníctvu aj pred rokom 1989, aj po ňom. Je to však najmenej významný predpoklad, ktorý hovorí iba o tom, že účtovné informácie budú pre verejnosť, používateľov účtovných informácií, vykazované pravidelne, periodicky.

Záver

V zásade je potrebné konštatovať, že anglosaský pohľad na účtovníctvo priniesol diametrálne odlišný pohľad na tento systém, predovšetkým z hľadiska potrieb vykazovania účtovných informácií. Ako už bolo uvedené na inom mieste, je reálne objektívne diskutovať o tom, či Česká a Slovenská republika sú naďalej predstaviteľmi kontinentálneho systému práva alebo už de facto reprezentujú anglosaský svet, vzhľadom na množstvo kapitálu investovaného na naše územie „západným zahraničím“ za predchádzajúcich 30 rokov. Logicky sa preto k tomu viaže aj účtovný systém, ako súčasť práva, ktoré sa na území našich dvoch štátov používa. Je to otázka na dlhodobú diskusiu, ktorú zrejme nie je možné jednoznačne zodpovedať.

Cieľom príspevku nebolo zaujať dĺžkou ani faktografiou prezentovaných informácií. Autorovi išlo o filozofickú vedeckú polemiku o problémoch, s ktorými sa denne, aj po 30 rokoch od vzniku samostatnej Českej, respektíve Slovenskej republiky, potýka v každodennej účtovníckej praxi. Interpretácia dát z účtovníctva, ich správne uchopenie, servis používateľom účtovných informácií je aj po tak dlhej dobe ešte stále u nás doslova „v plienkach“, ak teda vychádzame zo základného predpokladu, že sme definitívne súčasťou „kapitalistického sveta“. To je konštatovanie, ktoré nemožno opomenúť a ktoré je z hľadiska filozofie vykazovania účtovných informácií v našom právnom prostredí stále nedoriešené a bez vízie do budúcnosti.

**A PHILOSOPHICAL OVERVIEW OF CHANGES IN THE
DEVELOPMENT OF STATUTORY ARRANGEMENTS
IN THE LAST 30 YEARS IN THE CZECH AND SLOVAK REPUBLIC**

Miroslav ŠKODA, Daniel LAJČIN (Dubnica nad Váhom, Slovensko)

Summary. *The Czechoslovak Socialistic Republic by the year 1989, resp. Czech and Slovak Federative Republic by the year 1993, were from the perspective of a legal system, including legislation in the sector of accounting, typical representatives of a continental legal system. Upon the separation of the “ČSFR” into two separate units and by an inflow of foreign capital there was the commencement of the process of “exploitation” from the side of western superpowers, which has also been understandably transferred into changes in the legal system used for years, which also affected the reporting of accounting information in the accounting.*

Foreign companies which “poured” their capital into our economy for the purpose to “withdraw back everything that will be possible”; pushed towards our legal environment, demanded changes, required the standardization and harmonization of our law with Anglo-Saxon law, which at first sight seemed impossible. Our legal environment gradually gave in until it adapted itself within the framework of possibilities, which our system, set for years before the year 1989, was able to absorb. To which extent the forced changes have been successful, is debatable even today.

This contribution deals with characteristics of the accounting in the environment of the Czech and Slovak Republic “before and after”, with an analysis of advantages and disadvantages of the real applicability of changes in accounting standards in the real life of an entrepreneur and not only “on the paper”.

The entire text has been prepared exclusively on the basis of personal experiences and standpoints of the authors, with the application of sources of the personal archive, therefore a “list of reference literature” in the conclusion of the text is logically absent.

Key words: *accounting, Czech Republic, Slovak Republic, Financial statements, International Financial Reporting Standards*

ПРО ОСОБЛИВИЙ СТАТУС УГОРСЬКИХ ПРІЗВИЩ¹ У СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ ТА ІСТОРІЇ СЛОВАЧЧИНИ

Ольга МАДЯР (Словаччина, Пряшів)²

Мадяр Ольга. Про особливий статус угорських прізвищ у словацькій мові та історії Словаччини; 20 сторінок; мова українська.

***Резюме.** У статті висвітлено проблематику правопису угорських прізвищ історичних осіб, представників давніх аристократичних родів, активних діячів угорського періоду історії Словаччини. Також звертається увага на адекватні способи трансферу цих онімичних одиниць засобами української мови. Джерелами фактичного матеріалу слугують передусім українські та словацькі підручники з історії Словаччини.*

***Ключові слова:** угорські прізвища, історія Словаччини, правопис, трансфер, угорська мова, словацька мова, українська мова.*

Вже кілька десятиліть поспіль прізвища реальних історичних постатей, представників давніх аристократичних родів, активних діячів угорського періоду історії Словаччини є своєрідним «яблуком розбрату» словацьких істориків та мовознавців, які не можуть дійти згоди стосовно правопису цих антропонімів. Історики захищають право на існування оригінальних угорських прізвищ, мовознавці ж вимагають уніфікувати, спростити їх написання і записувати такі прізвища за допомогою словацьких графем (на підставі правил транскрипції), тобто протистояння *Rákóczi* versus *Rákoci* у словацькій історіографії залишається досі актуальним. Подібні найменування є невід'ємною частиною іс-

¹ В межах цієї розвідки слово «угорський» ми вживаємо у значенні «пов'язаний з Угорським королівством, угорським періодом історії Словаччини», а також у етнічному значенні, тобто *угорський* = *мадярський*.

² Мадяр Ольга, кандидат філологічних наук, доцент, Інститут центральноєвропейських студій, Пряшівський університет у Пряшеві.

торії Словаччини, тож і в україномовному історичному дискурсі повинні адекватно передаватися засобами української мови, незважаючи на свій особливий статус у словацькій мові.

У даній розвідці ми спробуємо наблизити проблематику правопису прізвищ з угорського періоду історії Словаччини у словацькій літературній мові, а також проаналізуємо можливості трансферу цих антропонімів засобами української мови. Хронологічно ми обмежимося історичним періодом 1000–1918 рр, коли Словаччина входила до складу Угорського королівства а згодом і Австро-Угорщини. Джерелами фактичного матеріалу в межах цього дослідження слугували словацькі³ та українські підручники з історії Словаччини⁴, а також енциклопедичне видання «Словацький біографічний словник»⁵.

Питання правопису антропонімів угорського періоду, більшість з яких становлять угорські прізвища представників давніх аристократичних родів Угорщини (Угорського королівства), залишається предметом дискусій у словацькій історіографії вже понад 40 років. Два протилежні погляди на цю проблематику – написання угорських прізвищ в оригіналі або ж уніфікація та спрощене написання за допомогою словацьких графем на підставі правил транскрипції – мають глибоке історичне коріння.

Транскрибування давніх родових прізвищ за допомогою словацьких графем виплинуло з розбіжностей між угорським та словацьким правописом, зокрема з відмінностей між графічними системами цих мов, які найяскравіше проявилися при книгодрукуванні кінцем XVI століття⁶. Різниця полягала у тому, що, починаючи з цього періоду, у словацькій (чеській) мові ви-

³ KÓNYA, P. a kol. Dejiny Uhorska (1000–1918). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 788 s.

⁴ КРІЛЬ, М. Історія Словаччини. Навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 264 с.; ЮСИП-ЯКИМОВИЧ, Ю. Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009. 288 с.

⁵ Slovenský biografický slovník. I–VI zv. Martin, Matica slovenská, 1986–1994.

⁶ HORVÁTH, P. Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk. In: Historický časopis, 47, 2, 1999, s. 306–315.

користовувався вже діакритичний правопис, а в угорській мові продовжував функціонувати правопис із застосуванням диграфів. До тих пір у випадках, коли літер латинського алфавіту не вистачало для позначення якогось звуку в угорській чи словацькій мові, у правописах обидвох мов аж до кінця XV століття використовувалися диграфи (напр. для позначення *c, č, š, ž, d', t', ň, l*). Кінцем XVI століття під впливом чеської мови (зокрема «Крالیцької Біблії») у словацькій мові почав використовуватися так званий діакритичний правопис, а от в угорській мові й понині використовуються диграфи. Однак до часів бернолаківської кодифікації словацької літературної мови використання діакритики не було уніфіковане і для пом'якшення деяких приголосних все ще використовувалися диграфи (*š = ss, č = cž*), і при написанні імен історичних постатей також. Наприклад, у рукописі «*Malý spis krajín z roku 1760*» зустрічаються такі форми написання угорських шляхетських родів: *od zámku knížata Esterházy; zamek Batyany groffa; zamkuw Bator, Batory ffamily a Czák Czakyckej; zámek Hadad Wesselinych počátek; tri roky se branila tu Tekelyho manželka; Gácž groffa Fforgáčž; Ján Hunyady, Ján Zapolya, Isstwan Bocžkay, Gabryss Betlehem (!), Francz Rakoczy*⁷.

Мовознавець Я. Доруля, який був прибічником словацького перепису угорських прізвищ, наголошує, що тенденція уніфікованого «словацького» варіанту таких антропонімів не є новою. Адже ще за «угорських» часів у духовній і культурній сфері проявлялася словацько-чеська спорідненість, зокрема і у правописі словацькомовних текстів, які не були угорськими (за угорським правописом писалася тільки східнославацька кальвіністська друкована продукція, видана у XVIII ст. у Дебрецені). Тож написання прізвищ представників угорської аристократії за словацьким (чеським) правописом не було тоді рідкістю, про це свідчать приклади з газети «*Týdennýk*», яку видавав Ю. Палкович у 1812 році: *Hrabe Frantissek Zyčí*; журналу «*Tatranka*» 1832 року: *Berčei, Giff Bessenéi, Lukáci, Maryássi, Pawel Nad, Sěčéni*, 1837 року: *Frantissek*

⁷ HORVÁTH, P. Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk, s. 308–309.

Séčéni, Jakssič, Forgáč, Durčáni, Nádaždy та ін. Навіть Ян Коллар не вагався застосовувати адаптований правопис таких прізвищ: *Ilešházi, Cobor, Rákoci, Vešelini* і т.д.⁸

Пізніше словацькі просвітителі та інтелігенція також намагалися використовувати словацький правопис при написанні прізвищ діячів угорського та словацького суспільно-політичного та культурного життя. Наприклад, Л. Штур у своїх листах використовував такі форми прізвищ: *Huňady, Košút, Rákocy, Sečéni, Turzo, Ujhely, Zríni*. Історик Ф. Сасінек також писав прізвища представників шляхетських родин за словацьким правописом (*Ilešházi, Rákoci, Zrinský*)⁹. Хоча, на думку представника молодшої генерації істориків П. Шолтеса, введене Л.Штуром правило «пиши, як чуєш, читай, як написано» не стосувалося прізвищ аристократів, і словакізувалися лише особові імена, у чому можна пересвідчитися, читаючи газету «Slovenské národňje novini», у якій під час революції 1848 року друкувалися новини з угорського сейму (*Ďord' Apponyi, Henrich Zichy...*)¹⁰. За свідченням багатьох авторів-прибічників транскрипції угорських прізвищ, словаки вважали жителів Угорського королівства/Австро-Угорщини, незалежно від їх національності, співвітчизниками, співгромадянами, з якими мали рівні права. Цим аргументом вони пояснюють, чому словацька транскрипція застосовується лише щодо угорських прізвищ, а не до усіх іншомовних¹¹. Однак ситуація з переписом прізвищ у мовах народів, які також були громадянами Австро-Угорщини, дещо відрізняється. Наприклад, у румунській мові зберігається автограф, тобто та (латинська) форма прізвища, якою ці особи (трансильванські князі) підписувалися – *Gabriel Bethlen, Michael Apafi I,*

⁸ DORULA, J. O historizme v písaní niektorých mien a názvov. In: Slovenská reč, 51, 1986. 4, s. 211–212.

⁹ HORVÁTH, P. Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk, s. 309.

¹⁰ ŠOLTÉS, P. Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie, 2017 [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltres/?ref=in

¹¹ HORVÁTH, P. Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk, s. 306–315.

*Francisc Rákóczi, Sigismund Báthory*¹². Румуни дещо вільно поводитися з особовими іменами, але залишали незмінними прізвища: *Gheorghe Szelepcsényi, Gheorghe Thurzo, Francisco II. Rákoczi*¹³. За правилами чеського правопису порядок написання імен історичних постатей окремо не регулюється. Вони належать до імен іншомовного походження і здебільшого пишуться в оригіналі (*Gyula Andrásy, Lajos Kossuth, Istvan Szechényi*)¹⁴. У словенському перекладі англomовної історії Словаччини («A Concise History of Slovakia», ed. Elena Mannová, 2000) питання правопису угорських прізвищ вирішено дуже логічно і адекватно – спочатку подається оригінал прізвища, а потім, у дужках, наведено словенську транскрипцію: *Andrásy (Andráši), Pálffy (Pálfi), Apponyi (Aponi), Csáky (Čáki)*. При найвідоміших постатях взагалі наводилася лише форма оригіналу: *Ferencz II. Rákoczi, palatín György Thurzo, Kossuth Lajos*. У хорватській мові ситуація є подібною. Вітчизняний правопис застосовується тільки стосовно тих імен, носії яких були прямо пов'язані з даною територією (*Zrīniovia, Zrīnski, Nikola, Petar Zrīnski* – були хорватськими банами); порівняймо інші приклади вживання оригінальних угорських форм прізвищ *Wessellényi, Lajos Kossuth, Franjo/Ferenc I. Rákóczi*¹⁵. На думку П. Шолтеса, у переписі прізвищ історичних осіб за правилами національних орфографій можна вбачати ретроспективну націоналізацію історії, що не є науковим підходом до вивчення історичного минулого.

Я. Доруля¹⁶ слушно зауважує, що особові імена угорських володарів здавна пишуться в узвичаєній формі, напр., *Štefan (угор. István), Belo (угор. Béla), Ladislav (угор. László), Vladisláv (угор. Vlászló), Matej (угор. Mátyás), Ľudovít (угор. Lajos)*, а от імена представників угорської шляхти та землевласників пишуться неоднаково, бага-

¹² SZABÓMIHÁLYOVÁ, G. Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém. In: Mýty a predsudky v dejinách. Fórum inštitút pre výskum menšín, Liliun Aurum, Šamorín Dunajská Streda, 2005, s. 60.

¹³ ŠOLTÉS, P. Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie, 2017 [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltres/?ref=in

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ DORUĽA, J. O historizme v písaní niektorých mien a názvov, s. 211–212.

то з них – за правилами угорського правопису. Як зазначає автор, давні словацькі історичні писемності свідчать про те, що написання цих антропонімів пройшло різні стадії розвитку і в минулому також не було уніфікованим. На думку Я. Дорулі, їх написання на основі словацького правопису при викладі словацької історії й у всіх інших працях, які стосуються історії – у фахових, популярних та художніх текстах, є природним не лише тому, що йдеться про словацьке минуле, але й тому, що мова текстів – словацька. Написання цих прізвищ за правилами угорського правопису цей мовознавець вважає абсолютно безпідставним, адже після розпаду Австро-Угорщини та виникнення ЧСР словацька історична наука почала розробляти історію Словаччини /словаків за етнічним принципом, хоча й зважаючи на державно-політичний угорський контекст. Австро-Угорщина, зокрема Угорщина була не лише державою угорців, отже, для «повернення» угорської версії імен не можна застосовувати підхід історизму та права.

За свідченням інших авторів-істориків¹⁷, і після виникнення Чехословацької Республіки у словацьких історичних працях і художній літературі історичні імена не переписувалися за словацькою орфографією, а зберігали свою оригінальну форму. Наприклад, в одному з досліджень, присвяченому аналізу словацьких перекладів угорського історичного роману Мора Йокаї «Левочка біла пані», з'ясувалося, що у перекладі 1957 року збережено більшість оригінальних угорських особових імен, наприклад *István Andrassy, László Ocskay, Sándor Károlyi, Mihály Apafi*. А у другому виданні 1974 року та сама перекладачка вже замінила особові імена (не прізвища!) словацькими еквівалентами, наприклад, *Štefan Andrassy, Ladislav Ocskay, Alexander Károlyi, Michal Apafi*. Є кілька антропонімів, які в обох виданнях були замінені словацькими еквівалентами *Juraj Thurzo, Fraňo Rákóczi, svätý Ladislav*¹⁸.

¹⁷ ŠOLTÉS, P. Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie, 2017 [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltres/?ref=in

¹⁸ VARGA, L. Historický román Levočská Biela pani v slovenských prekladoch. In: Jazyk a kultúra, číslo 45–46, 2021, s. 122–129.

Отже, хитання щодо правопису угорських прізвищ спостерігалися протягом століть, як і тенденція їх словацького перепису за правилами транскрипції, вже починаючи від виникнення діакритичного правопису, але в основному після кодифікації словацької літературної мови та правопису. У другій половині XIX століття ситуація у цьому напрямку суттєво змінилася, адже на всіх рівнях посилилася мадяризація, імена та прізвища в угорських метриках писалися угорською мовою, згідно з угорським правописом. І хоча такий стан тривав до 1918 року, перепис давніх родових прізвищ нікого не турбував аж до 1948 року, доти ці прізвища писалися за правилами угорського правопису. П. Шолтес згадує про той факт, що у 1918 році кожен міг «повернути» собі словацьке прізвище. «Справжня розплата за тисячоліття утисків, пів століття мадяризації та Віденський арбітраж прийшла після Другої світової війни, коли у метриках «стиралися» елементи угорської орфографії. Так у телефонних довідниках залишилися прізвища *Sabadoš, Puškaš, Seleši, Nad'*... До речі, К. Мейсарошова¹⁹ спростовує факт, що угорські форми імен виникли під впливом сильної мадяризації, адже формування прізвищ проходило від середньовіччя до XVIII століття, коли ще не можна говорити про мадяризацію. А варіантність прізвищ, як пояснює авторка, викликана тим, що до XIX століття часто члени того самого роду використовували різні форми прізвища, що було пов'язано з іншою гілкою родини, різним географічним розміщенням резиденцій представників родів.

Вважається, що усталення правопису давніх угорських прізвищ у словацьких історичних та інших текстах можна було досягти лише через їх словацьку транскрипцію, тобто їх графічну і звукову адаптацію до правописної системи літературної словацької мови. Це, у свою чергу, вимагало скасування диграфів, дублетних варіантів, нефункціональних літер, введення діакритики на позначення м'якості і довготи, врегулювання довготи та написання *i/y*²⁰.

¹⁹ MĚSZÁROSOVÁ, K. Nomen est omen? In: *Mýty a predsudky v dejinách. Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, 2005, s. s. 87–93.*

²⁰ HORVÁTH, P. Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk, s. 306–315.

Одним із перших про потребу словацького перепису угорських прізвищ ще на початку 80-х рр. ХХ століття писав історик Павел Горват²¹. Він досить чітко аргументував доцільність та потребу застосування словацької транскрипції при переписі антропонімів угорського періоду історії Словаччини, сформулював принципи словацької транскрипції родових імен і прізвищ. Як член комісії з історичної термінології при Інституті історії САН, П.Горват наголошував, що йдеться про орфографічну транскрипцію, яка не стосується мовного характеру імен, новітніх прізвищ а також деяких давніших прізвищ діячів угорського політичного життя (*Ludovít Kossuth*), вона ні в якому разі не покликана «словакізувати» і стосується переважно імен вже вимерлих родів давнішого періоду історії (до сер. ХІХ століття)²².

Комісія з історичної термінології спочатку пропонувала перепис за правилами словацької орфографії для тих імен, при яких може бути доведене словацьке етнічне походження або носії яких жили на території Словаччини. Але у багатоетнічному Угорському королівстві роди змішувалися, мали свої маєтки по всій країні, тому комісія відмовилася від етнічного та територіального принципів²³. За дорученням комісії у 1980 році П.Горват розробив принципи словацької транскрипції родових імен та прізвищ, згідно з якими і був укладений 6-томний «Словацький біографічний словник» 1986–1994 рр., де словакізована версія стосувалася не тільки періоду до середини ХІХ століття (як пропонувала комісія), але застосовувалася щодо прізвищ, носії яких жили до 1918 року. Ця лексикографічна праця стала об'єктом численних критичних зауважень з боку істориків. Наприклад, Е.Хренкова²⁴

²¹ HORVÁTH, P. O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. In: Slovenská archivistika, 15, 1980, 2, s. 199–209.

²² HORVÁTH, P. Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk, s. 306–315.

²³ ŠOLTĚS, P. Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie, 2017 [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltres/?ref=in

²⁴ CHRENKOVÁ, E. Lexikóny takmer neznámych osobností. In: Mýty a predsudky v dejinách. Fórum inštitút pre výskum menšin, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, 2005, s. 81–86.

аналізує орфографію особових імен у вище згаданому словнику, критикує словакізовані форми прізвищ, таких як *Rázmaň*, *Rákoci*, *Séčéni*, *Sóľóši*, а також велику кількість варіантів одного прізвища в залежності від імені. Мабуть першою ця дослідниця звернула увагу на те, як важливо не відступати від оригінальних форм імен історичних постатей в контексті перекладу та його наслідків. Авторка також висловила низку контраргументів щодо введення написання угорських імен за допомогою словацької транскрипції. Вона вважає це ідеологізацією та дискримінацією за допомогою орфографічних засобів, які стосуються певного періоду та обмеженого кола імен (лише угорських), а також наголошує, що автентичні особові імена мають документальну та термінологічну цінність, відповідають обов'язковим для дотримання міжнародним бібліографічним стандартам і є органічною складовою не лише мови, але й міжнародної культури. Цілком погоджуємося з таким висновком цієї авторки: якщо вимова іншомовного імені створює для когось труднощі (у підручниках, лексиконах), потрібно навести її поруч з іменем (як транскрипцію), але не підносити вимову на рівень офіційної обов'язкової форми імені.

Відповідно до висновків комісії з історичної термінології при Інституті історії САН розроблялися і Правила словацького правопису 1991 року (як згодом і 1998, 2000 та 2013 років), які вже чітко кодифікували правопис імен угорського періоду історії Словаччини (до 1918 року) (які раніше писалися за допомогою диграфного або угорського правопису, при умові, що саме у такій формі вони були письмово засвідчені) за допомогою словацького правопису, на що позитивно відреагувала більшість мовознавців²⁵.

Нові «Правила словацького правопису» (2000) повторно кодифікують написання наступним чином: „Імена історичних осіб угорського періоду історії Словаччини (до 1918 року), в написанні яких раніше спостерігалися розбіжності (диграфний або угорський правопис), пишуться згідно з принципами словацького правопису. Скасовуються подвоєні та інші нефункціональні при-

²⁵ Поп.: RÝZKOVÁ, A. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. In: Kultúra slova, 26, 1992, s. 186–190.

голосні, особливо *h*, а довгота регулюється ритмічним законом: *Pázmány* – *Pázmaň*, *Rákóczi/Rákóczy* – *Rákoci*, *Forgách/Forgács* – *Forgáč*, *Zichy* – *Ziči*, *Bercsényi* – *Berčéni*, *Nádasdy* – *Nádašdy*, *Pálffy/Pálffi* – *Pálfí*, *Illésházy* – *Ilešházi*, *Károlyi* – *Károli*, *Ghyczy* – *Gici*, *Thurzo* – *Turzo*. Щодо написання *i/u* в цих іменах діє правило, що після голосних та усіх приголосних крім твердих *t, d, n* пишеться *i* (*Šemšei*, *Šomodi*, *Ebergéni*, *Ňári*, *Kohári*, *Čáki*, *Károli*, *Tököli*). Після твердих приголосних *t, d, n*, пишеться *u* (*Erdődy*, *Nádašdy*, *Platy*), винятком є ім'я *Vočkaj*, яке пишеться у часто уживаній формі з *j*. Словацьку форму мають ті прізвища, які у такій формі були історично зафіксовані (пор. *Svätojánsky*, *Kubínsky*, *Palucký* замість мадяризованих *Szentiványi*, *Kubínyi*, *Palugyai*)²⁶.

Здавалося б полеміка з цього приводу має вщухнути, але ... У грудні 2004 року історична конференція «*Mýty a predsudky v dejinách*», присвячена спільній історії словаків та угорців, знову фокусує увагу фахівців на проблематиці написання імен історичних постатей за правилами словацького правопису. Зокрема порівнюється правопис імен історичних постатей у «Правилах словацького правопису» (далі ПСП) 1991 року (ПСП 2000 року є ідентичними щодо цієї проблеми) та у Пропозиціях комісії з історичної термінології при Інституті історії, при цьому з'ясовуються суттєві розбіжності²⁷, а саме:

- 1) пропозиції комісії стосувалися написання угорських прізвищ в період феодалізму (до сер. XIX ст.) і не мали би стосуватися орфографічно узвичаєних форм прізвищ визначних діячів угорського політичного і культурного життя у період національно-визвольних рухів; водночас у ПСП мова йде вже про правопис імен учасників угорського періоду історії Словаччини, тобто до 1918 року²⁸; (пор. написання одного й того ж прізвища в залежності від років

²⁶ MADARÁSOVÁ J. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. vyd. Bratislava: Veda, 2000, s. 42.

²⁷ SZABÓMINÁLYOVÁ, G. *Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém*, s. 60.

²⁸ *Ibid*, s. 61.

життя його носіїв: *Móric Pálfi* (1812–1897) – *Jozef Mária Pálffy* (1853–1920). Крім того, у пропозиціях комісії прізвище може залишатися в оригіналі для осіб, які були діячами культури чи науки до 1918 року. Виходить, що в межах одного історичного періоду прізвища представників одного й того ж роду можуть писатися по-різному в залежності від ступеня обдарованості носія? Потрібно також зазначити, що комісія хотіла уніфікувати написання прізвищ тільки у словацькій історичній літературі, а ПСП вводять нові принципи у всіх жанрах текстів²⁹;

- 2) комісія пропонувала вживати словацькі особові імена для усіх осіб цього історичного періоду безвідносно до їх національності. Тобто мали би бути *František Sechényi*, *Ludovít Kossuth*, *Alexander Petőfi*, при цьому прізвища мали би залишатися в оригіналі через те, що у цій формі вони вже є узвичаєними. Однак у ПСП у розділі про правопис слів іншомовного походження пишеться, що іншомовні неадаптовані слова пишуться в оригіналі, а до іншомовних неадаптованих відносяться і особові імена. Тому, очевидно, ім'я депутата угорського сейму *Kálmána Mikszátha*, який мав словацьке походження, згідно з пропозиціями комісії мало би писатися *Koloman Miksáth*, а згідно з ПСП, як прізвище діяча угорського періоду історії Словаччини би мало писатися *Miksát*.

Загалом суперечливим є і той факт, що пропозиції комісії були розроблені як відповідь на критичну ситуацію, яка склалася в галузі написання угорських імен та прізвищ у словацькій історичній літературі, але «Правилами словацького правопису» мали би користуватися всі, тобто йдеться не лише про поодинокі прізвища, які найчастіше вживаються у підручниках історії, але про антропоніми, які часто фігурують у текстах різних жанрів³⁰. Цікавим

²⁹ ŠOLTÉS, P. Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie, s.2017 [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltres/?ref=in

³⁰ SZABÓMINÁLYOVÁ, G. Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém, s. 70–71.

підтвердженням «неповного прийняття» нових правил правопису угорських прізвищ через прагматичні причини є перевага угорськомовних варіантів імені, наприклад у випадку *sekt Pálffy* (а не *Pálfi*), де підкреслюється, що це – не просто ігристе вино, а вино з глибокими історичними традиціями. Загалом можна погодитися з думкою, що ПСП у занадто спрощеній, лаконічній формі викладають проблематику угорських прізвищ, і якщо пересічний мовець хоче правильно написати якесь прізвище з угорського періоду історії Словаччини, він повинен звернутися до ряду інших джерел, у яких знову ж таки немає єдності у написанні прізвищ³¹. Слушно зачіпається питання розбіжностей у написанні прізвищ в залежності від того, чи йдеться про словака або угорця за національністю. Наприклад, згідно з ПСП в угорських прізвищах має відкидатися не функціональна літера *h*, однак вона залишається без змін у прізвищі славетного словацького поета – *Országh Hviezdoslav*, навіть з угорським *sz*. Повинен дотримуватися закон ритмічного скорочення, однак він не діє, наприклад, у прізвищі словацького письменника *Jégé* (пор. *Ilesházi* – замість правильного *Illésházy*)³².

Очевидно, така «штучна» кодифікація не зовсім прижилася, зокрема при архівних записах. Реакцією на недотримання «Правил словацького правопису» у генеалогічних, геральдичних та історичних студіях стало опублікування у 2007 році методичних вказівок на підставі рішення вченої архівної ради щодо перепису угорських прізвищ у науково-інформаційному апараті державних архівів Словаччини, у яких зокрема пояснюється спосіб оформлення угорських прізвищ у «Словацькому біографічному словнику» та наголошується на необхідності дотримання при цьому правил словацького правопису – оскільки на першому місці мав писатися тільки один варіант імені та прізвища особистості (представників шляхетських родин), то за ПСП (за допомогою словацької транскрипції) тут написані прізвища осіб, які померли до 1918 року, на підставі колективного рішення істориків, мовознавців та бібліографів з урахуванням особливостей кожного

³¹ Ibid, s. 74.

³² Ibid, s. 91.

прізвища, а у дужках наводяться подальші часто вживані варіанти прізвища. Особові імена у словниковій статті і після 1918 року подаються у словацькій версії³³.

У 2010 році знову засідає комісія з написання історичних імен угорського періоду історії Словаччини. Компромісне рішення було сформульовано у трьох пунктах:

- 1) Різні способи написання родових імен і прізвищ не потрібно насильно уніфікувати. Потрібно поважати той факт, що конкретні особи, що належали до шляхетських родин, писали свої прізвища по-різному.
- 2) У фахових публікаціях та виданнях джерел необхідно дотримуватися такої форми прізвища, яка зафіксована у джерелах.
- 3) Потрібно видати публікацію, котра б містила усі, зафіксовані історичними джерелами, форми імен та прізвищ.

Однак не всі погодилися з цими висновками комісії, тому у фахових публікаціях, газетах, прізвище однієї й тієї ж особи пишеться по-різному. Обираючи один із варіантів написання (оригінальний), історики порушують ПСП, якщо ж обирають другий спосіб (словацька транскрипція) – зраджують принципам і правилам власної наукової дисципліни. І справді, як пояснити своїм дітям, чому на сторінках «Хроніки Словаччини ХХ століття» у вступі вони читають про багатство аристократичних родин *Ziči, Batáň, Andráši*, а у кінці – про спортивні успіхи словацьких хокеїстів *Országha, Pálffyho*?³⁴.

Я. Босак, чи не єдиний мовознавець, який був проти застосування словацького правопису щодо угорських прізвищ, зауважує, що «зміна написання імен історичних осіб угорського періоду словацької історії згідно з нормами словацького правопису була необдуманною. Кодифікація є успішною тільки тоді, коли її прийме широкий загал»³⁵. Дослідник Ш.Я.Товт пише, що чинний сло-

³³ Slovenský biografický slovník, I., 1986, s. 5.

³⁴ ŠOLTĚS, P. Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie, 2017 [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltres/?ref=in

³⁵ TÓTH, S. J. Etnolingvistická stránka ojkonym a priezvisk, 2018, s. 17 [online]. Dostupné z: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/Etnolingvisticka_stranka_ojkonym_a_priez.pdf

вацький правопис власне і створив цю варіантність переходом з етимологічного принципу правопису до фонологічного, а це, у свою чергу, створює труднощі при пошуку матеріалів, стає причиною помилок. Він також звертає увагу на варіанти: *Szentiványi – Svätöjányky, Pázmány – Pázmaň, Zichy – Ziči, Nyáry – Ňári, Pálffy – Pálfi* тощо, а також на випадки, коли, незважаючи на очевидне словацьке походження особи, для її прізвища залишається традиційний правопис іншомовної графічної системи: *Mikuláš Schneider-Trnavský, Pavol Országh-Hviezdoslav*. Якщо замість *Czambel* потрібно писати *Cambel*, чому не переписується *Schneider* як *Šnejder*, або *Országh* як *Orság*? Однак цікавими є передусім висновки цього автора щодо етнолінгвістичного аспекту цих прізвищ, як відображення мовної картини світу. Виявляється, на основі того, чи вважають словаки історію, простір, особистість своєю, можна визначити культурно-антропологічні зв'язки власних імен. На вісі наше – і наше – чуже/іноземне/іншомовне можна проілюструвати відмінності картини світу. Наприклад, *Ferenc Rákóczi* за офіційним переписом *František Rákoci* належить до категорії «наше», водночас у Братиславі назва площі *Franza Liszta* зберегла оригінальний німецький правопис, тобто щодо особистості композитора словаки відчувають більшу відчуженість³⁶.

Незважаючи на «відчуженість/іноземність» носіїв деяких прізвищ, більшість освічених словаків добре відчуває угорське походження антропоніму і не має проблем з його оригінальним написанням, принаймні правильним читанням, навіть, якщо прізвище «закамуфльоване» іншою мовою. Порівняймо, наприклад, прізвище колишнього президента Франції *Ніколя Саркозі* та його словацьку (угорську) версію – *Sárközy* [*шаркезі*] або ім'я американського фінансиста й філантропа *Джорджа Сороса*, вихідця з Угорщини, прізвище якого *Soros* словаки вимовляють [*шорос*]. На нашу думку, це свідчить про готовність словаків писати і вживати угорські прізвища в оригіналі. Наприклад, подив у них викликає і написання прізвища Мадяр як *Mad'ar*, адже мало би бути *Magyar*. Крім того, у Словаччині існує безліч осіб – митців,

³⁶ Ibid, s. 22.

акторів, науковців, спортсменів і пересічних громадян, які залишають оригінальне написання свого угорського прізвища: *Tünde Lengyelová, Peter Kónya, Csaba Tóth, Peter Gömöry, Peter Batthyany*, порівняйте також прізвища авторів, яких ми цитуємо у даній розвідці. Хоча при специфічній фонетичній структурі угорського прізвища словацькі мовці не здатні повністю відтворити її, напр. *Gömöry* вимовляють як [g^hemeri].

Специфічний статус антропонімів угорського походження у словацькій мові безпосередньо впливає і на передачу цих назв засобами іншої мови. В контексті словацько-українського трансферу можна виділити щонайменше дві ключові проблеми:

1. Передачу таких антропонімів може ускладнювати «опосередкований» характер трансферу. Навіть якщо ми будемо орієнтуватися на словацьку мову, при досі наявній тенденції зберігати оригінальне написання іншомовних угорських прізвищ це означає, що трансфер засобами української мови все-таки бере за основу угорську назву.
2. Йдеться про контакт не тільки мов з різними графічними і фонетичними системами, але й про контакт двох принципів правопису – етимологічного та фонетичного. В українській мові не існує фонетичних аналогів для специфічних угорських звуків. Однак ми повинні керуватися засадами передачі іншомовних імен, а тому, наприклад, часто вживаний в угорських прізвищах передній лабіалізований гомосний *ö* маємо передавати як *e*³⁷.

Нині, у зв'язку з підвищеним інтересом українців до словацької мови, історії та культури, актуальною є потреба адекватної передачі угорських антропонімів-іменувань представників королівських династій й аристократичних родів Угорського королівства та Австро-Угорщини засобами української мови.

Спробуємо проаналізувати способи трансферу прізвищ представників угорського періоду історії Словаччини, вжиті в підручниках з історії цієї держави. При цьому звертатимемо увагу пере-

³⁷ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС, 2019, с. 130 [online]. Dostupné na: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20\(2019\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20(2019).pdf)

дусім на порушення норми при трансфері засобами української мови. Адекватність відтворення відповідних антропонімів ми визначатимемо у порівнянні з угорським оригіналом, варіантом імені у одному з найновіших словацьких підручників історії³⁸ та «Словацькому біографічному словнику»³⁹.

На прикладі кількох поширених угорських прізвищ спробуємо продемонструвати проблемні місця та відхилення від норми при їх передачі українською мовою. Крім оригінального/словацького/словакізованого правопису прослідкуємо трансфер цих прізвищ у двох українських підручниках з історії Словаччини.

Зауважимо, що в угорській мові також застосовується етимологічний принцип правопису стосовно прізвищ давніх угорських аристократичних родів, деяких географічних назв, навіть якщо його засади суперечать сучасним правилам угорського правопису. І хоча для угорців це також ускладнює написання, вимову, вони з повагою ставляться до традицій та унікальності цих онімів. Ось деякі історичні диграфи на позначення звуків, які мають іншу графемну реалізацію у сучасній угорській мові⁴⁰, однак присутні у власних назвах (Mészáros 2010):

cz = c, o = ó	<i>Rákoczi [rákóci],</i>
w = v	<i>Werbőczy [vërbőci]</i>
ny = nyi	<i>Batthyány [battyányi]</i>
y = i, th = t	<i>Thököly [tököli]</i>
pp = p	<i>Apponyi [aponyi]</i>
ss = s	<i>Wesselényi [veselényi]</i>

³⁸ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Uhorska (1000–1918)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 788 s.

³⁹ Словацький біографічний словник (Slovenský biografický slovník) – це енциклопедичне видання, яке разом із Правилами словацького правопису (Pravidlá slovenského pravopisu) містить кодифіковані, записані згідно зі словацькою транскрипцією, форми прізвищ угорського періоду історії Словаччини.

⁴⁰ Такі диграфи донині використовуються у прізвищах пересічних угорців – *Tóth, Papp, Vass* і, до речі, таку форму свого прізвища можуть вживати й громадяни Словаччини.

1. *Rákóczi*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty), 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів, 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород, 2009
<i>Rákóczi</i>	<i>Rákoci (Rákoczi, Rákoczy) (s. 28, 29)</i>	<i>Ракочі (с. 64, 66, 146, 246)</i>	<i>Ракоці (с. 96, 101, 102, 273)</i>

Варіант *Ракоці* (українською – Юсип-Якимович) можна вважати абсолютно адекватними. А от у публікації львівського історика можна спостерігати хибне прочитання угорського диграфу *sz = ч*, очевидно, під впливом польської мови (у польській мові *sz = ч*), хоча в угорському оригіналі *sz* вимовляється як *ц*. Водночас це свідчить про те, що для передачі українською було використано угорськомовний оригінал прізвища, а не словацьку транскрибовану версію. Під впливом польської мови, наприклад, і прізвище відомого словацького мовознавця, яке у словацькій мові пишеться як *Czambel*, а читається як [cambel], науковець передав у своєму підручнику як *Чамбел*, а угорські прізвища *Szentiványi*, *Szöllösi* – при хибній транскрипції сполучення *sz = ш*, передав як *Шентівані* (але у тій самій праці зустрічається і *Сентівані!*), *Шьолльози*. В останньому прізвищі бачимо також неадекватну передачу переднього лабіалізованого *ő, ő* яке часто зустрічається в угорській та деколи у німецькій мові, *й* за правилами українського правопису мало б передаватися за допомогою голосного переднього ряду *е*.

2. *Werbőczy*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Werbőczy</i>	<i>Werbőci (s. 259)</i>	<i>Вербьочи (с. 63)</i>	<i>Вербечи (с. 88)</i>

Подібне порушення бачимо і при передачі прізвища *Werbőczy*, де допущено помилки при передачі приголосних і голосних. Найперед підкреслимо, що словацька транскрибована версія прізвища не замінює початковий *w* на *v*, а також зберігає специфічний голосний *ő*. При відсутності такого близького фонетичного відповідника в українській мові, передній довгий лабіалізований голосний *ő* в іншомовному оригіналі потрібно передавати за допомогою голосного *e*, що й робить Ю.В. Юсип-Якимович. А от варіант львівського історика спотворює звучання прізвища, порушує норми передачі голосних – передній довгий лабіалізований голосний *ő* замість нормативного українського *e* передається за допомогою сполучення *ьо*, де присутність *ь* є фонетично абсолютно необґрунтованою, оскільки він не може пом'якшити попередній губний *б*. А щодо передачі приголосних – знову спостерігаємо вплив польської мови, де *cz = ч*. Аналогічний випадок щодо передачі голосного *ő* бачимо у прізвищі видатного угорського поета *Petőfi*, яке замість адекватного *Петєфі*, передається М.Крілем як *Петьофі*.

3. *Thököly*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Thököly</i>	<i>Tököli (Thököly) (s. 81)</i>	<i>Текей (с. 64)/ Текеї (с. 65)</i>	<i>Текелі (с. 101, 273)</i>

На відміну від випадку із прізвищем *Werbőczy* → *Вербьочі*, у львівському виданні історії Словаччини інакше передається українською мовою специфічний *ő* у прізвищі *Thököly*. Українські відповідники *Текей/Текеї*, *Текелі* передають *ő* згідно з нормами сучасного українського правопису. Важко здогадатися, що саме змусило М.Кріля у цьому випадку замість сполучення *ьо* використати *e*. Чи характер приголосних, чи варіанти передачі прізвища у інших українських працях, однак точно не словацький варіант прізвища, оскільки він щодо специфічного голосного *ő* збігається

з угорським оригіналом. Та все ж у варіанті *Текей/Текеї* допускається одна помилка – кінцеве угорське *-ly* (можливо, за аналогією до слів з кінцевим *ly = j* за сучасними нормами угорського правопису – *mosoly, komoly, bagoly* ...) – транскрибується як *й/ї*, хоча угорська вимова цього прізвища – [tököli]. В угорській мові тут діє етимологічний принцип правопису і особливий пієтет до прізвищ видатних історичних осіб та їх давньої писемної фіксації. У словацькій мові, як бачимо, зберігається передній лабіалізований голосний, а адаптації підлягають лише диграф *th* та кінцевий *y*.

4. *Bocskaï*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Bocskaï (na čele s Bocskaiom, Povstanie Bocskaia)</i>	<i>Bočkai (Bocskaï) (s. 271)</i>	<i>Бочкаї (с. 244)</i>	<i>Бочкаї (с. 100)/ Повстання Бочкаї – Бочкаї (с. 102)</i>

Тут бачимо доволі органічні варіанти передачі фонемної структури оригінального прізвища українською мовою. В ужгородському виданні можна говорити про вплив словацької узвичаєної версії прізвища *Bočkaj – Бочкаї*, яке відмінюється за зразком іменників чоловічого роду (як і словацький варіант), однак паралельно у цій же публікації наводиться невідмінюваний варіант *Бочкаї*.

5. *Pázmány*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
--	--	---	---

<i>Rázmány</i>	<i>Rázmaň (Rázmány)</i> (s. 422)	Пазмань (с. 244)	Пазмані (с. 99, 285)
----------------	-------------------------------------	------------------	-------------------------

Окрему проблему становлять угорські прізвища з кінцевим *-ny*, *-nyí* та їх передача українською мовою. Так, наприклад, в угорській мові зразком адекватної передачі угорської вимови диграфу *ny* = *нь* є прізвище *Rázmány*, його словакізована версія та варіанти передачі українською мовою. Однак, як бачимо, у останньому україномовному варіанті *Пазмані* йдеться скоріше про невдалу транслітерацію, а не транскрипцію зі збереженням фонемної структури оригіналу.

6. *Batthyány*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Batthyány</i>	<i>Batán</i> (s. 163)	<i>Battiani</i> (с. 120)	–

Прізвище *Batthyány*, яке вимовляється в угорському оригіналі з і: [*Battyányi*] також демонструє дотримання етимологічного принципу правопису в угорській мові. Тому словацький адаптований варіант *Batán*, зафіксований Словацькому біографічному словнику, свідчить про помилкове транскрибування словацькою мовою. До речі, сучасні словаки-носії цього прізвища, вимовляють його, як угорський оригінал, тобто з кінцевим *-ní*. Стосовно українського варіанту відтворення цього прізвища – *Battiani*, не зовсім вдалим вважаємо сполучення *-mia-*, яке є результатом транслітерації угорського прізвища, краще писати *-тя-*, тобто *Баттяні*, що відтворюватиме фонетичну структуру оригіналу.

7. *Arponyi*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Arponyi</i>	<i>Aroni (Arponyi) (s. 73)</i>	<i>Аппоні (с. 131)</i>	<i>Аппоні (с. 282)</i>

Угорське сполучення звуків *nyí = ní* цілком адекватно відтворено у прізвищі *Arponyi* словацькою та українською мовами – *Аппоні, Аппони*. Однак варто було також позбутися подвоєного приголосного *pp* → *n*.

8. *Wesselényi*

Kónya a kol. Dejiny Uhorska, 2013	Slovenský biografický slovník, MS (staršie varianty) 1986	М. Кріль: Історія Словаччини, Львів 2006	Ю. Юсип-Якимович: Історія Словаччини, Ужгород 2009
<i>Wesselényi</i>	<i>Vešeléni (Wesselényi, Wesselini) (s. 271)</i>	<i>Весселеньї (с. 64)</i>	<i>Вешшелені (с. 102, 282)</i>

При трансфері прізвища *Wesselényi*, яке у Словацькому біографічному словнику, зафіксоване у адаптованій транскрибованій формі з адекватним відтворенням вимови *w= v, ss= š* – *Vešeléni*, не виникає проблем з українським відтворенням *nyí = ní*. Однак у підручнику М.Крілья у цьому прізвищі спостерігаємо дві помилки: 1) хибне відтворення кореневого подвоєного приголосного *ss*, яке правильно мало би бути передане як *ш*, а не *с*, і без подвоєння; 2) хибне відтворення фінального *nyí = ní*, як *ньї*, що не відображає оригінальної вимови. Варіант Ю.Юсип-Якимович є, на нашу думку, вдалим.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що проблему правопису антропонімів угорського періоду історії Словаччини досі повністю не вирішено. Транскрибування подібних онімів за

допомогою словацької графіки має глибокі лінгвістичні, історичні та суспільні причини, доведене писемними фіксаціями і вплинуло передусім з розбіжностей між словацьким діакритичним та угорським диграфним правописом у кінці XVI ст. Новітня історія запровадження словацької транскрипції угорських прізвищ розпочалася понад сорок років тому й призвела до кодифікації словакізованої версії угорських прізвищ у Правилах словацького правопису (починаючи з 1991 р.) та Словацькому біографічному словнику. Однак через суперечливість та непослідовність розроблених засад перепису, транскрипція угорських прізвищ не була однотайно прийнята науковою спільнотою, зокрема істориками, а також не прижилася повністю серед пересічних мовців. Варіативне (оригінальне угорське/ транскрибоване словацьке) написання угорських прізвищ у словацькій мові надає цьому розряду антропонімних назв особливого статусу та суттєво ускладнює трансфер цих одиниць засобами української мови.

Угорські прізвища, які стосуються угорського періоду історії Словаччини (1000–1918 рр.), за правилами словацького правопису повинні зазнавати адаптації на ґрунті словацької мови. Однак цей процес є непослідовним, наприклад, збереження графем *w*, *ö*, *ő* у словакізованій версії прізвища (*Словацький біографічний словник*) свідчить про застосування правил передачі як при іншомовних назвах, що заперечували прибічники словацької транскрипції. Характер порушень при передачі угорських прізвищ українською мовою свідчить про використання у якості оригіналу угорського прізвища або ж написаного за угорською традицією, а не за правилами словацької транскрипції. При трансфері угорських прізвищ українською мовою труднощі виникають передусім з правильним відтворенням угорських диграфів *cz*, *sz*, *ny*, *nyi*, *ly*, а також переднього лабіалізованого *ő*. Як виявилось, фактором впливу при помилковому трансфері прізвищ із угорським *cz*, *sz* може бути польська мова, де ці диграфи вимовляються по-іншому. Голосний *ő* помилково передається як *yo*, що порушує норми українського правопису, а також не є фонетично обґрунтованим. Таким чином, для адекватного трансферу угорського прізвища є бажаним знання угорської

мови, консультація з гунгарологами та істориками. Сучасні правила угорської орфографії мають доповнюватися інформацією про випадки застосування етимологічного правопису в угорській мові щодо власних назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. БЕНДЗАР, Б., БОБИНЕЦЬ, С. (2000): Українська фонографічна задача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур. Ужгород: Видавництво «Закарпаття» 2000.
2. КРІЛЬ, М. (2006): Історія Словаччини. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 264 с.
3. ЛІХТЕЙ, Т., МАДЯР, О. (2008): Теорія і практика перекладу: Навчальний посібник для студентів-словакістів. Ужгород: Ліра 2008.
4. ПАХОМОВА, С. М. (2019): Онімійна номінація в діяхронії: монографія. Філософський факультет Пряшівського університету 2019. 134 с.
5. ТОРЧИНСЬКИЙ, М. (2008): Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст 2008.
6. УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС, (2019) [online]. Dostupné na: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20\(2019\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20(2019).pdf)
7. ЮСИП-ЯКИМОВИЧ, Ю.В. (2009): Історія Словаччини: підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009.
8. DORULA, J. (1986): O historizme v písaní niektorých mien a názvov. In: Slovenská reč, 51, 1986. 4, s. 211–212.
9. FINDRA, J. (1992): Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. In: Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 48–53.
10. HORVÁTH, P. (1999): Neuvážený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk. In: Historický časopis, 47, 2, 1999, s. 306–315.
11. CHRENKOVÁ, E. (2005): Lexikóny takmer neznámych osobností. In: Mýty a predsudky v dejinách. Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, 2005, s. 81–86.

12. KÁŠA, P., MAĐAR, O. (2016): Slovenská kultúra v súvislostiach. Úvod do štúdia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016. 189 s.
13. KÓNYA, P. a kol. (2013): Dejiny Uhorska (1000–1918). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 788 s.
14. MADARÁSOVÁ J. (2000): *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. vyd. Bratislava: Veda, 2000.
15. MÉSZÁROS, A. (2010): Hogyan ejtjük ki régies betűket tartalmazó családneveinket? [online]. Dostupné z: <https://kiejtes.hu/helyesiras-es-kiejtes/hogyan-ejtjuk-ki-regies-betuket-tartalmazó-csaladneveinket-2>
16. MÉSZÁROSOVÁ, K. (2005): Nomen est omen? In: Mýty a predsudky v dejinách. Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, 2005, s. 88–93.
17. Metodický pokyn na prepis rodových priezvisk historických rodov v archívnych pomôckach štátnych archívov (2007) [online]. Dostupné z: [MP_prepis_priezvisk_hist_rodov.pdf](#)
18. RÝZKOVÁ, A. (1992): Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. In: Kultúra slova, 26, 1992, s. 186–190.
19. Slovenský biografický slovník (1986–1995). I–VI zv. Martin, Matica slovenská, 1986–1994.
20. SZABÓMIHÁLYOVÁ, G. (2005): Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém. In: Mýty a predsudky v dejinách. Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín Dunajská Streda, 2005, s. 59–79.
21. ŠOLTÉS, P. (2017): Prepisovanie historických mien alebo prepisovanie histórie [online]. Dostupné z: https://dennikn.sk/autor/peter_soltés/?ref=in
22. TÓTH, S.J. (2018): Etnolingvistická stránka ojkónym a priezvisk [online]. Dostupné z: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/Etnolingvisticka_stranka_ojkonym_a_priez.pdf
23. VARGA, L. (2021): Historický román Levočská Biela pani v slovenských prekladoch. In: Jazyk a kultúra, číslo 45–46, 2021, s. 122–129.

**ON THE SPECIAL STATUS OF HUNGARIAN SURNAMES
IN THE SLOVAK LANGUAGE AND THE HISTORY OF SLOVAKIA**

Olha MADYAR (Presov, Slovakia)

Summary. *The article highlights the problem of spelling Hungarian surnames of historical figures, representatives of ancient aristocratic families, active figures of the Hungarian period of the history of Slovakia. Attention is also drawn to adequate methods of transfer of these onymic units by means of the Ukrainian language. Ukrainian and Slovak textbooks on the history of Slovakia serve as sources of factual material.*

Key words: *Hungarian surnames, history of Slovakia, spelling, transfer, Hungarian language, Slovak language, Ukrainian language.*

К РОČІАТКОМ ČESKO-SLOVENSKO-UKRAJINSKÝCH VZŤAHOV. REFLEXIA ŽIVOTA A TVORBY NIKOLAJA KOSTOMAROVA V SLOVENSKEJ A ČESKEJ HISTORIOGRAFII

Lubica HARBULOVÁ (Prešov, Slovensko)¹

Гарбульова Любиця. До початків чесько-словацько-українських відносин. Рефлексія життя і творчості Миколи Костомарова в словацькій та чеській історіографії; 8 сторінок; мова словацька.

Резюме. У статті висвітлено чесько-словацько-українські відносини крізь призму вивчення життєвого та творчого шляху Миколи Костомарова (1817–1885) в словацькій і чеській історіографії. Наголошується, що М.Костомаров був одним з перших учених царської Росії, який відстоював право українського народу на свою історію. За життя він був знайомий з деякими чільними представниками словацького та чеського народу, однак у їхньому середовищі популяризувалися лише окремі літературні твори вченого. Натомість чеські й словацькі історики, які вивчали середньовічну та нову історію Східної Європи, добре знали й використовували історичні праці М.Костомарова. Після відновлення незалежної Української держави інтерес до наукового доробку Миколи Костомарова поглибився і водночас зросла повага до нього як до історика.

Ключові слова. Микола Костомаров, Тарас Шевченко, Ізмаїл Срезневський, Альберт Шкарвань.

Vývoj česko-slovensko-ukrajinských vzťahov má dlhodobé tradície. Už v 18. storočí slovenský spisovateľ a cirkevný hodnostár Daniel

¹ Harbulová Lubica, doc. PhDr., CSc., Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Гарбульова Любиця, доцент, канд.іст.наук, Інститут історії, Філософський факультет Пряшівського університету в Пряшеві.

Krman (1663–1740)² v svojom známom Cestovnom denníku (Itineráriu)³ zaznamenal etnografické pozorovania územia Ukrajiny a jej obyvateľstva. Zapisoval si ich počas cesty za švédskym kráľom Karolom XII., ktorý v tom čase bojoval proti ruskému cárovi Petrovi I. V priebehu 19. storočia sa vzájomné česko-slovensko-ukrajinské vzťahy vyvíjali už aj prostredníctvom osobných kontaktov popredných národných predstaviteľov, ale aj prostredníctvom odborných a vedeckých kontaktov známych osobností českej, slovenskej a ukrajinskej literatúry, vedy a kultúry. Konkrétnym príkladom vedeckých kontaktov všetkých troch národov je osobnosť historika Nikolaja Ivanoviča Kostomarova, ktorý bol jedným z prvých historikov v cárskom Rusku, ktorý sa snažil presadzovať právo ukrajinského národa na svoju históriu.

Zo života Nikolaja Ivanoviča Kostomarova

Nikolaj Ivanovič Kostomarov (4(16).5.1817–7(19).4.1885)⁴ pochádzal z voronežskej gubernie. Stredoškolské vzdelanie získal na gymnáziu vo Voroneži. Po jeho skončení v roku 1833 sa zapísal na Historicko-filologickú fakultu univerzity v Charkove. Po skončení štúdia v roku 1837 absolvoval krátku vojenskú službu v Kinburskom jazdeckom pluku v Ostrogožsku, ktorú po niekoľkých mesiacoch prerušil a opä-

² Bližšie o živote a diele Daniela Krmana pozri napríklad: *Slovenský biografický slovník. III. Zväzok K-L*. Martin: Matica Slovenská 1989, s. 268–269.

³ KRMAN Daniel: *Itinerarium. Cestovný denník*. Martin 2008.

⁴ Nikolaj Ivanovič Kostomarov sa narodil 4(16).5.1817 v Jurasovke, Ostrogožskij ujezd Voronežskaja gubernia (dnes Olchovatskij okres, Voronežskej oblasti). Jeho otec Ivan Petrovič Kostomarov (1769–1828) bol statkár a jeho matka Tatiana Petrovna Meľnikova (1800–1875) bola jeho nevoľníčkou. Rodičia sa zosobášili až po narodení syna v roku 1817. Skôr ako mohol otec oficiálne uznať svojho syna zomrel (1828). Napriek tomu sa matka postarala o to, aby získal adekvátne vzdelanie. Študoval vo Voroneži, Charkove, Moskve. Pôsobil na univerzitách v Kyjeve a v Sankt-Peterburgu. Nikolaj Ivanovič Kostomarov bol historikom, publicistom, básnikom a spoločenským dejateľom, členom-korešpondentom imperátorskej sankt-peterburgskej akadémie vied. V svojich vedeckých prácach sa venoval sociálno-politickým a ekonomickým aspektom dejín Ruska, predovšetkým na územiach Ukrajiny. 9. 5. 1875 sa oženil s Alinou Leontjevnu Kiseľ. Zomrel 7(19).4.1885) v Sankt-Peterburgu. Pochovaný je v Sankt-Peterburgu na Volkovskom cintoríne.

točne sa vrátil na charkovskú univerzitu, aby prehľbil svoje vzdelanie v oblasti histórie. Práve počas vysokoškolského štúdia v Charkove sa začal formovať Kostomarov záujem o históriu. V svojich memoároch⁵ neskôr napísal: «История сделалась для меня любимой до страсти предметом.»⁶ Už v tom období špecifikoval aj predmet svojho vedeckeho záujmu: «Мужик, земледелец – труженник как будто не существует для истории: отчего история не говорит нам ничего о его быте, о его духовной жизни, о его чувствованиях, способе проявлений его радостей и печалей? Но с чего начать? Конечно, с изучения своего русского народа, а так как я тогда жил в Малороссии, то и начать с его малорусской ветви.»⁷ Súčasne N. Kostomarov definoval aj svoj vzťah k ukrajinskému jazyku: «Любовь к малорусскому слову более и более увлекала меня. Мне было досадно, что такой прекрасный язык остается без всякой литературной обработки. и сверх того подвергается совершенно незаслуженному презрению. я повсюду слышал грубые выходки и насмешки над хохлами не только от великоруссов, но даже и от малоруссов высшего класса, считавших позволительным глумиться над мужиком и его способом выражения. Такое отношение к народу и его речи мне казалось унижением человеческого достоинства.»⁸

Záujem Nikolaja Kostomarova o ukrajinské dejiny podnietil jeho vtedajší učiteľ M. M. Lunin,⁹ ktorý začal pôsobiť na univerzite v Charkove v roku 1835. N. Kostomarov po návrate do Charkova v roku 1837 prehľbil svoj záujem o ukrajinskú problematiku, ktorú nezužoval len na

⁵ Memoáre N. I. Kostomarova spísala jeho žena a prvýkrát boli vydané neúplné v roku 1890 v časopise Literaturnoje nasledije. V plnom znení vyšli memoáre v roku 1922 v Moskve: Автобіографія Н. И. Костомарова. Под редакціей В. Котельникова. Москва 1922

⁶ Автобіографія Н. И. Костомарова. Под редакціей В. Котельникова. Москва 1922, s. 148.

⁷ Автобіографія Н. И. Костомарова. Под редакціей В. Котельникова. Москва 1922, s. 148.

⁸ Автобіографія Н. И. Костомарова. Под редакціей В. Котельникова. Москва 1922, s. 153.

⁹ Michail Michailovič Lunin (1809 – 1844, Kijev) – ruský historik – mediavista, polyglot, profesor všeobecných dejín na univerzite v Charkove..

oblasť ukrajinských dejín, ale rozšíril ju aj o poznávanie ukrajinských tradícií, ukrajinských ľudových piesní i o štúdium ukrajinského jazyka. Postupne začal svoje práce písať v ukrajinskom jazyku. Štúdium histórie v roku 1838 prehĺbil pobytom v Moskve, kde navštevoval prednášky profesora S. P. Ševyrjova,¹⁰ čo ovplyvnilo formovanie jeho názorov na vnímanie a hodnotenie historických procesov. Po návrate z Moskvy do Charkova zložil magisterskú skúšku (v r. 1840) a začal pracovať nad dizertačnou prácou. Dizertačnú prácu pod názvom *О причинах и характере унии в западной России* dokončil v roku 1842, no obhájiť ju nemohol, pretože obsah práce vyvolal nesúhlas charkovského arcibiskupa a práca musela byť stiahnutá. Nikolaj Kostomarov napísal novú dizertačnú prácu *О историческом значении русской народной поэзии*, ktorú obhájiť v roku 1844.

Od roku 1846 pôsobil na Katedre dejín Kyjevskej univerzity, kde sa začal zaujímať o slovanskú problematiku, no súčasne pokračoval v príprave vedeckých prác venovaných ukrajinským dejinám. V Kyjeve sa aktívne zapojil aj do spoločenského života na univerzite a v rokoch 1845–1847 viedol Cyrilo-metodský spolok, ktorý mal veľký vplyv na rozvoj ukrajinského národného hnutia. Za aktivity v tomto spolku boli jeho členovia uväznení. Nikolaj Kostomarov sa spočiatku dostal do väzenia v Petropavlovskej pevnosti v Sankt-Peterburgu a potom ho poslali do vyhnanstva v Saratove (v r. 1848). Tu bol pod policajným dohľadom a nesmel vyučovať ani vydávať knihy. Napriek policajnému dohľadu pokračoval v práci nad knihou o Bohdanovi Chmel'nicom, začal výskum k pripravovanej knihe o povstaní Stepana Razina a súčasne zhromažďoval materiál k problematike o spôsobe života v Rusku v 16.–17. storočí. V Saratove bol až do roku 1956. Po skončení vyhnanstva mohol vydať pripravené odborné práce a povolili mu uskutočniť aj zahraničnú študijnú cestu (v roku 1857). Od roku 1859 spojil N. Kostomarov svoj život so Sankt-Peterburgom, pretože sa stal profesorom dejín na peterburskej univerzite (do r. 1862). Pôsobenie na univerzite a nasledujúce roky patrili k najintenzívnejšiemu obdo-

¹⁰ Stepan Petrovič Ševyrjov (1806, Saratov – 1864, Paríž) – ruský literárny kritik, literárny historik, básnik, zástanca slovanskej idey, profesor a dekan Moskovskej univerzity, akademik Petrohradskej akadémie vied.

biu jeho života, kedy nielen prednášal, ale aj napísal a uverejnil svoje zásadné vedecké práce.¹¹ Ocenením vedeckých aktivít a práce Nikolaja Kostomarova bolo jeho vymenovanie za člena –korešpondenta imperátorskej ruskej akadémie vied (v roku 1875).

Nikolaj Ivanovič Kostomarov a jeho kontakty s Českom a so Slovenskom

Počas pobytu v Moskve v roku 1838 sa Nikolaj Kostomarov na prednáškach profesora S. P. Ševyrjova sa oboznámil s národnostným zložením Habsburskej monarchie a so slovanskou problematikou. Po návrate do Charkova sa začal učiť poľsky jazyk u jedného študenta a súčasne ako samouk začal so štúdiom českého jazyka. Jeho záujem o slovanskú problematiku podporoval aj ruský filológ a slavista I. I. Sreznevskij,¹² ktorý od roku 1842 pôsobil v Charkove ako profesor dejín slovanských literatúr. I. I. Sreznevskij poznal slovanskú problematiku z autopsie, pretože v rokoch 1839–1842 absolvoval cestu do Nemecka a do slovanských krajín. V roku 1842 strávil päť mesiacov na Slovensku a osobne sa zoznámil s L. Štúrom, J. Hollým, P. J. Šafárikom, J. Kollárom. I. I. Sreznevskij zoznámil N. Kostomarova s prácami českých a slovenských slavistov, medzi nimi aj s tvorbou českého básnika a vedca Františka Čelakovského.¹³

¹¹ Výber zprác N. I. Kostomarova v staršom i novšom vydaní: КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Холоп* (1882); КОСТОМАРОВ Н. И.: *Бунт Стеньки Разина*; КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Гетманство Юрия Хмельницкого*; КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Мысли о федеративном начале в Древней Руси*; КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Историческая монография и исследования*. Т. I. – XII. СПб. 1863–1872.; КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Герои Смутного времени*. Берлин 1922; КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Деятели русской церкви в старину*. Мюнхен 1922; КОСТОМАРОВ, Н. И.: *Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей*. Москва 1993.

¹² Izmail Ivanovič Sreznevskij (1812, Jaroslavl' – 1880, Sankt-Peterburg) – ruský filológ-slavista, etnograf, paleograf. Akademik Petrohradskej akadémie vied (1851). V rokoch 1855–1880 dekan Historicko-filologickej fakulty Petrohradskej univerzity. Zostavovateľ Slovníka staroruského jazyka.

¹³ František Čelakovský (1799–1852) – český básnik a vedec. Od r. 1846 prof. slovanskej filológie na univerzite vo Vratislave a od r. 1849 aj v Prahe. Zameral sa na štúdium slovanskej ľudovej slovesnosti a ich prekladov (Slovanské národní písemnictví). Opieral sa o ruskú ľudovú epiku (Ohlas písní ruských).

N. Kostomarov zaujali práce a poézia F. Čelakovského a poprosil, aby mu poslali jeho básne, ktoré plne imponovali jeho romantickým predstavám a ideálom. N. Kostomarov potom preložil básne F. Čelakovského do ukrajinského jazyka.¹⁴ V spolupráci s I. I. Sreznevským preložil Kostomarov do ukrajinského jazyka jednotlivé časti Kráľovodvorského rukopisu.¹⁵ Prácu nad týmto prekladom spomenul N. Kostomarov aj v svojich memoároch: «Тогда же перевел малорусскими стихами стороческими стихотворениями известными тогда под именем Краледворские рукописи.»¹⁶ Preklady odovzdal do tlače a uverejnené boli na jar v roku 1839.

I. I. Sreznevskij vedel o tom, že F. Čelakovský sa zaujíma o ukrajinskú poéziu a tak mu na základe jeho prosby poslal básne niekoľkých ukrajinských básnikov – romantikov. Okrem básní Metlinského a Borovického boli medzi nimi aj básne Nikolaja Kostomarova. František Čelakovský preložil básne do češtiny a v roku 1842 ich uverejnil na stránkach časopisu českého múzea v Prahe.¹⁷

Nikolaj Kostomarov sa v tomto období začal hlbšie venovať štúdiu dejín Slovanov. V prednáškam študentom prizvykoval, že «Славяне вписали в историю блестящие страницы».¹⁸ Veľmi dobre už v tom čase poznal práce českého vedca Jozefa Dobrovského, jedného zo zakladateľov nového vedeckého odboru – slavistiky. N. Kostomarov po štúdiu množstva prác a rukopisov napísal prácu *Základy staroslovanského jazyka* a súčasne intenzívne pracoval nad knihou *Slovanská mytológia*, ktorá vyšla v roku 1847. Nikolaj Kostomarov v nej v značnej miere využil aj práce českých slavistov – P. J. Šafárika, J. Kollára, F. Palackého a iných.¹⁹

¹⁴ ДОСТАЛЬ, М. Ю.: И. И. Срезневский и его связи с чехами и словаками. Москва 2003, s. 222.

¹⁵ ДОСТАЛЬ, М. Ю.: И. И. Срезневский и его связи с чехами и словаками. Москва 2003, s. 222.

¹⁶ Автобіографія Н. И. Костомарова. Под редакціей В. Котельникова. Москва 1922, s. 153.

¹⁷ ДОСТАЛЬ, М. Ю.: И. И. Срезневский и его связи с чехами и словаками. Москва 2003, s. 222.

¹⁸ ВЕНГЛОВСКИЙ, С. А.: Николай Костомаров Санкт-Петербург 2013, s. 136.

¹⁹ ВЕНГЛОВСКИЙ, С. А.: Николай Костомаров Санкт-Петербург 2013, s. 140.

V roku 1857 sa uskutočnila prvá zahraničná cesta Nikolaja Kostomarova. Okrem nemeckých miest navštívil aj rakúsku Viedeň a odtiaľ odcestoval do Prahy, kde zostal celý týždeň. V Prahe sa zoznámil s českým básnikom a filológom Václavom Hankom.²⁰ Pred príchodom do Prahy sa N. Kostomarov s V. Hankom osobne nepoznali, no V. Hanka sa poznal s I. I. Sreznevským a ten mu odporúčal N. Kostomarovu. V Hanka poznal meno N. Kostomarovu z počutia ako ukrajinského básnika a poznal aj jeho verše, ktoré v Prahe v preklade uverejnil už spomínaný F. Čelakovský. Václav Hanka prijal N. Kostomarovu veľmi priateľsky. Ukázal mu Prahu a jej historické pamiatky (Petřín, Hradčany, chrám sv. Víta). Prezreli si aj univerzitnú knižnicu a videli aj divadelné predstavenie. V memoároch si na pobyt v Prahe N. Kostomarov zaspomínal a uviedol, že Praha naňho urobila dojem čisto nemeckého mesta *«где по славянски никто не говорит, потому что это считается признаком невоспитанности.»*²¹ Pred odchodom z Prahy Václav Hanka venoval N. Kostomarovu niekoľko svojich kníh. N. Kostomarov si v pražských kníhkupectvách kúpil ešte ďalšie české knihy. Z Prahy odcestoval N. Kostomarov do Drážd'an.

Druhýkrát navštívil Nikolaj Kostomarov Prahu v máji 1864 počas svojej druhej zahraničnej cesty, ktorej cieľom boli Drážd'any, Regensburg, Mníchov, Brusel, Salzburg a Praha. Tentokrát zapôsobila Praha na Kostomarovu celkom iným dojmom. Svoje pocity z návštevy Prahy popísal takto: *«Прагу застал как город в котором царила славянская или лучше сказать славянствующей физиономии.»*²² V tom čase sa v Európe rozratal priemysel, no N. Kostomarov nie celkom optimisticky pozeral na tieto zmeny. Robotníkov vnímal ako tajomnú silu, ktorú nechápal a neveril jej. Rovnako však nezdíelal ani názory Černyševského na zmenu Ruska s pomocou roľníkov.²³

²⁰ Václav Hanka (1791–1861) český filológ, básnik vydavateľ stáročných pamiatok. Je považovaný za hlavného autora falzifikátu rukopisu Královodvorského a Rukopisu zelenodvorského. Ako filológ presadil reformu českého pravopisu.

²¹ *Автобиография Н. И. Костомарова*. Под редакцией В. Котельникова. Москва 1922, s. 247.

²² *Автобиография Н. И. Костомарова*. Под редакцией В. Котельникова. Москва 1922, s. 247.

²³ ВЕНГЛОВСКИЙ, С. А.: *Николай Костомаров*. Санкт-Петербург 2013, s. 363.

Posledný známy kontakt Nikolaja Kostomarova s českým prostredím sa odohral v roku 1867, keď na univerzitu v Sankt-Peterburgu prišli slovanskí hostia. N. Kostomarov v svojich memoároch uviedol, že tejto akcie sa nezúčastnil, ale stretol sa s niekoľkými známymi Čechmi a Haliččanmi: «*He принимал в этом никакого участия а виделся только с несколькими знакомыми чехами и галичанами посетившими меня во время своего кратковременного пребывания в русской столице*». ²⁴ Žiaľ Kostomarov neuviedol mená, s ktorými konkrétnymi českými a haličskými predstaviteľmi sa stretol. Toto bola posledná informácia o priamych stretnutiach N. Kostomarova s predstaviteľmi českého vedeckého a kultúrneho prostredia.

Česká a slovenská historiografia o N. I. Kostomarovi

Napriek tomu, že pre Nikolaja Kostomarova české a slovenské prostredie v dobe jeho života a tvorby nepredstavovalo prioritnú oblasť záujmu, meno N. Kostomarova nebolo v českom intelektuálnom prostredí neznáme. Známy bol predovšetkým medzi českými slavistami druhej polovice 19. storočia. V týchto kruhoch ho poznali nielen ako básnika, no predovšetkým ako historika prostredníctvom jeho vedeckých prác. Práve ako historika ho predstavili českí vydavatelia v roku 1876, keď vydali knihu venovanú pamiatke Tarasa Ševčenka s názvom *Kobzar*. ²⁵

Pražské vydavateľstvo dr. Grégra a Ferdinanda Dattla sa rozhodlo v roku 1875 vydať práce Tarasa Ševčenka, ktoré v Rusku vďaka cenzúre neboli publikované v plnom znení alebo tie, ktoré pre svoje liberálne idey boli považované za priveľmi radikálne a neboli uverejnené vôbec. Zozbierali Ševčenkove práce z rokov 1844, 1860, 1866, 1867, ktoré mali byť publikované v dvoch zväzkoch. Potom navrhli ukrajinským spisovateľom a tým, ktorí Ševčenka poznali, aby namiesto úvodu napísali svoje spomienky na Tarasa Ševčenka. Na ich ponuku zareagoval aj Nikolaj Kostomarov. N. Kostomarov napísal 5. decembra 1875 svoje spomien-

²⁴ *Автобіографія Н. И. Костомарова*. Под редакціей В. Котельникова. Москва 1922, s. 382.

²⁵ *Т. Г. Шевченко. Кобзарь. С додатком споминок про Шевченка Костомарова и Микешина*. У Празі 1876, s. 12.

ky na Ševčenka a poslal ich do Prahy. Na začiatku textu napísal, že hoci sa poznali s Tarasom Ševčenkom od marca 1846, neboli blízkymi priateľmi. Ich osudy sa však od ich prvého stretnutia sporadicky pretínali. Stretli sa napríklad v roku 1846 v Kyjeve, kde sa obaja zdržali niekoľko mesiacov. Potom sa dlhší čas nevideli. V roku 1857 sa T. Ševčenko zastavil za N. Kostomarovom v Saratove, kde bol Kostomarov vo vyhnanstve. O rok na to, v lete 1858, sa stretli v Sankt-Peterburgu, kde obaja bývali. Počas pobytu v Sankt-Peterburgu sa stretávali niekedy častejšie inokedy len sporadicky a to až do smrti T. Ševčenka. Nikolaj Kostomarov sa lúčil s T. Ševčenkom aj na jeho pohrebe. V závere svojich spomienok na T. Ševčenka N. Kostomarov napísal: «Знаю его как личность безупречно честную, глубоко любившую свой народ и его язык, но без фанатической неприязни ко всему чуждому.»²⁶

Nikolaj Ivanovič Kostomarov bol známy hlavne ako historik, ktorý svojimi vedeckými a odbornými prácami približoval ukrajinské dejiny a kultúru. No N. Kostomarovovi nechýbal ani literárny a básnický talent. Písal básne, drámy a novely. Práve prostredníctvom jeho literárnej práce sa s menom Nikolaja Kostomarova zoznámili na Slovensku. Slovenský lekár a spisovateľ Albert Škarvan,²⁷ ktorý bol v Rusku v rokoch 1896–1897, navštívil Sankt-Peterburg, Moskvu a Jasnú Poľanu, kde sa zoznámil so spisovateľom Ľvom Tolstým. Predpokladáme, že ten mu daroval poviedku Nikolaja Kostomarova *Sorok let*. Albert Škarvan po návrate na Slovensko túto poviedku preložil do slovenčiny a v roku 1898 vo vydavateľstve Karla Salvu v Ružomberku vydal pod názvom *40 rokov – maloruská legenda*.²⁸ Na titulnej strane knihy sa uvádzal ako autor Nikolaj Kostomarov a voľne prepracoval L. N. Tolstoj. Preklad bol prispôsobený slovenským čitateľom, hoci jeho autor nechal v texte

²⁶ Т. Г. Шевченко. *Кобзарь*. С додатком споминок про Шевченка Костомарова и Микешина. У Прази 1876, s. 12

²⁷ Albert Škarvan (1869–1926) v rokoch 1896–1897 žil v Jasnej Poľane, v Moskve a Sankt-Peterburgu. Počas pobytu v Rusku sa zoznámil s L. Tolstým a s tolstoizmom, ku ktorému zaujal kritický postoj. Tolstého tajomník V. G. Čertkov vydal v Anglicku po rusky písané Škarvanove *Zápisky vojenského lekára*, v ktorých vyjadril pacifistické idey a osobné postoje k spoločenským problémom.

²⁸ *40 rokov. Maloruská legenda*. Pôvodne napísal Nikolaj Kostomarov. Svobodne prepracoval L. N. Tolstoj. Ružomberok 1898.

niektoré ukrajinské slová – napríklad chata. Samotná poviedka bola svojim obsahom Slovákom veľmi blízka a pochopiteľná.

V priebehu 20. storočia sa meno Nikolaja Kostomarova z českej a slovenskej historiografii vytratilo. Neboli zaznamenané žiadne české alebo slovenské preklady vedeckých prác N. Kostomarova a nevznikli ani práce, ktoré by boli venované samotnej osobnosti Nikolaja Kostomarova. Nepochybne však českí a slovenskí historici, ktorí sa venovali výskumu ruských dejín v stredoveku alebo novoveku Kostomarove vedecké práce poznali a pracovali s nimi. Z tých slovenských a českých historikov, ktorých vedeckovýskumné zameranie bolo identické s výskumnou problematikou N. Kostomarova možno spomenúť napríklad českých historikov: J. Bidlo, Macourek, Florovskij, Krandžalov, Hejl, Zasterova, Vavra, Hostička Švankmajer, Vlček, Boček. Zo slovenských historikov možno spomenúť J. Perfeckého, V. Matulu, M. Daniláka, T. Ivantyšynovú, A. Avenária.

Skutočnosť, že práce Nikolaja Kostomarova v českej a v slovenskej historiografii boli známe a historici s nimi aj pracovali, potvrdzujú aj fondy Slovanskej knižnice v Prahe, v ktorých sa nachádza viac ako 173 rôznych jednotiek súvisiacich s N. Kostomarovom. Ide o pôvodné práce N. Kostomarova, ale aj o vedecké monografie o N. Kostomarovi.

Na začiatku 21. storočia meno Nikolaja Kostomarova a jeho práce zažívajú v českom a slovenskom vedeckom prostredí svoju renesanciu. Potvrdzuje to aj magisterská práca Jiřího Šveca, ktorá bola v roku 2011 obhájená na Masarykovej univerzite v Brne pod vedením doc. Bočeka s názvom *Nikolaj Ivanovič Kostomarov a Kyjevská Rus*.²⁹ Autor v práci uvádza prehľad literatúry o Kostomarovy, základné biografické údaje N. Kostomarova, ktorý je pre súčasnú generáciu takmer úplne neznámym historikom. J. Švec analyzuje práce a názory Kostomarova na vznik a existenciu Kyjevskej Rusi. V závere práce autor uviedol, že písať o Nikolajovi Kostomarovy po roku 1945 bolo nebezpečné, pretože ho považovali za «buržoázneho nacionalistu.» Tým de facto dal odpoveď na otázku o príčinách absencie mena tohto historika v českej a slovenskej historiografii v predchádzajúcom období.

²⁹ ŠVEC, Jiří.: *Nikolaj Ivanovič Kostomarov a Kyjevská Rus*. Brno: Masarykova univerzita 2011.

N. I. Kostomarov bol na Slovensku i v Čechách známy i neznámy. V súčasnosti osobitne po vzniku samostatného ukrajinského štátu vzrástol záujem o vedecké práce Nikolaja Kostomarova, ale aj rešpekt k nemu ako historikovi. Je to plne pochopiteľné, pretože niektoré názory N. Kostomarova nestratili svoju originalitu ani v súčasnosti a sú podnetom a inšpiráciou aj pre súčasných historikov. Za všetky možno uviesť aspoň jednu: «Скоро я пришел к убеждению, что историю нужно изучать не только по мертвым летописам и запискам, а и живом народе. Не может быть, чтобы века прошедшей жизни не отпечатались в жизни и воспоминаниях потомков.»³⁰ V súčasnosti možno tento prístup k výskumu historickej matérie považovať za identický s metódou historickej vedy, ktorú historici 20. storočia označujú ako metódu oral history.

TO THE BEGINNINGS OF THE CZECH-SLOVAK-UKRAINIAN RELATIONS. REFLECTION OF THE LIFE AND WORKS BY MYKOLA KOSTOMAROV IN SLOVAK AND CZECH HISTORIOGRAPHY

Lubica HARBULOVÁ (Prešov, Slovakia)

Resume. *The article highlights the Czech-Slovak-Ukrainian relations through a prism study of the life and creative path of Mykola Kostomarov (1817–1885) in Slovak and Czech historiography. It is emphasized that M. Kostomarov was one of the first scientists of tsarist Russia, who defended the right of the Ukrainian people to their history. In his life he was acquainted with some prominent representatives of the Slovak and Czech people, however in their environment only individual literary works of the scientist were popularized. Instead, Czech and Slovak historians who studied the medieval and modern history of the East of Europe, well knew and used the historical works by M. Kostomarov. After restoration of the independent Ukrainian state, interest in Mykola Kostomarov's scientific works deepened and, at the same time, respect for him as a historian increased.*

Keywords. *Mykola Kostomarov, Taras Shevchenko, Izmail Sreznevskiy, Albert Shkarvan.*

³⁰ Автобіографія Н. И. Костомарова. Под редакцией В. Котельникова. Москва 1922, s. 148.

УЖГОРОДСЬКА АРХЕОЛОГІЧНА ГРУПА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Павло ПЕНЯК (Ужгород, Україна)¹

Пеняк Павло. Ужгородська археологічна група: історія створення та діяльності.

***Резюме.** Стаття присвячена історії створення та діяльності ужгородської археологічної групи. Вона протягом 1972–1985 років знаходилась у складі Інституту археології АН УРСР, а з 1985 і по 2010 рік – в Інституті суспільних наук АН УРСР (нині Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України). За більше ніж 30 років роботи вчені групи відкрили й частково дослідили понад 100 археологічних пам'яток на теренах краю, які охопили період від палеоліту до середньовіччя, видали десятки індивідуальних та колективних монографій, сотні статей у вітчизняних й іноземних виданнях.*

***Ключові слова:** ужгородська група, розкопки, археологічна культура, поселення, могильник.*

Минулого року виповнився півстолітній ювілей існування на теренах Закарпатської області наукового підрозділу з вивчення найдавніших часів у системі Національної академії наук України. А розпочиналося все у далекому 1972 році, коли Президія АН УРСР, враховуючи географічне розташування Закарпаття на стику двох культурних зон – центрально- і східноєвропейської й наявність своєрідних й оригінальних археологічних пам'яток, вирішила відкрити в Ужгороді науково-дослідницьку групу.

Наскільки цей захід був своєчасним і виправданим, невдовзі показали результати роботи. Спочатку планувалося, що підрозділ (Ужгородська група Інституту археології АН УРСР, із

¹ Пеняк Павло – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

1985 року – Ужгородська група відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР, з 1993 року – Ужгородська група відділу археології Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України) вивчатиме ранньослов'янські й старожитності княжої доби. Однак життя в ці плани внесло свої корективи. У 70–80-х роках ХХ ст. на території краю розгорнулися широкомасштабні будівельні роботи, які, крім усього, загрожували знищенню унікальних старожитностей давньоминулих епох. У таких умовах довелося здійснювати невідкладні охоронні розкопки, що були виявлені у зонах новобудов Закарпаття. Вони охопили різні періоди стародавньої історії краю від кам'яного віку до середньовіччя. Це змусило (до 1993 року в групі працювало три наукових співробітники) почати їх спеціалізацію по окремим епохам: М.Потушняк – неоліт й енеоліт, І.Попович – ранньозалізний вік, С.Пеняк – давньослов'янський період, П.Пеняк з 1993 року – княжа доба, середньовіччя.

Протягом більше 30 років ужгородська група провела охоронні розкопки на будівництві Транскарпатської шосейної дороги Ужгород – Верецький перевал, спорудженні газопроводів Оренбург – західний кордон СРСР, Уренгой-Помари-Ужгород, «Прогрес», у зонах меліоративних та інших земляних робіт. За цей період було відкрито й частково досліджено понад сто археологічних пам'яток краю, які охопили майже всі епохи стародавньої історії Закарпаття, починаючи від стародавнього кам'яного віку (палеоліту) і закінчуючи середньовіччям. У ці ж роки в зонах проведення меліоративних робіт нововиявлені старожитності досліджувала експедиція Ужгородського державного університету (Е.Балагурі, В.Котигорошко) (нині ДВНЗ «Ужгородський національний університет»). Координація дій й співпраця з ними теж сприяли успішному проведенню невідкладних охоронних розкопок на новобудовах краю.

В історичній науці тривалий час домінувала думка про те, що гірська й передгірська зони Закарпаття були заселені тільки в добу пізнього середньовіччя (XIII–XVII ст.). Відкриті групою палеолітичні стоянки в гірській зоні краю (Ганьковиця, Ділове, Дубриничі, Лумшори, Обава, Поляна, Чинадійово та ін.) й виявлені

на них кам'яні артефакти, що датуються пізнім палеолітом (приблизно 40–12 тисяч років тому), повністю спростували цю тезу².

Також було зафіксовано понад 30 пам'яток неоліту й мідного віку. Хоч неоліт краю вивчався і раніше, але таких великих за масштабами робіт, виконаних у 70–80-і роки ХХ ст. раніше не спостерігалось. М.Потушняком було проведено розкопки в с. Запсонь (урочище Мала гора) Берегівського та с. Серне (урочище Кішмезев) Мукачівського районів. Тут було зібрано близько 20 тисяч фрагментів кераміки та інших знахідок, на основі яких удалося визначити, що ранні артефакти новокам'яної доби краю належали носіям старчево-крішської культури³. Нові дослідження дозволили внести ряд доповнень і коректив у вирішення питань культурної приналежності й хронології пам'яток. Уперше було отримано достовірний матеріал про топографію поселень, житлове будівництво, господарство місцевого населення.

У керамічному комплексі М. Потушняк виділив три виразні групи кераміки, які відрізнялися як за складом тіста, так і призначенням: кухонну, столову і святкову⁴. Найбільш поширеною формою кухонного посуду були горщики з вертикальними або слабо розширеними стінками, рідше сферичної, бочкоподібної й грушеподібної форми. Столовий посуд кількісно переважав кухонний і виготовлявся з добре відмуленої глини з домішками полову, шамоту й піску. Він був представлений горщиками, мисками, корчагами, покришками, орнаментований пальцевими защипами й вдавленнями, глибокими нарізками. Святкова кераміка була представлена тонкостінним посудом, виготовленим з добре відмуленої глини з домішками дрібного піску й шамоту. Для цієї групи типовою формою були чаші на піддоні, сферичні посудини,

² ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород: Краєвиди Карпат, 2013, с. 26.

³ ПОТУШНЯК, М.Ф. Неолит Закарпаття: культура Криш и расписной керамики. *Археология Украинской ССР*. Киев: Наукова думка, 1985. Т.1, с. 140.

⁴ ПЕНЯК, П.С. Давнє гончарство Закарпаття. Ужгород: ПП Повч Р.М., 2007, с. 22–23; ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження, с. 44.

миски з конічними і овально формованими стінками, чашки з високою циліндричною і яйцеподібною шийкою. Вона була розписана чорною фарбою у вигляді трикутників під вінцями, спіралей з тонких і широких ліній⁵. Не менш кількісною є колекція кам'яних виробів, виготовлених переважно з обсидіану. Окремими екземплярами представлені стріли, свердла та проколки з кременю.

Розкопки в селах Запсонь, Неветленфолу, Рафайново, Тарнівці, Малі Геївці дозволили досліднику виділити нову культуру – мальованої кераміки (приблизно 4500–4000 рр. до н.е.). Носії культури селились у рівнинній й передгірській зонах краю, на останніх південних відрогах Карпат. Житлами були виключно напівземлянкові споруди, заглиблені в землю на 0,3–1,0 м. На поселеннях у Рафайнові, Ужгороді-Дравцях біля стінок та поза ними було виявлено стовпові ямки, це явний доказ існування стовпової конструкції стін й стріхи⁶. Знаряддя праці виготовлялися з обсидіану, опалу й кременю. Це ножеподібні пластинки, скребки, різці, проколки. Значна кількість кам'яних знарядь припадає на шліфовані знаряддя різного призначення: сокири з випуклими боками, тесла трапецієподібною, конічною і прямокутною форми, мотики прямокутною форми.

Керамічний комплекс включає дві виразні групи – грубу кухонну й тонкостінну столову. Основні форми першої представлені горщиками, мисками й сковорідками. Столовий посуд виготовлений з добре відмуленої глини з домішками шамоту і піску. Серед нього горщики, миски, корчаги, чаші різноманітних форм.

На підставі розкопок широкими площами й наукових узагальнень М.Потушняк почав вирішення проблеми поширення полгарської культури. Вчений запропонував поділ культури на три періоди: ранній пізньонеолітичний, середній енеолітичний, пізньонеолітичний. Носії культури проживали у наземних житлах прямокутною і трапецієподібною форми розміром від 5–6 до

⁵ ПЕНЯК, П.С. Давнє гончарство Закарпаття, с.23; ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження, с. 45.

⁶ ПОТУШНЯК, М.Ф. Неолит Закарпаття: культура Криш и расписной керамики, с. 145.

8–10 м, зі стовповою конструкцією стін. Як правило, житла не мали постійної орієнтації і розміщалися групами по три – чотири. Поряд знаходилися господарські ями діаметром 3,0–3,5 м, глибиною до 1 м. Характерною керамікою раннього етапу культури був посуд, у тісті якого виявлено значні домішки товченого вапняку. В окремих випадках до глини добавляли пісок, шамот, полову. Товстостінний кухонний посуд був представлений горщикоподібними формами з майже вертикальними або конічно сформованими стінками. Столовий посуд був представлений мисками, чашками, горщиками, кубками⁷. Середній етап полгарської культури представлений двома послідовними етапами – Чічаровце-Чесголом-Оборін. До чічаровецького етапу М.Потушняк зрахував колекцію кераміки з нижнього шару поселення у Великих Лазах (урочище Ставлінець).

Заключний період полгарської культури представлений тисополгарським, бодрогкерестурським і лажнянським етапами. Тисополгарський етап було виділено за матеріалами розкопок у Підгорбі та Малих Геївцях Ужгородського, Дийді Берегівського, Дерцені Мукачівського районів⁸. На цьому етапі в кераміці переважали миски з різним профілем стінок, зустрічалися також чаші й миски на високих пустотілих піддонах, стаканоподібні кубки. Виробничий інвентар характеризується різким збільшенням кремінних знарядь. Поряд з кам'яними, з'являються мідні знаряддя, прикраси з міді й золота⁹.

Лажнянський етап був виділений М.Потушняком на основі результатів розвідкових робіт у с. Малі Геївці. Лажнянський шар на глибині 1,8 м перекривав житлову яму з керамічним матеріалом пізнього дяківського типу культури мальованої кераміки. Найбільш характерною формою посуду були чотирикутні миски з розширеними стінками й пелюсткоподібними краями вінець.

⁷ ПОТУШНЯК, М.Ф. Полгарская и баденская культуры Закарпатья. *Археология Украинской ССР*. Киев: Наукова думка, 1985. Т.1, с. 294–295.

⁸ POTUSHNIAK, M. Middle Neolithic settlement in Drisino-Balocza, Transcarpathian Ukraine. Krakow, 2011. 114 s.

⁹ ПОТУШНЯК, М.Ф. Полгарская и баденская культуры Закарпатья, с. 299.

Траплялися також невеликі горщикоподібні посудини із загнутими всередину стінками у верхній частині. В орнаментатії кераміки застосовувалися пластичні наліпи¹⁰.

Нові матеріали, здобуті М.Потушняком у 70–80-х роках ХХ ст., дозволили виділити баденську культуру, носії якої прибули у Верхнє Потисся із заходу. Згідно з картографуванням, поселення займали найбільш придатну для життя територію краю на стику південних відрогів Карпат та Притиської рівнини: Малі Геївці (урочище Стариця Онга), Берегово (колишнє село Буча), Бобове (урочище Браунтог), Мукачево (Мала гора), Великі Лази (урочище Ставлінець), Осій (урочище Чищаник-Федюківни). Основним критерієм для характеристики культури став керамічний матеріал. Дослідник поділив її на дві групи, до першої з яких була віднесена крихка, слабо обпалена, виготовлена із погано очищеної глини з домішками полови й шамоту кераміка. Іншу групу утворила кераміка, що була виготовлена з добре відмуленої глини з домішками шамоту й піску, з хорошим випалом¹¹.

У 1977 році поблизу с. Батрадь Берегівського району під курганним насипом було відкрито поховання, в якому небіжчик високого зросту лежав на правому боці в скоцюбленому виді. Біля нього було виявлено фрагменти кераміки, орнаментованої шнуровим орнаментом. Це дало підставу віднести курган належним до культури східнославацьких курганів, яка входила до кола культур шнурової кераміки¹².

У ході досліджень, що проходили в зонах проведення меліоративних робіт (Тисобикень, Батево, Баранинці, Олешник, Чинадієво, Квасово) було виявлено кілька поселень доби бронзи. У 1976 році на західній околиці Батева Берегівського району Закарпатська новобудівна експедиція Інституту археології АН УРСР відкрила поселення, значна частина якого була зруйнована меліоративними роботами. На збереженій частині та у стінках

¹⁰ Там же, с. 300.

¹¹ Там же, с. 300.

¹² ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців у Карпатську улоговину. Ужгород: ПМП «Електро», 1977, с. 17.

каналу було зібрано фрагменти кераміки, що походять від черпаків, мисок, горщиків, ваз із врізним спіральним й меандровим орнаментом. Речові знахідки дали підставу віднести поселення до культури Станово¹³. У 1979 році в урочищі Руня с. Баранинці Ужгородського району було виявлено багат шарове поселення, на якому до доби бронзи належало житло прямокутної в плані форми розміром 5,6 x 8,4 м зі стовповою конструкцією стін, з вогнищем у центральній частині. Кераміка із заповнення житла була представлена ліпними горщиками банкоподібної форми, черпаками, мисками, вазами, який був орнаментований врізними спіральними й напівспіральними лініями, що подекуди були заповнені білою пастою. Поселення належало носіям культури інкрустованої кераміки кінця середньої доби бронзи¹⁴.

Під час розкопок у Дийді, Баркасові, Завидові, Клячанові, Мукачеві (Сороча гора) було отримано нові дані про заключний етап доби бронзи – культуру Гава-Голігради. Так, на багат шаровому поселенні біля с. Баркасово Мукачівського району було зафіксовано гальштатський горизонт носіїв культури Гава. Він був представлений трьома житлами розміром 6 x 8 м напівземлянкового типу, в яких було виявлено фрагменти кераміки від тюльпаноподібних горщиків, чорнолощених амфор, конічних мисок, черпаків з петельчастою ручкою¹⁵.

Вивченням артефактів ранньозалізного віку на Закарпатті (VIII–I ст. до н.е.) займався науковий співробітник групи І.Попович. На основі поповнення джерельної бази новими пам'ятками вчений обґрунтував виникнення і хронологічні рамки існування куштановицької культури (за визначенням вченого куштановицької групи). Її вивчення він розпочав у 1973 році з розкопок

¹³ ПЕНЯК, С.И., ПОПОВИЧ, И.И., ПОТУШНЯК, М.Ф. Раскопки в зонах новостроек Закарпатья. *Археологические открытия 1976 года*. Москва: Наука, 1977, с. 352.

¹⁴ ПЕНЯК, С.И., ПОПОВИЧ, И.И., ПОТУШНЯК, М.Ф. Разведки и раскопки в Закарпатья. *Археологические открытия 1979 года*. Москва: Наука, 1980, с. 323.

¹⁵ ПЕНЯК, С.И., ПОПОВИЧ, И.И., ПОТУШНЯК, М.Ф. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции. *Археологические открытия 1977 года*. Москва: Наука, 1978, с. 371–372.

поселення в урочищі Староріччя біля с. Малі Геївці Ужгородського району, де велися меліоративні роботи. У наступні роки досліджувалися поселення в с. Шом (1977) й Дийда (1984) Берегівського, Кінчеші (1978) й Горянах (1981) Ужгородського районів. Вагомий матеріал було здобуто під час розкопок курганів у Бобовому (1978) Берегівського й Невицькому (1985) Ужгородського районів. Багаторічні дослідження дозволили узагальнити значний археологічний матеріал і на його основі відтворити матеріальну та духовну культуру носіїв куштановицької культури¹⁶.

Поселення невеликі, площею від 2,5 до 4 га. Культурний шар залягав на глибині 0,3–0,4 м і часто порушувався оранкою. На поселенні в Малих Геївцях було виявлено десять жител наземного і напівземлянкового типу¹⁷. За формою житлові ями були овальної й прямокутної форми розмірами від 3,5 x 4,5 до 6 x 8,6 м, глибиною від 0,4 до 0,6 м від рівня залягання культурного шару¹⁸. Житла опалювалися вогнищами та печами. Поряд з напівземлянками, зустрічалися наземні житла з каркасно-стовповою конструкцією стін. Їхня форма встановлена на основі скупчення культурних залишків і розташування стовпових ямок. Заповнення жител містило фрагменти кераміки, що походять від горщиків, мисок, черпаків, сковорідок. Керамічний матеріал, що був здобутий у житлових об'єктах, на погляд І.Поповича, дозволив ставити питання про виділення різночасових горизонтів. Так, на поселеннях з напівземлянковими житлами кераміка хронологічно більш рання від тієї, що зібрана у наземних житлах. До цього висновку дослідник дійшов, спираючись на результати розкопок з Малих Геївців¹⁹.

¹⁶ ПОПОВИЧ, І. Закарпаття за доби раннього заліза. Krakow-Lwow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006. 121 с.

¹⁷ ПОПОВИЧ, І.І. Поселення ранньозалізного часу в с. Малі Геївці на Ужгородщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1991. Вип. 1, с. 80–82.

¹⁸ ПОПОВИЧ, І.І. Поселення куштановицької групи пам'яток. *Проблеми археології Східних Карпат*. Ужгород: МПП «Гражда», 1995, с. 98.

¹⁹ ПОПОВИЧ, І.І. Поселення ранньозалізного часу в с. Малі Геївці на Ужгородщині, с. 82.

Основним поховальним ритуалом носіїв культури була кремація, яка здійснювалася на місці поховання або на стороні. Залежно від того, як розміщувалися залишки тілоспалення під курганним насипом, поховання поділяються на кілька типів: в урнах, ямках, зсипані на пригоршні, на підкурганному горизонті. Курганні групи розташовані переважно в передгірській частині краю в долинах річок Уж, Латориця, Боржава. Переважна більшість могильників налічувала від 4–6 до 50 курганних насипів, діаметром 14–20 м, висотою 1,8–3,0 м. Окремі могильники мали й кургани-кенотафи (Дунковиця, Колодне, Невицьке). Для куштановицьких поховань характерною є наявність колективних поховань. У таких могилах траплялося від 3 до 17 урн або поховань зібраних на пригоршні чи ямках. Колективні поховання засвідчені у великих курганах висотою від 1,5–2,5 м при діаметрі 18–20 м. У загробне «життя» небіжчика супроводжував різноманітний інвентар. Це посудини-приставки, в яких, ймовірно, були їжа й питво, деталі одягу, прикраси, побутові речі з металу, скла, кістки. Рідше траплялися особисті предмети небіжчика – залізні ножі, точильні бруски, пряслиця, в одному випадку (Невицьке) – кінська вуздечка²⁰. Здобутий археологічний матеріал дозволив визначити хронологічні межі існування куштановицької групи пам'яток у межах кінця VII – початку VI ст. – III ст. до н.е.

Наступний етап раннього залізного віку в Центральній і Західній Європі, що отримав назву латенської культури, тривалий час на території краю був відомий лише за знахідками залізних знарядь праці, зброї, побутових речей, прикрас з городища Галіш і Ловачка, що знаходиться в західній частині Мукачева. За роки польових досліджень, що були проведені групою, старожитності латенської культури поповнилися поселеннями в Дерцені, Дийді, Олешнику, Тарнівцях, Ратівцях, де були вивчені перші кельтські житла²¹. Так, на поселенні в Дийді було виявлено напівземлянко-

²⁰ ПОПОВИЧ, І.І. Курган куштановицької культури в с. Невицьке на Закарпатті. *Археологія*. 1985. № 50, с. 53.

²¹ ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження, с. 142–145.

ве житло, в заповненні якого було зібрано гончарну сіроглиняну й графітову кераміку, знайдено глиняну статуетку вепра – тотемної тварини кельтів. Тут учені стикнулися з цікавим історичним феноменом, коли археологічна культура була виразником не одного окремого етносу (кельтів), а стала міжетнічним явищем. У 1976 році в с. Довге Поле Ужгородського району було відкрито залізобробний виробничий осередок. У розрізах дренажних траншей було виявлено 22 печеподібні виробничі споруди прямокутної форми розміром 1,2 x 1,4 x 1,5 м, глибиною 0,2–0,3 м. Долівки споруд були встелені шаром деревного вугілля. Виробничий осередок було віднесено до латенської культури й датовано II–I ст. до н.е.²².

Десятки нових поселень, що були відкриті групою на новобудовах краю і датуються першою половиною I тис. н.е., належали до дакійської й пшеворської культур, культури карпатських курганів. Картографування нововідкритих поселень культури карпатських курганів показало, що вони зафіксовані в основному на схід від річки Боржави. Це поселення у Ботарі, Олешнику, Матійові, Оросійові, Пийтерфолво та інші²³. Основним типом жител були чотирикутні напівземлянки розміром від 8 до 22 м². Їх котловани були заглиблені в материк на 0,2–0,5 м. Житла опалювалися глинобитними печами або вогнищами, які інколи обкладалися великими каменями. Біля жител, як правило, знаходилися господарські ями й виробничі споруди. Основною ознакою поховального ритуалу носіїв культури було тілоспалення на місці поховання, над яким насипався курган. Залишки кремації у вигляді кальцинованих кісток, попелу, деревного вугілля зсипались в урни, ямки або пригоршні на стародавній поверхні. Під час спорудження кургану відбувалося ритуальне биття посуду та кидання фрагментів у насип.

На захід від річки Боржави, як свідчать археологічні джерела, історичний процес проходив в інших умовах і під впливом

²² ПЕНЯК, С.І., ПОПОВИЧ, І.І., ПОТУШНЯК, М.Ф. Звіт про охоронні розкопки в зоні меліоративних робіт на території Закарпатської області в 1976 році. *НА ІА НАН України*. № 1976/5. Ф.е. 7923–7924, с. 34–35.

²³ ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження, с. 167–168.

інших культур. Вторгнення з південно-східної Польщі на рубежі I–II ст. н.е. носіїв пшеворської культури значно вплинуло на матеріальну і духовну культуру та етнічний склад населення західної частини регіону. Ужгородською групою було досліджено поселення в Баранинцях, Батрадї, Берегові (урочище Морїцлаз), Галочі (урочище Острів), Ратівцях²⁴. Наприклад, у Баранинцях культурний шар носіїв пшеворської культури був представлений 12 господарськими ямами, які в плані були круглі або овальні. Ліпна кераміка походила від горщиків й мисок, сіроглиняна – від кубків й мисок, було виявлено декілька фрагментів римської чорнолискованої кераміки²⁵. На погляд дослідників, пшеворські племена на ранньому етапі в етнічному відношенні представляли германських вандалів, а на пізньому (III–V ст. н.е.) – ранніх слов'ян.

Цінним виявилось відкриття ранньослов'янських й пам'яток княжої доби Закарпаття, дослідженням яких займався С.І.Пеняк. Їх вивчення змінило існуючі концепції про час заселення краю давніми слов'янами. Через відсутність джерел вважалося, що між артефактами першої половини I тис. н.е. та слов'янськими старожитностями VIII–IX ст. існував хронологічний розрив. Його вдалося заповнити нововідкритими поселеннями в Галочі, Холмоку, Берегові, Перехресті, Чепі, які датуються VI–VII ст. н.е. Наприклад, на поселеннях у Галочі, Берегові вперше було відкрито підквадратні напівземлянкові житла з чистою ліпною керамікою празького типу, що дозволило пов'язати їх з появою слов'янських племінних груп у Верхньому Потиссі²⁶. Велику цінність для вивчення історії давніх слов'ян Закарпаття представляють відкриті ужгородською групою поселення VIII–IX ст. у Коритнянах, Ратівцях, Баркасові, Клячанові та ін. Так, у 1981 році Закарпатська новобудівна експедиція під керівництвом С.Пеняка відкрила

²⁴ Там же, с. 175–178.

²⁵ ПЕНЯК, С.И., ПОПОВИЧ, И.И., ПОТУШНЯК, М.Ф. Разведки и раскопки в Закарпатье, с. 323.

²⁶ ПЕНЯК, С.И. Новые раннеславянские памятники середины I тысячелетия в Закарпатской области УССР. *Труды V Международного конгресса археологов-славистов*. Киев: Наукова думка, 1988. Т. IV, с. 174–181.

багатошарове поселення у с. Клячаново Мукачівського району (урочище Під Обучем). Слов'янський горизонт був представлений напівземлянковими житлами з печами-кам'янками, господарськими об'єктами та значною кількістю фрагментів посуду, що походив від ліпних горщиків та сковорідок й був орнаментований хвилястими і горизонтальними лініями²⁷.

З отриманих даних стало можливим виділити райони групування слов'янських старожитностей на території краю: верхів'я Тиси з правими притоками Ріка й Боржава; долина Латориці з притоками; долина Ужа з притоками; лівобережжя Тиси, що прилягає до Великої Угорської низовини²⁸. Поселення здебільшого розташовувалися невеликими острівцями, по три-чотири, на відстані 1–3 км одне від другого. Вони займали площу 1–2 га, на яких розміщалося в середньому від 8 до 15 жител з господарськими спорудами. Основним типом житла була напівземлянка розмірами від 12 до 30 м², яка мала підквадратну (Берегово, Галоч, Ужгород-Радванка), прямокутну (Зняцево, Холмок) або овальну форми (Червеньово, Федорово, Паладь Кома-рівці).

Одним із визначальних елементів слов'янського житла другої половини I тис. н.е. є наявність опалювальної споруди. За результатами досліджень можна вести мову стосовно трьох типів таких споруд: печі-кам'янки, глиняні печі зі сферичним куполом, відкриті вогнища. Печі-кам'янки й глиняні печі здебільшого розміщалися в одному з кутів житла навпроти його входу (Галоч, Ужгород-Радванка, Червеньово), відкриті вогнища – в центрі житла або біля однієї з бокових стінок (Холмок, Зняцево). Разом з тим траплялися випадки, коли в одному житлі було зафіксовано два типи опалювальних споруд – піч-кам'янку й відкрите вогнище (Берегово, Галоч). Іноді печі або вогнища виносилися поза житло

²⁷ ПЕНЯК, С.І., ПОПОВИЧ, І.І., ПОТУШНЯК, М.Ф. Отчёт Закарпатской археологической экспедиции ИА АН УССР о разведках и раскопках в 1981 году. *НА ІА НАН України*. 1981/ 118. Фе. 10187, с. 45–46.

²⁸ ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження, с. 209.

(Ужгород-Радванка, Червеньово, Холмок)²⁹. Ймовірно, що їх використовували у теплу пору року.

Важливою складовою слов'янських пам'яток краю став поховальний обряд. У ньому можна виділити безкурганні тілопальні поховання, курганні тілопальні могильники, біритуальні некрополі з тілоспаленням й тілопокладанням, ямні поховання з тілопокладанням. Найбільш численну групу поховальних артефактів, які існували у період VII–XI ст., склали курганні могильники з тілоспаленням. Спалені кістки померлого зсипали в урну, в ямку, залишали або згортали на поверхні давнього горизонту. Засвідчено й поховальні споруди, в яких відсутні будь-які поховання. Прийнято вважати, що вони насипалися на честь померлого на чужині. Так, на могильнику на околиці Зняцева Мукачівського району досліджувалися два кургани, в яких не простежено будь-яких слідів поховання. На відміну від інших курганів, тут було засвідчено сліди багаття у вигляді деревного вугілля, попелу й обпаленої глини. Сліди вогнища займали досить велику територію – майже 1/4 підкурганної площі³⁰.

Паралельно з проведенням археологічних розкопок працівники групи через публікацію повідомлень, статей, участь у роботі вітчизняних та міжнародних конференцій, написанні колективних та індивідуальних монографій систематично знайомили наукову громадськість та широкий загал із результатами своїх досліджень, новими джерельними даними та теоретичними висновками. У них склалися тісні контакти з археологами сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії по спільному вивченню найдавніших часів Верхнього Потисся.

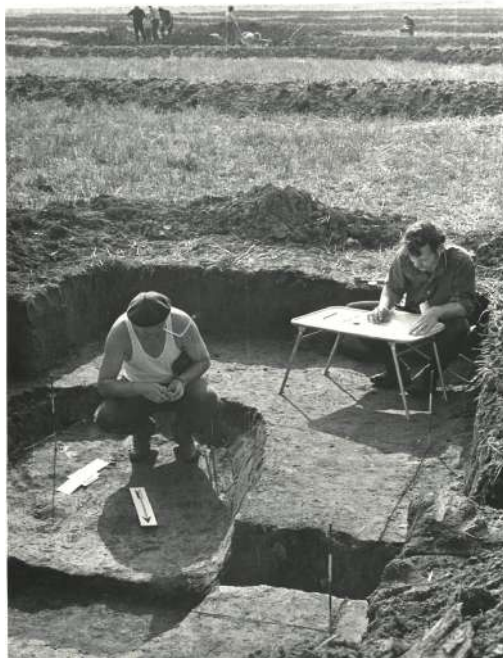
Загалом, можна констатувати, що за роки своєї діяльності представники академічної археологічної спільноти краю отримали вагомні здобутки у вивченні давньої історії населення північно-східної частини Карпатської улоговини.

²⁹ ПЕНЯК, С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. Київ: Наукова думка, 1980, с. 96.

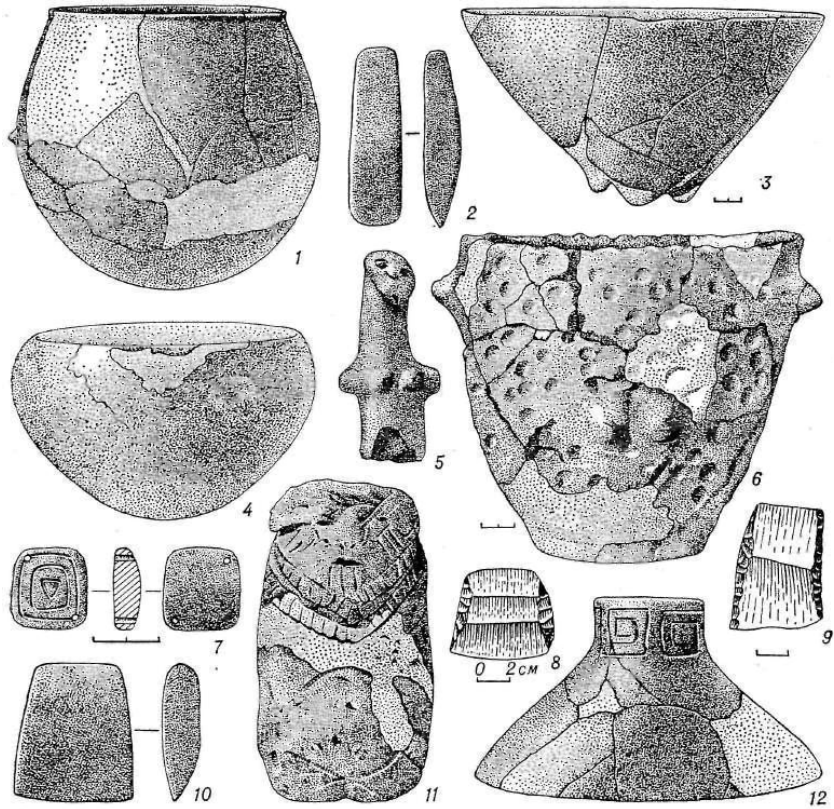
³⁰ ПЕНЯК, С.І., ПЕНЯК, П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження, с. 216.

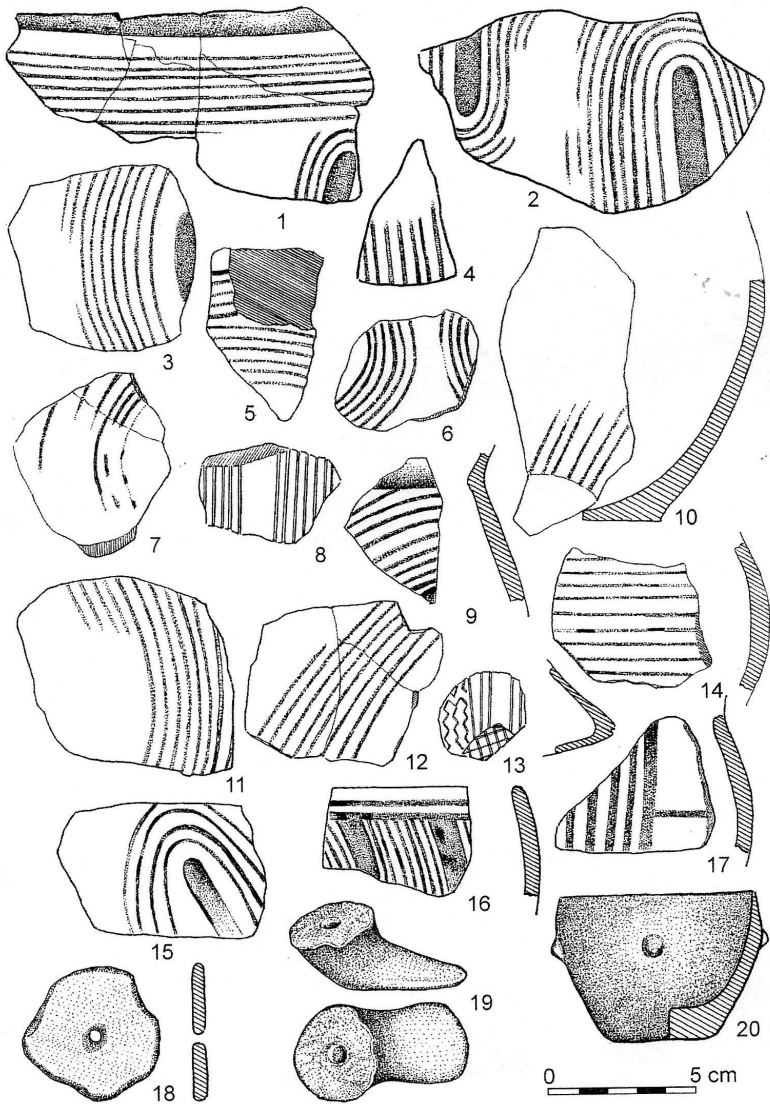
*Ужгородська група. Зліва
направо. М. Потушняк,
С. Пеняк, І. Попович*

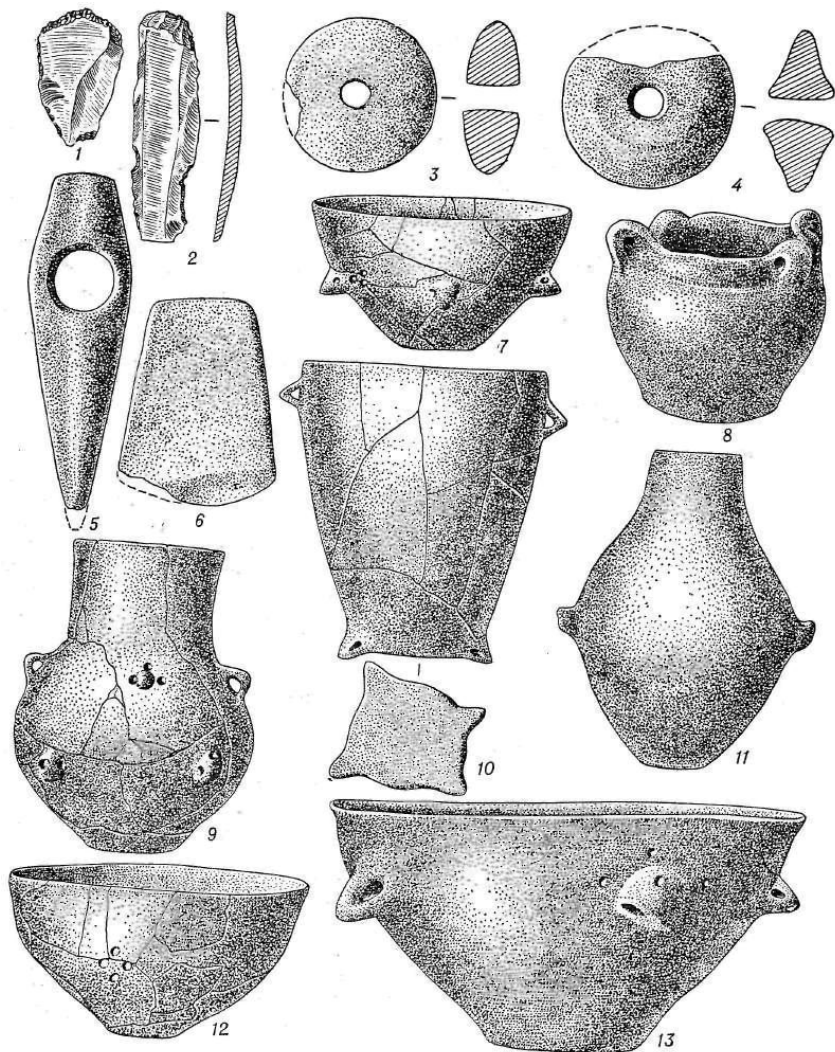
*с. Паладь Комарівці. Розкопки слов'янського
поселення С. Пеняк і М. Потушняк*

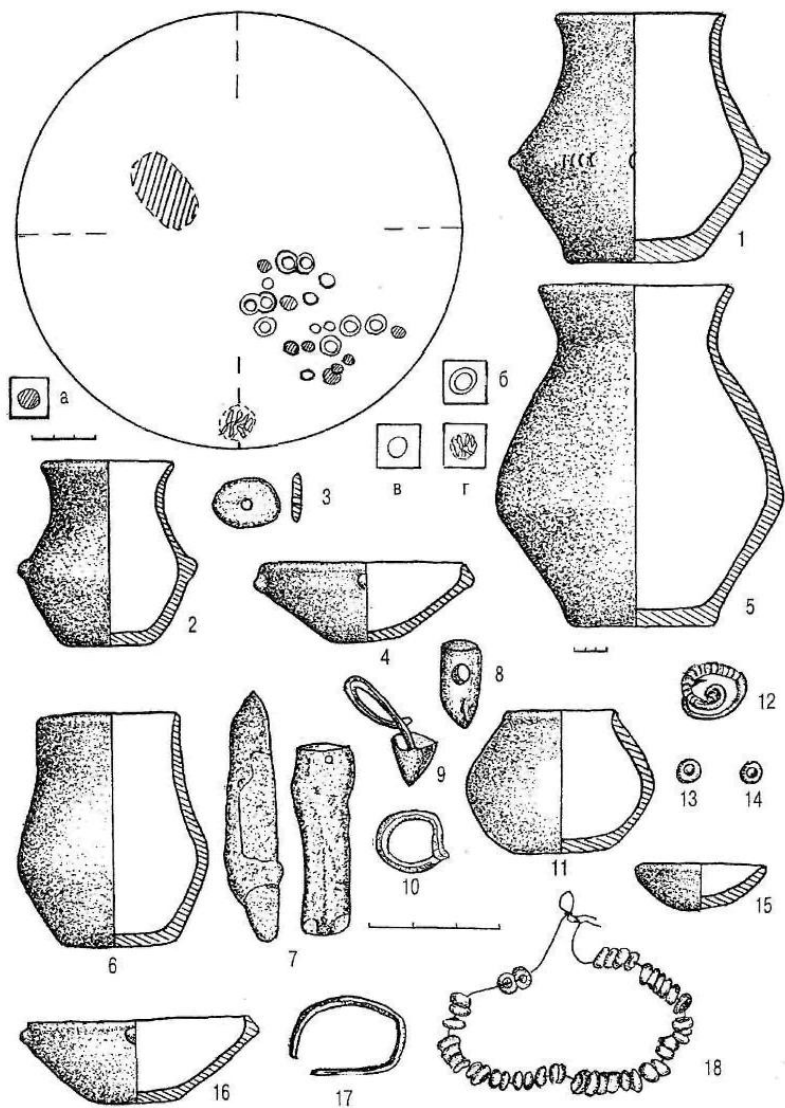
Матеріали культури Криш. Неоліт

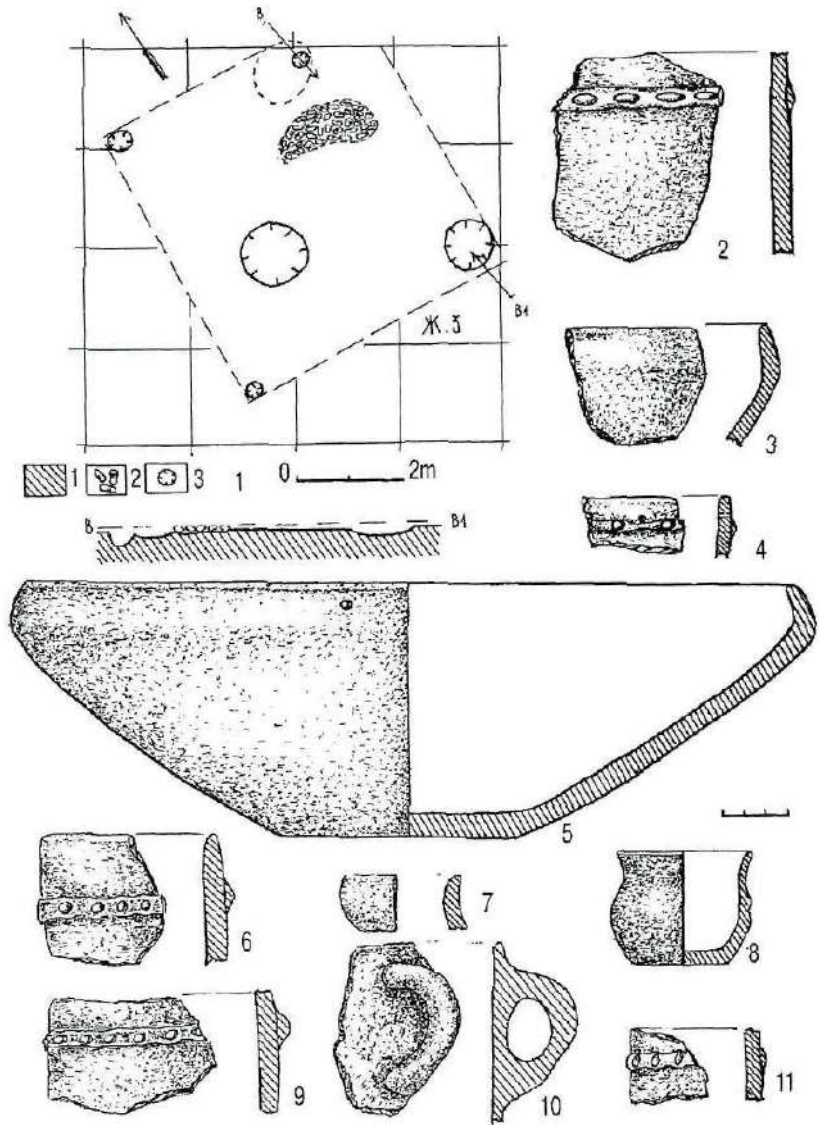
Матеріали культури мальованої кераміки

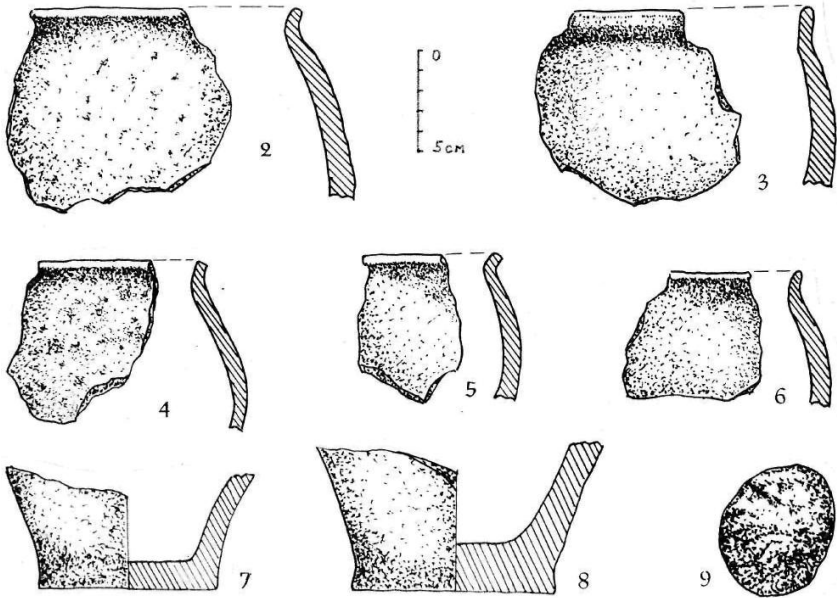
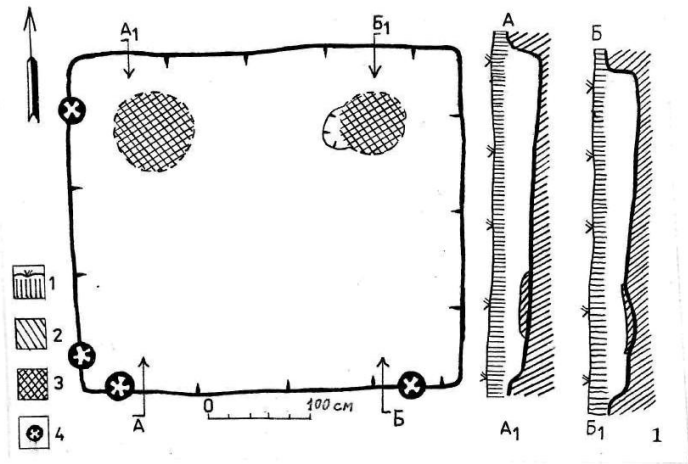
Енеолітичний етап полгарської культури

Ранній залізний вік. Невицьке. Інвентар з поховань

с. Малі Геївці, 1986 р., план житла, інвентар. Ранній залізний вік

с. Галоч, поселення Біле Поле. Розрізи жител давніх слов'ян

**UZHGOROD ARCHAEOLOGICAL DEPARTMENT:
THE HISTORY OF CREATION AND ACTIVITY**

Pavlo PENYAK (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The article deals with the history of the creation and activity of the Uzhhorod archaeological group. From 1972 till 1985, it was part of the Institute of Archaeology Academy of Science of Ukrainian SSR. From 1985 till 2010, it was part of the Institute of Social Sciences Academy of Science of Ukrainian SSR (today I.P.Krypiakevich Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine). For more than 30 years of work, scientists of the group have discovered and partially investigated more than 100 archaeological monuments in the territory of the region, published dozens of individual and collective monographs, hundreds of articles in ukrainian and foreign magazines.*

Key words: *Uzhhorod archaeological department, excavations, archaeological culture, settlement, burial ground.*

МЕДІЄВІСТИЧНІ СТУДІЇ З ІСТОРИЧНОЇ БОГЕМІСТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Ігор ЛІХТЕЙ (Ужгород, Україна)¹

Ліхтей Ігор. Медієвістичні студії з історичної богемістики в незалежній Україні; 19 сторінок; мова українська.

***Резюме.** У статті висвітлено ключові напрямки досліджень сучасних українських учених з історії середньовічної Чеської держави. Автор зазначає, що українська історіографія найбільш ґрунтовно дослідила політичну історію Чеської держави від її становлення у другій половині IX ст. – до початку XIV ст., тобто за часів правління династії Пршемисловичів. Крім того, українські вчені-богемісти досліджують процес становлення та розвитку чеських міст у XIII ст., а також становлення станово – представницької монархії в Чехії за часів правління династії Ягеллонів. Натомість значно менше уваги приділено періоду правління династії Люксембургів та соціально-економічному становищу Чеської держави в середні віки.*

***Ключові слова:** Чеська держава, землі Чеської корони, українська богемістика, Пршемисловичі, Люксембурги, Ягеллони, Леонтій Войтович, Ілля Паршин, Ігор Ліхтей, Ярослав Андрусак, Тарас Олексієвець, Юліанна Сенич.*

Російське вторгнення 2014 р. оголило чимало проблем української гуманітарної науки. Серед них і необхідність підготовки україномовних досліджень з історії зарубіжних країн. У цьому контексті важливим є вивчення нашими вченими середньовічного минулого Чехії, яка завжди відгравала помітну роль у Центрально-Східній Європі. В останні десятиліття на ниві україн-

¹ Ліхтей Ігор, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби, Ужгородський національний університет.

ської середньовічної богемістики спостерігається серйозний поступ. Тож доцільно здійснювати бодай побіжний огляд студій українських медієвістів у цій царині. В основі публікації лежить наша стаття, яку було надруковано 2018 р. в «Славістичній збірці», редакovanій знаним вітчизняним медієвістом Дмитром Гордієнком². Відтоді спликло п'ять років і за цей час в українському науковому просторі з'явилися нові матеріали з історії середньовічної Чехії, які ми намагалися опрацювати й осмислити.

Розвиток славістики неможливий без підготовки фахівців. Важливим етапом у цьому напрямку є навчальні посібники. З початком 2000-х років з'являються навчальні посібники й тексти лекцій для студентів закладів вищої освіти. Саме тут чи не вперше було відображено й нові підходи щодо вивчення історії середньовічної Чехії.

Так, у 2001 р. за редакцією проф. Валерія Ярового було підготовлено навчальний посібник, який репрезентує погляди українських науковців на історію західних і південних слов'ян з давніх часів до XX ст.³ Питання історії середньовічної Чехії тут висвітлено у двох лекціях. Їх авторами є доц. Віталій Шумило та проф. В.Яровий. Дослідники спільно підготували лекцію «Становлення та розвиток Чеського королівства (IX–XIV ст.)». Вони висвітлили такі питання: утворення держави Пршемисловичів; Чеське королівство у XIII ст., його соціально-економічний розвиток та міське життя; політична ситуація в країні у першій третині XIV ст.; землі Чеської корони за правління Карла IV Люксембурга⁴. Другу лекцію – «Гуситський рух. Занепад чеської державності (XV – перша половина XVII ст.)» – напрацював В.Яровий. Він,

² ЛІХТЕЙ, Ігор. Історія середньовічної Чеської держави крізь призму сучасної української богемістики. *Славістична збірка*. Вип.3. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України, 2017, с. 185–195.

³ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник за ред. В.І.Ярового, К.: Либідь, 2001. 632 с.

⁴ ЯРОВИЙ, Валерій. Лекція 8. Становлення та розвиток Чеського королівства (XI–XIV ст.). *Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.)*. Курс лекцій: Навч. посібник за ред. В.І.Ярового, с. 131–148.

зокрема, простежив процес наростання кризових явищ у чеському суспільстві й зародження гуситського руху, висвітлив хід гуситської революції й перебіг гуситських воєн, проаналізував суспільно-економічний розвиток чеських земель та їх становище під владою Габсбургів, розглянув особливості чеської середньовічної культури⁵.

У 2001 р. під егідою Львівського національного університету ім.І.Франка було опубліковано перше в Україні ґрунтовне видання історії Центрально-Східної Європи від найдавніших часів до сучасності, де стисло відображено й історичне минуле чеського народу. Матеріали з історії середньовічної Чехії до цього видання підготували такі українські вчені, як доцент ЛНУ ім. Івана Франка Юрій Овсінський (виникнення Давньочеської держави)⁶ та працівник Інституту української археографії і джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України, проф. Володимир Потульницький (Чеські землі в XI–XIV ст. Чеське королівство)⁷.

Згодом основні віхи історії середньовічної Чехії розглянув доц. Рівненського державного гуманітарного університету Ігор Десятинчук. Ідеться про його навчальний посібник з історії південних і західних слов'ян від найдавніших часів до кінця XVIII ст. У ньому український славіст висвітлив процес утворення Чеської держави, її соціально-економічний устрій та політичне піднесення в XIII ст., охарактеризував «золоту» добу правління Карла IV Люксембурга, простежив передумови, хід і наслідки гуситської революції й гуситських воєн, окреслив заходи, які

⁵ ЯРОВИЙ, Валерій. Лекція 8. Становлення та розвиток Чеського королівства (XI–XIV ст.). *Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.)*. Курс лекцій: Навч. посібник за ред.В.І.Ярового, с. 149–171.

⁶ ОВСІНСЬКИЙ, Юрій. Виникнення нових держав на Балканах, в Подунав'ї та Прибалтиці. *Історія Центрально-Східної Європи*: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів за ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001, с. 47–70.

⁷ ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ, Володимир. Виникнення і розвиток середньовічних монархій. *Історія Центрально-Східної Європи*: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів за ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001, с. 83–109.

привели до стабілізації суспільного життя та утвердження віротерпимості в країні наприкінці XV століття⁸. Щоправда, в посібнику трапляються окремі хибні твердження. До прикладу, автор вважає, що «Золоту сицилійську буллу» у 1212 р. надав чеському королеві Пршемислові Отакарові I (1197–1230) папа римський⁹. Насправді ж, цей документ чеський володар отримав від новообраного німецького правителя Фрідріха II Штауфена (1212–1250).

Заслуговує на увагу навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів «Нариси історії Чехії», який узрів світ стараннями фахівців Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського¹⁰. Середньовічне минуле Чеської держави в цьому виданні дослідив проф. Юрій Зінько. Виклад матеріалу охоплює чотири розділи. У першому з них учений розглянув процес заселення слов'янами Чехії та існування на частині її території держави Само. Відтак окремий розділ присвячено вивченню історії Великої Моравії. У цьому контексті Ю. Зінько висвітлив процес зародження, розквіту та занепаду цієї держави, простежив перебіг її протистояння німецькій експансії, охарактеризував діяльність св. Кирила і Мефодія.

Історію формування Чеського князівства Пршемисловичів, внутрішню і зовнішню політику його правителів до кінця XII ст., а також культурний розвиток країни в цей період Ю.Зінько описав у четвертому розділі книжки. Ключові моменти розбудови чеської державності XIII–XV ст. розглядаються у п'ятому розділі видання. Йдеться про здобуття Пршемислом Отакаром I спадкового королівського титулу, про врегулювання відносин зі Священною Римською імперією, про німецьку колонізацію, суспільно-політичне та культурне піднесення земель чеської корони у період

⁸ ДЕСЯТИНЧУК, Ігор. Історія південних і західних слов'ян від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2018, с. 22–24, 62–79.

⁹ Там же, с. 65.

¹⁰ ЗІНЬКО, Юрій, КАЛИТКО, Сергій, КРАВЧУК, Олександр, ПОП, Іван. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ТОВ «Нілан – ЛТД», 2017. 467 с.

володарювання Карла IV Люксембурга, про гуситський рух та його наслідки, про правління короля Їржі з Подебрад¹¹.

Завершальний, дев'ятнадцятий, розділ «Нарисів історії Чехії», який підготували доценти Сергій Калитко та Олександр Кравчук, містить огляд здобутків українських учених на ниві богемістики у XIX – на початку XXI ст. Згадано також і тих вітчизняних славістів, які виявили інтерес щодо дослідження різних аспектів історії чеського народу доби Середньовіччя¹².

В українській богемістиці робляться перші кроки і щодо оприлюднення джерел. Ідеться про «Хрестоматію з історії західних та південних слов'ян», яка хронологічно охоплює давню й середньовічну добу. Видання підготовлено вченими Київського національного університету ім.Т.Шевченка за редакцією проф. Валерія Ярового. Джерела з історії середньовічної Чехії впорядкувала доц. Світлана Мотрук. Тут містяться уривки з наративних джерел («Чеської хроніки» Козьми Празького, «Чеської хроніки» Пршибика Пулкави, «Гуситської хроніки» Лаврентія з Бржезової, «Старі чеські літописи», «Хроніки» Сікста з Оттерсдорфа), з князівських, королівських, єпископських та монастирських грамот, правових пам'яток («Статутів» Бржетислава I, «Статутів Конрада Оти», законника «Маєстас Кароліна», «Викладу чеського земського права» Андрія з Дуби, «Про права суди та дошки землі Чеської...»), а також урбаріїв, творів і листів з гуситської доби, ухвал чеського сейму, праць Яна Амоса Коменського.

Джерельний матеріал поділено на п'ять тем – «Становлення чеської державності», «Чеське королівство в XIII–XIV ст.», «Гуситський рух (1400–1471)», «Чехія в Ягеллонську добу (1471–1526)», «Чеські землі у складі Габсбурзької монархії (XVI – перша половина XVII ст.)»¹³. Загалом, джерела підібрано дуже вдало. На жаль, більшість джерел перекладено з російськомовних видань, що загалом є грубим порушенням канонів теорії та практики пере-

¹¹ Там же, с. 17–70.

¹² Там же, с. 326–368.

¹³ Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, Середньовіччя): навч. посібник за ред. В.І.Ярового. К.: «Либідь», 2011, с. 278–321.

кладу. Такі тексти слід перетлумачувати з опором на оригінали, тобто на латиномовні та чеськомовні джерела.

Слід зауважити, що підготовлений С.Мотрук джерельний матеріал з історії середньовічної Чехії невдовзі було продубльовано в «Хрестоматії з історії західних та південних слов'ян (доба середньовіччя)», яку уклад доцент Південноукраїнського національного педагогічного університету ім.К.Д. Ушинського Олексій Присяжнюк. Єдиним доповненням тут є дві чеські народні казки – «Собаки, коти та миші» і «Дванадцять принцес», перекладені українською мовою О.Микитенком. Вони передруковані з книжки «Чеські народні казки» (Київ: Веселка, 1980)¹⁴.

Виходячи з суто наукових засад, найбільш докладно в сучасній українській богемістиці досліджено період правління першої чеської династії – Пршемисловичів. Історичні студії охоплюють добу виникнення та становлення Чеської держави Пршемисловичів у другій половині IX ст., а також її подальший суспільно-політичний розвиток в умовах протистояння зі Священною Римською імперією аж до першої третини XIII ст. У цьому напрямку працюють Діана Мокрянин та Ігор Ліхтей.

Так, Д.Мокрянин вивчає вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на процес розбудови Чеського князівства у X ст.¹⁵ Натомість І.Ліхтей досліджує політичний розвиток Чеської держави від її за-

¹⁴ Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (доба середньовіччя) / Укладач – к. іст. н., доцент О. М. Присяжнюк. Одеса: Ун-т Ушинського, 2020, с. 149–163.

¹⁵ МОКРЯНИН, Діана. Династичне протистояння між Пршемисловичами та Славниковичами у контексті становлення Чеської держави (70–90-ті роки X ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2010. Вип. 24, с. 106–110. Її ж. Зміцнення польсько-чеського союзу та загострення протиріч з Німецькою імперією наприкінці X ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2011. Вип. 26, с. 121–127. Її ж. Місійна діяльність Св.Войтеха Славниковича після вигнання з чеських земель (995–997 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2011. Вип. 27, с. 232–237. Її ж. Політичні зміни у Центральній Європі в першій половині X ст. та їх вплив на характер чесько-німецьких відносин. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право*. Наук. зб. за ред. Лендьял М., Ліхтей І., Стряпко А. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013, с. 18–31.

родження як князівства, що перебувало в залежності від Великої Моравії, до початку XIV ст., коли Пршемисловичі, здобувши спадковий королівський титул, намагалися реалізувати універсалістські ідеї в центральноевропейському регіоні. У низці праць український богеміст простежив, зокрема, еволюцію державотворчих процесів на чеських землях у період до кінця XII століття¹⁶. Відтак у ґрунтовній монографії І.Ліхтей висвітлив процес консолідації Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу в роки правління третього чеського короля Пршемисла Отакара I (1197–1230). Діяльність цього непересічного державця розглядається на тлі наростання кризових явищ у Священній Римській імперії, що було пов'язано з боротьбою за владу між представниками двох ворогуючих династій – Штауфенів і Вельфів¹⁷.

¹⁶ ЛІХТЕЙ, Ігор. Зовнішня політика чеського правителя Владислава II (1140–1172). *Carpatica-Carpatika*. Ужгород, 2001. Вип. 11. Проблеми історії та етнографії України, с. 123–137; Його ж. Чеські землі у фокусі імперської політики Фрідріха і Барбаросси (1152–1190). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2002. Вип. 6. З нагоди 70-річчя відомого українського вченого-археолога, проф. УжНУ Едуарда Альбертовича Балагурі, с. 32–39. Його ж. Політична нестабільність у Чеській державі на початку XII ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2002. Вип. 7, с. 102–108; Його ж. Обмеження політичного статусу Чеської держави в Центральній Європі наприкінці XI ст. *Carpatica-Carpatika*. Ужгород, 2002. Вип. 17. Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови, с. 4–17; Його ж. Чеський князь Бржетислав I та німецький імператор Генріх III: від конфронтації до компромісу. *Carpatica-Carpatika*. Ужгород, 2002. Вип. 14. Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича, с. 248–260; Його ж. Політичний розвиток Чеської держави в другій половині XI ст. *Carpatica-Carpatika*. Ужгород, 2002. Вип. 18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне, с. 18–39; Його ж. Втручання Фрідріха I Барбаросси в боротьбу навколо чеського трону (70–80-ті рр. XII ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2004. Вип. 10, с. 209–222; Його ж. Відносини чеських Пршемисловичів із німецьким цісарем Генріхом VI (1190–1197). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія*. Ужгород: Вісник Карпат, 2005. Вип. 12, с. 188–203.

¹⁷ ЛІХТЕЙ, Ігор. *Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230)*: моногр. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011, 336 с.

Згодом увагу І.Ліхтея привернула постать сина і спадкоємця Пршемисла Отакара I на чеському троні короля Вацлава I (1230–1253). Дослідник, зокрема, висвітлив діяльність Вацлава I, спрямовану на захист країни від монголо-татар весною 1241 року¹⁸, а також розкрив причини, суперечності та наслідки повстання чеської шляхти проти цього правителя, яке тривало упродовж 1248–1249 років¹⁹.

В українській історичній славистиці вивчаються також окремі аспекти русько-чеських відносин X–XIII ст. Цікаві міркування щодо найдавніших політичних контактів Київської Русі з Чехією висловив науковий співробітник Національного університету «Острозька академія» Ігор Мицько²⁰. Показовою є також ґрунтовна стаття Євгена Кабанця про Києво-Печерський монастир і походження русько-чеських літературних зв'язків X–XI ст.²¹. Дослідник простежує вплив культу св.Вацлава на формування культу святих-мучеників Бориса і Гліба, які загинули за схожих обставин. На думку Є.Кабанця, найдавнішим документально датованим свідченням чесько-руських зв'язків є «Канон св.В'ячеславу». Проте найбільшу увагу вчений приділяє аналізу двох версій Життя В'ячеслава, які й започаткували святовацлавську традицію в Давній Русі.

У контексті загальної характеристики агіографічної літератури Є.Кабанець розглядає зв'язки Києво-Печерської лаври зі Сазавським монастирем, який було засновано близько 1032 р.

¹⁸ ЛІХТЕЙ, Ігор. Протидія чеського короля Вацлава і монголо-татарській загрози у 1241 році. *Стародавнє Причорномор'я*. Випуск XIII / голов. ред.: І. В. Немченко. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021, с. 237–242.

¹⁹ ЛІХТЕЙ, Ігор. Повстання чеської шляхти проти короля Вацлава I у 1248–1249 рр.: причини, суперечності, наслідки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. № 37, с. 100–114.

²⁰ МИЦЬКО, Ігор. Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я X–XI століть // П'яті «Ольжині читання». Пліснеськ. 7 травня 2010 року. Львів – Броди, 2011, с. 63–77.

²¹ КАБАННЕЦЬ, Є. *Печерський монастир і походження русько-чеських літературних зв'язків найдавнішого часу*. Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. 1999. Вип. 25–26. Україна – Чехія. Ч.1, с. 58–75.

св.Прокопом. Ця обитель тривалий час (до кінця XI ст.) відіграла досить значну роль у збереженні церковнослов'янських традицій у чеських землях. У 1095 р. було освячено новий кам'яний храм Сазавського монастиря. В одному з бічних престолів (справа від головного) храму зберігалися частинки мощей Бориса і Гліба. Розповідаючи про цю подію, Є.Кабанець замислюється над питанням, яким чином ця реліквія потрапила з Русі в Чехію, й припускає, що частки мощей св.Бориса і Гліба міг передати до Сазавської обителі великий князь Ізяслав Ярославич (1024–1074) після того, як у 1073 р. його вдруге було вигнано з Києва й він знайшов прихисток у Священній Римській імперії²².

Про життя й діяльність св.Прокопа (на основі агіографічних джерел) та про історію створення Сазавського монастиря підготував ґрунтовну розвідку І.Ліхтей²³. У ній він також звернув увагу на давню пам'ятку, пов'язану з цією обителлю та з Києвом – «Ремське Євангеліє».

Окремі аспекти військово-політичних і династичних відносин чеських правителів з руськими удільними князями в першій половині XII ст. простежує Віктор Мудеревич. В одній зі статей він, зокрема, зацентрував увагу на висвітленні міжусобної боротьби в Київській державі, яка вплинула і на центральноєвропейські країни. В ході протистояння з Юрієм Володимировичем (Довгоруким) київський князь Ізяслав Мстиславич опинився у скрутному становищі і тому намагався заручитися підтримкою сусідніх правителів. На підставі аналізу давньоруських літописів та чеських хронік дослідник робить припущення, що на заклики Ізяслава Мстиславича відгукнувся чеський володар Владислав II (1140–1172), який надав йому необхідну допомогу²⁴.

²² КАБАННЕЦЬ, Є. *Печерський монастир і походження русько-чеських літературних зв'язків найдавнішого часу* 74.

²³ ЛІХТЕЙ, І. *Сазавський монастир і доля слов'янської богослужби в Чеській державі Пршемисловичів (XI ст.)*, Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна). 2015. Вип. 4, с. 282–299.

²⁴ МУДЕРЕВИЧ В. І. *Русько-чеські воєнно-політичні та династичні зв'язки першої половини XII ст. Сумська старовина*. 2011. Вип. XXXIII–XXXIV, с. 27–34.

Активно вивчається в українській історіографії постать найбільш визначного чеського короля – Пршемисла Отакара II (1253–1278), особливо докладно простежується його зовнішня політика. Зауважимо, що він був онуком Пршемисла Отакара I. Вітчизняні медієвісти підготували як узагальнюючі нариси про універсалістські тенденції у зовнішній політиці Пршемисла Отакара II²⁵, так і окремі студії, присвячені дослідженню перебігу боротьби цього правителя за спадщину Бабенбергів, а також його протистояння з угорським королем Белою IV та німецьким володарем Рудольфом I Габсбургом.

Як відомо, 15 червня 1246 р. у битві з угорцями на р. Лейті біля Вінер-Нейштадта загинув австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг (1230–1246), що мав прізвисько Войовничий. Він не залишив після себе прямих спадкоємців і в Австрії запанувало міжвладдя. Після загибелі Фрідріха II Бабенберга з цієї давньої династії залишилися тільки дві представниці жіночої статі: Гертруда – донька Генріха Бабенберга, старшого брата герцога Фрідріха Войовничого, і Маргарита – старша сестра останнього і вдова німецького короля Генріха (VII) Штауфена (1220–1235).

У такій ситуації першим претендентом на спадщину Бабенбергів виявився син чеського короля Вацлава I – Владислав, котрий ще в травні 1246 р. одружився з Гертрудою. Проте чеський королевич так і не встиг перебрати владу над Австрійським герцогством, бо на початку січня 1247 р. несподівано помер. Після смерті молодого Владислава ці території стали ареною для протистояння кількох суперників.

У середині 1248 р. під тиском папи римського Іннокентія IV (1243–1254) Гертруда вийшла заміж за Германа VI Церінгена, маркграфа Баденського, який і став новим герцогом Австрії та Штирії. Однак у неспокійній Австрії Герман VI Церінген так і не зміг утвердити свою владу. Його становище виявилось хитким передусім через зростання могутності австрійської знаті. Не жив

²⁵ ЛІХТЕЙ, Ігор. Універсалістські тенденції в зовнішній політиці чеського короля Пршемисла Отакара II (1253–1278). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2000. Вип. 5, с. 67–75.

він у злагоді й із заздрісними сусідами. У жовтні 1250 р. Герман VI Церінген помер, тож питання правонаступництва Бабенбергів знову стало актуальним.

Восени 1251 р. в Австрію з військом вступив молодший син чеського короля Вацлава I маркграф Моравський Пршемисл Отакар II. Він одразу ж проголосив себе герцогом Австрійським і Штирійським. У лютому 1252 р. 20-літній Пршемисл Отакар II закріпив своє становище в Австрії шлюбом із сорокашестирічною Маргаритою Бабенберг, котра офіційно передала йому спадкові права на родинні маєтки.

Суперником Пршемисловичів у альпійській політиці вкотре став угорський король Бела IV, під опікою якого за велінням папи Іннокентія IV перебувала Гертруда. Тому угорський король вирішив віддати її за Романа – сина галицько-волинського князя Данила Романовича і таким чином втягнути останнього у війну за австрійську спадщину. Галицько-Волинський князь зустрівся з угорським королем в Австрії. Тут за участю Гертруди Бабенберг було оформлено договір, відповідно до якого Роман Данилович отримував герцогські права на Австрію. Навесні 1252 р. у замку Гімберг під Віднем союз було скріплено шлюбом Романа Даниловича з овдоволю Гертрудою Бабенберг. При цьому, очевидно, між Данилом Романовичем і Белою IV було досягнуто домовленості про те, що угорський король допоможе Романові здобути Австрію.

Проблеми так званого австрійського «вузла» суперечностей у зовнішній політиці правителів Угорщини, Чехії й Галицько-Волинської держави лежать в основі напрацювань таких українських істориків, як член-кореспондент НАН України Микола Котляр²⁶, професор Львівського національного університету ім. І.Франка Леонтій Войтович²⁷, старший науковий співробітник Інституту укра-

²⁶ КОТЛЯР, Микола. *Галицько-Волинська Русь*. К.: Вид. дім «Альтернативи», 1998, с. 280.

²⁷ ВОЙТОВИЧ, Леонтій. Союз галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2007. Вип. 56, с. 47–56; АЛЕКСАНДРОВИЧ, Володимир, ВОЙТОВИЧ, Леонтій. *Король Данило Романович*. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2013, с. 132–140 (п.25. Боротьба за австрійську спадщину, який написав Л. Войтович).

їнської археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, д.і.н. Олександр Головка²⁸, доценти Ігор Ліхтей²⁹ та Ілля Паршин³⁰.

Заслугують на увагу міркування українських учених щодо причини втручання галицько-волинського князя Данила Романовича як союзника Бели IV в угорсько-чеське протистояння за спадщину Бабенбергів. Зокрема М. Котляр вважає, що «пропонує Данилові зробити його сина австрійським герцогом, Бела IV твердо розраховував цим хитрим ходом у наступному взяти Австрію собі». Задаючись риторичним питанням про мрії Данила Романовича щодо об'єднаної Русько-Австрійської держави, М. Котляр також вважає «його рішення розпочати австрійську кампанію стратегічним прорахунком»³¹.

²⁸ ГОЛОВКО, Олександр. *Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.)*. Київ, 2021, с. 470–474.

²⁹ ЛІХТЕЙ, Ігор. Війни Пршемисла Отакара II з Арпадовичами (50–70-ті рр. XIII ст.). *Carpatica – Carpatika*. 2002. Вип.15, с. 282–293; Його ж. Австро-угорсько-чеське протистояння 30–50-х рр. XIII ст. *Carpatica-Carpatika*. 2003. Вип. 21, с. 114–132; Його ж. Боротьба Данила Романовича й Пршемисла Отакара II за австрійську спадщину. *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). Львів 2003, с. 75–84; Його ж. Боротьба Чехії, Угорщини та Галицько-Волинської держави за Австрійське герцогство (20–50-ті рр. XIII ст.). *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala 12. – 13. septembra 2002 v Prešove, Prešov, 2003, s. 341–356; Його ж. Чеський король Вацлав I та австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг на перехрестях війни й миру (1230–1239 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2019. Вип.1 (40)? с. 140–153; Його ж. Шлюб Пршемисла Отакара II з Маргаретою Бабенберг й утвердження чеського панування в Австрії та Штирії (1252–1261). *Annales historici Presovienses*. 2017. Roč. 17. Č. 1, s. 7–18. Його ж. Друга чесько-угорська війна (1260 р.) та участь у ній короля Русі Данила Романовича. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород: Говерла, 2017. Вип. 2 (37), с. 65–79. Його ж. «...De consensus nobilium et civium»: утвердження влади моравського Маркграфа Пршемисла в Австрійському герцогстві у 1251–1252 роках. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. Вип. 7, с. 142–163.

³⁰ ПАРШИН, Ілля. Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2012. Вип. XVI, с. 40–48.

³¹ КОТЛЯР, Микола. *Галицько-Волинська Русь*, с. 280.

Натомість Л.Войтович наголошує, що готуючись до боротьби з монголами, Данило Романович шукав підтримки в Західній Європі. Тож аби мати легітимні підстави для продовження боротьби він і одружив сина Романа з Гертрудою Бабенберг³². При цьому Л.Войтович покликається на Івана Крип'якевича, який у свій час висловив припущення, що, можливо, галицько-волинський князь «захопився планом посадити одного із синів на австрійському престолі, щоб в часи загрози від ординців мати тут резерв для князівської сім'ї»³³. На думку І.Паршина, «ця версія якнайкраще збігається з поглядами руського літописця, котрий, прославляючи свого покровителя, двічі наголосив на тому, що жоден князь до Данила не ступав на Чеську землю»³⁴.

Слід відзначити, що крім боротьби за австрійську спадщину Пршемисл Отакар II проявляв інтерес до Балтійського регіону й у 50–60-ті роки XIII ст. здійснив два походи у Пруссію. Перший з них відбувся взимку 1254–1255 рр. і завершився християнізацією самбів і заснуванням фортеці Кенігсберг, на будівництво якої чеський правитель виділив чималі кошти. Завдяки походу Пршемисл Отакар II забезпечив свою перевагу на північному сході Балтійського регіону і здобув реноме могутнього і впливового оборонця християнства. На зламі 1267–1268 рр. чеський володар організував другий похід у Пруссію. Балтійський вектор у зовнішній політиці Пршемисла Отакара II аналізують у своїх дослідженнях О. Головка³⁵ та І.Ліхтей³⁶.

³² ВОЙТОВИЧ, Леонтій. Союз галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст., с. 55.

³³ КРИП'ЯКЕВИЧ, Іван. *Галицько-Волинське князівство*. К.: Наукова думка, 1984, с. 100.

³⁴ ПАРШИН, Ілля. Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів, с. 42.

³⁵ ГОЛОВКО, Олександр. *Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.)*, с. 481–483.

³⁶ ЛІХТЕЙ, Ігор. «...Signo crucis accinctus»: перший похід чеського правителя Пршемисла Отакара II на Пруссію на зламі 1254–1255 років. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. Збірник наукових праць. Вип.9: На пошану члена-кореспондента НАН України С.В.Віднянського. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огі-

На той час у Священній Римській імперії панувало міжкоролів'я (*interregnum*, 1254–1273), тож Пршемисл Отакар II мав усі шанси на те, щоб у 1273 р. посісти німецький трон. Щоправда, він вважав, що для нього ці вибори не на часі і робив усе для того, аби в Священній Римській імперії й надалі зберігалася невизначеність із особою правителя. Інтуїтивно покладаючись на те, що курфюрсти в цьому питанні не дійдуть згоди, чеський король більше переймався війною з угорцями, ніж виборчим процесом. Але курфюрсти обрали королем Рудольфа I Габсбурга (1273–1291). Тож ці вибори, на думку І.Ліхтея, стали для Пршемисла Отакара II втраченим шансом і, як виявилось згодом, мали фатальні наслідки для Чеського королівства³⁷.

Окремі українські медієвісти намагаються з'ясувати роль галицького правителя Лева Даниловича на завершальному етапі протистояння між Пршемислом Отакаром II й Рудольфом I Габсбургом. Так, Л. Войтович³⁸ та І.Паршин³⁹, спираючись на римо-

енка, 2021, с. 91–107; Його ж. Мета і наслідки другого походу чеського короля Пршемисла Отакара II на Пруссію на зламі 1267–1268 років. *Славістична збірка*. Вип. V. Київ, 2020, с. 74–85.

³⁷ ЛІХТЕЙ, Ігор. Утрачений шанс: Пршемисл Отакар II та вибори німецького монарха 1273 року. *Ucrainica Mediavalis*. 2018. Vol.I, с. 7–22; Його ж. Військово-політичне протистояння між чеським королем Пршемислом Отакаром II та німецьким правителем Рудольфом I Габсбургом у 1273–1276 роках. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Том.28, с. 97–119.

³⁸ ВОЙТОВИЧ, Леонтій. Лев Данилович и загадки «австрийского узла» (1272–1278). *Rossica Antiqua*. 2011. № 2 (4), с. 120–139; Його ж. Європейські лідери XIII ст.: Лев Данилович і Пршемисл II Оттокар. *Проблеми слов'янознавства*. 2013. Вип. 62, с. 9–22.

³⁹ ПАРШИН, Ілля. Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкруті 1278 року (на основі «Hermannii Altahensis annales»). *Науковий вісник Прикарпатського університету ім. В.Стефаника. Історія*. 2012. Вип. 21, с. 156–160. Його ж. Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкруті 1278 року (на основі «Hermannii Altahensis annales»). *Фортеця*. Збірник заповідника «Тустань». 2012. Книга II, с. 171–176. Його ж. Участь Лева Даниловича у битві при Дюрнкруті 1278 року (на підставі латиномовних джерел XV століття). *Княжа доба: історія і культура*. 2012. Вип. 6, с. 187–193; Його ж. Битва при Дюрнкруте 26 августа 1278 г.: альянс Льва Даниловича и Пршемисла II Оттокара. *Rossica Antiqua*.

вану хроніку Оттокара Штирійського, на хроніку продовжувача “Анналів Германа з Альтаху” та латиномовні джерела XV ст., спростовують версію російських учених Анатолія Флоровського та Володимира Пашуто про те, що галицький князь Лев Данилович у вирішальній битві, що відбулася 26 серпня 1278 р. між Пршемислом Отакаром II і Рудольфом I Габсбургом при Дюрнкруті (на Моравському полі), став на бік останнього. Вони вважають, що Лев Данилович був союзником Пршемисла Отакара II і просто не зумів своєчасно надати йому допомогу.

Вивчаючи латиномовні хроніки, в яких висвітлюються події 1278 р., Л.Войтович звернув увагу на повідомлення сучасника подій, відомого теолога й папського посланця Томаса Тусці з Павії (бл. 1212–1284) про те, що напередодні вирішального зіткнення між Пршемислом Отакаром II та Рудольфом I Габсбургом спалахнуло неочікуване протистояння між русинами й валахами. Цей конфлікт, припускає вчений, могло спровокувати оточення угорського короля Ласло Куна (1262–1290), який був союзником Рудольфа I Габсбурга, аби в такий спосіб перешкодити галицькому князеві прибути на допомогу чеському королю у битві при Дюрнкруті⁴⁰.

Про негаразди, які спіткали Чеське королівство упродовж п'яти наступних років після загибелі Пршемисла Отакара II, розповідає у своїй монографії Ігор Ліхтей. На момент смерті Пршемисла Отакара II його спадкоємець, син Вацлав, мав лише 7 років, тож між родичами й союзниками – бранденбурзьким маркграфом Оттоном V Довгим і вроцлавським князем Генриком IV Пробусом – розпочалася боротьба за право опіки над ним, адже це обіцяло чималу вигоду. Долучився до процесу й Рудольф I Габсбург. У країні розпочалися внутрішні чвари, почастишали пограбування населення бандами найманців, захоплення королівських маєт-

2012. № 1(5), с. 95–106. Його ж. Галицькі війська у битві при Дюрнкурті 1278 року: факти і здогади. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Вип.48, с. 45–60.

⁴⁰ ВОЙТОВИЧ, Леонтій. Лев Данилович и загадки «австрийского узла» (1272–1278), с. 135–136. Його ж. *Європейські лідери XIII ст.: Лев Данилович і Пшемисл II Оттокар*, с. 21.

ків. Згодом супутником люду стає ще й голод, часто спалахують епідемії. Зовсім не випадково невідомий празький хроніст у назві твору, що описує ці жахливі події, вжив вислів “лихі літа”. Зрештою через 5 років, коли Оттон V Довгий отримав викуп і відпустив до Праги фактично утримуваного ним у неволі спадкоємця Вацлава II, – королівство стало на шлях подолання кризових явищ⁴¹.

Відтак І.Ліхтей продовжив вивчення життя й діяльності Вацлава II вже як чеського правителя, висвітливши різні аспекти його зовнішньополітичної діяльності. Учений, зокрема, охарактеризував відносини цього володаря з німецькими монархами Рудольфом I Габсбургом, його сином Альбрехтом, а також Адольфом Нассау⁴², простежив процес утвердження чеського панування в польських землях та в Угорському королівстві⁴³, роз-

⁴¹ ЛІХТЕЙ, Ігор. «...Лихі літа...»: криза чеської державності у 1278–1283 роках, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015, 104 с.

⁴² ЛІХТЕЙ, Ігор. Чеський король Вацлав II в політичному житті Священної Римської імперії (90-і роки XIII ст.). *Університет*. Науковий історико-філософський журнал. 2011. № 6 (44), с. 54–67; Його ж. Вибори німецького короля 1292 року й позиція чеського правителя Вацлава II. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород: Говерла, 2011. Вип. 26, с. 127–137; Його ж. Діяльність прелата Петра фон Аспельта як радника короля Вацлава II. *Університет*. Науковий історико-філософський журнал. 2011. Вип. 5 (43), с. 27–40; Його ж. Вторгнення німецького короля Альбрехта I Габсбурга У чеські землі восени 1304 року та його наслідки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Київ: Гельветика, 2023. Том 34 (73). № 2, с. 169–175; Його ж. Політичні віражі: відносини чеського володаря Вацлава II з німецьким королем Адольфом Нассау (1292–1298). *Сіверянський літопис*, 2023. № 4, с. 21–31.

⁴³ ЛІХТЕЙ, І. Боротьба чеського правителя Вацлава II за угорську корону (поч. XIV ст.). *Carpatica – Карпатика*. 2003. Вип. 23. Актуальні проблеми історії та етнології, с. 6–20; Його ж. Утвердження чеського панування в Малопольщі за Вацлава II (рубіж 80–90-х рр. XIII ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. Вип. 9, с. 132–139; Його ж. Польська політика останніх Пршемисловичів (кінець XIII – початок XIV ст.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород: Ліра, 2005. Вип. 32, с. 55–74; Його ж. Суперництво польських князів за володіння Краковом у 80-х роках XIII ст. й позиція галицького правителя Лева Даниловича та чеського короля Вацлава II. *Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право*. Науковий збірник. Ужгород: Ліра, 2014, с. 7–27; Його ж. Польська політика останніх

глянув спроби Вацлава II налагодити дипломатичні відносини з французьким королем Філіппом IV Красивим⁴⁴.

Ключові моменти відносин Галицько-Волинських земель і Чехії у XIII – першій половині XV ст. досліджує Соломія Козак. Вона оприлюднила низку статей з окресленої проблематики. З-поміж них заслуговують на увагу публікації, в яких розглядаються маловідомі в колі української наукової спільноти сюжети з історії взаємин двох народів⁴⁵.

Пошуком предикатів типу *Ruthen, Ruthenus, Ruz* і под., а також вивченням топонімів земель, які в різний час належали чеським князям і королям, дослідженням династичних шлюбів цих правителів з Рюриковичами, з'ясуванням характерних назв поселень, заснованих вихідцями з Русі, займається Мирослав Волощук⁴⁶.

Окрему сторінку студій українських богемістів-медієвістів становить дослідження процесів формування та розвитку міст Чехії. У цьому контексті слід відзначити кандидатську дисертацію “Формування та розвиток міст Чехії (1197–1306 рр.)” Тараса Олексівця. Продуманими є хронологічні рамки дослідження, адже вказаний часовий відрізок – це період правління п'ятох

Пршемисловичів (кінця XIII – початок XIV ст.). *Carpatica – Карпатика. Ужгород: Ліра, 2005. Вип. 32, с. 55–74.*

⁴⁴ ЛІХТЕЙ, Ігор. Дипломатична місія чеського короля Вацлава II до французького монарха Філіппа IV Красивого на початку XIV ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки, 2023. Вип. 41, с. 97–113.*

⁴⁵ КОЗАК, С. Русь в контексті чесько-польських відносин періоду Люксембургів (XIV ст.). *Записки Львівського медієвістичного клубу. 2021. Вип. 5, с. 66–82; Її ж. Францисканська місія Іоана де Плано Карпіні 1245 року: супутники папського легата з Богемії та їхній стосунок до Русі. *Інтермарум: історія, політика, культура. 2021. №9, с. 9–24; Її ж. Чеські воїни на полі Грюнвальдської битви: участь та пошуки контактів із Польщею та Литвою-Руссю. *Проблеми всесвітньої історії. Науковий журнал. 2022. Вип. 17, с. 85–97; Її ж. Федір Данилович Острозький: Руський князь, нащадок династії Романовичів та гуситський гетьман у Чехії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2022. Вип. 36, с. 14–27.****

⁴⁶ ВОЛОЩУК, Мирослав. «Русь» в чеських землях (Богемія, Моравія, Силезія) XI–XIV вв.: избранні проблеми. *Rossica antiqua. 2014. № 2 (10), с. 3–42.*

останніх Пршемисловичів (Пршемисла Отакара I, Вацлава I, Пршемисла Отакара II, Вацлава II і Вацлава III), коли Чеська держава мала статус спадкового королівства і в соціально-економічному житті країни спостерігалися суттєві перетворення. Вони були пов'язані з прискореним розвитком сільського господарства, розгортанням колонізаційних процесів, трансформацією системи ґрадів (замків), становленням товарно-грошових відносин. Як відомо, саме ці процеси й зумовили появу міст. Тож у своїй дисертаційній праці Т.Олексієвець проаналізував історіографію та стан джерельної бази, простежив еволюцію ґрадської системи, висвітлив урбанізаційні процеси в Чеському королівстві у XIII ст., розглянув функції та типологізацію міст і проаналізував основні складові їх розвитку.

Вивченням історії Чехії першої половини XIV ст. займається Юліанна Сенич. У 1306 р. вимерла чоловіча лінія династії Пршемисловичів і в країні розгорнулася боротьба за королівську корону. У підсумку, в Чехії стали правити Люксембурги. Оскільки представники цього роду були французького походження, то Чеське королівство вступило в більш тісний контакт з культурним життям Західної Європи. У кількох публікаціях Ю.Сенич розглянула важливі аспекти чеської історії, пов'язані з перебуванням на празькому троні першого представника цієї династії – Яна Люксембурга (1310–1346)⁴⁷.

⁴⁷ СЕНИЧ, Юліанна. Утвердження династії Люксембургів на чеському троні (початок XIV ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2017. Вип. 1 (36), с. 49–53; Ї ж. Політичне протистояння Елішки Пршемислівни з чеською знаттю: позиція Яна Люксембурга. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2018. Вип. 2 (39), с. 95–101; Ї ж. «Збраславська хроніка» як історичне джерело періоду правління Яна Люксембурзькогого кризь призму чеських медієвістів XXI ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2019. Вип. 1 (40), с. 159–165; Ї ж. Повстання патрициїв Праги та Кутної гори в 1309 та 1319 роках: спільне й відмінне. *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. Č. 1/2020, s. 10–20; Ї ж. Становище підданських міст та містечок Чеського королівства за правління Яна Люксембурга (перша половина XIV ст.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. Том 33 (72) № 4, с. 234–240.

Про нові віяння в оцінці гуситського руху знаходимо в дослідженнях Дмитра Наливайка. Йдеться, передусім, про його ґрунтовну розвідку «Гуситський рух і Україна»⁴⁸. В ній автор висвітлює питання участі українців у гуситських війнах, а також намагається з'ясувати, який вплив мали ці події на подальший розвиток чесько-українських зв'язків. Маловідомі факти з життя чеського реформатора Ієроніма Празького в контексті його подорожі в західні землі Київської митрополії висвітлила дослідниця Вікторія Любашенко, яка також охарактеризувала постать Яна Гуса в богословському дискурсі⁴⁹. Учений Руслан Постоловський зацентрував увагу на ролі гуситського руху у формуванні демократичних традицій у чеських землях⁵⁰, а релігієзнавець Олександр Лахно з'ясував спільне й відмінне в реформаційних ідеях Джона Вікліфа та Яна Гуса⁵¹. Цікаву студію про Яна Жижку підготувала Ірина Цебрій⁵².

Події, що відбувалися в Чеському королівстві у середині XV ст., тобто після гуситських воєн, простежив у одній зі своїх статей

⁴⁸ НАЛИВАЙКО, Дмитро. Гуситський рух і Україна (З історії чесько-українських зв'язків). Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. 1999. Вип. 25–26. Україна – Чехія. Ч.1, с. 76–88.

⁴⁹ ЛЮБАЩЕНКО, Руслан. Образ Яна Гуса в богословському дискурсі: сучасний погляд. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2017. Вип.66, с. 54–68; Її ж. Чеський реформатор Ієронім Празький та його подорож у західні землі Київської митрополії. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2018. Вип. 67, с. 46–80.

⁵⁰ ПОСТОЛОВСЬКИЙ, Руслан. Роль гуситського руху у формуванні демократичних традицій у Чеських землях. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: наук. зап. РДГУ. Рівне, 2000. Вип. 1. Ч. 2, с. 170–180.

⁵¹ ЛАХНО, Олександр. Джон Вікліф і реформаційні ідеї Яна Гуса в Чехії: спільне та відмінне. *Епоха Реформації та сучасна Україна*. Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Десятого Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання. До 500-ліття Реформації в Європі» 28–29 березня 2017 року. Полтава, 2017, с. 96–104.

⁵² ЦЕБРІЙ, Ірина. Великі полководці Реформації: Ян Жижка. *Епоха Реформації та сучасна Україна*. Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Десятого Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання. До 500-ліття Реформації в Європі» 28–29 березня 2017 року. Полтава, 2017, с. 118–124.

І.Ліхтей. Власне предметом дослідження стала зовнішня політика чеського короля Їржі з Подебрад (1458–1471) крізь призму запропонованого цим правителем «Договору про встановлення миру у християнському світі»⁵³. Відрадно відзначити, що нещодавно цей документ узрів світ також українською мовою. Його переклад здійснили І.Андрусишин та М.Крилова, а передмову та вступну статтю до видання підготувала М.Кеда⁵⁴.

Сучасні українські богемісти цікавляться також історією Чеського королівства за правління династії Ягеллонів (1471–1526), зокрема процесом формування тут станово-представницької монархії. У цьому контексті заслуговують на увагу публікації ужгородського медієвіста Ярослава Андрусяка⁵⁵. Підсумком його наукових пошуків з богемістики став успішний захист у червні 2016 р. кандидатської дисертації з проблеми формування станової монархії у землях Корони Чеської в останній третині XV –

⁵³ ЛІХТЕЙ, Ігор. Проект «Договору про встановлення миру у християнському світі» гуситського короля Їржі з Подебрад, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 1999. Вип. 4, с. 87–97.

⁵⁴ ПОДЕБРАД, Їржі. Трактат про встановлення миру у світі християнському / Пер. І.С. Андрусишин, А.С. Крилової; Передм, вступ. ст. М.К. Кеда. Чернівці: Десна Поліграф, 2016. 28 с.

⁵⁵ АНДРУСЯК, Ярослав. Загострення внутрішніх протиріч у Чеському королівстві після смерті Їржі з Подебрад. *Науковий вісник УжНУ. Серія Історія*. 2007. Вип. 19, с. 72–78; Його ж. Аграрний розвиток Чеського королівства у період правління династії Ягеллонів (кінець XV – початок XVI ст.). *Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія*. 2008. Вип. 21, с. 104–107; Його ж. Польсько-угорське протистояння на Кутногорському з'їзді 1471 року та позиція чеського дворянства. *Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. 2009. Вип. 1, с. 125–131; Його ж. Роль та функції органів станового представництва у чеських землях за правління династії Ягеллонів (1471–1526 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42, с. 217–221; Його ж. Протистояння між католиками та утравкістами у Чеському королівстві в період правління Владислава II Ягеллона (1471–1485 рр.). *Українці й народи Центрально-Східної Європи: культура та історична спадщина*. Збірник наукових праць на пошану Михайла Тиводара. Упоряд. І.Ліхтей. Ужгород: «Карпати», 2015, с. 102–118; Його ж. Святовацлавська угода 1517 року: юридичне завершення протистояння між вищим і міським станами Чеського королівства. *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Відп.ред. І.Ліхтей. Ужгород, 2015. Вип. 5, с. 27–33.

першій чверті XVI століття⁵⁶. У ній автор досить докладно простежує перипетії суперництва за чеський трон, що розгорілися між угорським королем Матяшем Корвіном та представниками польських Ягеллонів після смерті Їржі з Подебрад. При цьому дослідник намагається з'ясувати, яку роль у згаданому протистоянні відіграла чеська шляхта, адже саме завдяки її позиції чеським королем став Владислав Ягеллон. Щоправда, новообраний правитель фактично сприймався як іграшка в руках вищої шляхти. З прийняттям так зв. «Владиславових постанов» королівську владу в країні було суттєво обмежено, а міста позбавлено багатьох повноважень. Тож цілком виправдано Я.Я.Андрусяк приділяє значну увагу протистоянню між вищим станом та містянами, в ході якого королівські міста зуміли відстояти свої основні права, однак зазнали чималих матеріальних збитків.

Загалом на основі матеріалів дисертаційного дослідження Я.Андрусяк поглибив деякі сюжети, пов'язані з особливостями функціонування станової монархії в період правління в землях Чеської корони династії Ягеллонів⁵⁷. До речі, кілька наукових

⁵⁶ АНДРУСЯК, Ярослав. *Формування станово-представницької монархії у Чеському королівстві за правління Ягеллонів (1471–1526)*: Автореф. дис... канд. іст.наук, Ужгород, 2016, 20 с.

⁵⁷ АНДРУСЯК, Ярослав. Вплив реформаційного руху на політичні відносини в Чеському королівстві за правління Людовіка II Ягеллона. *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Відп.ред. І.Ліхтей. Ужгород: Поліграф-центр «Ліра», 2017. Вип.6, с. 32–41; Його ж. Оломоуцький мирний договір 1479 року та вплив його умов на політичний розвиток земель чеської корони. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2017. Вип. 1 (36), с. 53–57; Його ж. Чесько-турецьке протистояння за правління Владислава II та Людовіка II Ягеллонів (кінець XV– перша чверть XVI ст.). *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Відп.ред. І.Ліхтей. Ужгород: «РІК-У», 2018. Вип.7, с. 22–32; Його ж. Дипломатичні відносини чеського королівства за правління династії Ягеллонів (1471–1526 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2018. Вип. 1 (38), с. 43–46; Його ж. Боротьба міст за політичні права у Чеському королівстві в період правління династії Ягеллонів (1471–1526 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2019. Вип. 1 (40), с. 97–106; Його ж. The opposition of the Ottoman Empire and the Holy Roman Empire in Central and Eastern Europe and the position of the Czech szlachta (the end of the XVth – the 30-ies of the XVIth century). Протистояння між

студій з окресленої проблематики Я.Андрусяк підготував у співавторстві з доц. Яною Товтин⁵⁸. Зауважимо, що ужгородська науковиця вивчає також передумови та процес утвердження на чеському троні перших представників династії Габсбургів⁵⁹.

Українські славісти працюють і над дослідженням актуальних питань чеського джерелознавства та історіографії. Так, І.Лучинський зробив спробу структурного аналізу «Чеської хроніки» Козьми Празького⁶⁰. Релігієзнавець Вікторія Любащенко простежує історіографічний дискурс свідчення Козьми Празького про східні кордони Празького єпископства⁶¹. Питання історії середньовічної Чехії в працях учених українських земель ХІХ – початку

Османською імперією та Священною Римською імперією в Центрально-Східній Європі та позиція чеської шляхти (кінець ХV – 30-ті рр. ХVІ ст.). *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич, 2020. Вип. 15, с. 23–34; Його ж. Династично-шлюбна політика Владислава ІІ Ягеллона (1471–1516). *Історичний часопис з богемістики і словакістики / Упоряд. І.М. Ліхтей*. Ужгород: «РІК-У», 2020. Вип. 8, с. 60–71; Празький дефенстрації за правління династії Ягеллонів. *Věda a perspektivy. Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín*. Praha: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. № 1 (32), s. 307–319.

⁵⁸ ТОВТИН, Яна, АНДРУСЯК, Ярослав. Суперництво між Габсбургами та Ягеллонами за чесько-угорський трон (середина ХV – початок ХVІ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія*. 2008. Вип. 1, с. 198–202. Їх же. Завершення суперництва між Габсбургами та Ягеллонами за чесько-угорський трон і підписання Братиславського договору 1515 р. *Схід. Аналітично-інформаційний журнал*. 2008. Вип 5, с. 61–63.

⁵⁹ ТОВТИН, Яна. Обрання Фердинанда І Габсбурга чеським королем. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право*. Наук. зб. за ред. Лендьял М., Ліхтей І., Стряпко А. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра») 2013, с. 68–72. Її ж. Матримоніальна політика Габсбургів та їхні перші спроби закріпити угорські й чеські землі у середині ХV ст. *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Відп. ред. І. Ліхтей. Ужгород, 2015. Вип. 5, с. 19–26.

⁶⁰ ЛУЧІНСЬКИЙ, І. А. «Чеська хроніка» – спроба структурного аналізу. *Історіосфера: матеріали Шістнадцятої наук. конф. викладачів, здобувачів вищ. освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, [7–8 квітня 2017 р.]. Одеса: [ПНПУ ім. К. Д. Ушинського], 2017, с. 105–112.

⁶¹ ЛЮБАЩЕНКО, Вікторія. Свідчення Козьми Празького про східні кордони Празької єпископії історіографічний аналіз. *Історія релігії в Україні: науковий щорічник*. Львів: Логос, 2011. Кн. І, с. 3–12.

XX ст. досліджує проф. Сергій Лиман⁶². В українській богемистиці з'явилися також студії, присвячені видатним чеським медієвістам Вацлаву Новотному⁶³ та Йозефу Шусті⁶⁴.

Не можна оминати увагою монографію І.Паршина «Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть», у якій учений, серед іншого, проаналізував також інформацію чеських хроністів та аналістів XIII–XIV ст. з окресленої проблеми⁶⁵. Йдеться про «Збраславську хроніку», «Анали» Індриха (Генріха) з Гайнбурга, «Хроніку» Франтішка Празького, «Хроніку чеську» Яна (Джовані) Маріньоли, «Хроніку» Бенеша Крабіце з Вейтміле, «Хроніку» Пршибика Пулкави з Раденіна та «Хроніку» Яна Неплаха. Насамкінець І.Паршин висновкує, що чеські джерела XIII–XIV ст. «зберегли значний обсяг інформації про Галицько-Волинську Русь», хоча між двома державами й не було спільних кордонів⁶⁶.

Отже, є чимало публікацій, що торкаються тих чи інших аспектів чеської історії доби Середньовіччя. Більшість із них мають усі перспективи перерости в широкоспектральні дослідження. На системне вивчення чекає, до прикладу, період правління у Чеському королівстві династії Люксембургів. Майже не досліджуєть-

⁶² ЛИМАН, Сергій. Середньовічна історія Чехії в працях учених українських земель Російської імперії (1804 – перша половина 1880-х рр.). *Вісник Харківської державної академії культури*. 2007. Вип. 19, с. 21–32; Його ж. Церковь и антикатолические движения в средневековой Чехии: опыт исследования учёными украинских земель Российской империи (XIX – начало XX в.). *Дриновський збірник*. Харьков; Софія, 2015. Т. 8, с. 10–21; Його ж. Лиман С.І. Історія середньовічної Чехії в працях київських учених XIX – початку XX ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, 2018. Т. 1 (45), с. 312–335.

⁶³ ЛІХТЕЙ, Ігор. Життя й діяльність Яна Гуса та його послідовників в науковому доробку відомого чеського медієвіста Вацлава Новотного. *Славістична збірка*, 2021. Вип. VI, с. 18–35.

⁶⁴ ЛІХТЕЙ, Ігор. Йозеф Шуста як дослідник історії Чехії доби правління останніх Пршемисловичів (сер. XIII – поч. XIV ст.). *Ucrainica Mediaevalia*, 2021. Вип. IV, с. 13–28.

⁶⁵ ПАРШИН, Ілля. *Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть*. Львів, 2018, с. 180–201.

⁶⁶ Там же, с. 200.

ся соціальна й економічна історія чеського Середньовіччя, і це попри те, що на межі XIX–XX ст. згадані аспекти активно вивчалися в Київському університеті св. Володимира. Йдеться про науковий доробок видатного українського історика чеського Середньовіччя Антона Ясинського (1864–1933), який у 1901 р. захистив у Київському університеті дисертацію “Основи соціального устрою чеського народу в епоху панування звичаєвого права” і став ординарним професором. Дисертацію було видано в двох томах під загальною назвою “Очерки и исследования по социальной и экономической истории Чехии в средние века” (Юрьев, 1901)⁶⁷. Тож українським медієвістам-богемістам є над чим працювати, є що відкривати й осмислювати.

MEDIEVAL STUDIES IN HISTORICAL BOHEMIANISM IN INDEPENDENT UKRAINE

Ihor LIKHTEI (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The article highlights the key research areas of modern Ukrainian scholars in the history of the medieval Czech State. The author notes that Ukrainian historiography most thoroughly studied the political history of the Czech state from its formation in the second half of the IX century-before early XIV century, i.e. during the reign of the Prshemyslovych dynasty. In addition, Ukrainian scholars in Bohemia studies investigate the process of formation and development of Czech cities in the XIII century, as well as the formation of class – representative monarchy in the Czech lands during the reign of the Jagiellonian dynasty. Instead, much less attention is paid to the period of reign of the Luxembourg dynasty and socio-economic situation of the Czech state in the Middle Ages.*

Key words: *Czech state, lands of the Czech Crown, Ukrainian Bohemia studies, the Prshemyslovyches, the Luxembourgs, the Jagiellonians, Leontij Vojtovycz, Illya Parshyn, Ihor Likhtei, Yaroslav Andrusyak, Taras Oleksiyevets, Yulianna Senich.*

⁶⁷ НОВИКОВА, О. Український дослідник чеського Середньовіччя. *Хроніка 2000*. Український культурологічний альманах. 1999. Вип. 25–26. Україна – Чехія. Ч.1, с. 43–45.

Наукове видання

**ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ:
ЧЕХИ, СЛОВАКИ ТА УКРАЇНЦІ В ІСТОРИЧНИХ,
СУСПІЛЬНИХ І КУЛЬТУРНИХ ВІРАЖАХ**

Випуск 10

Дизайн обкладинки – Рената Кокіна
Комп'ютерне верстання – Андріяна Дербак
Автор логотипу видання – Надія Пономаренко,
заслужений художник України

В оформленні використано роботу
«Будинок культури та друку. Жупанат» (1942)
визначного закарпатського митця Адальберта Ерделі
(Адальберт Ерделі: Альбом/Упорядник Антон Ковач. Ужгород, 2007, с. 120)

Підписано до друку 03.06.2024. Формат 60x84/16. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Cambria. Ум. друк. арк. 17,4. Наклад 100 прим. Замов. № 184К.

Виготовлено та видруковано у ТОВ «РІК-У»:
88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, print@rik.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21 січня 2016 р.

I-90 **Історичний часопис з богемістики і словакістики** / Міністерство освіти і науки України; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Центр історичних студій з богемістики і словакістики; Комісія істориків України і Словаччини; [редкол.: І.М.Ліхтей (відповідальний редактор), Г.В. Боряк, С.В. Віднянський, L. Harbul'ová, M. Domenová, V. Doubek, P. Kórua, P. Švorc, M. Šmigel', Я.І.Товтин та ін.; упоряд. І.М.Ліхтей]. Ужгород: Видавництво «РІК-У», 2024. Вип. 10. Чехи, словаки та українці в історичних, суспільних і культурних віражах. 300 с.

ISBN 978-617-8390-06-8

Десятий випуск «Історичного часопису з богемістики і словакістики» презентує матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Чехи, словаки та українці в історичних, суспільних і культурних віражах», присвяченої 30-річчю проголошення незалежності Чеської Республіки та Словацької Республіки. Форум відбувся в Ужгороді 11–13 травня 2023 року.

Для науковців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться світовою історичною спадщиною.

УДК 94(477.87) +94(437.6) +94(437.3)